

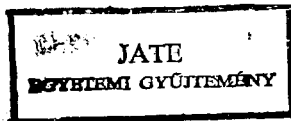
PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából
(Második rész)

FELYBEN
OLVASHATÓ

B 132512

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA

PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1991

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA KÖRÉBŐL**

Szerkesztette

PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Címlap

PAPP GYÖRGY

Technikai szerkesztő

VASS LÁSZLÓ

Ez a kiadvány az OTKA támogatásával (434/1991.) jött létre.

JATE Egyetemi Könyvtár

J000019328

B 132512

ISSN 0236-7718

Acta Acad. Paed. Szeged

Ser. Ling. - Litt. - Aest.

ISSN 0865-5960 1991

TARTALOM

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíluselemzés és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS - BENKES ZSUZSA: A versorganizáció anticipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR)	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés (SZEKÉR ENDRE)	162
Dienes Dóra: A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA)	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSENYI PIROSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondszerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés – műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMŐKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics – Linguistique du texte – 1987	215
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An international Survey of Research and Theory	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szem- lecikkek válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

CONTENTS

Introduction	5
Papers/Essays	7
VILMOS VOIGT: Textsemiotics and/or semiotic Texttheory	7
LÓRÁNT BENCZE: The Importance of Spoken Language. A Putative Model of Text-Analysis and Its Application	13
IMRE BÉKÉSI: The 'Worlds' of Dual Syllogism	41
TIBOR ZSILKA: (Text)Deconstructed Structure	62
LÁSZLÓ VASS: Supertext, Style-Analysis and Typology.....	69
JÁNOS S. PETŐFI - ZSUZSA BENKES: Anticipatory Approaches to the organisation of poetic Works of art	78
Overviews and Reviews from the Issues by Hungarian Textology	105
JAKAB MÁTÉ: The Present State of Hungarian Textology (2nd Part)	105
Iván Fónagy: A költői nyelv hangtanából [From the Phonetics of Poetic Language] (ANDRÁS KRISTÓF KOVÁCS)	144
Gábor Török: A líra: logika (József Attila költő nyelve) [Lyrics: Logic (The Poetic Language of Attila József)] (KATALIN FEJES).....	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerk.: Hankiss Elemér [Principles Creating Forms in Poetic Work. Ed. by Elemér Hankiss] (GÁBOR TÖRÖK).....	152
Vilmos Voigt: A folklór alkotások elemzése [Analysis of Folklore Works] (GÉZA BALÁZS).....	157
Iván Fónagy: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés [Milán Füst: Aging – Tune-Reading] (ENDRE SZEKÉR).....	162
Dóra Dienes: A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészítése [Inadequate Structuring and Its Contextual Supplementation] (VALÉRIA M. KORCHMÁROS)	166
Olga Murvai: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegyelvészeti vizsgálata [Text and Meaning. A Text-Linguistical Analysis of Reported Speech] (PIROSKA KOCSÁNY).....	170
Ismétlődés a művészetben. Szerk.: Horváth Iván és Veres András [Repetition in Arts. Ed. by Iván Horváth and András Veres] (JÁNOS L. NAGY).....	174
Zoltán Bánréti: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szamantikájáról [Concessive Conjunctions – Semantics and Syntax] (IMRE BÉKÉSI).....	179
Elemér Hankiss: Az irodalmi mű mint komplex modell [The Literary Work As a Complex Model] (ZSUZSANNA MÁTÉ).....	183
Imre Békési: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések [The Grammar of Thinking. Analysis of Sentence- and Text-Structures] (LÓRÁNT BENCZE)	189
Károly Csúri: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből [Possible Worlds. Studies on Literary Interpretation] (FERENC ODORICS).....	192
Endre Szekér: Hagyomány és újítás költői nyelvünkben [Tradition and Innovation in Our Contemporary Poetic Language] (ANNAMÁRIA KABÁN)	197
Műelemzés – műértés. Szerk.: Sipos Lajos [Analysis and Interpretation of Literary Texts. Ed. by Lajos Sipos] (EMŐKE VARGA)	200
Zoltán Kányó: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok [Semiotics and Science of Literature. Selected Essays] (LÁSZLÓ TARNAY).....	204
János S. Petőfi: Szöveg, szövegten, műelemzés (Textológiai tanulmányok) [Text, Textology, Analysis of Literary Texts (Studies on Textology)] (LÁSZLÓ VASS).....	210
Repertory. Ed. by LÁSZLÓ VASS	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics – Linguistique du texte – 1987.....	215
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An international Survey of Research and Theory.....	247
A Selected Bibliography of Studies and Reviews (published in Hungarian or Foreign Languages in Hungary) on Non-Hungarian Textlinguistic Works. Ed. by JAKAB MÁTÉ.....	250
Subject index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH – SZÉLPÁL	255
Name index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH – SZÉLPÁL	261
List of Contributors	265

ELŐSZÓ

A *Szemiotikai szöveg*tan első kötete a szövegtani kutatás néhány alapkérdésével foglalkozott. Ahhoz, hogy ezek körét a folytatásban tudatosan, a kutatás és az oktatás érdekében hasznosabban bővíthessük, áttekintést kellett nyernünk a magyar szövegtani kutatás húsz-huszonöt évének számottevőbb eredményeiről.

Az áttekintést *A magyar szövegtani kutatás irodalmából* cím alatt három részben jelentetjük meg. Az *első részben* (1991.) a nyelvészetcentrikus, a *második részben* (a jelen kötetben) jobbra az irodalomcentrikus kutatások kapnak figyelmet; az 1992-re tervezett *harmadik rész* a szövegtani kutatások logikai, pszichológiai, fordításelméleti stb. aspektusaival foglalkozik.

Az áttekintéssel párhuzamosan mindegyik kötetben folytatjuk a szövegtani alapkérdések tárgyalását is.

1. E kötet első része hat tanulmányt tartalmaz. VOIGT VILMOS általános szöveg-szemiotikai és szemiotikai textológiai kérdéseket tárgyal; BENCZE LÓRÁNT nagyobb terjedelmű tanulmányában egy 'putatív szövegvizsgálati modell'-t épít fel; BÉKÉSI IMRE a 'kettős szillogizmus' vizsgálatát folytatja; ZSILKA TIBOR a jelenkori posztmodernizmus egyik alapsajátságáról, a 'dekonstruált (szöveg)struktúráról' ír; VASS LÁSZLÓ – folytatva a szupertextuális kohézió vizsgálatát – a szupertextus tematikai-stilisztikai lehetőségeit veszi szemügyre, egyfelől a stilisztikai elemzés, másfelől a stílustipológia oldaláról. A hatodik tanulmányban PETŐFI S. JÁNOS és BENKES ZSUZSA a költői művek úgynevezett anticipatorikus-analitikus megközelítésének a kérdéseivel foglalkozik. Ennek a módszernek a lényege abban áll, hogy mielőtt az elemzők egy (számukra ismeretlen) vers analitikus interpretálását elkezdenék, annak átrendezett (vagy hiányos) lexikai matériáján 'kreatív gyakorlatokat' végeznek.

2. A kötet második része egyrészt MÁTÉ JAKAB – a *magyar szövegtani kutatások* jelenlegi helyzetével foglalkozó – tanulmányának második, befejező, irodalomcentrikus fejezetét, másrészt a szövegtani kutatás különféle kérdéseivel foglalkozó magyar művek egy újabb részének *recenzióit* tartalmazza. Ezek a recenziók (hasonlóan az előző kötetéhez) elsődlegesen informatív jellegűek; az ismertetett művek más recenzióira bibliográfiai utalás az egyes recenziók végén található.

3. A kötet *Repertóriumok* című részében részben folytatjuk a nem magyar nyelvű szövegtani művekről megkezdett tájékoztatót, részben pedig közöljük a külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon megjelent szemlecekkel válogatott bibliográfiáját.

A kötet első és második részét tárgymutatóval és névmutatóval is feldolgoztuk.

Szeged, 1991. március 30.

P. S. J.
B. I.

TANULMÁNYOK

SZÖVEGSZEMIOTIKA ÉS/VAGY SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

VOIGT VILMOS

Szorosan szemiotikai értelemben a szöveg egy olyan (bonyolult és összetett) jel vagy jelcsoport, amely „valami helyett áll” (*stat pro aliquo*). A szövegelmélet vagy az egész szöveg szemiotikai státusát vizsgálhatja (ez a szoros értelemben vett *szövegszemiotika*), vagy egy egyébként is érvényes szövegelméleten belül érvényesít egy többé vagy kevésbé következetes szemiotikai elméletet (ez a szoros értelemben vett *szemiotikai szövegtan*). Természetesen sok esetben csak néhány mozzanatra korlátozódik a szemiotikai szemlélet, ez esetben csak részelméletről beszélhetünk (parciális szövegszemiotika vagy parciális szemiotikai szövegtan). Minthogy mind a szemiotika, mind a szövegelmélet egymástól függetlenül is létező rendszerek, gyakran egyetlen mozzanat kapcsolja össze e két területet (pl. az absztrakt művészet vagy avantgarde-irodalom szövegei értelmezhetők „jel”-ként, a nemzeti és egyéb himnuszok jelképpé váltak, költőket és költői alkotásokat köztéri szobrok elevenítenek meg, a programzene szövegei szépirodalmi alkotásokból származhatnak, egyelőre megfajtatlan írású szövegek esetében éppen csak a jelszerűség tényét ismerjük fel stb.). Ilyen felismeréseket az irodalomtudomány és kritika, a nyelvészeti szemantika és szövegelmélet legkezdeteitől idézhetünk. Az irodalom oktatásában mindig is fontos volt egy pedagógiai értelmeztetés (vagyis felhasználás).

A rendszeres szemiotikai szövegelméletek száma jóval kevesebb. Voltaképpen csak az olyan megoldásokat sorolhatjuk ide, amelyek kiterjednek a szövegek sok csoportjára, ezeket következetesen osztályozzák. Ehhez az is hozzátartozik, hogy a leírás-hoz, elemzéshez sok fogalmat használnak, amelyek közül több neologizmus. Ezért terminológiai szótárt szoktak a rendszerhez kapcsolni. A szövegek szemiotikai értelmezése gyakorlatilag csak e rendszereken belül érvényes, egyes terminusok, elemzési módszerek vagy ötletek ilyen összefüggésből kiragadása értelmetlen. (Noha sok esszéisztikus vagy eklektikus irodalmi szövegmagyarázat éppen ezt példázza.)

CHARLES MORRIS *Signs, Language, and Behavior* című könyvében (először 1946.) külön fejezetet szentel az általa „discourse” névvel tárgyalt szövegek tipológiájának és osztályozásának. Amikor a különböző nyelvi közlések főbb típusait igyekszik meghatározni, valósággal a megismerés és a tudatformák típusainak rendszerét vázolja fel. Nyilvánvaló módon ez egyszersmind a lehetséges szövegtípusok rendszerezése is.

HASZNÁLAT MÓDOZAT	<i>Informatív</i>	<i>Értékelő</i>	<i>Készítő</i>	<i>Rendszerező</i>
megjelölő	tudományos	fiktív	törvényszerű	kozmológiai
kiemelő	mitikus	költői	erkölcsi	kritikai
előírásszerű	technológiai	politikai	vallási	propagandisztikus
formatív	logikai-matematikai	retorikus	grammatikai	metafizikai

MORRIS rendszere teljes és zárt szövegsemiotika, amely különösen egy társadalmi vagy kultúra-semiotika szempontjából fontos. Előnye, hogy a nyelvi közléstől a gondolkodás és az emberi műveltség (nála ezt fedi a *behavior* 'viselkedés' terminus) egészéig terjed. Úgy értelmezhetjük, hogy a megfogalmazatlanból a nyelvi beszédművön keresztül egészen a társadalmi felhasználásig egy többfokozatú képződést ábrázol:

(még megfogalmazatlan elképzelés például a gyilkolás tilalmáról)	nyelvi beszédmű (kezdettel és véggel rendelkező közlésegyeség)	discourse (különböző szerepű szöveg, például a Tízparancsolatban vagy Hamlet monológjában a függöny mögött)
--	--	---

Feltűnő, hogy e következetes szövegsemiotikai elméletet miért nem használták az irodalomelméletben.

A francia szövegsemiotika több fázisban dolgozott ki szövegelméletet. Már A. – J. GREIMAS *Sémantique structurale* című művében (először 1966.), pontosabban a tanítványaival együtt e műbe csoportosított dolgozataiban részletesen foglalkozik az irodalmi (és hasonló) szövegeknek az elemi strukturalista szövegelemzésen túlmutató vizsgálati lehetőségeivel. Az iskola tudománytörténészei maguk úgy vélik, hogy 1970-től kezdve nevezhető mindez szemiotikai eljárásnak, és GREIMASON kívül C. CHABROL, J. – C. COQUET és J. COURTÈS tekinthető kezdeményezőknél. Narratív szövegek (ide értve a meséket, mítoszokat, a Biblia részeit, írók, mint pl. Maupassant novellája stb.) elemzését adták ilyen módszerrel a későbbi elnevezéssel „párizsi iskola” munkatársai. Voltaképpen már a 70-es évektől e szövegelmélet terminológiája a GREIMAS által kezdeményezett nomenklátúra (A. J. GREIMAS – J. COURTÈS: *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, I – II. 1979 – 1984.). Azonban egyértelműen felhívják a figyelmet arra, hogy a „szöveg” (*texte*) csak ott külön szakkifejezés, ahol ezt nem különböztetik meg a „beszédmű” (*discours*) fogalmától. Hangsúlyozzák a szóbeliség és az írásbeliség különbségét a szövegeket illetően, és úgy vélik, hogy a szöveg elsősorban a nem-nyelvi jellegű szintagmatikus tengely megnyilvánulásaként értelmezhető, vagyis a szöveg kezdetétől végéig tartó belső összefüggések feltárása révén értelmezhető.

Noha más francia irányzatok képviselői (mint pl. irodalmi szövegek vizsgálatában TZVETAN TODOROV és JULIA KRISTEVA, mitológiai és nem-verbális szövegeket illetően CLAUDE LÉVI-STRAUSS és követői) is tettek szövegsemiotikáinak is értelmezhető kijelentéseket, ezek közül azonban csak néhány nevezhető valóban szemiotikáinak. Ilyen pl. TODOROVnál több műfaj (pl. rejtvény, szójáték, varázsszövegek stb.) értelmezése, KRISTEVÁnál a genotípus és fenotípus kategóriáinak átvétele, LÉVI-STRAUSS műveiben a maszkok, rítusok, mítoszok szöveggként értelmezése stb. Mindez azonban együttvéve sem nevezhető koherens, valódi irodalmi szövegelemzésre alkalmas elméletnek.

A nyelvészeti kiindulású szemiotikai szövegmodellek közül a legradikálisabb (egyszersmind a legkorlátozottabb) I. A. MELCSUK „mondanivaló — szöveg” elmélete (1974., első megfogalmazási kísérleteiben évtizeddel korábban). Ebben egy igen gondosan leírt „automatikus mondattan” képviseli a szövegek létrejöttének magyarázatát. Előnye e módszernek az, hogy igen gondos, terminológiailag is rendezett háttérrel ad, ám közvetlenül irodalmi szövegekre ki sincs dolgozva.

A legnevezetesebb nyelvészeti szövegmodellt az irodalomteretikus Teun A. van DUK dolgozta ki már az 1960-as évek végétől sorakozó tanulmányaiban, amelyeket előbb a „generatív poétika”, később a „szöveggrammatika” névvel jellemezett. E rendszer

szerint a különböző (társadalmi, történeti, műfaji és egyéb) tényezők az irodalmi kommunikáció minden állomását meghatározzák:

író → szöveg → olvasó → hatás

mégpedig mind szövegszerű, mind azon kívüli formában.

Elméletét PETŐFI S. JÁNOS több évtizedes kutatások eredményeként fejlesztette összefüggő szövegelméletté, amely mintegy 190 fogalommal jellemzi a szövegek szerkesztését és hatásmechanizmusát. Ennek első előzményei már az 1960-as években meg-szövegeződtek, majd rendszerként már a következő évtized elején ismertté váltak: PETŐFI S. JÁNOS: *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. Grundfragen und Konzeptionen*, 1971., amelynek legnagyobb előnye, hogy a legmodernebb költészet műveit veszi figyelembe és magyar adatokra is figyel. Ez az elgondolás pontosan „szemiotikai szövegtan” minősítéssel illethető, vagyis egy már meglevő költői alkotást elemez, ám nem foglalkozik azzal a kérdéssel, ez hogyan, miért és milyen irodalmi meghatározó körülmények között jött létre, hogyan hat stb.

A cseh majd szlovák strukturalizmus évtizedes előmunkálatait felhasználva, a 60-as évek végén szlovák kutatók dolgozták ki az irodalmi szövegsemiotika eddig legrészletesebb rendszerét. FRANTIŠEK MIKO (előbb kifejezésszététikájában *Estetika výrazu* (1969.), majd stilisztikai szövegelméletében *Text a styl* (1970.), sok későbbi terminológiai tanulmányában) az irodalmi kommunikáció és szövegszerveződés több mint 110 fogalommal leírható áttekintését adta. Ezeket két nagy csoportra bontja: a stílusoknak mintegy tucatnyi válfaját különíti el: pl. adminisztratív, köznyelvi, alkotói, személyes, népszerűsítő, publicisztikai, vallási, retorikus, tudományos, kor szerinti, társadalmi csoportok szerinti, funkciók szerint különböző, másodlagos funkciók szerint megkülönböztethető stb. – a kifejezés jellemzésére viszont nem kevesebb, mint vagy száz tényező figyelembevételét javasolja. (Pl. a kifejezés aktualizálása, absztrakt volta, affektív jellege, autonómiája, abszurd vagy bizarr jellege, koherenciája, felszólító jellege, komikuma, fogalmi szintje, konvencionálitása, emotív szerepe, mélysége és rétegzettsége, figurativitása, ikonicitása, irracionálitása, operativitása, szociativitása, szubjektívifása, rendszerszerűsége, időbelisége, tipikus volta vagy változékonysága stb. – ezen kívül ugyanide sorolja a stílusok, műfajok vagy műnemek szerinti különbözőségeket is.) E bonyolult, sokszorosán egymáshoz rendelt rendszer konkrét leírásra és elméleti rendezésre egyaránt használható kell hogy legyen. Ugyanezt és ugyancsak az „irodalmi kommunikáció” keretében mutatta be ANTON POPOVIČ, aki főként a „metaszöveg” fogalmi hálóját rajzolta meg. Ide sorol mindent, ami egy már meglevő irodalmi szöveg átalakítását, felhasználását adja (pl. a szöveg elpusztítása, megújítása, tükrözése, fordítása, adaptációja, elutasítása vagy elfogadása, rekonstruálása, előadása stb.). Végso soron egy *szövegontológia* körvonalai rajzolódnak ki ilyen módon.

Csak bizonyos mértékig egyeztethető a szlovák kutatók nyitrai iskolájának eredményeivel a cseh esztéták prágai csoportjában (ŠÁVA ŠABOUK vezetésével) kidolgozott kommunikációs modell, amelynek mintegy 50 alapfogalmát definiálták, köztük olyan különböző kategóriákat is, mint allegória, metafora, szimbólum vagy akár realizmus, romantika, formalizmus, avantgarde, sőt szocialista realizmus, ám ugyanitt olyan szemiotikai fogalmak is szerepelnek, mint pl. jel, jelentés, szemantikai mező, denotáció, konnotáció stb.

Mindezek a megoldások bizonyos mértékig eljutottak a magyar irodalomtudományba is, ahol azonban csak az ún. „szegedi iskola” (KANYÓ ZOLTÁN, CSÜRI KÁROLY és mások) alkalmazták egyes eredményeiket. Főleg a szövegosztály, a beszédmód (vala-

mint a műfaj és műnem) vizsgálatakor alakítottak ki önálló, irodalomelméleti jellegű szemiotikai szövegtant.

A szemiotikai szövegtan tehát egyaránt építhet nyelvészeti, kommunikációelméleti és poétikai előzményekre. Ezt tették az említett szovjet, szlovák és magyar szerzők, a francia iskolák többsége, van DIJK és mások. Szorosabb értelemben vett szemiotika áll MORRIS, a GREIMAS-iskola és néhány más kutató elgondolásainak háttérében. Azonban még itt sem történt meg igazán a „szöveg” teljes szemiotikai státusának leírása vagy értelmezése.

Ez önmagában is bonyolult témakör, amelynek csupán a legfontosabb tényezőit említhetjük itt. Eltekintve most a szövegek közötti összefüggések (*intertextualitás*), illetve a már meglevő szövegek további felhasználása során keletkező szövegek (*metaszöveg*) problémáitól, irodalomtörténetileg és poétikailag-stilisztikailag egyaránt alapvető kérdés a szövegcsoporthoz szemiotikai keletkezése (kódolása), illetve befogadása (dekódolása). Ezt hagyományosan a műfajelmélet és az irodalomszociológia szokta részletesen vizsgálni. Eszerint a még pontosan megfogalmazatlan, ám a maga koherenciájában már megfogalmazódott „előszöveg” szabályos műfaji-poétikai elveket követve válik „szöveggé”, amelyet a befogadó az ilyen elvek ismeretében értelmez.

(szerelmes levél-kon- szerelmes vers szonett- értelmezés
spektus mint „előszö- formában
veg”)

A jelszerűség kialakulása az „előszövegnek” a „szöveggé” válása során történik, ennek befogadói felismerése pedig nélkülözhetetlen kelléke annak, hogy magát a művet érteni lehessen. Itt a szöveg maga a *jel*. Ennek milyenségét befolyásolja a műfaji és funkciós hagyomány: ugyanaz a történet az elcsereált ikrekről vagy hasonmásról más-ként érvényesül Shakespeare vígjátékában, Mark Twain *Koldus és királyfi*jában, Hauffnál vagy Babitsnál a Gólyakalifa történetében vagy modern pszicho-horror filmekben.

Ennél sokkal ritkábban foglalkozott a szemiotikai szövegelmélet az „előszöveg” létrejöttének szemiotikai vonatkozásaival. Legkönnyebben az ún. „egyszerű” formák, köztük is az elbeszélés (narratív formák) kialakulásának jelenségei értelmezendők ilyen módon. Ha feltételezzük, hogy például már az emberi cselekvés létrehozhat egy „narratív” struktúrát (függetlenül attól, hogy ezt bárki elmondja, vagy akár végiggondolja) már itt megtalálhatók a cselekmény, a szereplők és ezeket egymáshoz kapcsoló törvényszerűségek. Ezt az „eseményt” azután el lehet beszélni, ezáltal új, most már szövegszerű dimenziót teremtve meg.

esemény — spontán történet erről — állandósult történet az
(bálnavadászat) az „előszöveg” előzménye „előszöveg”
előbbiek alapján

Az így több fokozatban létrejött „előszöveg” alakulhat azután irodalmi szöveggé, mondjuk Melville *Moby Dick*-jévé, amelynek keletkezéséről tudjuk is, hogy sok ilyen „előszöveg” nyomán készült. Természetesen már az „előszövegnek” is van szöveg-szemiotikája. Célszerű azonban az ezt megelőző fokozatokban még nem beszélni irodalmi értelemben vett szöveg-szemiotikáról, legfeljebb a nyelvi közlés általános törvényszerű-

ségei, valamint a cselekvéslogika által kimutatott szabályok jelenhetnek meg (ám pl. a kollízió vagy a katarzis még nem, egy személycseré még nem esztétikai tényező, a vihar nem szimbolikus jelentőségű stb.).

Már ez az „előszöveg” is a valóság, pontosabban az eseménynek a megindult általánosítása helyett áll. (Olykor már a sztereotíp cselekvéseknek is van jeltartalma. Ilyen pl. a csere, az áldozat, bármilyen rítus, végső soron ilyen az álomban vagy emlékezetben megjelenő minden cselekvés.) Ezért a szövegsemiotika kezdetei nemcsak a nyelvi megfogalmazás grammatikai-logikai és kommunikációs tényezőinek kialakulásában, hanem a mítosz, az utánzás, a sztereotíp cselekvések, szokások és rítusok létrejöttében is nyomon követhető. Ez az általános szemiotika egy része, vagyis inkább egy szövegsemiotika, mint valamely szemiotikai szövegtan nélkülözhetetlen előzménye.

Irodalom

Minthogy a PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése* (Szeged, 1990.) kötet több kitűnő szövegtani bibliográfiát ad, amelyekben az általam idézett vagy fontosnak tartott művek megtalálhatók, az alábbiakban csak ehhez képest és néhány munkára hívom fel a figyelmet, a témák megemlítésének sorrendjében.

MORRIS életműve és munkássága eddig nem kapott kellő figyelmet Magyarországon. Szövegelméletét sem szokás említeni. Az itt is közölt táblázatot már bemutatthattam: VOIGT VILMOS: *Bevezetés a szemiotikába*. 1977. Gondolat, Budapest, 73.

GREIMAS és iskolájának szövegelméleti munkásságát eddig nálunk nem méltatták és ismertették kellőképpen. GREIMAS és tanítványainak hivatkozott művein kívül az előzményeket lexikonszerűen adja: OSVALD DUCROT – TZVETAN TODOROV: *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris, 1972. A párizsi iskoláról témánként ad áttekintést: *Sémiotique. L'école de Paris*. (Par J. – C. COQUET et al.) Paris, 1982.

KRISTEVA és TODOROV legjelentősebb ilyen munkái (későbbi műveik kevésbé szövegelméleti jellegűek, illetve ilyen értelemben kisebb az újdonságerejük): JULIA KRISTEVA: *Sémiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. Paris, 1969. – TZVETAN TODOROV: *Les genres du discours*. Paris, 1978.

I. A. MELCSUK: *Opyt teorii lingvisztičeskikh modelej „mysl” ↔ „tekst”*. *Semantika, sintaksis*. Moszkva, 1974. MELCSUK dolgozatai számos más nyelven is olvashatók. Teun A. van DIJK művei szerencsére jól ismertek Magyarországon, többször fordítottak is belőlük. (Legfeljebb az eredeti megjelenési sorrend nem ismeretében a szerző olykor radikális hangsúlyváltása nem érzékelhető.) A hazai bibliográfiák utalnak is munkáira. Ezért itt csak a két úttörő kötetet említem: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague, 1972. – *Beiträge zur generativen Poetik*. München, 1972. PETŐFI elméletét (a megfelelő nemzetközi háttérrel) a legpontosabban bemutatja a már említett *Szemiotikai szövegtan* (Szeged, 1990.) kötete, az újidéki A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézetének kiadványaként megjelent *Tanulmányok* 15. füzet, Újvidék, 1982. (szerk. THOMKA BEÁTA), amelynek szempontjai az ő nézetét tükrözik, valamint legutóbbi magyar nyelvű tanulmánykötete) *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest, 1990.

A nyitrai iskola nézeteit (ZSILKA TIBOR és mások jóvoltából) nálunk is ismertek, több tanulmány fordítása látott napvilágot, ám MIKO teljes monográfiája, vagy a szakkifejezések teljesnek nevezhető terminológiai lexikona nem (noha ennek előmunkálatai megtörténtek).

Az említett műveken kívül meg kell még említeni a következőket: FRANTIŠEK MIKO *Style Literature Communication*. Bratislava, 1978. – FRANTIŠEK MIKO: *The Programme of the Text*. Nitra, 1978. ANTON POPOVIC saját nézeteit a legpontosabban összegezi: *Teória metatektov*. Nitra, 1974. Az általa vezetett munkacsoport (MIKOÉtól csak némileg különböző) fogalmi rendszerezése: *Pojmoslovie literárnej komunikácie. Originál/preklad*. Nitra, 1976. Ennek alapján több kisebb, speciális, illetve nem szlovák nyelvű terminológiai jegyzék is készült. Ezeket itt nem szükséges felsorolni. Az úgynevezett prágai team eredményeinek több rövid terminológiai összegezése jelent meg. Ezek nem csupán a nyelvi közeg miatt térnek el kissé egymástól: *Kurzes Wörterbuch der Konzeption des Prager Teams für Studium der Ausdrucks- und Mitteilungssysteme der Kunst*. Prag, 1976. – *Krátký slovník koncepce pražského týmu pro studium vyjadřovacích a sdělovacích systémů umění*. Praha, 1977. – *Brief Dictionary of the Concepts of Expression and Communication in the Arts*. Prague, 1978.

A „szegedi iskola” eredményeit a már említett művek, ezenkívül képviselőik gazdag munkássága kellőképpen bemutatja. Éppen ezért külön csak az alábbi munkákra hivatkozom (ezekben megvan a további

szakirodalom is): a *Studia Poetica* kötetei, a *Helikon* – *Világirodalmi Figyelő* különböző különszámai, valamint CSÚRI KÁROLY: *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Budapest, 1987. – *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk.: KANYÓ ZOLTÁN és SÍKLAKI ISTVÁN. Budapest, 1988. – KANYÓ ZOLTÁN: *Szemiotika és irodalomtudomány*. Válogatott tanulmányok. Szeged, 1990. Természetesen mindez nem adja a szegedi iskola teljes anyagát.

A magam elképzeléseit bizonyos fokig érzékeltethettem már az 1978-as szegedi irodalomelméleti konferencián. Lásd: VOIGT VILMOS: *Az elbeszélés korai és egyszerű formáinak tipológiája*. In: *Studia Poetica* 1 (1980.) 51–65, ugyanitt a konferencia záróvitája sokoldalúan érintette e kérdést, lásd ugyanitt: 363–369. Természetesen ez a kérdés koránt sincs megoldva, és nem-narratív műfajok esetében (is) további tényezőket kell figyelembe venni egy általános szemiotikai szövegelmélet előkészítéséhez.

Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a legfontosabb nemzetközi szemiotikai áttekintésben éppen PETŐFI S. JÁNOS készítette a címszó legnagyobb részét, és noha értelemszerűen csak az 1960-as évek legvégétől a 80-as évek elejéig ad hivatkozásokat, még így is vagy hat főbb témakörben körülbelül 250 hivatkozást említ (átfedésekkel), ahol mégsem szerepel a fentebb általam említett művek többsége. Lásd: *Text, Discourse*. In: *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. General Editor: THOMAS A. SEBEOK. Berlin–New York–Amsterdam. Tome 2, 1986. 1080–1087. Ez is jelzi, milyen sok tisztázandó terminológiai és elméleti kérdés van még előttünk.

TEXTSEMIOTICS AND/OR SEMIOTIC TEXTTHEORY

VILMOS VOIGHT

In a close semiotic sense the text is an intricate sign or group of signs, which "stands for something else" (stat pro aliquo). Texttheory can examine the semiotic status of a whole text (textsemiotics), or it can enforce a more or less consistent semiotic texttheory within an already valid texttheory. The author cites the results of Charles Morris, A.-J. Greimas and his school (école de Paris), Tzveten Todorov and Julia Kristeva, I. A. Meltschuk, Teun A. van Dijk, János S. Petőfi, the neutral school (Frantisek Miiko and Anton/Popovic) by the Prague Team of Aesthetics, and at last, the Szeged school (Zoltán Kanyó, Károly Csúri). Eventually the author deals with the possible analyses of the "propiece" of the text by differentiating between event -spontaneous story -Protext -(literary) -text.

ÉLŐ SZÓNAK SÚLYOS VOLTA PUTATÍV SZÖVEGVIZSGÁLATI MODELL ÉS ALKALMAZÁSÁNAK KÍSÉRLETE

BENCZE LÓRÁNT

BEVEZETÉS

Élet és halál, átok és áldás van a nyelv birtokában – figyelmeztettek már az ókor bölcsői. Jól tudták, hogy minden beszéd ítélet, sőt végrehajtó cselekvés is egyben. Az egyén és a társadalom minden rezdülését átszövi a beszéd, a szöveg. Amikor a magzatot az anyai izmok és a bábakarak az anyaöl selymes sötétjéből „ez világ bele”, ennek verő fényébe, világosságába „húzzák, vonják taszigálják”, és a magzat üvöltve tiltakozik „Oáááááá!”, kínszői végtelen boldogságára – ez már emberi szó, szöveg. Negyven, hatvan, nyolcvan krumplikapálás után gyilkos karoktól vagy saját vénségének nyomorúságától ismét csak taszítva göröngyös éjbe zuhan, és most már erőtlen óvást emelve épphogy „Több fényt!” sóhajt – ez is szöveg. És szöveg, beszéd, szöveg, beszéd mindaz, ami a két pólus, a „porból vagy” és a „porrá leszel” között van. Beszéd/szöveg a hatalom parancsa és a kérés gyöngédsége, a szerelemvallás és a vallás imádsága. Beszéd/szöveg én és a kisöcsém sugdolózása a gólyáról és a tablettáról, Péter és Pál szópárbaja a fülemüle énekéről. Beszéd/szöveg a mindentudó és fanyalgó újságcikk, Pósa bácsi meséje reprint kiadásban, a politikus vagy a rablógyilkos meséje a tévében. Szöveg Arany János Shakespeare-fordítása és sznob társalgásunk Michelangeloról, és utoljára, de nem utolsó sorban szöveg Einsteinnek Hirosimával és Csernobillal igazolt $E = mc^2$ képlete. A beszéd/szöveg, mely az állatvilágból kiugró ember egyedüli tulajdonsága, olyan képesség is egyúttal, amely saját létezését fenyegeti, egyedét és fajtáját is megsemmisítheti.

Ezért a szövegetan, amely a beszéd/szöveg mindenoldalú vizsgálatával foglalkozik, alapvető humán és kognitív tudományág. Különösen nehezen művelhető a következő okokból is: 1. új, legföljebb két évtizedre visszatekintő tudomány, 2. szinte évenként változik, alakul, új eredményekkel áll elő, 3. a beszédet/szöveget interdiszciplinárisan közelíti meg, 4. foglalkozik mind elméleti modellalkotással, mind pedig gyakorlati szövegelemzéssel, beszédvizsgálattal, 5. nem csupán a kortárs tudományokat vonja bele a vizsgálódásba (nyelvtan, stilisztika, retorika, jeltan, jelentéstan, pszichológia, szociológia, neurofiziológia stb.), hanem történetileg is tekintetbe veszi őket (ókori retorikát, középkori oklevéltant, hermeneutikát stb.), 6. az általános tudományelméleti alapelvekre is sokkal inkább támaszkodik, mint általában a magyar nyelvészet a 2. világháború utáni évtizedekben.

A rendszerezés és eligazítás, valamint az interdiszciplinaritás és a tudományelméleti alapozás igényével születtek meg 1987-88-ban azok az előadások, amelyeknek vázlatát tartja kezében az olvasó. Előadásvázlatokról lévén szó, megértésük nyilván türelmet, fáradozást és kitartást kíván azoktól, akik nem hallgatták az előadásokat. Az előadásokra készülve felhasználtam a rendelkezésemre álló legrégebb és legújabb szakirodalmat, magyart és külföldit, és nem mellőztem tudománytörténeti mozzanatokat sem. Megkísértem felvázolni és kijelölni a még alig vagy egyáltalán nem kutatott témákat, nem használt módszereket, tehát a jövő várható irányzatait, feladatait a beszéd/szöveg vizsgálatában.

A Magyar Helyesírás Szabályai szerint az „élőszó” egybeírandó. A címben a hangsúlyozás miatt választottam szét „élő szó”-vá.

I. ELMÉLET ÉS MODELL

1. C.S. PEIRCE nyomán (PEIRCE: 1931-1935.) az ikonikus jelek három fajtáját különböztetem meg a nyelvi jelek között. Ezek egyúttal az ikonicitás fokozatai is.

1. *I m a g o* az a jel, amelynél fizikai hasonlóságot találunk a jelölő és a jelölt között. (A *significatum* és a *denotatum* megkülönböztetése ennél a lépésnél elhanyagolható.) A nyelvben ilyenek a hangutánzó és hangulatfestő szavak (onomatopoeia), tagolatlan felkiáltások, állathívogató szavak, hangszimbolika. (L. elsősorban FÓNAGY ez irányú munkásságát.)

2. *D i a g r a m* esetében nem a részek (jelek) hasonlók, hanem a részek viszonya. A diagrammatikus ikonicitás a nyelvben az izomorfizmuson és a motiváción alapul elsősorban (SAUSSURE: 1967. 164-167; HAIMAN: 1985. 4-18). Szükség volna tehát egy diagrammatikus grammatika kidolgozására, illetve a magyar nyelvten ilyen szempontú feldolgozására. Ez azt jelenti, hogy meg kellene állapítani, melyek a nyelvi univerzálék ezen a téren, és melyek azok a mozzanatok, amelyek csupán a magyar nyelvre jellemzőek. Az előbbiekre példák a felsorolások (nagyobb rangú áll. előtt), az eseményeknél a leírás követi a külső, valóságos sorrendet stb., az utóbbira a birtokviszonyban a birtokos jelölése vagy jelöletlensége, a toldalékok sorrendje stb. (Bővebben l. BENCZE: 1988b.)

3. Az ikonikus jelek harmadik fajtája a *m e t a f o r a*. (L. SHIBLES: 1971., van Noppen et al.: 1985.)

4. Állandó ellentétes törekvés a nyelvben, hogy a használat során az ikonikus jel önkényessé, konvencionálissá váljék (pl. a *tizenöt*, *tizenhat* stb. a mai magyarban motivált jel: *tizen öt*, *tizen hat*, az *ötven*, *hatvan* stb. valamikor hasonlóan motiválva volt, de ma már nem), az önkényes, konvencionális jel pedig ikonikussá, természetessé. L. az I. 1. 1-2., I. 3. 1., I. 7. 1., I. 8. 2. témáit, a nyelven kívüli (pl. gesztusok) és a szuperszegmentális elemek (dallam) természetét, amelyek megelőzik vagy kísérik az önkényes, konvencionális nyelvi jeleket: az *Ekkora halat fogtam* mondatot szokásosan hiperbolikus ikonikus kézmozdulat előzi meg a másodperc törtrészával – a *Naaaagy-nagy fáradtságomba került* mondatban az ismétlés mellett az *a* nyújtása és közben a dallam szokatlanul nagy ambitusa és szokatlan menete együttesen háromszorosan is ikonikussá teszik a *nagy* önkényes, konvencionális jelet. (L. még az I. 1.1. és FÓNAGY „remotivation” fogalmát. A nyelven belüli motiváció alfajait (fonetikai, grammatikai, szemantikai) l. ULLMANN: 1962.)

2. MORRIS nyomán a jelek, s köztük a nyelvi jelek három szintjét különböztetem meg, az egyes szinteken az összefüggéseket viszont PETŐFI nyomán nevezem meg. (MORRIS: 1938., 1946., PETŐFI: 1982.)

1. Szintaktikai szintnek nevezem a jelek viszonyát. (Formális rendeződés!) Ezen a szinten a viszonyok, összefüggések elnevezése *konnexitás*.

2. Szemantikai szinten értem az előzőt és a jelentések viszonyát. Ez a *kohézió*.

3. A pragmatikai szint az előző kettő és a szöveg külső vonatkozásai (l. szituáció; – vagy *circumstantiae* az ókorban és a középkorban). Az így, tágabb értelemben vett pragmatikai viszonyok neve *koherencia*. A szakirodalom főként régebben a kohéziót és a koherenciát szinonimaként használta; mások később (BEAUGRANDE – DRESSLER: 1981.) a kohéziót nagyjából az I. 2. 1., a koherenciát az I. 2. 2. pont alatt megadott értelmében.

4. A szöveg vagy szövegegység rendszerint mind a háromféle összefüggést, viszonyt tartalmazza, de szögtípusonként, sőt egy szövegen belül is, különböző mértékben. Arányuk, eloszlásuk az érthetőség, illetve értelmezhetőség milyenségében (gyorsaságában, nehézségi fokában, esetleg esztétikai összetevőjében stb.) csapódik le.

a. A mellérendelés jelentkezhethet konnexitásban, kohézióban és koherenciában: *szép, gyönyörű* (interpunkció, magyarul vessző az írásban – szünet, hangsúly, dallamváltás a beszédben!) *szép és gyönyörű* (és kötőszó!). Mindkét esetben a fogalmi mellérendelés is uralkodó. *Schultz és Sevarnadze* esetében a koherenciát az adott szövegkörnyezet és a hallgató ismeretei is biztosítják, tudniillik a mellérendelést az azonos rang (mindkettő külügyminiszter) indokolja – avagy kiemeli –, sőt hogy az egyenrangúságot még a nyelv lineáris természetének kényszere se veszélyeztesse, általános közmegegyezés alapján az ábécé betűinek sorrendjéhez alkalmazkodunk (vö. még az ikonicitás kérdésével: I. 1. 2., I. 1. 4.).

b. A konnexitás, kohézió és koherencia különböző mértékű hiánya és diszkrét növekedése tapasztalható a következő konstrukciókon: **Egy lokna záfogott a rábon* – fonetikai-fonológiai és grammatikai szempontból kifogástalan mondat! (Vö. Karinthy, Weöres halandzsa soraival. Minél abszurdabb, annál szűkebb tartományban van potenciális elfogadhatóság.) **Egy székláb darált a felhőn* – szurrealista verssorként felfogva, meg sem kellene csillagozni a mondatot. *Egy ember sétált a gáton* – elfogadható magyar mondat, adott esetben maximális konnexitással, kohézióval és koherenciával, hiszen minden egység egymással és esetlegesen a külvilág egy darabjával vonatkozásban van.

c. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a szöveggrammatika által feltárt összefüggések elsősorban a konnexitás körébe, másodsorban a kohézió körébe, esetenként pedig – pl. stílusváltozatokban – a koherencia körébe tartoznak.

5. Erőteljesen a koherencia kérdéseire tartozónak fogom fel az *intencionalitás* és az *értelmezés* hermeneutikai problémáit.

a. Ide tartozik tehát, hogy a szöveg arról szól-e, ami a szerző szándéka (l. Arany János: „Akarta a fene!”).

b. Vagy a szöveg arról szól, amiről szól úgy, ahogy van, úgy, ahogy a befogadó elé kerül. Az I. 2. 5. a. és az I. 2. 5. b. objektíve sem mindig egyezik meg, főként nem idézetek, átvételek esetében. Gondoljunk például az *Énekek énekére*, amely szerelmi költeménynek született, de amikor a szent könyvek közé másolták, az istenség és választott népe közti viszony leírása, sőt előírása lett. Az itt érintett összefüggések természetesen egy bonyolultabb nyelvfilozófiai, végső soron ismeretelméleti problémakör részei (l. HUSSERL: 1968., 1972., WITTGENSTEIN: 1963.).

c. Mindhárom viszonytípusban, de különösen a koherenciát illetően igen fontosak az *elvárások* (l. még I. 3. 6.), az *előfeltevések* (nyelvi-nyelvtani és ténybeli-pragmatikai), *implikációk* és *inklúziók*, valamint a *hiedelemrendszer*, a *tudáskeret* és a *séma* (vö. BALÁZS: 1980. 35, 55).

d. Hasonlóan nem hagyható figyelmen kívül az *intertextualitás* – mind az adott szövegen belül, ami valójában intratextualitás, mind más szövegekre vonatkozóan. Ez igen kézenfekvő megoldást kínál a stílus meghatározásához, tudniillik hogy a stílust ne az eléggé megfoghatatlan és képlékeny normától való eltérésként fogjuk föl. ("Ki határozza meg a normát – s ugyan kinek mi a norma?"), hanem miután mindig szövegek ismeretében alkotunk szöveget, a szövegek egymáshoz viszonyított eltéréseiben, különbségeiben keressük a stílus lényegét (l. ENKVIST: 1978.).

e. Ehhez a témakörhöz sorolható a *szövegillokúció* és *szövegperlokúció* is (tudniillik mit akar elérni a szöveg).

3. A vizsgálódás főbb elvei és kategóriái a *szipsztemikus* nyelvten (HALLIDAY: 1976., BERRY: 1975. stb.) nyomán a hagyományos nyelvtenok figyelembevételével a következők:

1. A *parole* a vizsgálat tárgya, mint emberi viselkedés és cselekvés (l. még a *performancia* fogalmát). Tehát nem a nyelvi szabályrendszer ismerete (kompetencia), hanem a tényleges használata áll előtérben (*performancia*). A *parole* fogalma persze így

tágabb, hiszen minden nyelvi kommunikáció, megnyilatkozás belesorolható. A *language* tehát csak cselekvési lehetőségként fogható fel, a *parole* viszont tényleges viselkedés. A kompetencia-performancia egy adott partikuláris viselkedést fed, míg a *parole*/ *langue*-tények összessége szisztematikusan rendezett. Ezért központi helyet foglalnak el az alábbi tényezők:

a. A *nyelvváltozatok* kérdése, azaz a szociolingvisztika, az adatok igazolása megfigyelés és statisztika segítségével (quantitatív nyelvészet). A nyelvhasználattal kapcsolatosan, ha állást is foglalkozok, ha kritikailag közelítem meg, akkor a nyelvművelés és a nyelvhelyesség területére jutok a szociolingvisztikából. (Vö. FÁBIÁN: 1984.)

b. A kommunikáció mint alapisányulás a beszédben. – Emiatt a grammatika kommunikatív nyelvtanként jelentkezik, s mint ilyen elkerülhetetlenül magába ötvözi a stilisztikát, mégpedig szövegstilisztika formájában. (Vö. SZATHMÁRI: 1983.)

2. A *diszkréció* elve, azaz a szöveg/beszéd felbontása egységekre és szintekre:

a. Például grammatikai és lexikai egységekre a paradigmatis és szintagmatis összefüggések szerint, ahogy azt a hagyományos nyelvtanok már elvégezték, hozzáátéve azonban a mondaton is túlmutató viszonyok grammatikáját. (RÁCZ: 1966., 1986.) Ez utóbbiakkal a hagyományos nyelvtan csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem foglalkozott. Foglalkozott viszont velük az irodalomtudomány, csakhogy egészen más nézőpontból, tudniillik a szöveget (s főként az írott szöveget) mint gondolatok, eszmék stb. halmazának ilyen-vagy olyan nyelvi formába öntött, megértendő és magyarázandó jelenségeként kezelte. A nyelv, a médium periférikus volt, vagy legföljebb másodlagos. Vele szemben a szöveg a nyelv, a médium oldaláról indul ki, s eljut a közölt gondolatok, eszmék stb. mozzanatahoz, amelyek viszont az ő eljárásában, lépéssorozatában másodlagosak. Ez a másodlagosság tehát nem értékítélet, hanem eljárás mód, tudományos módszerbeli különbség, legalábbis elvben. (A gyakorlatban a művelők, a nyelvészek és irodalmárok közti viszonyban bizony értékítélet is.) A kétféle módszer eredményei hasonlóak vagy ugyanazok, maga a módszer nem vezet szükségképpen eltérő eredményre. Az irodalomtudománynak megvannak már a kidolgozott kategóriái és kategóriarendszere, a szöveg a nyelv még most alakítja ki őket, s ezek sokszor ugyanazt a valóságot fedik más terminológiával. A más, új terminológia bevezetése nem indokolatlan éppen a különböző módszer, megközelítés miatt. Ugyanakkor az oktatásban nem árt felfedni egy-egy esetben a kétféle szakkifejezés lényegi azonosságát, például a téma (az irodalomtudományban) egyenlő nagyjából a szemantikai makrostruktúrával (a szöveg-tanban). (Vö. SCHECKER – WUNDERLI (ed.): 1975.)

b. Olyan alaphozjárati viszonyokra, illetve szembeállításokra való felbontás, mint onomátiéma (Arisztotelész), *subiectum* – *praedicatum* (formális logika), *alany* – állítvány (hagyományos grammatika), *alanyi rész* – állítványi rész, *logikai alany* – *logikai állítvány*, *lélektani alany* – *lélektani állítvány*, *topic* – *coment*, *presupposition* – *focus*, *téma* – *réma*.

c. Felbontás különböző egyéb szintekre (forma – szubsztancia, *kontextus* – *situáció*, *esemény* – *idő* – *hely* dimenziókra stb.), és ezek alszintjeire és az egymásra épülő egyéb szintekre és alszintekre (pl. *fonémák*, *morfémák*, *lexémák*, *szintagmák*, *mondat* stb. szintekre).

3. A *fokozatosság* elve azt jelenti, hogy a beszédcselekvést, viselkedést mint *kontinuumot* tekinti, ahogy az a valóságban is az, de a diszkrécióval, amely nélkül a vizsgálódás nem lehetséges, és amelynek egyrészt alapja van a nyelvben, másrészt a kategorizálás természete miatt valamely jelenség vagy túl tág, vagy túl szűk ahhoz, hogy maradéktalanul belefértjen egy egyébként helyes kategóriába, mintegy kompromisszumot kötve átmeneti és finomabb kategóriákat vesz fel, mint a leggyakrabban és leg-

könnyebben alkalmazott, dichotómián alapuló felosztások. Például nemcsak azt, hogy helytelen vagy helyes, hanem mondjuk, helyes-általános, helyes-ritkább, helyes-lehetséges, kevésbé helyes, de megengedhető, helytelen, helytelen-elfogadhatatlan. Így a szöveget, beszédet nem kontinuumnak fogja fel, hanem *k o n t i g u u m n a k* is egyúttal.

4. A választás elve, amelyet a paradigmatis és szintagmatikus viszonyok, az oppozíciók és kontrasztok tesznek lehetővé.

5. A szerkezet (struktúra) kategóriája.

6. A várhatóság és elvárások a nyelvi disztribúciót illetően, de általában minden szinten és tényezőben (pl. I. 2. 5. c.).

7. a. A rendszer elve a különböző egységek (I. 3. 2. a.) és szintek (I. 3. 2. b.) megvalósulásában.

b. A rendszerszervezés elve a kommunikáció létrejöttében (vö. I. 2. 3., I. 2. 5. c.).

8. A hierarchia elve a fentiekben. Pl. fonéma, fonémacsoport, morféma, morfémacsoport, lexéma, összetett szó, szintagma, szintagmacsoport, mellékmondat és mellékmondatcsoport (többszörösen összetett mondatok) – mondategész, mondategység, mondatömb, nyilatkozat (utterance) stb. (l. pl. DEME: 1966. 392-404; 1971.).

9. A deskriptív és preszkriptív (normatív) módszer hagyományos megkülönböztetése és használata, szemben az újabb, szociolingvisztikai-szociológiai kutatások pusztán deskriptív eljárásával (l. még I. 3. 1. a.).

10. Az írott és a beszélt nyelv megkülönböztetése történeti és szociológiai vonatkozásban.

a. Eszerint a beszélt kultúra mint A forma fokozatosan átalakult uralkodóan írott kultúrává. Valószínű tendenciának tűnik például, hogy Dávid király még hangszerét pengetve maga énekelte saját költeményeit, sőt táncolt is hozzá, Cicero már csak énekelve beszélt, feltehetően az egyházatyák is; Balassi csupán a dallamra utal a versek elején, Arany és Petőfi egyedül „írásra”-olvasásra szánta műveit. Érdekes, hogy a magyar költészeti hagyományban mindmáig megmaradt az a szokás, hogy költők saját verseiket vagy színészek költők verseit hangosan szavalják nagyközönség előtt. A magyar néptáncban is mindmáig élő hagyomány, hogy a táncos, amellet, hogy táncol, alkalmanként énekel is, esetleg megszólítja a közönséget, sőt hangszert is a kezébe vesz. A ráolvasásoknak, siratóénekeknek is megvolt a maga dallama és koreográfiája. (Az opera születésével kezdődött meg valamiféle elszigetelt visszatérés az osztatlan ősműfajhoz most már összművészeti (majd a XIX. század végén *Gesamtkunst*ként), újabban pedig angolszász hatásra a musicalekben, popkoncerteken és szintén újabban a táncházakban.)

b. Az írott kultúra mint B forma a nyomtatással lett uralkodóvá. Ebben is érvényesülnek az I. 3. 2. stb. alatti elvek: betű, betűcsoport, szó, frázis, mellékmondat, mondat, bekezdés stb. (l. az írásjelek, „hézagok” szerepét). Gutenberg, mondják, mindenkit olvasóvá tett, újabban pedig a xerox és a desktop publishing rendszer mindenkit kiadóvá tesz. Mindez erőteljesen vizuális nyelvhez vezetett (vö. az ikonitás kérdésével), mint például az újságokban a címek kiemelése, a tördelés stb. megjelenése. Végletes megoldásként született a nyomdatechnikán alapuló, fototechnikával kombinált vizuális költészet, párhuzamosan a hangrögzítéstechnikával (rádió, magnó, video) beköszöntő fonopoétikával (vö. ismét az ikonitás kérdésével).

c. A XIX-XX. század folyamatosan visszatér az elsőhöz, az A formához de nem azonosan, tehát egy A_{variáns} formával állunk szemben. Ez elkezdődött az újkorban az opera megjelenésével (l. már I. 3. 10. a.), folytatódott a musical különféle változatainak megjelenésével, nagy lökést kapott a rádió és a magnetofon, a tévé és a video elterjedésével. Azért is említem ezt még egyszer, mert a szövegtani vizsgálatokba ezek anyagát sűrűn bele kell vonni, még akkor is, ha minőségükkel szemben fenntartásaink van-

nak, mert mennyiségükben és társadalmi szerepükben lassanként felülmúlják a más, hagyományosabb megjelenési formájú szövegeket.

Az A forma pillanatnyi, közvetlen élményt nyújtó, megismételhetetlen és bizonyos fókig így „mitikus” volt. A B forma megismételhető (újraírható, újranyomtatható, újraolvasható), közvetett, időben és térben kiterjeszthető, mindenki kezébe, még „illetéktelenek” kezébe is eljutó, könnyebben és objektívan kutatható és vizsgálható. Ezért lett, illetve volt a nyelvtudomány elsődleges tárgya sokáig. Persze a B forma is tartalmazott olyan elemeket, amelyek A irányába mutattak, l. formálisan az interpunkciót, tartalmilag pedig az intertextualitás, rekonstrukció és dekonstrukció fogalmait, illetve elméletét. Az A variáns viszont (magnó, video) tartalmazza a B elemeit is (rögzíthető, ismételhető), de sokkal inkább az A-hoz hasonlít, s így az A kutatását egyáltalán lehetővé teszi könnyen és objektívan. A közlési eszközök, jelfajták tekintetében mind A, mind A variáns B-nél bővebb, és A bővebb, mint A variáns.

4. A szövegteni vizsgálódás követi tehát az európai tudományosságra a görögök óta jellemző alapeljárást és alapkérdéseket: „Van-e?” (A szöveg létrejötte, keletkezése) – „Ha van, mi az?” (A szöveg mivolta) – „Hogyan van, mennyi van belőle és milyen?” (A szöveg viselkedése, típusai, szerkezete stb.) – „Miért van?” (A szöveg funkciója). Mindezek a kérdések az idő eltérő dimenzióira vonatkoztathatók (múlt, jelen, jövő, azaz „Volt-e?” – „Mi volt?” stb.).

5. A korábban felsorolt elvek és kategóriák együtt vonatkoztathatók minden szövegre, mint ez a példákban és magukból az elvekből is következik. A tudományos kutatás számára azonban csak különféle bontásokban hozzáférhetőek.

6. Az így felállított modell természetéből következik, hogy *i n t e r d i s z c i p l i n á r i s* jellegű.

1. Támaszkodik elsősorban a különböző nyelvészeti diszciplínákra, mint kiindulásra és eszközre: fonológia, morfológia, lexikológia, grammatika, szemantika, retorika, stilisztika, fordításelmélet, tartomelemzés stb.

2. Igénybe kell vennie a filozófia, matematika, társadalomtudományok, sőt még a természettudományok segítségét is (az utóbbit inkább csak analógiákban), nem is szólva a technikai fejlődés eredményeiről. Mindezekből a fontosabbak esetlegesen: szemiotika, logika, logikai szemantika, játékelmélet, kockázatelmélet, rendszerszervezés, pszichológia (kognitív pszichológia, viselkedéslélektan, szociálpszichológia stb.), pszichiátria, pszichopatológia, emlékezőlélektan, szociológia, szociolingvisztika, néprajz stb.

3. Külön csoportban említeném az irodalomtudományt (elméletet, történetet, esztétikát), a művészettörténetet és a filmesztétikát (vö. I. 3. 2. a.).

7. A szövegfeldolgozásban – amely végül is lejártsódhat közönséges feldolgozási szinten és „meta” fokon az átlagolvasóban, a tudományos kutatóban, aki magát a feldolgozási folyamatot is a feldolgozás tárgyává teszi – az első lépés az úgynevezett *átírás*, mégpedig két irányban: az írott, illetve nyomtatott szöveg átírása a beszélt szövegre, a beszélt szöveg átírása valamiféle írott vagy nyomtatott változatára. (Vö. HALLIDAY: 1985., KONTRA: 1988., WACHA: 1980., 1988.).

1. A beszélt szöveget, annak szintjeit, bizonyos összefüggéseket, többé-kevésbé vizuálisan is rögzíteni tudjuk (vö. az I. 3. 10. kérdésivel), amelynek során a konnexitás, kohézió és koherencia bizonyos fókig megmarad, egy része azonban elveszik, vagy csupán kikövetkeztethető. Ezért van szükség annyiféle írásra, illetve ezek alapján alakultak ki különféle írások (piktográfok, ideográfok stb.), és alakulnak ma is (nemzetközi fonetikai jelek, kottázás stb.). A szövegtenban a leggyakoribbak a következők: intonációs egységek jelölése, ritmus feltüntetése, mondatok közötti összefüggések formalizálása: alá- és mellérendelés ábrázolása, közvetlen összetevőkre bontás, felszíni szerkezet és mélyszerkezet bemutatása, konstrukciótípusok formalizálása a szimbolikus logikában hasz-

nált jelekhez hasonlóan (az utóbbira példa BÉKÉSI: 1982., 1986.), információs struktúra szerinti bontás (téma-réma, topic-comment, fókusz-előfeltevés stb.), szövegpartitúra (dependenciamátrix) stb. (l. még I. 3. 2. b.).

2. Az írott szöveghez az írásjelek (interpunkció), formális elrendeződések (pl. a bekezdés) a jelentés és a mondat szerkezet alapján, a rekurrenciák, egyeztetések, utalások stb. alapján akusztikus képet tudunk rendelni. Mindezek közvetlenül vagy közvetve mintegy előírják, milyen dallamot, tempót, szó- és mondat hangsúlyt, hangterjedelmet, hangerőt, hangszínt, hangmagasságot, mekkora esést és szünetet stb. kell használni vagy odaérteni. Az alapvető különbséget, illetve követelményeket az írott és a beszélt szöveg megalkotásában ezek a szempontok határozzák meg. Ezért például az írott szöveg utalásrendszeréből, az egyeztetésekből stb. pontosan úgy tudjuk, ki szólt, ki cselekedett (több mondat, bekezdés, sőt több oldal és fejezet után is), mint élőbeszédben a szituációból, hangszínből stb. (Vö. ENKVIST: 1978., SANDIG: 1978.)

8. A konnexitás, a kohézió és koherencia lényeges része az is, hogy a szöveg befogadásakor (olvasás, hallás), és nyilván a szöveg ezekre való tekintettel történt megalkotásakor, következtetéseket vonok le minden szinten (inferencia). Enélkül nem lenne érthető a szöveg, hiszen a szövegben nincs benne „minden” explicite, hanem csak implicite (vö. I. 2. 5. c., I. 3. 6., I. 7. 2.), sőt a pontos és igen összetartó erőt jelentő utalás, rekurrencia, proforma jelentkezhethet teljes hiányként (ellipszis), s mint ilyen rokon a zéró jellel a szemiotikában, illetve a zéró morfémával a leíró nyelvtanban.

1. Az egyes szintek közötti viszonyt is felmérem (l. még I. 2., I. 2. 4. a.), és ismét csak következtetéseket vonok le. Azaz a nyelvtani érthetőség, elfogadhatóság nem elég a szövegértéshez, de még a többi szint sem elég önmagában, hanem csupán a megfelelő következtetések levonása az egyes szinteken és szintek között, illetve ez is hozzátartozik az elfogadhatóság, az összefüggések kritériumaihoz, ezeket mintegy belekalkuláljuk a szövegalkotásba.

2. A nyelven kívüli elemek (gesztus, mimika, testmozgás stb.) is hatékony információadó és értelmező tényezők a konnexitásban, kohézióban és koherenciában (vö. I. 1. 4.). A beszédet kísérő extralingvisztikus elemek legfeltűnőbb jelzései a szövegben a deiktikus utalások (vö. az akció-dikció kérdésével a drámaelméletben).

3. Hasonlóan működnek a fonetikai-fonológiai és szuperszegmentális tényezők (vö. a színészi gyakorlattal, pl. hányféleképpen lehet *jóreggelt* köszöntést mondani).

4. A következtetések között igen fontos helye van az egyéni tapasztalatnak, világismeretnek, asszociációknak, előítéleteknek (vö. I. 2. 5. c., PETŐFI: 1985., 1988.).

5. A következtetések lehetőségeit behatárolják a különféle fogalmi összefüggések, amelyek nem feltétlenül tudományosak, hanem a hiedelemrendszer részei (l. fentebb I. 8. 4. stb.). Ez azt jelenti, hogy különbözőképpen összeállított „Tabula Pophyrianák” léteznek és működnek bennük, mégpedig: a. életkor szerint (l. a gyermek „zseniális kiszólásait”); b. foglalkozás szerint (tudós, költő), társadalmi hovatartozás szerint; c. esetleges tudati diszpozíció szerint (pl. normális vagy patológikus), egyéni felosztás szerint (mint pl. ez a tanulmány); d. egyes nyelvek szerint (pl. magyar *fa*, német *Baum*, *Holz*, angol *wood*, *tree*, *timber* stb.); e. történeti idő szerint (archaizmusok és neologizmusok ilyen vonatkozása); f. kultúrák szerint, bár ez sokszor magában foglalja az I. 8. 5. e. tényezőt is (vö. pl. a középkori *hal-hús* felosztással, ahol a *hal* fogalmába beletartozott minden természeti vízzel kapcsolatos élőlény, tehát a vadkacsa is; BENCZE: 1985a.).

6. A konnexitás, kohézió és koherencia általánosan és egyedien is különböző fokban jelentkezhethet bizonyos, a szövegben és a szövegtenban is kiemelt alapsztruktúrákban: a. a névelőhasználatban (l. még I. 8. 6. b.); b. a forikus elemekben (anafora, katafora, exofora stb.); c. a proformákban (pronomen, proverbium stb.), amelyek úgy,

mint az I. 8. 6. a. tétel ismét csak beletartozhatnak az I. 8. 6. b. kategóriájába; d. a rekurrencia, helyettesítés egyéb változataiban (ismét vö. az I. 8. 6. b-c. kategóriával).

7. A szinteken az összefüggésekben, viszonyokban (konnexitás, kohézió, koherencia) és a viszonyok viszonyaiban többnyire korreferenciáról, tehát kölcsönösségről van szó, ahol adott esetben döntő az utalás iránya (ana-, kata- exo-, endo- stb.), amelyet az elemek sorrendje és rendszere szabályoz (vö. RÁCZ: 1966., 1986. megfelelő címszávaival).

9. Putatívnak azért neveztem a modellt, mert 1. jórészt már meglévő vizsgálatok, módszerek rendszerezési kísérletének vélem, 2. és mert feltételeztem, hogy a modell a szövegalkotás és szövegbefogadás természetét követi, és így a szövegben magában is adva van, tehát a szövegnek tudható be, hogy ilyen a modell, amilyen. (A bibliográfia, amelyet idéztem, vagy amelyre utaltam, csupán hangsúlyt jelent. A nyelvészetben közismert fogalmaknál rendszerint nem utaltam a szerzőre, pl. téma-réma stb. Az itt közölt irodalomjegyzékből hiányoznak a hallgatók kötelező és ajánlott olvasmányai. Ugyanakkor a nyomtatott formában hivatkozottá vált az az önidézés, amely az élő előadásban észrevétlen és természetes.)

II. ELEMZÉS

1. „Az egér” avagy a kísérlet tárgya:

Ladik Katalin

NÉGY FEKETE LÓ MÖGÖTTEM REPÜL

Fekete szemű anyám, enyhítsd szomjadat a sötét szobából. Eljön az este, tüzes hamuba takarlak, ablakodat befalazom, a vakablakba ültetlek. Fehér galamb repül, ajtó és ablak nincs rajta. Hétszer megolvasom ujjaimat, összeverem a szárnyaimat. Meleg szél fújja hátamat, nézz hátra, anyám, mit látsz? Négy fekete ló, olyan sovány, hogy fázom tőlük. Vágd le, anyám, a karodat, tedd be a szájamba, hozzád akarok repülni. Szem, száj, orr, fül, hol vagytok? Itt vagyunk a forró hamuban. Fehér galamb repül, elviszi örökre az ajtót, ablakot.

Ezt énekeltem a sötét szobában, anyám halálakor.

(Ladik, 1978.)

1. Bevezető megjegyzések „az egerről”

Az I. részben, az elméletben vázoltak alapján egy mai, beszélt nyelvi szöveget kellett volna a kísérleti szövegtani elemzésre kiszemelni. Hogy mégis a fenti munka mellett döntöttem, annak okai a következők:

a. A szöveg rövid.

b. Élő előadásban hangzott el, és ha nem is video-, de legalább magnetofonfelvétellel rendelkezésemre. (Rádiófelvétel másolata.) Ugyanakkor szépirodalmi igénnyel készült a szöveg, tehát legalábbis elvben egyesíthető a hagyományos nyelvi-stilisztikai és az újabb szövegtani, szövegstilisztikai, szociolingvisztikai elemzés.

c. Az elmúlt harminc-negyven év új nyelvészeti irányait illetően az a bosszantó tapasztalatom, hogy mindig olyan példákat vesznek elő a kutatók, amelyek illenek az ép-

pen esedékes elméletbe, igazolják azt – ami nem, azzal nem foglalkoznak, vagy megkerülik. Különösen feltűnő ez a nagyoknál, CHOMSKYNÁL, DANEŠNÉL stb., hogy csak külföldieket és távollevőket szólják meg.

d. Ladik szövegét olyan kihívásnak éreztem, amelynek nehéz megfelelni, amelyet nehéz megközelíteni. Többször is fenyegetett a csőd a munka közben. Pedig a szöveg van, létezik, hallható, olvasható. Úgy gondoltam, ha a nehezebbel birkózom, mégoly sikertelenül is, a könnyebbek majd nem okoznak már különösebb nehézséget.

2. Hagományos irodalmi és nyelvi-stilisztikai elemzés

a. A neoplatonista filozófus, Porphyriosz volt az első, aki a mítoszokat szóképeknek tekintette. Szerinte a mítosz a „filozófiai igazság” allegorikus megjelenítése. Porphyriosz elgondolását a XX. századi pszichológia újra felfedezte. Nemcsak az elnyomott ösztönök, gondolatok szabadulnak fel, elégűnek ki a szimbolikus, metaforikus jelekben, hanem ezek a tudás totalitásának, a holisztikus világlátásnak a kifejezői is egyben. Kitöltik tapasztalataink hézagait, szintetizálják és módosítják reakcióinkat, és így segítenek bennünket a világ alakításában. A szimbólumok a megtapasztalt, látszólag teljesen eltérő hasonlóságok felfedezései. Valójában az összehasonlított tapasztalatok általánosítása tesz bennünket képessé az absztrahálásra is (BENCZE: 1984., EICKE: 1976.).

b. A magyar nyelv és irodalom történetében a megújulás egyik legfontosabb forrása mindig is a népköltészet, a népnyelv volt. Ez nyilvánvaló klasszikus költőinknél (Csokonai, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Ady, József Attila, Weöres stb.), csakúgy, mint a klasszikusnak tekintett zeneszerzőinknél a népdal (Bartók, Kodály). (Ugyanakkor a klasszikusok újrafelfedezése több korszakban és kultúrában szintén megújító értékű és hatású volt.) Ezért érdekes, hogy a népnek mitikus és babonás rétege pont akkor tűnik fel a szépirodalomban a XX. század második felében, amikor a társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások következtében eltűnik a paraszti réteg, amelynek kultúrájába szervesen beletartozott (vö. GUNDA: 1972. 64-66., TÖRÖK: 1983. 392-421).

c. Egyfajta archaikus művészet folytatódik vagy születik újjá Ladik előadásában, amely témájában és eszközeiben feltehetően a holisztikus ősköltészettel rokon, azaz magában foglalja a dráma, a költészet, a zene és a tánc mára szétágazott műfajait (vö. I. 7., I. 8. 2-3., I. 3. 10. a-c. fentebb, és II. 1. 2. h. alább). Olyan hagyomány ez, amely talán még közvetlen élménye lehetett, s amelyről a XIX. századi jegyzőkönyvek még így vallanak: „(...) táltos ő, és meglátja a földbe rejtett kincset (...) Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódította a dolgot, azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van” (Ethnográfia, XXXII. 136). Ez akár egy Ladik-happening leírása is lehetne, amelyben rendkívül gondosan megszerkesztett koreográfia, mimika stb. és igen változatos hanganyag közvetíti a szöveget (I. II. 2. 4.). Amint majd látjuk (alább II. 2. 1. b.), a szöveg mintegy a szerző előadására íródott, s ezért a hang és a látvány alátámasztja és színezi a mondanivalót, érzelmi légkört (I. még II. 1. 2. i., vö. pl. KOVÁCS: 72).

d. Janus Pannonius az első költőnk, aki halálában éneklí meg anyját (*Síratóének anyjának, Borbálának halálára; Szidalmazza a holdat, mivel anyját elragadta*; 1463), eltekintve most az Ómagyar Mária-síralomtól, ahol az anya a fiát temeti. A klasszikus versemérték és nyelv Janusnál, valamint a retorikai eszközök – ezekben Ladiknál sem lesz hiány – valósággal maguk alá temetik őszi kesergését. Ötszáz évvel később, ugyanannak a vidéknek szülötte, Ladik Katalin, rövid, ritmikus prózában, folklór elemekbe temeti ugyanazt az érzést, az elszakadás fájdalmát, a síratást (vö. GUNDA: 1972. 65). Szülőföldjüktől nemcsak az egyébként verseikben megnyilatkozó ironizáló hajla-

mot örökölték, hanem azt a népi szólásmondást, felfogást is, hogy „aki – úgymond – nem tud siratni, nem is szerette a megboldogultat” (vö. VÉRTES: 1987. 33-36).

e. Ladik képei akár egy néprajzi kislexikon címszavai is lehetnének (vö. a Magyar Néprajzi Lexikon 1977–1982. és SZENDREY címszavaival, valamint I. RÓHEIM: 1925.). A repülő, sovány és fekete ló egyértelműen a halál jelképe, akárcsak a meleg szél a halál szele. Erre utal az aránylag sok *fekete, sötét* jelző, s ebben a környezetben az *eljön az este* és a *sötét szoba* is. Hasonlóan népi halál-szimbólum Adynál *A halál lovai*. A legutóbbi időkgig négy csótáros fekete ló húzta a halottaskocsit az ünnepélyes temetéseken. Az Apokalipszisben is négy ló vonul fel (6. 2-8), de ott a fekete ló az éhínség jelképe (vö. itt a „sovánnyal”), a halálé pedig a fakó ló (a görögben $\chi \lambda \omega \rho \acute{o}$ s, vagyis zöldessárga, halovány). Az elszálló fehér galamb az elhunyt ártatlan lelkét jelenti az egész európai néphitben, Nagy Szent Gergely pápa Dialógusaitól kezdve a középkori festményeken át a magyar hiedelmekig. A meleg hamu testre helyezése általános gyógyító szokás, itt a halál elleni küzdelemnek még reményteljes mozzanata, szemben a már reménytelen erőfeszítés és küzdelem képeivel: *ablakodat befalazom, vakablakba ültetlek*. Egyetemes népi szokás, hogyha valaki meghal, a szoba ablakait ki kell nyitni, hogy lelke szabadon távozhasson. De ha azt akarják a családtagok, hogy köztük maradjon az elhunyt, hogy tovább éljen, becsukják az ajtót, ablakot. Ugyancsak a kapcsolatfelvétel kísérletére utalnak a varázslás és a varakozás, valamint a készülődés képei: *hétszer* (szent szám!) *megolvasom ujjaimat, összezerem szárnyaimat, hozzád repülök*. Az élet-halál küzdelmére vonatkoznak a hideg-meleg érzetek: *tüzes, meleg, forró, fázom*. A külvilággal, a hozzátartozókkal való kapcsolat megszakadását, illetve ennek ellenőrzését jelzi a népi hagyományban is az öt érzék szervének a megtapogatása: szem, száj, orr, fül, kéz.

A betegek szentségének (régábban „utolsó kenetnek”) ősi katolikus szertartásában is jelképes és eredetében valóságos gyógyító aktusként az öt érzék szervet kenik meg olajjal. Ehhez járul itt a kapcsolatteremtés kétségbeesett, kínzó és hiábavaló próbálkozása: *Vágd le, anyám, karodat, tedd be a szájamba, hozzád akarok repülni*. Népi szokás nemcsak a felsorolt testrészek érintése – él-e még a haldokló? –, hanem az ujj, a kéz „megtörése”, megcsavarása. A kéz átadása (sőt szájba vétele) a tudomány átadását is jelenti, a továbbélést az utódban, egyfajta rituális kannibalizmust, illetve annak maradványát. A népmesék üldözési jeleneteinek szokvány eleme a *nézz hátra, ... mit látsz* felszólítás és kérdés.

Érdekes, hogy a szavak önmagukban egyáltalán nem archaikusak (*fehér, galamb, ajtó, ablak* stb.) – kivéve egy rag ma már archaikus, tájnyelvi, familiáris hangulatú változatát (*szobából*) –, hanem csupán a szószervezetbe, illetve kontextusba helyezve, ahogy képpé lesznek, és sorozatosan archaikus szokásokra utalnak.

f. Mindezek a motívumoknak is nevezhető képek, néprajzi toposzok, mint például a fehér galamb, klasszikus gyűrűs szerkezetbe szorítva követik egymást. A halál képe (*négy fekete ló*), illetve az anya szavai körül középpontosan tükrözve ismétlődnek, de úgy, hogy közben a halál beálltát érzékeltető bizonyos előrehaladás is van bennük (vö. az I. ábrával, I. még II. 2.). Catullus kedvelte ezt a szerkesztésmódot (BARDON: 1943., SCHMIDT: 1973. 226), de nem ismeretlen a Bibliában sem (János ev.), s következésképpen az e kettőre (ti. görög-latin, illetve bibliai irodalomra) támaszkodó magyar szépirodalomban sem (lásd például Babits: *Anyám nagybátyja régi pap* című versét). – Tehát mind formailag, mind tartalmilag megvan benne az a többszörös kötődés, ami a magyar irodalmat mindig is jellemezte. Ehhez tartozik még az a tény, hogy folklórból vett képei a szürrealizmussal rokoníthatók, az említett klasszikus feszes szerkezet pedig a népmese egyszerű, elbeszélő módjára jellemzően csapódik le mondat szerkezetében (I. még II. 2. stb.; GUNDA: 1972. 66).

g. Úgy tűnik, hogy mindaz, amivel a legutóbbi idők avantgarde, neoavantgarde és posztmodern irányzatai kísérleteztek, az az eszköztár Ladiknak ebben a művében be-
érett, szervesen épül a hagyományokra, népire és iskolázottra egyaránt. Témája szintén
klasszikus és klasszikusan emberi: a halott anya elsiratása, a gyász megéneklése, s
amennyiben siratóéneke, népi indíttatása is. (Vö. GUNDA: 1970., 1971.)

h. Amikor előszóval maga olvassa föl, valóban éneklő is a szöveget. Előadásmódja
emlékeztet a középkori cantus planus (gregorián ének) egyes fajtáira és a siratóénekek
elkántálására (l. még I. 3. 10., I. 7. 1. 8. 2-3., II. 1. 2. c.).

i. Az egyik előadás kottája (II. 2. 4.; BENCZE: 1982a.) azt mutatja, hogy benne a
nyelvi jel természetesen is kifejezi azt, amit a jelentésekben konvencionálisan fejez ki (l.
pl. a *repülni* dallamát stb.). Így akarva, nem akarva ahhoz a több mint kétezer éves tu-
dományos vitához utal bennünket, mely Platon Kratüloszában a theszei-physzei szem-
beállításaként merült föl. A kotta tehát, illetve az előadásmód FÓNAGY IVÁN elméletét,
a beszéd kettős kódolását igazolja sajátos irányból és megközelítésben (FÓNAGY:
1966a.). Hozzátehetjük, hogy a közlésben a kommunikáció típusától (műfajától) függő-
en, a mitikus és a racionális, a képes és az absztrakt arányától függően, hol a termé-
szetes, hol a konvencionális jelleget erősítjük, nem feltétlenül tudatosan, hanem tudat-
talanul „előprogramozva”. Ez esetben, amikor a konvencionális jelek (azaz szavak, szó-
kapcsolatok) jelentésében, vagyis a sok szóképben és szókép miatt az információ hírér-
téke kétséges, nehezen vagy alig hozzáférhetővé válik, az élő előadásban a dallam, a
hangsúly, a tagolás, a gesztus, a mimika, a testmozgás stb. ikonikusan, a nyelvi jelet a
maga egészében mintegy természetes jellé is téve, erősíti a konvencionális jelentést, a
racionálisat. A kettő szintézise nemcsak „érthetőbbé”, hanem intenzívebbé teszi a kom-
munikációt (vö. I. 1. 4., I. 1. 1-2., I. 3. 1., I. 7. 1., I. 8. 2.; FÓNAGY: 1966b., 1978.).

3. A klasszikus retorika modellje nyomán

A klasszikus retorika eredményei ismeretében ajánlatos vizsgálni mindenféle szö-
veget, tehát nem csupán a hatékony nyilvános beszédet, mert a retorikának sok esetben
finomabban kidolgozott kategóriarendszere van egyes nyelvi jelenségek megnevezésé-
re, mint akár a stilisztikának vagy a szövegtannak (vö. I. 6. 1.; FÓNAGY: 1970., LAUS-
BERG: 1973., BENCZE: 1986., SZABÓ-SZÖRÉNYI: 1988.).

a. A trópusok használatának erényei és hátrányai, illetőleg veszedelmei Ladik
szövegével kapcsolatban is felmerülnek. A szóképek legfőbb erénye a tömörség (brevi-
tas), ami a jelen esetben kézenfekvő: a szöveg rövidsége a sok szókép eredményének
fogható föl. A szóképek túlzott használatának problémája is fölmerül, hiszen ha rövid
szövegben is, de a folklór eredetű szóképek dzsungelével találja magát szembe az olva-
só. A túlzott használat egyrészt a világosság és érthetőség kérdéseit veti föl (perspicuitas –
l. még a defektív koherencia szövegtani fogalmát), vagy éppen a bőbeszédűséget (solo-
ecismus per adiectionem). Mint majd látjuk, a mondat szerkesztés és a már említett
gyűrűs szerkezet többek között azok a tényezők, melyek itt az effajta soloecismusnak
mintegy ellene dolgoznak, csakúgy, mint a folklór elemek ismerete egy bizonyos kultúr-
körben, ti. az anyáéban.

Az egész szövegre jellemző, hogy a képek iránya az absztraktot a konkrétal való
helyettesítés felé mutat: „Szem, száj, orr, fül...” az érzékelés helyett az érzékszervek fel-
sorolása (enumeratio és) szinekdoché, megszólításuk és feleletük pedig megszemélye-
sítés. – Az *eljön az este* az egész szövegbe ágyazva analogikus metafora, azaz az élet vé-
ge. – A *tüzes hamuba takarlak*, azaz meggyógyítalak, értelmezhető metonymia causae-
ként (gyógyyszer-gyógyítás) vagy szinekdochéként (a gyógyítás egy aktusaként). – A *fá-
zom* a szövegösszefüggésben a halál helyett áll (metonymia causae), csakúgy, mint a

meleg szél és a *négy fekete sovány ló* metaforikus-allegorikus képe. A *fehér galamb* szintén metafora-allegória. A *meleg szél* és a *fekete ló* antonómázia is (ti. a halál említése is tabu szokott lenni!). Beszélhetünk ezért a gyógyítás és a halál perifrázisairól is ebben a szövegben. – A *megolvasom ujjaimat összeverem szárnyaimat* a készülődés szinekdochéja. Az *ajtó, ablak* ismételt felsorolása a teljes zártság, illetve kinyílás kifejezőjeként metafora és szinekdoché („nyílászáró” helyett). Az *ablakokat befalazom, vakablakba ültetlek* a „nem engedlek meghalni” képes kifejezése (metafora). Az a kép, hogy a fehér galambon nincs ajtó és ablak, illetve elviszi örökre az ajtót, ablakot hipallagé jellegű, hiszen arról van szó, hogy a fehér galamb nem tud repülni, illetve azután örökre elrepül. – Hiperbolikus metonímia a *Vágd le, anyám, karodat, tedd be a szájamba*, azaz úgy maradj velem, hogy add át tudásodat, „szellemedet” (lásd II. 1. 2. e.: a kannibalizmus jelkép-közületévé vált aktus). Az *olyan sovány, hogy fázom tőlük* szinesztéziát hoz létre. – A kétszer is említett sötét szoba, akárcsak az este, az egész szöveg összefüggésében a halál metaforájává válik, illetve a halállal kapcsolatos gyász érzésének képévé; mint a halál és gyász helye: metonímia. – Az *énekeltem*, ha a siratóéneket helyett áll, akkor szinekdoché, ha az „ezt éreztem”, „ezen mentem át” helyett, akkor metonímia. – A sok kép együtt apokaliptikussá, talányossá, rejtett értelmek tárházává teszi a művet, tehát anagógéről is beszélhetünk vele kapcsolatban.

b. A *figurae verborum per adiectionem* (hozzáadással alkotott alakzatok)¹ a szókapcsolatokban több változatban is megjelennek (pedig rövid a szöveg).

α A halmazás, felsorolás (enumeratio) katalógus jellegű: *szem, száj, orr, fül*; előtte *ujj, kar* (l. fentebb II. 1. 3. a.).

Szinonimikus és polyptoton halmazás az *ablakodat, vakablakba, ajtó és ablak, ajtót, ablakot*.

β. A jelzők és a velük kapcsolatos érzetek rendszere igen egyszerű ellentétes csoportokat alkot:

<i>fekete (szemű)</i>	vs.	<i>fehér (galamb)</i>
<i>fekete ló</i>		<i>fehér (galamb)</i>
<i>sötét szoba</i>		<i>ének</i> (konnotatív összetevői révén)
<i>sötét szoba</i>		
<i>este</i> (főnév, de jelentésben kapcsolódik az előzőkhöz)		
<i>tűzes (hamu)</i>	vs.	<i>fázom</i> (ige)
<i>forró (hamu)</i>		<i>sovány</i> (szinesztéziával)
<i>meleg (szél)</i>		

Az *anyám* birtokos jelzőként fogalomszűkítés szerepében (*anyám halálakor*) csupán egyszer szerepel. (A *fekete* a „fekete szemű” szókapcsolatban és a *meleg* a „meleg szél” kontextusban kevésbé illik bele az ellentétrendszerbe.) Megszólításként viszont háromszor jön vissza az *anya* szó lásd alább a II. 1. 3. d. pontban).

A II. 1. 3. b. α pontban említett bővítések (ismétlés, halmazás) valójában a képek alkotó, strukturáló részei. Velük ellentétesen a β-ban felsoroltak az egyszerűsítő, a képek homályos mozzanatával szemben a világosságot, áttekinthetőséget biztosító elemek és struktúrák.

¹ A *figurae verborum* (vagy *fig. orationis, fig. sermonis*), görögül „szkémata lexeósz”, formális kategória, tehát a nyelvi formára vonatkozik mind a hang, mind a morféma, lexéma, szintagma és mondat szintjén!

γ. A figurae verborum per detractioem (elvétellel alkotott alakzatok) jelentkezik mind a szavak, szókapcsolatok, mind a mondatok szintjén. Ezeket az egyszerűség kedvéért együtt tárgyalom.

A legfeltűnőbb alakzat az aszünдетon, a kötőszók elhagyása. Ez is a tömörítést szolgálja, mint a képek. Az egész szövegben mindössze egy és kötőszó található. A többi kötőszó egyes esetekben biztonsággal interpolálható a jelentés és a szerkezet alapján, például: „... elviszi örökre az ajtót (és) ablakot”. Máskor csak nagy valószínűséggel: „Fehér galamb repül, (de) ajtó és ablak nincs rajta” stb. A mondategységek közé még kevésbé tudnánk kötőszavakat interpolálni, hogy mintegy tömbösítsük őket (l. még II. 2.).

Elliptikusnak kell tartanunk három szerkezetet: „hétszer megolvasom ujjaimat, (hétszer) összeverem szárnyaimat”. „... olyan sovány (négy fekete ló), hogy fázom tőlük”. (Itt az egyeztetés kívánja meg a kiegészítést.) „Nézz hátra, anyám, (és mondd meg), mit látsz?”. Ezek is a tömörítést szolgálják (mint az aszünдетon és a képek), ugyanakkor az értelmezési változatok lehetséges számának növelésével nehezítik a megértést, akár csak a képek, valamint feszültséget és zaklatottságot visznek a szövegbe (vö. a β. ponttal).

c. A figurae per ordinem csoportba sorolhatók (szintén tömörítő és feszültségetremtő szereppel) az inverziók: „Nézz hátra, anyám, mit látsz?”. Ebben a megszólítás zeugmatikus, hiszen mind az előtte álló, mind a mögötte lévő mondatához kapcsolódhat. „Vágd le, anyám, a karodat,” (anastrophe). Ide tartoznak az appozíciós (értelmező) szerkezetek: „Négy fekete ló, olyan sovány ...” „Ezt énekeltem sötét szobában, anyám halálakor.”

d. A figurae sententiarumban (gondolatalakzatokban)² is gazdag ez a kurta szöveg. Az ismétlések sajátos, invertált paralelizmusára már utaltam (II. 1. 2.). Ezt epanodosznak is nevezik.

A paralelizmuson kívül a parafrázis, ellentét és variáció különböző fajtái is megtalálhatók benne.

Anaforikus ismétlés a „Fehér galamb repül” mondat és a „Négy fekete ló ...” (Az utóbbi a címbe és a szöveg közepén). A „Fehér galamb repül” ismétlést ellentétes mondatok követik: „ajtó és ablak nincs rajta” – „elviszi örökre az ajtót, ablakot”.

Fokozás és parafrázis a következő sora a mondatoknak: „...enyhítsd szomjadar” (azaz gyógyulj meg, érezd magad jobban); „... hamuba takarlak” (meggyógyítalak); „ablakodat befalazom”, „vakablakba ültettek”. (A jelölések mutatják a gondolatpárhuzam mellett a grammatikai ismétléseket és párhuzamokat.)

Variáció a tüzös hamu és a forró hamu párhuzama.

Párhuzamos szerkezet a „...megolvasom ujjaimat, összeverem szárnyaimat”. – A négy megszólítás (három anyám, egy Szem, száz ... stb.), a két kérdés (mit látsz, hol vagy-tok) és a hozzájuk kapcsolódó feleletek dialógussá teszik a monológot (Ezt énekeltem...). Ez az antitheton és subiectio vagy úgy is mondhatnánk, hogy sermocinatio (l. még megszemélyesítés fentebb), élénkké, drámaivá teszik a szöveget (l. alább II. 2. 1. b.).

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a tizenegy mondat valójában ugyanazt mondja, tartalmilag kis variációval csupán, körülbelül így: nem engedlek meghalni, ne halj meg, meghalok, csak nem haltál meg? veled halok, meghalt, halálakor. Tehát soloecismus per adiectionem esete állna fenn, ha a képek nehéz hozzáférhetősége ezt a sok ismétlést nem indokolná, tudniillik a megértéshez is szükség van az ismétlésre. Talán a soloecismus per numeros, illetve per casus körébe sorolható a két egyeztetésbeli zökkenő, amelyek, mint láttuk, tömörséget, zaklatottságot, fenyegetettséget sugallnak: „Négy fekete ló, olyan sovány(ak), hogy fázom tőlük”; „...mit látsz? Négy fekete ló(vat)”.

² A figurae sententiarum, görögül „szkémata dianoiász”, tartalmi vonatkozású – szemben a figurae verborummal (l. fentebb a II. 1. 3. b. jegyzetét).

A tartalmi expolitio. (de eadem re dicere) tehát kisebb mértékben megvan ugyan, hiszen felfedezhető azért a gondolatoknak a mondatok linearitásával párhuzamosan lineáris előrehaladása (haldoklástól a halálig, múltból a jelenig, az elmondás jelenéig), mégis inkább nyelvi expolitioról beszélhetünk (eandem rem dicere), mégpedig ez utóbbinak mindegyik alfajáról:

α A *pronuntiando commutare* megtartja a hangalakot (lásd az ismétléseket), csak a hangerőn, dallamon, hangsúlyon stb., tehát a hangos előadáson változtat. A kottázás (II. 2. 4.) és az intenzitás, továbbá a frekvenciadiagram ezt látványosan és objektívan elénk tárja (II. 2. 5. nem teljes, csak mutatóvány a teljes felvételtől).

β. A *verbis commutare* a változatos megfogalmazást jelenti nyelvi szinten. Ezt elemeztük többé-kevésbé a párhuzamok, parafrázisok, halmozások stb. feltárásánál.

γ. A *tractando commutare* a kifejezőmód érzelmi változását, változtatását jelenti. Ezt valószínűsítették meg a megszólítások (1. pl. különösen a *karodat* dallamát is!), kérdések és feleletek, tehát a dialógusok a monológban.

2. Az átírás lehetőségei, fajtái és problémái; szövegfonetikai kérdések

Ahhoz, hogy az előszóban elhangzott szöveget alaposan, részletesen, tudományosan vizsgálhassuk, szükséges a szöveg valamiféle rögzítése úgy, hogy minden mozzanat, minden szempont, amire kíváncsiak vagyunk, állandóan és ismételtelen, változatlanul és hitelesen hozzáférhető, reprodukálható legyen a vizsgálat számára – adott esetben még a gesztus, mimika stb. is (vö. I. 7.). A hagyományos írás, nyomtatás csak kis mértékben elégíti ki ezeket a követelményeket. A rögzítésnek sokféle módja van, egyrészt attól függően, hogy milyen mozzanatot akarunk vizsgálni, másrészt kutatónként is változik ugyanazon mozzanat jelölése, hiszen kevés nemzetközileg vagy országosan elfogadott jelölésmód létezik.

1. a. Ezeket a lehetőségeket szeretném teljes egészében felsorolni, hogy amelyeket közülük kiválasztottam, egyúttal jelezzék mind a korlátokat, mind az okokat, amiért az elemzett szöveghez szükségesek voltak.

α. Hanglemez, magnetofon, video.

β. Az íráshoz kapcsolódó eszközök: hagyományos, „normál” írás/nyomtatás. – Az elemek (mondatok, szavak stb.) megszámozása. – Nemzetközi és egyéb fonetikai ábécék. – Fonetikai-fonológiai elemek feltüntetése mellékjelekkel a hagyományosan leírt szövegben (részletesebben, mint erre a szokványos interpunkció utal): szóhangsúly, mondathangsúly, dallam (eső, emelkedő, eső-emelkedő stb.), hangfekvés, hangterjedelem, ritmus, tempó, szünet stb. – Lexikai viszonyok jelölése (hipero-, hiponimák, holon-, meronimák, szinonimák stb.). – Morfológiai viszonyok feltüntetése. – Szó- és mondat-szerkezetek, összetett mondatok grammatikai viszonyainak ábrázolása (közvetlen összetevőkre bontás, mondategész, mondategység, mondatösszeállítások összefüggéseinek jelölése stb.). – Konstrukciók, logikai viszonyrendszerének jelölése (rendszerint a szimbolikus logikából kölcsönzött jelekkel). – Utalás- és helyettesítésrendszer jelölése (korreferenciák, forikus elemek, proformák, egyeztetés stb.). – Tematikus haladás ábrázolása (nyelvtani, logikai, lélektani alany-állítmány, téma-réma, fókusz-előfeltevés, topic-comment stb.). – Globális és lineáris, mikro-, makro- és szuperstruktúrák rajza. – Interakciók, autonóm (érvelő, elbeszélő stb.) jelleg és egyéb hasonló mozzanatok sorrendjének és viszonyának ábrája. – Tipológiai sajátosságok rajza (vö. a hagyományos és újabb irodalmi elemzés szerkezet- és jellemelek viszonyának ábráival). – A kognitív rendszer rajza (szemantikai vs. epizódmemória stb.). – Nonverbális közlések viszonyainak jelölése, melyek a verbális közlést körülveszik, megelőzik és követik. – A

sztuáció (circumstatiae) egyes elemeinek térbeli, időbeli és egyéb viszonyait bemutató rajzok (vö. a rendőrség vagy a biztosító helyszínrajzaival). – Minden egyéb formális és nem formális elrendeződés jelölése (pl. rím, gondolatpárhuzam stb.). – Mindezek a jelölések, rajzok, ábrák lehetnek lineárisak, lehetnek diagramok és mátrixok (szövegparatúra). Szemléletesen és könnyen megragadhatóan mutatják meg a konnexitást, kohéziót és koherencia mértékét és változását, s e három arányát is.

1. b. „Az írásjelek használatának szabályai általában a nyelvtani viszonyokhoz igazodnak (...). Az írásjelek változatos és kifejező használata fontos eszköze az értelmileg és érzelmileg egyaránt árnyalt közlésmódnak, ezért csak szépíróktól fogadható el – egyes esetekben, tudatos eljárásként – az írásjelek részleges vagy teljes mellőzése” (A Magyar Helyesírás Szabályai. 11. kiadás, Budapest, 1988. 239. §). Vizsgált szövegünk nyomtatott változata látszólag szabályosan jár el, nem mellőzi semmilyen téren a magyar helyesírás szabályait. A nagy- és kisbetűk alkalmazása, a cím központosítása például szabályos. A mondatokat záró írásjelek, úgy tűnik, a közlés szándékának megfelelnek. A kijelentő mondat végén pontot, a kérdő után pedig kérdőjelet látunk. A tagmondatokat és a mondatrészeket vessző választja el, a szövegbe ékelődéseket (megszólításokat) szintén. A baj az idézéssel van, illetve azzal, hogy a monológ valójában dialógus is (l. fentebb II. 1. 3. d.). Sem a nyomdai tördelés, de jórészt az írásjelek sem mutatják, hogy mikor, ki beszél, miután nincs se gondolatjel, se idézőjel. Ezzel feszültséget és némi homályosságot teremt, akár a népballadák. Egyéb tényezők alapján (jelentés, szerkezet, utalások stb.) a következőképpen rekonstruálhatjuk a párbeszédet:

Elbeszélő (mint gyermek) 1-2. mondat. (*Fekete szemű...Eljön...*).

Elbeszélő (mint narrátor): 3. mondat (a fehér galamról).

Anyá (lelke mint fehér galamb): 4. mondat (*Hétszer...*).

Anyá (közvetlenül gyermekéhez) az elbeszélőhöz: 5. mondat első tagmondata (*Meleg szél fujja hátamat*).

Elbeszélő (gyermek): 5. mondat további tagmondatai (*nézz hátra, anyám, mit látsz?*).

Anyá (közvetlenül): 6. mondat (*Négy fekete...*).

Elbeszélő (gyermek): 7. mondat (*Vágd le...*).

Elbeszélő (anyá érzékszerveihez): 8. mondat (*Szem, száj...*).

Anyá (érezékszervei felelnek): 9. mondat (*Itt vagyunk...*).

Elbeszélő (mint narrátor): 10. mondat (*Fehér galamb...*).

Elbeszélő (narrátor az olvasónak): 11. mondat (*Ezt énekeltem...*).

Az első tíz mondat, azaz az első bekezdés önmagában tehát dialógus, a második bekezdés, azaz a 11. mondat nyomán viszont monológ az olvasónak, illetve hallgatónak. (L. még II. 3. 3., vö. KOVÁCS.)

1. c. A hangsúlyozás kérdése úgy merül fel, hogy vajon ugyanaz-e a szerző élő előadásában, mint amit a leírt szöveg prozódiaja, írásjelei sugallnak, azaz szövegben rejlő ingerek, „amelyek nyomán a néma olvasó is hangsúlyoz, sőt melodizálja a szöveget” (l. LÁSZLÓ: 1985. 18, 24, 69, és alább II. 2. 1. d.). Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy az élő előadásban egyrészt megvannak a nyomtatott szöveg alapján rekonstruálható hangsúlyok, másrészt viszont szinte mindenhol eltér egy irányban, tudniillik sokkal több. Jobban széttagolja a szöveget, mint egy felolvasás. Ladik Katalin néha szótagol, tehát minden szótag hangsúlyos lesz („v a k a b l a k b a”), máshol skandál („Eljön az este”), ismét más alkalommal emfatikus nyújtás kíséri az egyébként hangsúlytalan szótag hangsúlyozását („ültetleeeeek”). A rádióelőadásban a playbackkel készült többszólamúságig, tehát hogy az előadó-szerző többszörös magnetofonfelvétel segítségével a saját hangjával kíséri saját hangját, folyamatosan növeli a hangsúlyok számát (pl. a „tüzes hamuba takarlak” esetében). A többszólamúság néhol homofón (önálló vezetőszólammal és alárendelt kísérőszólammal), néhol a klasszikus polifóniához hasonlóan önálló dal-

lammal, ritmikával, dinamikával rendelkezik minden szólam (polimelódia, polidinamika, poliritmika).

1. d. Nyelvi intonáció, zenei dallam, képzésmechanizmus és hangszín

Az előadásban a suttogások, nyikkanások, inspirációs hangok és beszéd, glissandók, lihegések, nyöszörgések stb. még színezik ezt a képet mind a hangsúlyozást, mind pedig a hangszínt, ritmust, tempót, hangterjedelmet s a többit illetően. Ez utóbbi a kotta alapján igen nagy, az élőbeszéd többszöröse: a nagy C-től a háromvonalas c fölé megy.

A kiejtés nagyon tiszta, de szó sincs hipokritikus ejtésről, hanem pontosan azért tiszta, mert mindig a megfelelő allofont (kombinatorikus variánst) képi, tehát a fonetikai kötöttség nagyfokú (lásd II. 2. 5.). „A melódia általában szigorúan nyelvi akcentushoz kapcsolódik” (A. GUIDO, id. LÁSZLÓ: 1985. 52).

Az intonáció és a hangképzés erősen ikonikus jellegű (I. I. 1. 1-2.): A ... *hol vagy-tok?* kérdésre a felelet ismétlése (*Itt vagyunk ...*) visszhangzó hatást kelt, innen is, onnan is hallatszik, mintha minden érzék külön válaszolna. Ugyanakkor a gurgulázás a kiejtésben (...*vagyunk a forró hamuban.*) jelzik, hogy az érzékek felmondták a szolgálatot, mintegy össze-vissza, értelmetlenül „beszélnek”. Agonizáló lihegést, az anya nehézkes beszédét, halálhörgését halljuk a halál megjelenése (*Meleg szél ..., Négy fekete ló...*) előtt és alatt. (Vö. KOVÁCS: 73 stb.) Az anya halála után a költő még egy utolsó, reménytelen erőfeszítést tesz az együttmaradásra (*Vágd le..., hozzád akarok ...*). A beteljesülhetetlen egyesülési vágy hiperbolikus kifejezése az ezt megelőző és kísérő erotikus lihegés („metafora!”), amely azonban felfogható a „kapaszkodási ösztönnek” is a hangképzés szintjén (vö. a menekülő zihálásával). Ezen belül a *karodat* a kedveskedő, igen udvarias, intim kérés dallamával hangzik el. A *repülni* dallamvonala (a magassági változásban) ugyanitt nyilvánvalóan az elszállás ívét utánozza (lásd 2. 4. 1. kottán), illetve a reménytelen visszahullását: . A szárny összeverésének képe, a verdesés is kihangzik az „összeverem szárnyaikat” vibrálásából, széttagolásából-szótagolásából és a dallam ugrálásából (lásd 2. 4.). A „Fehér galamb” gyermekének jellege is az ártatlanság aláfestése.

2. 1. ábra (Ismétlődő szavak és összefüggő jelentések.) (L. BENCZE: 1982b.)

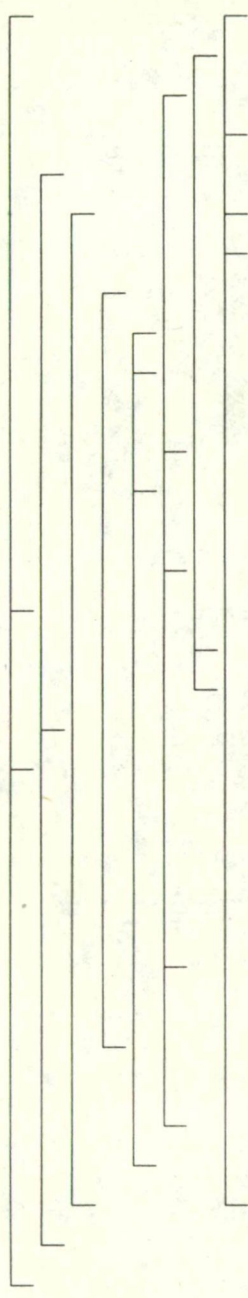
3. A ritmus.

Ha a magyaros verselés ütemeire próbáljuk bontani a szöveget, a következő szótagszámú egységeket kapjuk (a címet is beleszámítva):

$$\frac{5}{(10)} \quad \frac{5}{(10)} \quad \frac{7}{(10)} \quad (5+2) \quad 5 \quad 6 \quad 5 \quad \frac{5}{8} \quad \frac{3}{8} \quad \frac{4}{8} \quad \frac{4}{8} \quad \frac{5}{8} \quad \frac{3}{8} \quad \frac{6}{(10)} \quad \frac{4}{8} \quad \frac{4}{8} \quad .$$

$$\frac{5}{8} \quad \frac{3}{8} \quad \frac{5}{(7)} \quad \frac{2}{(7)} \quad . \quad 5 \quad 4 \quad 5 \quad . \quad \frac{4}{8} \quad \frac{4}{8} \quad 6 \quad . \quad \frac{5}{8} \quad \frac{3}{8} \quad \frac{4}{7} \quad \frac{3}{7} \quad . \quad 4 \quad 5 \quad . \quad 6 \quad 6 \quad 6 \quad . \quad \frac{5}{(10)} \quad \frac{5}{(10)} \quad 6 \quad .$$

A legtöbb az öt szótagos egység (16), ha ezeket és a hatos egységeket felbontjuk, akkor a három szótagos (25), és a nagyobbakból (5+3, 4+4) a 8 szótagos (7). Az is észrevehető, hogy ha ennél nagyobb (9-10 szótagos) egységet állíthatunk föl, akkor rövidebb (7-es) egység előzi meg, vagy követi, tehát kiegyenlíti a különbséget, és ezzel ismét a 8 szótagos egységek felé mutat átlagosan (vö. LÁSZLÓ: 1985. 103-104). Nyilvánvalóan ritmikus prózával állunk szemben, amelyet már a népnyelv és a népmese sem nélkülöz. Arany szerint, még kevésbé Pázmány és az utána következők. (Vö. KOVÁCS: 74: „A mese tehát erősen kötött ritmikus próza”; HORVÁTH: 1948., GUNDA: 1972. 65, BENCZE: 1973. 93-95, 1985b.)

Négy fekete ló
 mögöttem
 repül
 Fekete szemű
 anyám,
 enyhítsd szomjadat a sötét szobából,
 Eljön az este,
 tüzes hamuba takarlak,
 ablakodat befalazom,
 a vakablakba ültetlek.
 Fehér galamb
 repül,
 ajtó és ablak nincs rajta.
 Hétszer megolvasom ujjaimat,
 összeverem szárnyaimat.
 Meleg szél fújja
 hátamat,
 nézz hátra,
 anyám, mit láatsz?
 Négy fekete ló, olyan sovány,
 hogy fázom tőlük.
 Vágd le, anyám,
 a karodat, tedd be
 a szájamba, hozzád akarok
 repülni.
 Szem, száj, orr, fül, hol vagytok?
 Itt vagyunk a forró hamuban.
 Fehér galamb
 repül, elviszi örökre
 az ajtót, ablakot.
 Ezt énekeltem sötét szobában
 anyám
 halálakor.

1. ábra

Parlando

apathically

FEKETE SZEMŰ ANYAM , (M) ENYHÍTSD SZOMSZADAT A SÖTÉT SZOBÁ - BUL .

rattle voiceless

P *O(A)* *O(A)* *O(A)* *H(A)*

misterioso

inhalatory sounds

EL - JÖN AZ ES - TE TÜZES HAMUBA TAKARLAK , AB - LAKODAT BEFALAZOM ,

inhalating

P *f* *pp* *pp* *pp*

rit. molto.....

quivering

A VAKABLAKEA ÜLTETLEK FEHÉR GALAMB (M) FEHÉR GALAMB RE - PÜL

whispering laughing: reciting

A VAKABLAKEA ÜLTETLEK FEHÉR GALAMB, GALAMB, GALAMB (M) A3 - TÓ

mp *p* *pp* *pp*

(Sprechgesang)

A3 - TÓ ÉS AB - LAK NINCS RA3TA . HÉT-SZER MEGOLVASOM U3 - 3A - I - MAT

reciting

ÉS AB - LAK NINCS RA3TA . HÉT-SZER MEGOLVASOM U3 - 3A - I - MAT

pp *mf* *p* *pp*

> vibr. molto

ÖSSZE - VE - REM SZÁRNYAIMAT

whispering yawning agonized rattle

HÉT-SZER MEGOLVASOM U3A1MAT

reciting inhaling

NÉZZ HATRA: NÉGY FE - KE - TE

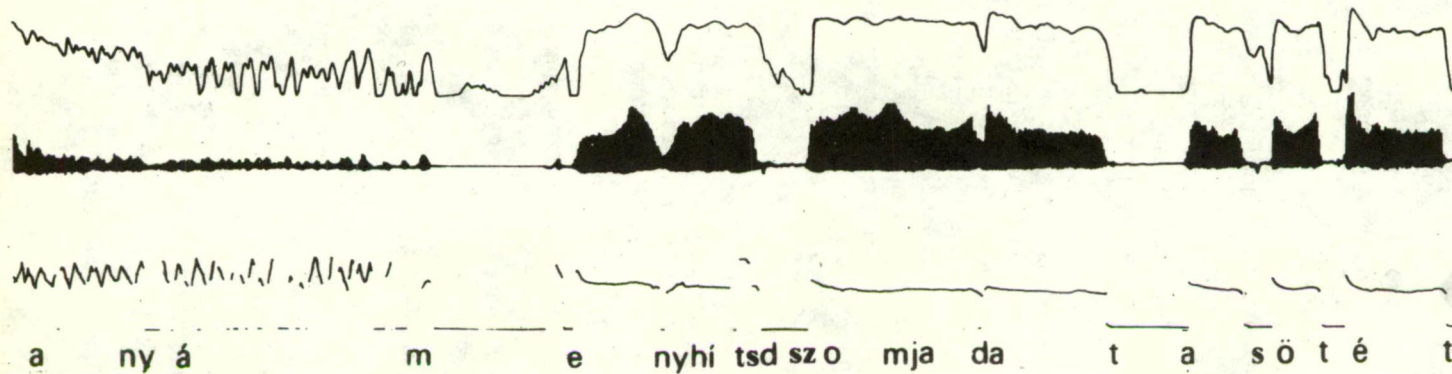
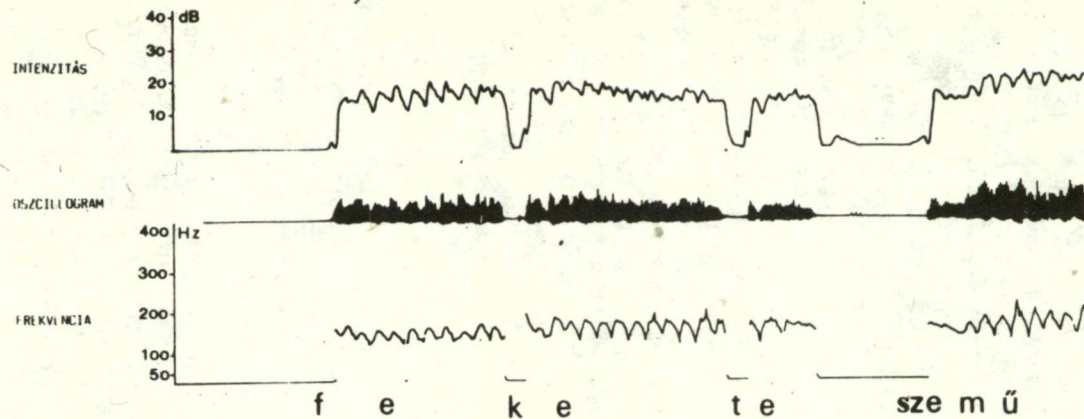
mp *pp* *pp* *pp*

O: A: O: x

> < > simile

LADIK KATALIN: NÉGY FÉKETE LŐ
MÖGÖTTEN REPÜL
A SZERZŐ ELŐADÁSA 1984. MÁJUS
19 cm/s szalagssebesség
50 mm/s regisztrálósebesség

Szende Tamás felvétele. Részlet.

6. Elvégezhetnénk a HARWEG-féle egy-, kétdimenziós és kontaminációs helyettesítési vizsgálatok, a helyettesítések sorrendjét (HARWEG: 1968a., 1971.). Ezen a téren azonban sokkal gazdagabb képet nyújtott a hagyományos stilisztikai és retorikai elemzés (lásd II. 1. 2-3., II. 2. 2.). Az ismétlődéseket, gondolatritmust felfoghatjuk tágabb értelemben vett reformulációnak (QUIRK: 1972. 9. 144 és mások nyomán), amely logikai szempontból szükséges, tudniillik hogy a homályos képek mellett is megmaradjon a közlés egyértelmősége, világossága (l. főntebb a „racionális” és a „perspicuitas” kérdéseit).

7. Grammatikai (szintaktikai) és szemantikai tényezők, egységek felméréséből és statisztikájából különféle mátrixokat (szövegpartitúrákat) is készíthetnénk, amelyek mindig adott, egyedi szövegre jellemzőek, szemléletesen mutatják a szövegalkotás és szövegbefogadás (kódolás és dekódolás) lehetőségeit, intenzitását és összefüggéseit (WEINRICH: 1978.). Itt talán elég arra utalnunk, hogy az igék száma aránylag igen magas (24,09 %), akárcsak a népmesékben (NAGY: 1980.: 23,82 %).

8. A határozott névelő használatát, úgy tűnik, két tényező szabályozza alapvetően: a ritmus (l. a névelő inkonzisztens elhagyása: *ablakodat bafalazom*), és a közvetlen, familiáris élőbeszéd jelene, amelyben minden határozott (*a sötét szobából, az este, a vakablak, a karodat, a számba*). Mégis tematikus visszautalásnak fogható fel az *ajtot* ... esetében.

9. A szövegben, és ilyen típusú szövegekben, a téma-réma, konstrukciótípusok, a szinteződés és szerkesztettség vizsgálata számomra lehetetlennek bizonyult, vagy legalábbis nem ad hozzá lényeges információt a hagyományos stilisztikai-retorikai vizsgálatokhoz. Kétségtelen, hogy a szinteződés igen egyszerű, a szemantikai struktúra pedig kis fokban lineáris, egyébként radiális (ti. minden mondat a címhez kapcsolódik).

3. A jelentésemlékezet szerkezete

Minden szövegalkotásnál és szövegbefogadásnál döntő szerepe van a különböző szintekre és egységekre vonatkozó különböző típusú emlékezeteknek, illetve ezek különböző típusú hibáinak (vö. Freud: felejtés, elírás, félreolvasás stb., melyeket ő egyéni-egyedi okokra vezet vissza, míg Jungnál ezek az archetípusokkal állnak összefüggésben).

1. Ladik szövegében a néprajzi hagyomány egyetlen vízióba van sűrítve. Az individuális emlékezet mintegy feloldódik, általánosul a szociális emlékezetben úgy, hogy az utóbbi babonái, mítoszai metaforákként, allegóriákként stb. jelennek meg (l. fentebb). Másként fogalmazva a szemantikai emlékezet dominál, az epizódemlékezetre csupán az anya szavai és az utolsó mondat utal (Ezt énekeltem ...). Ismét más megközelítésben a faktuális emlékezet nem más, mint a korábbi perceptuális emlékezet halmaza (népszokások, temetkezési szokások stb.), amelyek a szövegalkotó/befogadó korábbi tapasztalatából, ismereteiből, származnak. (Valószínű, hogy a russelli „igaz” emlékezet és a bergsoni „spontán” emlékezet ugyanaz, mint a perceptuális emlékezet). A szövegalkotó a képekbe felszívott eseményekre emlékszik elsősorban, s nem a szavakra, amelyek akkor elhangzottak (kivéve az anya beszédét). A sajátos szituációt, kontextust (helyet, időt stb.) szolgáltató perceptuális emlékezet az utolsó mondat. Ez valójában az egyén perceptuális emlékezete, míg a korábbiak a közösség perceptuális emlékezeteként foghatók föl. A költő jelgazdálkodásának összetevői tehát 1. az egyéni, elrejtett jelentésréteg; 2. a szociokulturális jelentésréteg; 3. a biológiai szintű, freudi réteg; 4. az antropológiai szintű, jungi archaikus réteg. Természetesen ezek a rétegek bizonyos módon és irányban egymásban helyezkednek el úgy, hogy a 3. és a 4. réteg a 2-ban van elrejtve, az 1. pedig szintén a 2-ban a fentebb vázolt módon, többé-kevésbé tudományosan elemezhetően, megragadhatóan. A kontextus és a szituáció az első reakciót, választ magából a szövegalkotóból váltja ki. A nyelvi képek miatt nagy a valószínűsége a hamis válasznak

a szövegbefogadóban, ezért nincs kép az utolsó, a szituációval kapcsolatos minden kétséget eloszlató mondatban. A szövegalkotó tehát szimulálta a szövegbefogadás szituációját. A szövegalkotásban a szimulátor a szövegbefogadó szerepét töltötte be. Keretelméleti szempontból a nyelvi képek helyettesítő keretek, amelyeket a szövegalkotó információs vizsakereső hálózata szolgáltat (BENCZE:1985a., GLASS-HOLYOAK: 1986.).

2. Globális struktúra – globális kohézió, szuperstruktúra

a. Az élő elbeszélésnek, mesélésnek úgynevezett ősformái, ősműfajai a legenda, amely az utánzandó szentekről szól, a monda (saga), amely a szűkebb eredetet, a rokoni-családi világot ábrázolja, a mítosz, amely a tágabb valóságnak, a nagyvilágnak ismeretét nyújtja, a talány, amely egy titok körüljárása, a mondás, amely élettapasztalat summarázása, az eset (kázus), amely a normák mérlegelése, az emlékezetes esemény (memorabile), amely konkrét ténybeszámoló, a mese, amely az erkölcstelen legyőzése, a vicc, amelyben a komikum az elégtelenség és a feszültség feloldása (JOLLES: 1950/1973.). Ide sorolhatók még többek között az ősi táncdalok, siratóénekek és ráolvasások, esetleg a szentenciák. Egyes kutatók szerint ezek tudatos művészi törekvések nélkül, magából a nyelvből nőnek ki, mint alapszükségletek egy adott kultúrában, mint megnyilvánulásai a játéknak és a kultusznak, az álmoknak és az érzelmeknek, a mágikus és a racionális gondolkodásnak. Egymástól igen különböző műfajok valójában, és közülük a mese az, amely legkevésbé sem tekinthető valamiféle egyszerű formának, hiszen közelebb áll például a novellához mint a felsoroltakhoz. Esetenként ugyanez mondható el a legendáról és a mondáról is (a fentiekben és a következőkben (II. 3. 2. c.) I. RANKE:1978., LÜTHI: 1974/1978., STEIG: 1964., GOBYN: 1984. 20. 40 stb.).

b. A „Négy fekete ló mögöttem repül” témájában siratóéneknek is felfogható. Erre utal az utolsó mondat („Ezt énekeltem...”) és a valóságos éneklés (I. II. 2. 4.). Szóképei, stílusa (aszüdenton, paralelizmusok, egyszerű mondatszerkesztés) a ráolvasás műfajába utalják (BENCZE: 1988a.). Az a homályosság, amely a világosan el nem különíthető dialógusok és a monológ követelménye, a népballadákkel rokonítja. Szerkezetében ugyanakkor kötődik az eredetileg élőbeszédhez tartozó formához, a meséhez (orális műfajhoz, narrációhoz).

c. Ez utóbbinak tipikus felépítése a következő:

A kezdő állapot, az orientáció, amely a hely, idő, személyek stb., azaz a szituáció, a körülmények rögzítése. Jelen példánkban ez az 1-2. mondat, amelyben felbukkan az anya, az elbeszélő, aki egyben gyermeke az anyának (lásd az egyes szám első személyű birtokos személyjel utalását az „anyám” megszólításban), a betegség (enyhítsd szomjadat...), a beteg ápolása, gyógyítása (tüzes hamuba takarlak), és az eltökélt szándék a megmentésére (...ablakodat befalazom, a vakablakba ültetlek.).

A bonzódalom (komplikáció), azaz olyan események bekövetkezése, amelyek megváltoztatják a kezdőállapotot. Ezt számíthatjuk már a 2. mondat második felétől, ahol a kijelentés, az eltökélt gyógyítási szándék már utal arra, hogy terminális állapotról van szó, azaz haldoklásról, főként azonban a harmadik mondat, s még inkább a negyedik: a lélek elszállni készül (f e h é r g a l a m b), de még nem tud (ajtó és ablak nincs rajta), illetve mégiscsak erősen készülődik (*Hétszer megolvasom ujjaimat, összeverem számyaimat*). A t e t ő p o n t a halál beállta (5-6. mondat), amelyet három képpel, háromszorosan hangsúlyozva ad hírül: *meleg szél, négy sovány fekete ló, fázom* (két kép, illetve allegória és egy metonímia, ti. a kihülés a halállal együtt jár). A középső egyben a cím másodvariációs visszatérése itt, majd expressis verbis az utolsó mondatban: „halálakor”. A halál tehát, azaz a téma, ötszörösen (1+3+1) tér vissza, sőt a *fehér galamb* elszállásával hétszeresen (vö. II. 1. 2-3; BENCZE: 1974.).

Az ismétlések, halmozások az élő elbeszélésnek, mesélésnek is fontos tartozékai, sőt sine qua non-jai, valószínűleg mnemontechnikai okokból (azaz könnyebb megtanulni és követni). Hasonló eset a ráolvasással is, csak ott a funkciója más ezeknek. Mindennapi tapasztalatból eredő cselekvésanalógia alapján, tudniillik ahogy a gödör mélyül, az ismételt ásó mozdulattól, ahogy a ház épül az azonos típusú elem többszöri beépítésével, ugyanúgy létrehozza a gyógyulást vagy rontást az ismételt beszédelem (vö. BEN-CZE: 1974. 90-92, 1988. 59-70). Így az ismétlés, akárcsak a szóképek, kötődik az anya kultúrájához, hiedelemrendszeréhez csakúgy, mint a művel többféleképpen is rokonítható formák (siratóének, népmese, ráolvasás). Ez a többszörös kötődés erős koherenciát eredményez, melyre egyszerű mondatai és felépítése mellett is szüksége van a szövegnek, hogy talányossága, a képek homályossága ellenére is az azonnali megértés lehetőségét nyújtsa, amely nélkül nyilván a kellő érzelmi átélés sem megy végbe a befogadóban (l. fentebb a „perspicuitas” stb. fogalmát).

A kiértékelés az elbeszélő hozzáállása az eseményekhez. Ez a fázis következik a 7-8. mondatban (mintegy „add át értékeidet, maradjon velem a tudásod, mielőtt meghalsz”): *Vágd le ...*. Megállapítja a halál beálltát abból, hogy az érzékek nem működnek (*Szem, száj ...*).

A feloldásban találjuk meg az események, cselekvések eredményét. Ez a 10. mondat: *Fehér galamb repül ...*, azaz meghalt az anya.

A kód a jelenhez köti az elbeszélést, konkrétan az utolsó mondatban a névmás és a múlt idő (*Ezt énekeltem...*), amint azt fentebb már láttuk.

3. Rendszerelméleti megközelítés

Az eddigi elemzésből nyilvánvaló, hogy a közlés menete eltéréseket mutat attól függően, hogy olvassuk-e, vagy rádióban, magnetofonon hallgatjuk-e, vagy tévén, illetve videon látjuk és halljuk a szöveget, vagy esetleg élő előadásban halljuk és látjuk. Ezekben az esetekben a közlés fizikai körülményeinek változása nyomán a közlő, a hallgató és részben a jelkészlet is, valamint a feldolgozás viszonya, tehát a kölcsönhatások altere más és más, a kapcsolatteremtést, az érzelmközvetítést, az érzékletességet, ráhatást illetően. Itt elsősorban a beszéd intonációjának stb. már tárgyalt ikonikus jellegére gondolok, amely által az auditív csatorna maga is a vizualitás felé tolódik el. Az élőszó, akárcsak a mindennapi beszédben, itt is oldja az írás tömörségét, de anélkül, hogy pongyolává is tenné egyúttal.

Az időaltérben szerepel a közlés ideje, a „most” (l. az utolsó mondatot), amelyre éppen az ige múlt idejétől és a mondottak összességére visszautaló névmásból következtethetünk (*Ezt énekeltem ...*). Alatta helyezkedik el a 2. idősíki, az előadott, múltbeli eseményeké (az anya halála) – átképzeléses jelen idejű igékkel (praesens historicum). Ezen belül, bár a magyar igeidő-rendszer természete miatt a grammatikai idő ugyan nem változik, időblokkok lineáris sorára mutatnak az események (az anya beteg, halálos beteg, haldoklik, meghal ...).

Az első és utolsó mondat keretnek fogható föl, amely a rituális 2-10. mondatokat közrefogja. Az ezzel kapcsolatos háttértartalmakat (néprajzi tényezőket) a hagyományos stilisztikai elemzésben ismertettem.

Ugyancsak ide tartozik az iránytartalmak kérdése (mikor, kihez szól a közlés), de ezt lényegében már szintén tárgyaltam (l. fentebb a monológ-dialógus problémáját), többek között azt is, hogy az idézés (az anya beszédéé) az írásjelek alapján „pontatlan”, balladai homályt, feszültséget keltő. Mindenesetre az is alapvetően kétszintű, akárcsak az időaltér, tudniillik gyermek-anya (adó-vevő), valamint író-olvasó (adó-vevő), és a hely is kettős (az anya szobája, ahol olvassák, illetve hallják a szöveget).

A nem verbális tartalmakat (gesztus, mimika stb.) az írott szöveg csak kis részben közli. Mivel video nem állt rendelkezésemre, ennek az ősi, eredetében elsődleges, Ladiknál alapvető kommunikációs csatornának a szerepével nem foglalkozhattam (vö. SZENDE: 1987.).

4. A szövegösszetartó erőket nagymértékben az utalások, helyettesítések határozzák meg. Mint a népmesékben általában, itt is kevés a névmásítás (kivéve az anaforikus *rajta* és *tőlük*, valamint *Ezt*). Lokális kisdeiktika szerepel, akárcsak az élőbeszédben, az *itt* és a *nézz hátra* esetében. Temporális kisdeiktikában sorolható a már említett jelen idő az első 10 mondatban. Többnyire ismétléssel azonosít (*anyám-anyám...fehér galamb-fehér galamb* stb.). Úgynevezett kontiguitás-szubsztitúciót azonban találunk logikai alapon (*Mit látsz?* – *Négy fekete ló*), ontológiai alapon (*galamb-szárny*), kulturális alapon (*szoba* – *ablak, vakablak*), szituációs alapon (*Hol vagytok?* – *Itt vagyunk.*) (Vö. HARWEG: 1968a., 1971., BENCZE: 1987.)

4. A cím teljes mondat, és a szöveghez képest hosszú. Ez a hosszúság és teljesség jelen esetben nagyon is szükséges, mert nemcsak mint hipertéma jelenik meg, és jelzi, hogy miről szól a szöveg, hanem azt is jelzi az olvasónak, milyen műfajjal áll szemben (költőivel, meseivel), hiszen hétköznapi tapasztalataink szerint a lovak nem szoktak repülni, és következésképpen (inferencia!) csak meséről vagy afféléről lehet szó.

a. Az egyes szám első személy a címben egyrészt zökkenőt okoz, hiszen többnyire az elbeszélő cselekvései állnak egyes szám első személyben, s ez nem az anyja. Másrészt kiemeli az anyja szerepét egyetlen mondatának címbe helyezésével, illetve a szöveg lényegét, a halál mozzanatát emeli ki. A cím tehát minden képisége mellett is a világosság eszköze (vö. BALÁZS: 1985. 87–108, HARWEG: 1968b.).

b. Mind a cím, mind a szöveg sok mozzanatának elemzése utalt arra, hogy mennyiféle és milyen kifeszített szálon egyensúlyozva, apró finomságokra ügyelve készül el a szöveg, hogy a befogadónak is biztosítva legyen a megfelelő konnexitás, kohézió és koherencia. Más kérdés, hogy ez mennyire tudatos, tudattalan vagy tanult eljárás. Az anyja halálát, a halállal kapcsolatos lelkiállapotot az anyja világának mozzanataiban, képeiben közli, amely utóbbiakat az olvasó aligha ismeri, mégis annál inkább ismerheti az előzőt. Hogy a képekre ráérezhessünk, hogy ne akadályt jelentsenek, arra biztos támpontokat ad a szöveg (l. fentebb az utolsó mondat szerepét stb.). Így a szöveg nemcsak lokúció, hanem illokúció és perlokúció is. A benne kifejezett érzés feloldja a feszültséget nem csupán a szövegalkotóban, hanem a szövegbefogadóban is – azt az érzelmet, amely ha nem talál kiutat, ha visszafojtják, neurózishoz vezet, mint minden egzisztenciális életérzés. Ha a beszéd újratерemti a befogadóban az alkotó érzésvilágát, akkor elérte célját (l. VÉRTES: 1987.).

c. A szöveg elbeszélése, mint múltbeli esemény, mindenképpen fikció, de megvan az a képessége, hogy a jelek (szignifikáció-denotáció-konnotáció) segítségével a múltat felélessze. Ehhez azonban többszintű szelekcióra van szükség mind nyelvi téren, mind pedig a vele összefüggő logikai, ismeretelméleti téren: Mik azok az entitások, amelyek fontosabbak, mint mások? Melyek járulékosak? Milyen legyen ezek kombinációja? Milyen extenzionális és intenzionális folyamatok következnek be ebben vagy abban az esetben?

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy a szövegalkotó nagyon ügyel a fentiekre, s az erőteljes képi (mitikus) jelleget igyekszik egyensúlyba hozni a világossággal (racionális jelleggel), hiszen különben a közlés nem közlés – így viszont intenzív a közlés. Ennek az egyensúlyozásnak egyik legfontosabb tényezője az ikonicitás, amely az intenzív közlés hordozója, s amely – egyes fajtáiban – egyrészt csökkentheti az átláthatóságot

(mint pl. a nyelvi képek), másrészt – más fajtáiban – növeli (utánzás, diagrammatikus ikonicitás).

d. Próbáltam végigkövetni a szövegalkotó eljárását, amely – főként az összefoglalás nyomán (4. c.) – a maga egészében leginkább a játékelmélettel és a kockázatelmélettel közelíthető meg. A matematikában kidolgozott és a közgazdaságban, politikában (kevésbé a logikai szemantikában) alkalmazott játékelmélet vonatkoztatható minden közlésre is, hiszen az utóbbi maga is mindig szituációs konfliktus, amelynek létrejötté döntéssorozat eredménye (l. fentebb a különböző szintű választásokat és kombinációkat). A szövegalkotó minden választása, döntése kockázattal jár. Egyéni döntései nem uralják teljesen a közlésbe belejátszó más döntéseket (a szituációt, a szövegbefogadó döntéseit). Mintegy szükséges a szövegalkotó, a szövegbefogadó és a közölt valóság-részlet aktív együttműködése (kooperáció a játékban!). Ezek sokszor ellentétes érdekei játékának eredménye a kommunikáció, illetve a közlés. A szövegalkotónak ki kell dolgoznia a maga stratégiáját, minden döntésnél tekintettel kell lennie a másik fél esetleges, lehetséges döntéseire, stratégiájára, és aszerint dönteni (választani, kombinálni) mindenféle nyelvi (fonéma, morféma stb.) szintaktikai, szemantikai, pragmatikai és egyéb szövegszinteken.

Az eddigi elemzés, főként a stilisztikai és retorikai, nem volt más, mint ennek a szituáción alapuló döntéshozatali stratégiának leírása, követése az adott/választott szövegben.

A szövegalkotónak egyrészt győznie kell a szövegbefogadóval szemben, hogy az utóbbiakban előítéletek, nyelvismeret, diszpozíció stb. nyomán fellépő döntések ellenére vagy velük egybehangzóan lehetőleg ugyanazt érezze, gondolja cselekedje stb. a közlés következtében, se többet, se kevesebbet, mint amit a szövegalkotó érzett, gondolt stb. vagy akart éreztetni stb.

A szövegalkotónak a valóság ellenében is győznie kell, amelyet csak részleteiben tud megragadni a nyelvvel (és gondolataival – vö. a Tabula Porphyrianával). Kategóriáink ugyanis – fogalmaink, szavaink jelentése – egyetemesek egy nyelvi közösségben, tehát nem fedik maradéktalanul az egyéni, pillanatnyi közlés tárgyát, amely ráadásul még maga a változó világ. Ezért a hatékony kommunikációhoz szükségünk van a „becsapás” stratégiájára is a kockáztatás mellett, a látszólag „mást” mondásra, azaz a szóképekre, szinonimákra, parafrázisokra stb. Ennek következménye egyfajta többértelműség, helyesebben többértékűség, amely viszont – íté a kockázat! – nem válhat kétértelműséggé. Ezt a játékot és a kockázatvállalást követhettük végig a „Négy fekete ló mögöttem repül” szövegének elemzésében. A kezdeti „kísérleti egérből” így némi képzavarral, „klinikai ló” lett, amelyen a szövegnek mint olyannak, ha nem is minden, de jó néhány jellegzetességét próbáltam megrajzolni.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1980. *Magyar dedktség*. Anyanyelvünk és az európai modell. Budapest.

1985. *A szöveg*. Budapest.

BARDON, H.:

1943. *L'art de la composition chez Caulle*. Paris.

BEAUGRANDE, R.-A – DRESSLER, W.U.:

1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen.

BENCZE Lóránt.

1973. *Pázmány Péter és Kosztolányi Dezső prózastílusa*. Budapest.
1974. An Analysis of Romans XIII. 8-10. New Test. Studies. 20. 90-92.
1982a. A White Dog in the Universe. A Short Guide to the Poetic Language of Katalin Ladik. *Annales Univ. Scient. Budapest. de R. Eotvos nomin.* S. Lingu. XIII.
1982b. Négy fekete ló mögöttem repül. *Édes Anyanyelvünk*. IV/4.
1984. On the Survival of Ancient Beliefs in Metaphors of Contemporary Hungarian Poetry. *NyK. LXXXVI.* 303-306.
1985a. Conscious Tradition, Unconscious Construction or Subconscious Metaphor? Certain levels of text cohesion and coherence. In: *Text Connexity, Text Coherence. Aspects, Methods, Results.* Ed. by Emel sözer. Hamburg, 381-413.
1985b. „Magyar embertől magyarul”. *Nyr.* 4. 425-437.
1986. A remekmű gyökerei. *MNy.* LXXXII. 3. 269-275.
1987. A remekmű mértéke. *Tanulmányok*. 20. Főszerkesztő: THOMKA Beáta. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete. Újvidék, 57-62.
1988a. A gyógyító szó. In: *A család jelentősége az egyén és a közösség életében* (szerk. Rátay Csaba). Sátoraljaújhely.
1988b. Ikonicitás és szimmetria a magyarban. *Tanácskozás az élő nyelvről*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

BÉKÉSI Imre:

1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Budapest.
1986. *A gondolkodás grammatikája*. Budapest.

BERRY, Margaret:

1975. An Introduction to Systemic Linguistics I. – II. London.

DEME László:

1966. Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban. *Nyr.* 90. 392-404.
1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest.

EICKE, D.:

1976. Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Bd. IX. *Freud und die Folgen (I)*. Von der klassischen Psychoanalyse... Hrsg. V.D. Eicke. Zürich.

ENKVIST, N.E.:

1978. Stylistics and Text Linguistics. *Current Trends in Textlinguistics*. Ed. by Dressler, W.U. Berlin – York.

Ethnographia

1921. XXXII. Budapest.

FÁBIÁN Pál:

1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest.

FÓNAGY Iván:

- 1966a. A beszéd kettős kódolása. *ÁNyT.* IV. 69-76.
1966b. Hallható-e a mimika? *Nyr.* XC. 337-341.
1978. Nyelvek a nyelvben. *ÁNyT.* XII. 61-105.

GLASS, A. L. – HOLYOAK, K. I.:

1986. *Cognition*. 2nd ed. New York.

GOBYN, L.:

1984. *Textsorten*. Ein Methodenvergleich, illustriert an einem Märchen. Brüssel.
Grundzüge der Literatur-, und Sprachwissenschaft, Bd. 1-2. Hrsg. v. H. L. ARNOLD und SINEMUS. München. 1974.

GUNDA Béla:

1970. A magyar népművészet. *Alföld* XXI. 10. 45.
1971. Das Volksmärchen in der ungarischen Avantgarde Poesie Jugoslawiens. *Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung*. XII. 239-244.
1972. A népmese a magyar avantgarde költészetben. *Új Symposium*. 82. 64-67.

- HAIMAN, I.:
1985. *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge.
- HALLIDAY, M. A. K.:
1985. Dimensions of Discourse Analysis: Grammar. In: Van DUK, T.A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis 2*.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, R.:
1976. *Cohesion in English*. London.
- HARWEG, R.:
1968a. Pronomina und Textkonstitution. München.
1968b. Textanfänge in geschriebener und gesprochener Sprache. *Orbis* 17.
1971. Zur Textologie des Typus „ein Herr Meier“. Perspektiven einer nichtsubstitutionellen Textologie. *Orbis* 20.
- HORVÁTH János:
1948. *A magyar vers*. Budapest.
- HUSSERL, Edmund:
1968. Briefe an Roman Ingarden. Mit Erläuterungen und Erinnerungen an Husserl herausgegeben von Roman Ingarden. Den Haag.
1972. Válogatott tanulmányai. Vál., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vajda Mihály. Ford. Báránszky – Jób László. Budapest.
- JOLLES, A.:
1950./ *Einfache Formen*. legende, Sage, Mythe, Ratsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Marchen, Witz.
1973. Tübingen.
- KONTRA Miklós (szerk.):
1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok* 1. Budapest.
- KOVÁCS Ágnes:
Kalotaszegi népmesék. Bevezető tanulmányok és jegyzetekkel kíséri. Budapest. Évszám nélkül.
- LADIK Katalin:
1978. *Mesék a hétfejű varrógépről*. Újvidék.
- LÁSZLÓ Zsigmond:
1985. *Költészet és zeneiség*. Prozódiai tanulmányok. Budapest.
- LAUSBERG, H.:
1973. *Handbuch der Literarischen Rhetorik*. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft. Zweite, durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. München.
- LÜTHI, M.:
1974./1978. *Das europäische Volksmärchen – Form und Wesen*. München.
- Magyar Néprajzi Lexikon:
1977-1982. 1-5. Budapest.
- MORRIS, Ch.M.:
1938. Foundations of the Theory of sings. Chicago.
1946. *Sings, Language and Behavior*. New York.
- NAGY Ferenc:
1980. *Kriminalisztikai szövegnyelvészet*. Budapest.
- PEIRCE, C. S.:
1931-1935. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge, Mass.
- PETŐFI S. János:
1982. Szöveg, diszkurzus. *Tanulmányok/Studije* (= A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete 15. Szövegelmélet). Szerkeszti Penavin Olga és Thomka Beáta. Novi Sad, 9-28.
1988. Language as a written medium: *Text, Encyclopaedia of Language*. (Megjelenés alatt.)
- PETŐFI S. J. – SÖZÉR, E.:
1985. Static and dynamic Aspects of Text Constitution. *Anales de Literatura Espanola*. Univ. de Alicante.

- QUIRK, Randolph – GREENBAUM, Sydney – LEECH, Geoffrey – SVARTVIK, Jan:
1972. *A Grammar of Contemporary English*. London.
- RÁCZ Endre (szerk.):
1966. *A mai magyar nyelv*. Budapest.
1986. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. (MTA Sokszt.) Budapest.
- RANKE, K.:
1978. *Die Welt der einfachen Formän*. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde. Berlin – New York.
- RÓHEIM Géza:
1925. *Magyar néphit és népszokások*. Budapest.
- SANDIG, B.:
1978. *Stilistik*. Sprachpragmatische Grundlegung der Stilbeschreibung. Berlin – New York.
- SAUSSURE, F. de:
1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest.
- SCHECKER, M. – WUNDERLI, P. (ed.):
1975. *Textgrammatik*. Beiträge zum Problem der Textualität. (Vorwort.) Tübingen.
- SCHMIDT, E.A.:
1973. Catullus. Anordnung seiner Gedichte. *Philologus*. 117.
- SHIBLES, W.A.:
1971. *Metaphor. An Annotated Bibliography and History*. Whitewater.
- STEIG, R.:
1964. *Achim von Arnim und Jacob und Wilhelm Grimm*. Stuttgart – Berlin.
- SZABÓ, G. Zoltán – SZÖRÉNYI László:
1988. *Kis magyar retorika*. Budapest.
- SZATHMÁRI István:
1983. Beszélhetünk-e szövegstiliztikáról? In: Rác Endre és Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, 320-355.
- SZENDE Tamás:
1987. *Megérthetjük-e egymást?* Budapest.
- SZENDREY Ákos:
Babona szótár. (Kézirat) MTA Néprajztudományi Intézet.
- TÖRÖK Gábor:
1983. *A pecsétek feltörése*. Budapest, 392-421.
- ULLMANN, S.:
1962. *Semantics*. An Introduction to the Science of Meaning. Oxford.
- VAN DIJK, T. A. (ed.):
1985. *Handbook of Discourse Analysis*. I-IV. London, etc.
- VAN NIPPEN, I.-P. (et al.):
1985. *Metaphor. A Bibliography of Post-1970*. Publications. Amsterdam – Philadelphia.
- VÉRTES O. Anrás:
1987. Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása. (*A Magyar Nyelvudományi Társaság Kiadványai* 179.) Budapest.
- WACHA Imre:
1980. Élőszó, írás, kommunikáció. In: *Korunk kommunikációs zavarai*. Budapest.
1988. Pázmány Péter: A halálról (részlet). Elemzés. In: Bolla Kálmán (szerk.): *Szép szóval igazat*. (Egyetemi Fonetikai Füzetek 1.) Budapest, 105-114.
- WEINRICH, H.:
1978. Die Textpartitur als heuristische Methode. In: *Textlinguistik*. Hrsg. v. W. DRESSLER. Darmstadt.
- WITTGENSTEIN, Ludwig:
1963. Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus). Bertrand Russel bevezetésével. Ford., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Márkus György. Budapest.

THE IMPORTANCE OF SPOKEN LANGUAGE A PUTATIVE MODEL OF TEXT-ANALYSIS AND ITS APPLICATION

LÓRÁNT BENCZE

This paper is an attempt to work out a so-called putative model of discourse analysis. The attribute „putative” comes from the Latin verb „puto”, meaning originally „to filter”, and later „to make clear”, „to put in order”, and then „to think”, „to believe”. Here it refers to the aims of the author which were formulated in his lectures at the Loránd Eötvös University during the year 1987-1988. One of the theoretical principles is that discourse interpretation cannot be independent of the „concomitants of communicative process; eg., gesture, mime, body language, and of other factors, such as the communicative situation, the personal experience of the speakers, their knowledge of the world, their associations, presuppositions. Some of the approaches, trends and viewpoints, which are suggested, are as follows: semiotic, pragmatic, sociolinguistic, psycholinguistic, cognitive linguistic, hermeneutic, the consistency of text, language variants and text types, oral and written language, and the like.

In order to make a trial of his theoretical model of discourse analysis, the author chose a ten-line surrealistic funeral song called „Four Black Horses Are Flying Behind Me” by Katalin Ladik, a remarkable Hungarian postavant-garde poet. Her text takes the reader and hearer into a world of folk myths, beliefs, customs and symbols; an ancient world, an archaic Gesamtkunst and a world of modern happenings; a Trinity of text, music and dancing, tropes of classical rhetoric and topic of folk-songs and European literature; interaction of various levels of consciousness and memory. And this list is not complete.

This discourse model and analysis can be considered a venture to bring us nearer to an understanding of that ancient and everyday wonder, our language.

A KETTŐS SZILLOGIZMUS TIPIKUS 'VILÁGAI'

BÉKESI IMRE

0. A kettős szillogizmus egy elméleti séma, amelyet azért konstruáltam, hogy – mint kutató – interpretálni tudjam általa bizonyos konstrukciótípusok implicit jelentésrészleteit (vö. PETŐFI – BÉKESI szerk.: 1991. 38–54).

Mondatok, szövegek implicit jelentésrészleteit természetesen nem csak a kutató interpretálja; ezt teszi minden partner (beszédtárs, olvasó), akár tud róla, akár nem. Beszédfolyamatában ugyanis a beszélő túlnyomórészt tényállásleírásokat ad (*Az emberek az utcán esernyővel mennek, esik az eső.*), de az ezekhez való viszonyát (LÁTJA, REMÉLI, GONDOLJA stb. azt, amiről beszél) csak időnként, a tényállásleírásának egy-egy részleténél explikálja.

Az, hogy a beszélő mikor, beszédének mely helyein jelzi viszonyát a beszédében leírt tényálláshoz, több mindentől függ. Általában függ a memóriaszabályoktól (mint minden, időben megvalósuló emberi tevékenység); függ attól, hogy adott tényállás leírása közben meddig marad azonos viszonyban: pl. meddig REMÉLI és mikortól TUDJA; és függ attól is, hogy mikor változik meg a leírt tényállás maga. Egy valami állandó, amit a beszélő nem kerülhet el: hogy valamilyen viszonyban ne legyen azzal a valóságos, lehetséges tényállással, amiről beszél; s a partner sem kerülheti el, hogy ne vegye tudomásul, vagy – ha nem hozták tudomására – ne rekonstruálja ezt a (maga számára elfogadható) viszonyt.¹

Nemcsak azt a jelentést kell a partnernek átvennie, hogy *az emberek az utcán esernyővel mennek, esik az eső*, hanem azt is, hogy a beszélő TUDJA ezt (mert pl. valakitől hallotta), vagy pedig itt és most LÁTJA (és csak ennyit lát), hogy az emberek az utcán esernyővel mennek, s ebből a tényből, valamint múltbeli tapasztalataiból arra következtet (azt GONDOLJA), hogy esik az eső.²

A beszédében adott tényállással a beszélő többféle viszonyban ('hozzáférhetőségi reláció'-ban lehet; s hogy milyenben (mennyire valóságos, lehetséges stb. viszonyban) van, annak adekvát interpretálása a megértés (a partner) szempontjából alapvető, s meghatározóan fontos az interpretációkutatások számára,³ amelyek többek közt 'propositional attitude' címszó alatt tárgyalják. Közismert elméletének (Text Structure World Structure Theory) keretében kutatja PETŐFI S. JÁNOS, aki az interpretatív operációk eredményeinek reprezentálására egy következetes apparátust, k a n o n i k u s n y e l v e t, hozott létre (PETŐFI – KAYSER: 1976., PETŐFI: 1978.).

A szövegstruktúra – világstruktúra – elmélet (TeSWeST)⁴ alapgondolata az a feltételezés, hogy a beszélő minden tényállásleírása be van ágyazva (legtöbbször implicit módon) egy 'világ'-ba. S mivel a beszélő rendszerint nem elkülönített tényállásleírásokat ad, hanem tényállásleírások láncolatát, azaz szöveget alkot, indokolt feltételezni, hogy a szövegben 'világalkotó lánc' húzódik meg:

A beszélő (itt és most) LÁTJA, hogy az emberek az utcán esernyővel mennek, EZÉRT az GONDOLJA, hogy esik az eső, HISZEN a korábbiakban azt TAPASZTALTA, hogy esernyővel az emberek általában esőben járnak-kelnek az utcán.

PETŐFI S. JÁNOSnak s közelebbi-távolabbi munkatársainak kutatásai már sokat feltártak a beszélő 'világalkotó láncá'-nak természetéből, s főként arról, hogy a partner hogyan rekonstruálja a beszélő világalkotó láncát. Mivel a láncban – s a TeSWeST-re épülő elemzésekben is – tartalmi-logikai viszonyfajták által kapcsolódnak egymáshoz az egyes láncszemek (DORFMÜLLER – KARPUSA: 1983.), kézenfekvő volt számomra,

hogy a 'konstrukciótípusok' néven publikált mondat- és szövegalakulataim interpretációját ugyancsak a TeSWeST alapján kíséreljem meg létrehozni. Ez nemcsak ígéretes, hanem ajánlatos is volt számomra, hiszen az említett elemzések középpontjában épp úgy, mint a konstrukciótípusokéiban a megszorító (elvárástörő) ellentét áll (vö. BÁN-RÉTI ZOLTÁN: 1983.). Ez az a viszonyfajta, amelynek elő- és utótagja (miként előző dolgozatomban bemutattam) egyúttal egy-egy szillogizmus tétele is. Explikált elő- és utótagjai által van jelen implicita a két szillogizmus két-két tétele (konvencionális, valamint aktuális premisszái, konklúziói).

A 'kettős szillogizmus' néven publikált vizsgálati keret az imént felvázolt 'világ'-összefüggéseket nem tartalmazza. Nem kapott tehát teret benne az a kérdés, hogy két szillogizmus tételeiként felfogott tényállásleírásokhoz miféle viszonyok fűzik a beszélőt, vagyis hogy ezek a tényállásleírások miféle 'világok'-ból származnak.

Ha ezt a kérdést minden szövegfajta-ra és a lehetséges összes jelentésösszefüggésre vonatkozóan tennénk fel, akkor igen sokféle 'világ'-ra gondolhatnánk (vö. PETŐFI-KAYSER: 1978.).⁵ Mivel azonban az ellentétesen viszonyított kettős szillogizmus maga is egy sajátos szerkezet, nem teszi lehetővé, hogy minden lehetséges világ megjelenjék benne.

Valószínű, hogy a két alsó premisszában megjelenített tényállásleírások a FAKTUMként közölt TUDÁS világába ágyazódnak be. Az első szillogizmus konklúziója – szerepéből következően – az ELVÁRTAM, hogy..., ARRA SZÁMÍTOTTAM, hogy... AZT REMÉLTEM, hogy... világokba ágyazódik be; a második szillogizmus konklúziója jelen időben FAKTUM, azaz a TUDÁS-világ egyik komponense, a jövőre vonatkoztatva pedig a beszélő MEGGYŐZŐDÉSÉT fejezi ki.

Legtöbb figyelmet a partnertől a két szillogizmus nagy premisszái igénylik. Formailag azért, mert legtöbbször implicita maradnak; de főként azért, mert itt lehet a legnagyobb eltérés a beszélő, valamint a partner 'világai' között. Azokról az aktuális tényállásokról ugyanis, amelyek az alsó premisszában explikálódnak, a beszélő más-más konvenciókkal: HIEDELMEKKEL, TAPASZTALATOKKAL rendelkezhetik, s így más-más előfeltevésekből indulhat ki.

Mindezt, vagyis a kettős szillogizmus, valamint a benne szerepelhető 'világok' összefüggését az alábbi általános vázlat szemlélteti. A jelek olvasata: p = preszuppozíció (előfeltevés) szerepű nagy premissza; o = kis premissza (amely legtöbbször a konklúzió oka, a következtetés alapja); k = konklúzió. A csillag az implicititás jele.

[A] szillogizmus:	[B] szillogizmus:
[A _p *] FELTÉTELEZÉS, ELKÉPZELÉS TUDÁS, TAPASZTALÁS	[B _p *] FELTÉTELEZÉS, ELKÉPZELÉS TUDÁS, TAPASZTALÁS
[A _o] TUDÁS, TAPASZTALÁS, TÉNY	[B _o] TUDÁS, TAPASZTALÁS, TÉNY
[A _k *] ELVÁRÁS, REMÉNY, MEGGYŐZŐDÉS	[A _k *] TÉNY, HIÁBAVALÓ REMÉNY

A fenti sémán csupán a két szillogizmus tételei állandó komponensek, valamint a két szillogizmus ellentétes viszonya. Változó sajátosság az explicitás-implicitás, még-

hozzá a 'világalkotó' igék és a beléjük ágyazott tényállásleírások explicitása-implicitása egyaránt. Változó sajátosság természetesen az is, hogy aktuálisan miféle 'világok' rekonstruálhatók egy-egy tényállásleírás fölé.

Ez a dolgozat számos, 'konstrukciótípus'-nak nevezett alakulat elemzési tapasztalataira épít (BÉKÉSI IMRE: 1986.). Az iménti szempontok tipikus kombinációit igyekszik elvonatkoztatni, s az alábbiakban a három legszembevetőbb típust mutatja be a dolgozat 1., 2. és 3. pontjaként.

1. (1) példa: *„Már készen volt a temetési menet, de nem indult.”* (Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946 – 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, 258.)

Ha az idézet két tagmondatát két egymás mellé helyezett tényállásleíró kijelentésnek (propozíciónak) tekintenénk, akkor jelentésviszonyukat egyszerű konjunkciónak találnánk, s ezt logikai szempontból az *és* jelölné adekvátan (vö. BÁNRÉTI: 1983. 10.). Az író azonban a *de* kötőszót használja, s ezzel arra készteti az olvasót, hogy tapasztalataiból, világismeretéből, hiedelmeiből stb. hozzon létre (rekonstruáljon) egy konvencionális, általános előfeltevést:

[A_p*] *Ha készen van a temetési menet, akkor (általában) el szokott indulni.*, és ebből (valamint az explikált általános okból:

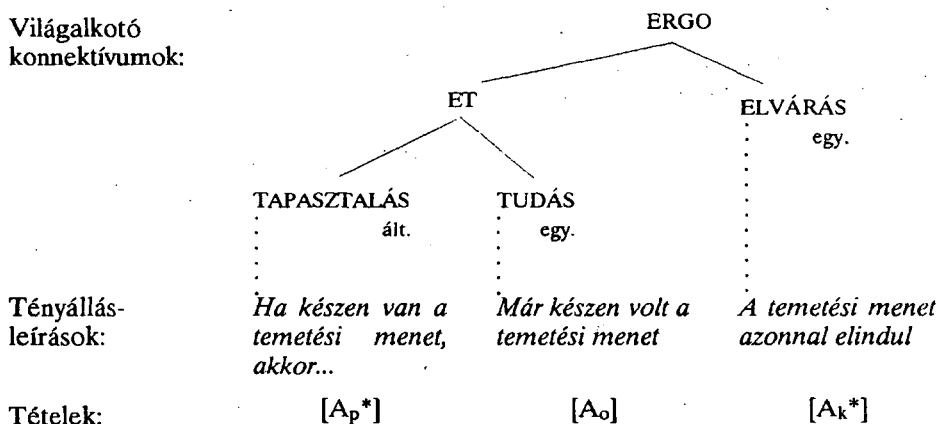
[A_o] *Már készen volt a temetési menet)* vonja le az elvárható következtetést:

[A_k*] *A temetési menet azonnal elindul.*

Az eddigieknek, vagyis a *de* előtti szillogizmusnak a szerkezete:

[A] szillogizmus:

Világalkotó
konnektívumok:

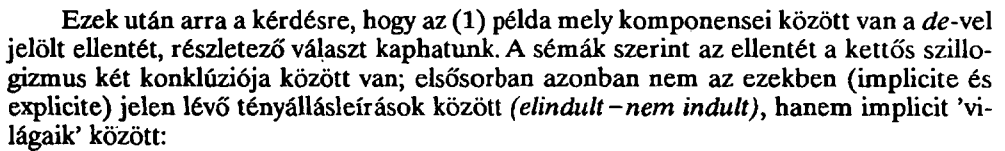
Mire a második tagmondat végére ér az olvasó, gondolatában lefut a második szillogizmus is:

[B_p*] *Ha valami akadályozza az elindulást, akkor a menet (általában) nem indul el.*

[B_o*] *Most valami (bizonyára) akadályozza az elindulást,*

[B_k] *a temetési menet nem indult.*

Világalkotó konnektívumok:

**TAPASZTALTÁK, hogy
nem indult.**

```

graph TD
    SED[SED] --> ERGO1[ERGO]
    SED --> ERGO2[ERGO]
    ERGO1 --> ET1[ET]
    ERGO1 --> V1[VÁRHATÓ volt,  
egy.]
    ET1 --> T1[TAPASZTALÁS  
ált.]
    ET1 --> T2[TUDÁS  
egy.]
    T1 -.-> A1["[Ap*]"]
    T2 -.-> A2["[Ao]"]
    T2 -.-> A3["[Ak*]  
hogy elindul  
a menet,"]
    ERGO2 --> ET2[ET]
    ERGO2 --> T3[TAPASZTALTÁK  
egy.]
    ET2 --> T4[TAPASZTALÁS  
ált.]
    ET2 --> T5[TUDÁS  
egy.]
    T4 -.-> B1["[Bp*]"]
    T5 -.-> B2["[Bo*]"]
    T5 -.-> B3["[Bk]  
hogy nem  
indult."]

```


Hogy valóban a két konklúzió áll ellentétben egymással, a következő (2) példa sorrendi változatainak meggyőzően láthatjuk.

(2) példa

„A Rózsai bociból végre tehénke lett, de soha nem adott annyi tejet, hogy egyszeri fejésből jól tarthatta volna a családot, mert mindig az igát húzta.” (Veres Péter: Válogatott Művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 1416.)

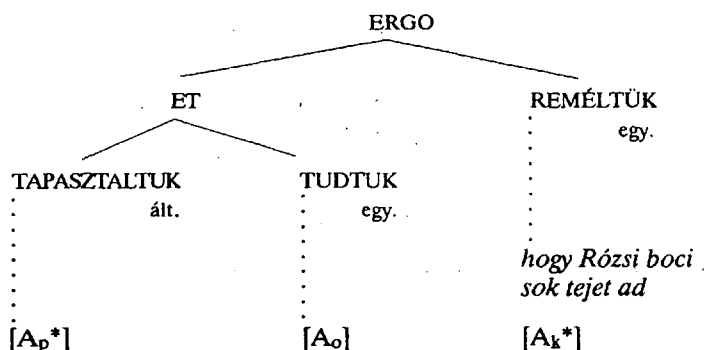
A *de* kötőszó itt is arra készíti az olvasót, hogy általános előfeltevést alkosson, s ebből, valamint az explicitált egyedi tényből vonja le az implicit következtetést:

A_p^* *Ha a borjúból tehén lesz, sok tejet fog adni.*

A_o *„Rózsai bociból végre tehénke lett.”*

A_k^* *Rózsai boci sok tejet ad.*

A tételek tényállásleírásainak 'világ'-összefüggései:

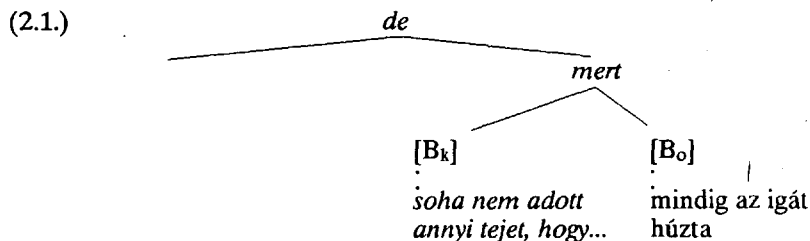

Ezek után nézzük a [B] szillogizmust. Mivel az író itt nemcsak a következtetést, hanem ennek egyedi, ténybeli okát is explicitálja, az olvasónak nem nehéz megalkotnia az előfeltevés szerepű nagy premisszáit:

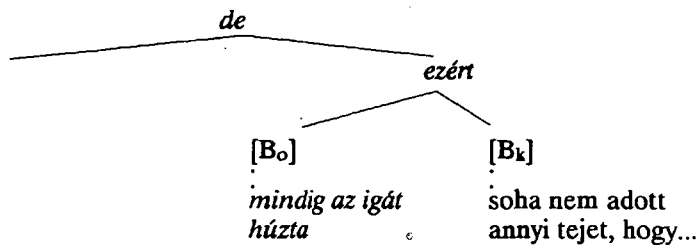
$[B_p^*]$ *Ha a tehénnel igát is húzatnak, nem ad sok tejet.*

Ennek tudatában a *de* közvetlenül a következtetést is hozhatja: ..., *de soha nem adott annyi tejet, hogy...* de hozhatja a következtetés ténybeli egyedi okát is: *de mindig az igát húzta...*

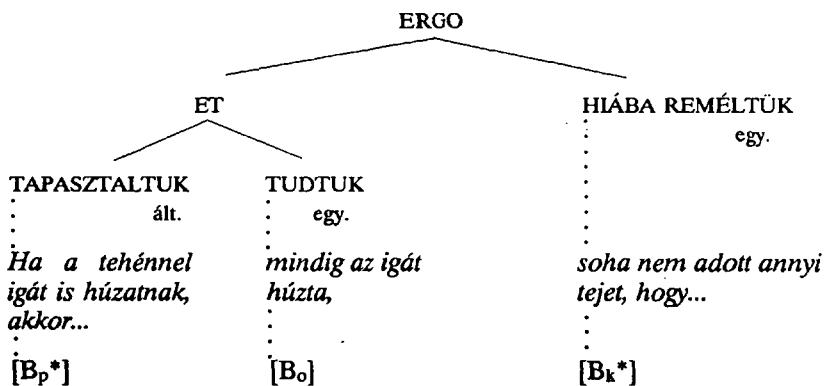
E két felszíni szerkezet ábrája az alábbi:

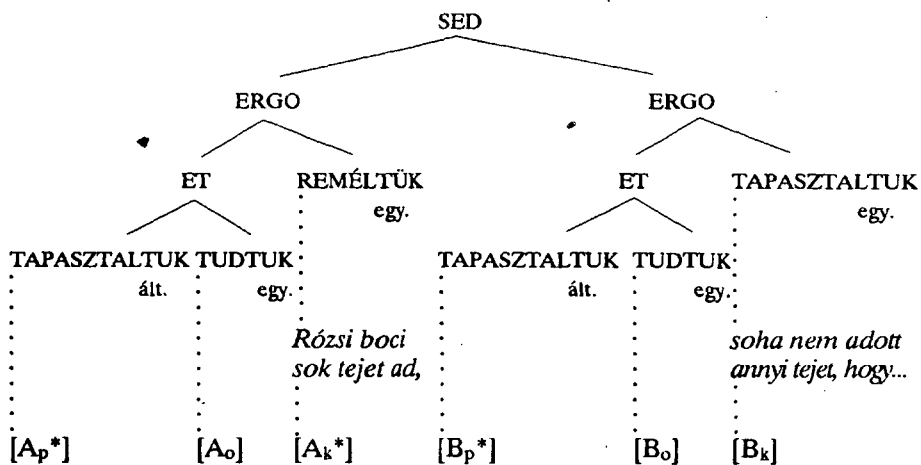
(2.2.)

A [B] szillogizmus tényállásleírásai – a felszíni struktúrákban található sorrend-
jüktől függetlenül – az alábbi 'világok'-ba ágyazódnak be:

A (2) példa jelentésszerkezete:

Az (1) és a (2) példában azonos formában áll ellentétben a két 'konklúzió'; tudniillik az [A] szillogizmus implicit konklúzióját törli a [B] szillogizmus explicit konklúziója: [A_k*] *de* [B_k].

Hogy mégsem a [B_k] explicitége a fontos, hanem csupán a következtető szerep, az alábbi példán szemlélhetjük. A (3) példa rövid szövegelőzménye: [... azt kívánta, vigyem el az iratát átjavitva a szüleinek.]

(3) „*Balázs el is vitte, de nem talált a házban senkit.*” (Nemes Nagy Ágnes: *Látkép* gesztenyefával. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986. 170.)

A két szillogizmus explicit és implicit tételei:

[A] szillogizmus:	[B] szillogizmus:
[A _p *] FELTÉTELEZTÉK, hogy Ha valaki elviszi az iratokat a szüleinek, akkor át tudja adni	[B _p *] TUDTÁK, hogy Ha nem talál a házban senkit, akkor nem tudja kinek átadni az iratokat
[A _o] TUDTÁK (TAPASZTALTÁK), hogy „ <i>Balázs el is vitte</i> ”	[B _o] TUDTÁK (HALLOTTÁK), hogy „ <i>nem talált a házban senkit</i> ”
[A _k *] REMÉLTÉK, hogy Balázs át tudja adni nekik az iratokat.	[B _k *] HIÁBA REMÉLTÉK, hogy Balázs át tudja adni nekik az iratokat.

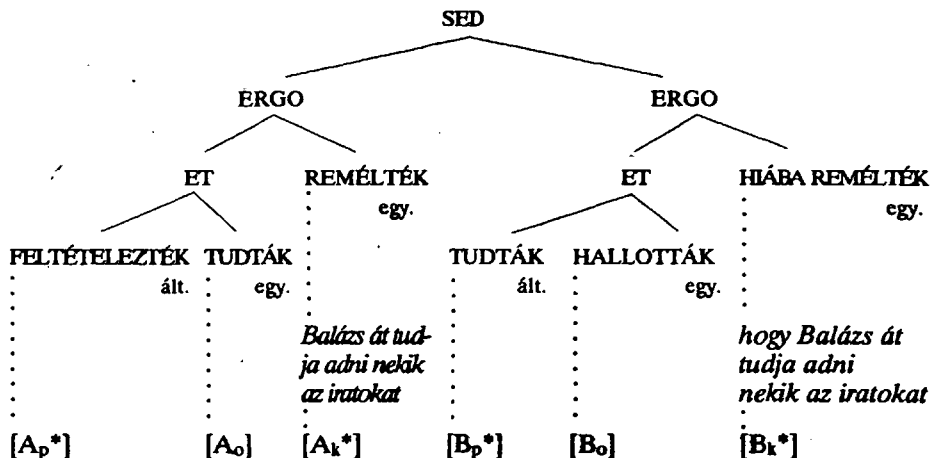
A táblázatról leolvasható, hogy a két kis premissza tényállásleírásai között egyszerű konjunkció van:

„Balázs elvitte az iratokat, *és* nem talált a házban senkit. Konjunkció van a két 'világ' között is, melyekbe a két tényállásleírás beágyazódik:

TUDTÁK (TAPASZTALTÁK) *és* TUDTÁK (HALLOTTÁK). A jelentészerkezet lényegét adó ellentét a két konklúzió (implicit) 'világalkotó' igéi között áll fenn:

REMÉLTÉK, hogy... *de* HIÁBA REMÉLTÉK, hogy..., s az, hogy a [B] szillogizmus konklúziója is implicit, csupán a megjelenési forma sajátossága.

A (3) példa jelentésszerkezete:

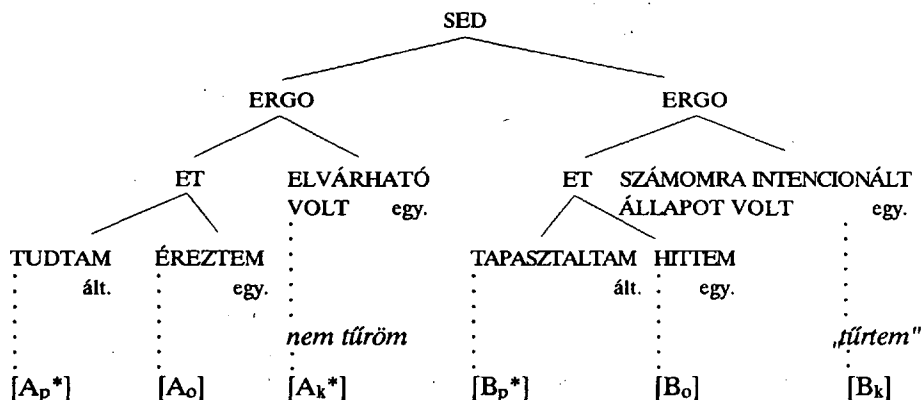
A kettős szillogizmus sémájának ismeretében nem okozott gondot, hogy példáinkban az implicit proposíciók viszonyait is rekonstruáljuk, továbbá az sem, hogy implicit 'világalkotó igék' viszonyaként is el tudjuk fogadni a megszorító (elvárástörő) ellentétet. Tény, hogy a 'világalkotó igék' gyakran és tipikusan maradnak implicitek, de – legalább egyikük – explicálódhatik is. Ezt szemlélteti a (4) példa.

(4) „Fájt a fogam, már jó két hete, de tűrtem, azt hittem, csak az íny csúszott föl a fognyakról, s a zománc talan, érzékeny rész magától megedződik, megkérgesül.” (Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946 – 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. 397.)

Az idézett mondatban az explicit „azt hittem” nemcsak 'főmondata' a „csak az íny csúszott föl a fognyakról...” kezdetű tárgyi tagmondattömbnek, hanem 'világalkotó' igéje is a tárgyi tagmondattömbben adott tényállásleírásnak.⁶ Ez a HITTEM nyilván az előtag implicit TAPASZTALTAM 'világának' a tételek szerinti megfelelője.

[A] szillogizmus:	[B] szillogizmus:
[A _p *] TUDTAM, hogy Ha az embernek fáj a foga, akkor nem tűri sokáig, hanem orvoshoz megy.	[B _p *] TAPASZTALTAM, hogy Ha csak az íny csúszik föl a fog- nyakról, akkor az érzékeny rész (általában) magától is meged- ződik.
[A _o] ÉREZTEM, hogy „Fájt a fogam, már jó két hete,	[B _o] „azt HITTEM, hogy csak az íny csúszott föl a fog- nyakról...
[A _k *] ELVÁRHATÓ VOLT, hogy nem tűröm, hanem orvoshoz fordulok,	[B _k *] SZÁMOMRA INTENCIONÁLT ÁL- LAPOT VOLT „tűrtem...”

A (4) példa jelentésszerkezete:

Ha ezek után visszatekintünk, hogy miféle közös sajátosságok tűnnek szembe az eddigi négy példában, akkor a következőket állapíthatjuk meg.

A példák jelentésszerkezete egy kettős szillogizmusra épül. A két szillogizmus konklúziói között ellentét van, mégpedig az általános konvenciók alapján ELVÁRHATÓ, valamint az aktuálisan megvalósuló, TAPASZTALHATÓ konklúziók között:

(1) VÁRHATÓ volt, hogy
<i>elindul a temetési menet,</i>	DE TAPASZTALTÁK, hogy
<i>nem indult.</i>
(2) REMÉLTÜK, hogy
<i>Rózsí boci sok tejet ad,</i>	DE TAPASZTALTUK, hogy
<i>soha nem adott annyit tejet...</i>
(3) REMÉLTÉK, hogy
<i>Balázs át tudja adni az iratot,</i>	DE azt TAPASZTALTÁK, hogy
<i>Balázs nem tudta átadni az iratot.</i>
(4) ELVÁRHATÓ volt, hogy
<i>nem tűröm,</i>	DE SZÁMOMRA INTENCIONÁLT
ÁLLAPOT VOLT: <i>tűrtem</i>

A fentiekből az is kitűnik, hogy a tényállásleírások, amelyek az ELVÁRHATÓ, valamint a TAPASZTALT 'világokba' vannak beágyazva, az állítás és a tagadás viszonyában vannak egymással, vagyis ezekben egyazon tényről állítjuk és tagadjuk ugyanazt az állapotot vagy változást.

Közös jegye volt e négy példának egy fontos formai sajátosság is. Ezekben az előtagot a kis premissza reprezentálta: $[A_o]$, az első szillogizmus konklúziója implicit maradt: $[A_k^*]$. Ez az implicit ELVÁRÁS és a belé ágyazott implicit tényállásleírás törlődött aztán a $[B]$ szillogizmus explicit vagy implicit konklúziója által.

A következőkben egy olyan típusra láthatunk példákat, amelyben nem a kis premissza, hanem maga a konklúzió reprezentálja az $[A]$ szillogizmust, vagyis a felszíni formában megjelenik a konklúzió: $[A_k]$.

2. Míg az előző típus esetében arra, amit a beszélő REMÉLT, ELVÁRT – mivel ezt a beszélő implicité hagyta – a partnernek kellett következtetnie, az alábbi formában er-

re nincs szükség, sőt lehetőség sincs. A feltételes módú igealak (kiváltképp, ha múlt időben áll) kifejezi, hogy az elvárás már maga a beszélő törölte:

- (5) *Lehettem volna oktató,*
nem ily töltőtoll-koptató
szegény
legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.

(József Attila: Születésnapomra)

A kettős szillogizmusnak ebben a megjelenési formájában a két tényállásleírás között nem konjunkció van (mint az (1) – (4)) példákban, hanem ugyanannak a ténynek állító, majd tagadó leírása; s a beszélő viszonya is más ezekhez:

MEGGYŐZŐDÉSEM, hogy
lehettem volna oktató,

DE

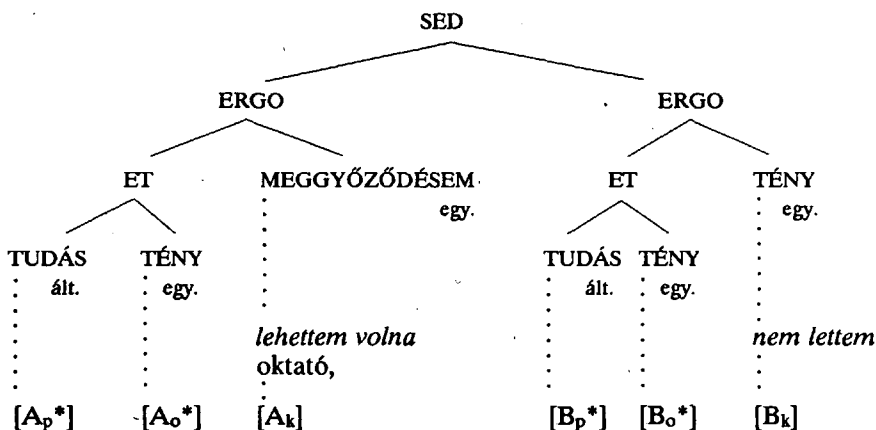
TÉNY, hogy
nem lettem.

Rekonstruáljuk a kettős szillogizmus implicit tételeit:

[A] szillogizmus:	[B] szillogizmus:
[A _p *] Ha valaki egyetemre jár, az (általában) lehet oktató.	[B _p *] Ha valakit eltanácsolnak az egyetemről, az (általában) nem lesz oktató.
[A _o *] Én egyetemre jártam.	[B _o] [Engem] „eltanácsolt az egyetem fura/ura.”
[A _k] „Lehettem volna oktató...”	[B _k] „nem lettem”

A táblázatról két tanulság első látásra leolvasható. Egyik, hogy a kettős szillogizmus erre a típusra is alkalmas vizsgálati keret. Másik tanulság az, hogy az explicit és implicit tényállásleírások mely tételeknél maradtak meg az előző típuséval azonos 'világokban', és melyeknél ágyazódnak be itt más 'világokba'.

Az (5) példa jelentésszerkezete:

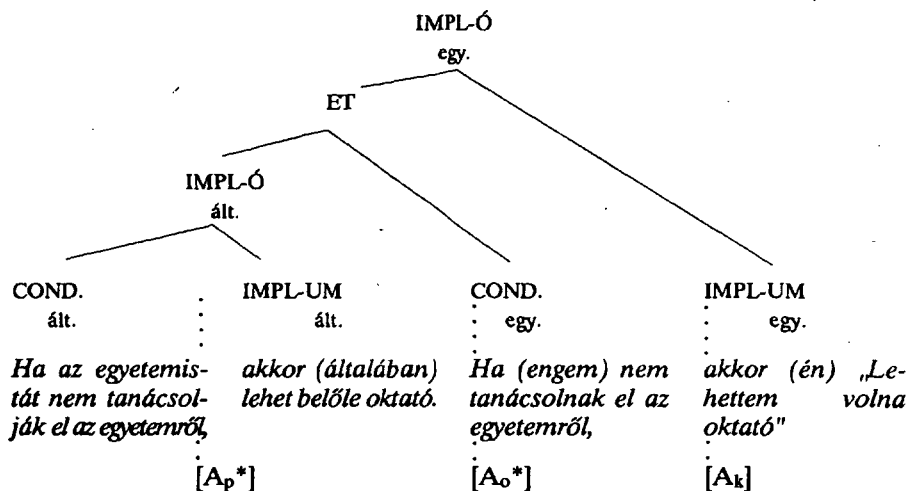

A kettős szillogizmus implicit tételei természetesen más tagolásban is rekonstruálhatók. Az [A] szillogizmus tényállásait így is elképzelhetjük:

[A _p *] Ha az egyetemistát nem tanácsolják el az egyetemről, akkor (általában) lehet belőle oktató.
[A _o *] Ha [engem] nem tanácsolnak el az egyetemről,
[A _k] akkor [én] „lehettem volna oktató”.

Ebből a rekonstrukcióból két praktikus lépés következik. Egyik az, hogy fölerősödik az [A_o] és az [A_k] eddig rejtett *ha...*, *akkor*-viszonya; e két tétel így tehát egy műveletnek, mégpedig az implikációnak conditójaként és implicatumaként jelenik meg. A másik lépés ezzel együtt jár. Ugyanígy tagolhatjuk a nagy premisszát is, azt a tényállásleírást tehát, amelyik a preszuppozíció (előfeltevés) szerepű általános TAPASZTALATOT építi be a szillogizmusba. Az alábbi séma jeleinek olvasata: IMPL-Ó = implikáció, IMPL-UM = implicátum, COND = conditio, ált. = általános, egy. = egyes, OPP = oppozíció.

A szillogizmus tételeinek műveleti összefüggése:

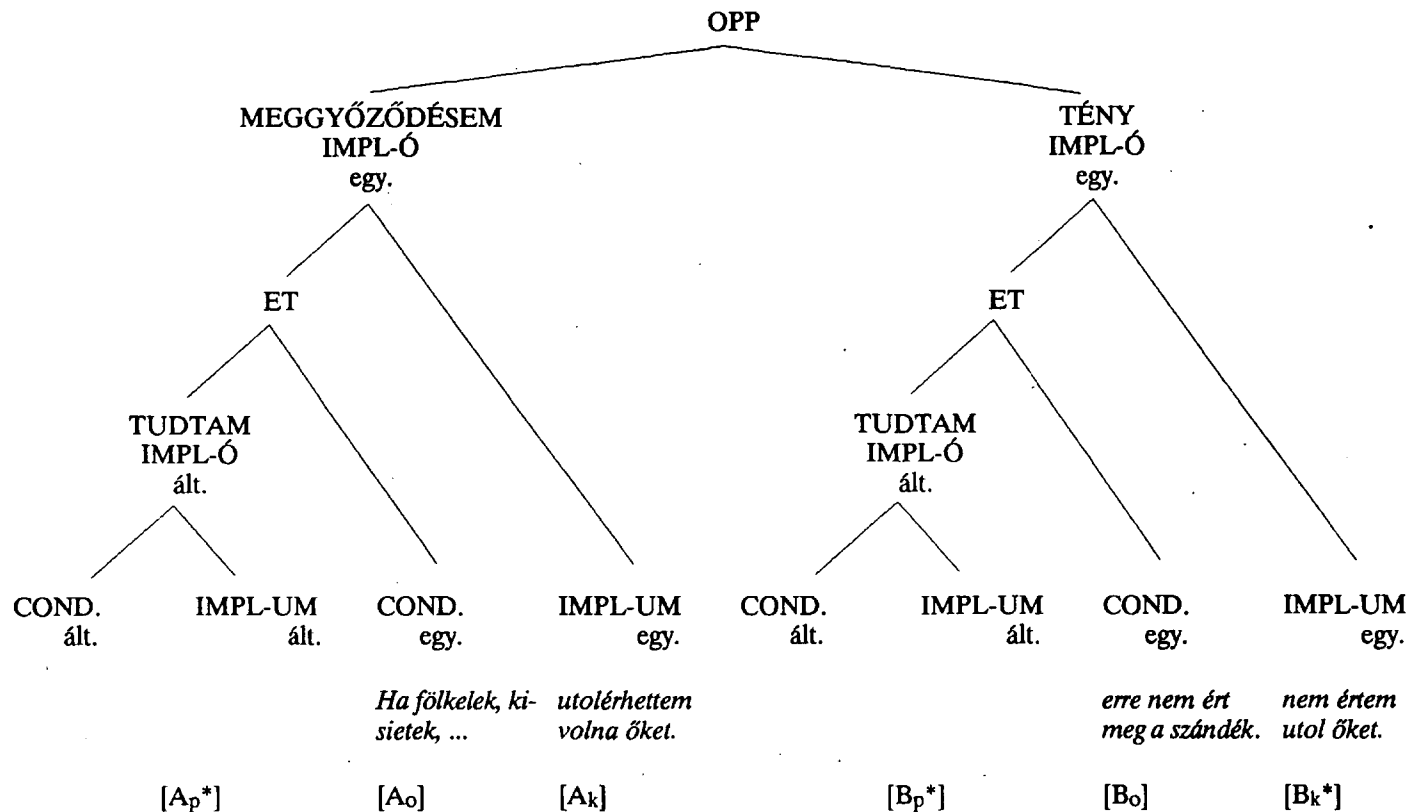
A következő példa felszíni szerkezete ezt a részletezési formát igényli:

„Ha fölkelek, kisietek, levágatok a három emelet lépcsőn, aztán a Krisztina lépcsőn, a szokásos diákszökdelésekkel, a villamosmegállónál utolérhettem volna őket. De erre nem ért meg bennem a szándék. Mert az a bizalmas baráti kör félremagyarázhatta volna viselkedésemet? Van, amikor testi tunyaságba öltözik a lélek döntést kerülő lustasága.”
(Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 362.)

A kettős szillogizmus explicit, valamint rekonstruált tényállásai:

[A _p *]	Ha a követő gyorsabb, mint az, akit követ, akkor (általában) utolérheti azt.	[B _p *]	Ha nem érik meg a szándék, akkor a lélek lustasága (általában) testi tunyaságba öltözik.
[A _o]	„Ha fölkelek, kisietek, levágatok...”	[B _o]	„erre nem ért meg bennem a szándék.”
[A _k]	a villamosmegállónál utolérhettem volna őket.”	[B _k *]	Nem siettem utánuk, nem értem utol őket.

Ha figyelembe vesszük azokat a 'világokat' is, amelyekbe a tételek tényállásai be vannak (lehetnek) ágyazva, akkor a (6) példa jelentésszerkezetét vázlatosan így ábrázolhatjuk:

A következő példa megkívánja, hogy néhány vonatkozásban bővítsük a jelentésszerkezet eddigi értelmezését. Ezek közül néhányat – egy-egy megjegyzésként csupán – előre bocsájtok. Egyik ilyen, hogy nem kell múlt időben állnia az egyedi conditiónak, állhat jövő értékű jelenben is; az a fontos csupán – ebben a típusban –, hogy feltételes módban álljon:

„*még gyermeket is szeretnék tőle*”.

A (7) példa egy másik új vonatkozása lesz, hogy a 'világalkotó' igék (TUDTAM, HISZEM) a tényállásleírásokkal együtt explikálódnak benne:

„*Tudtam, hogy jönni fogsz...*”

„*Azt hiszem, még gyermeket is szeretnék tőle...*”

További előzetes megjegyzés, hogy a jelentésszerkezet sémáján föl lehetne tüntetni a 'világalkotó' szint fölötti 'performatív' szintet is; azt tehát, hogy aki a tényállásleírásokat adja, az KÉRDEZTE, FELELTE, KÖZÖLTE stb. a tényállásleírásokat:

„*Tudtam, hogy jönni fogsz – mondotta a varázsló...*”

„*Igen – feleltem –, őt akarom most legjobban.*”

Fontos sajátossága még a (7) példának, hogy szerkezete mindenekelőtt intertextuális, tudniillik két szereplő dialógusát tartalmazza.

(7) példa

– *Tudtam, hogy jönni fogsz – mondotta a varázsló, a grófkisasszony miatt.*

– *Igen – feleltem –, őt akarom most legjobban, és azt hiszem, még gyermeket is szeretnék tőle, de hidegek és ruganyosak az ujjai, és a szemeinek változik a színe, a szíve pedig hideg és gonosz.*” (Csáth Géza: A varázsló halála. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. 149.)

Az (5), (6), (7) példák típusalkotó jegye volt, hogy explicit módon jelent meg bennük az [A] szillogizmus (feltételes módú) konklúziója. Ha ennek, valamint a [B] szillogizmus konklúziójának tényállásleírásait és 'tipikus világi' -t kiemeljük, az alábbi összefüggéseket találjuk:

(5) MEGGYŐZŐDÉSEM, hogy
„*Lehettem volna oktató*”

DE TÉNY, hogy
„*nem lettem*”

(6) MEGGYŐZŐDÉSEM, hogy
„*utolérhettem volna őket*”

DE TÉNY, hogy
nem értem utol őket

E két példában mindkét (feltételes módú) tényállásleírás múlt időben áll. A (7) példa (ugyancsak feltételes módú) tényállásleírása viszont jövő idejű, emiatt 'világi' is mások:

(7) azt HISZEM, hogy
„*még gyermeket is szeretnék tőle*”

DE ATTÓL FÉLEK, hogy
nem merek gyermeket tőle

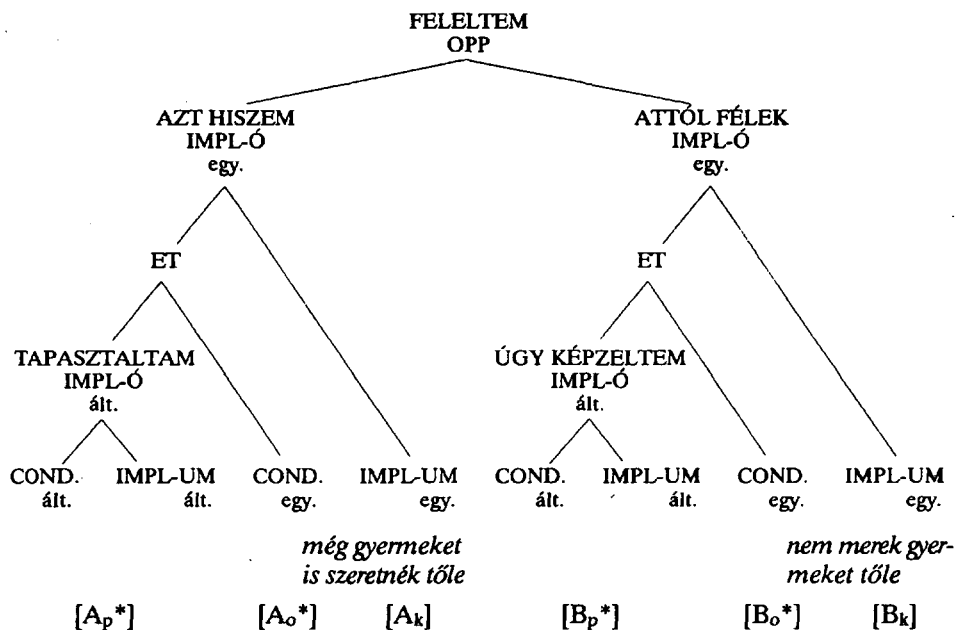
Mások tehát a (7) példa 'világi'; azonos viszont az (5), (6), (7), továbbá az (1), (2), (3), (4) példákban (vagyis az összes eddig tárgyalt esetben), hogy az ELLENTÉT – „felülről”, azaz a kommunikációból jövet – a 'világalkotó lánc' részviszonya. Ahogy az egymás utáni tényállásleírások saját 'világaik'-ba ágyazódva keletkeznek, a köztük lévő viszonyok is 'világalkotó' konnektívumokba ágyazódva jönnek létre. Ez az oka annak, hogy az olyan felszíni szerkezeteket, amelyek a felszíni *de* kötőszóra épülnek, nem lehet kimerítően feltárni a beszélő 'világalkotó láncá'-nak rekonstruálása nélkül.

Nincs is hát olyan típusa az ellentétre épülő kettős szillogizmusnak – merül fel a kérdés –, amelyben közvetlenül a tényállásleírások között volna az ellentét? Mielőtt válaszoznánk, ezt a kérdést fel kell bontanunk. Ha van ilyen típus, akkor ennek a tényál-

A (7) példa komponensei:

Performatív szint: ⁷	MONDOTTA	FELELTEM	
A 'világalkotó' igék és a tényállásleírások (együtt kezelt) szintje:	[A _p *] TAPASZTALTAM, hogy Ha valaki szerelmes, akkor jönni fog.	[A _p *] Én is TAPASZTALTAM, Ha valaki szerelmes, akkor jönni fog.	[B _p *] Úgy KÉPZELTEM, hogy Ha valakinek hidegek az ujjai..., attól nem tanácsos/szabad gyermeket kívánni.
	[A _o *] TUDTAM, hogy szereted a gróf-kisasszonyt	[A _o] KEN(=BEVALLOM) „ő akarom most legjobban”	[B _o] Úgy TAPASZTALTAM, „hidegek... az ujjai, ... a szíve... gonosz.”
	[A _k] TUDTAM (= SZÁMÍTOTTAM RÁ), hogy „jönni fogsz”	[A _k] „Azt HISZEM, még gyermeket is szeretnék tőle”	[B _k *] ATTÓL FÉLEK, ⁸ hogy <i>nem merek</i> gyermeket tőle

A (7) példa FELELTEM részének jelentésszerkezete:

lásleírásai vagy nincsenek beágyazva semmilyen 'világ'-ba; vagy be vannak ugyan ágyazva, de ezen 'világok' között nincsen kapcsolat.

Az első feltételezés képtelenséget tartalmaz. Olyan eset sokszor adódik ugyan, hogy bizonytalan a beszélő viszonya saját tényállásleírásához, ezért a partnernek sem könnyű rekonstruálni ezt a 'világ'-ot; olyan eset azonban – a kommunikáció természetéből következően – nem állhat elő, hogy a beszélő ne legyen viszonyban saját tényállásleírásával. Ha nem TUDJA (mert nem maga TAPASZTALTA), akkor csak HISZI, KÉPZELI vagy éppen KÉTELKEDIK benne stb., de ha beszél valamiről, azaz tényállásleírást produkál, akkor ezt valamiféle 'világ'-ba ágyazva teszi – akár tud róla, akár nem. A partner mindenesetre rákényszerül, hogy rekonstruálja ezt a 'világ'-ot;⁹ más kérdés, hogy ennek eredménye adekvát lesz-e a beszélőével.

A második feltevés – ti. hogy vannak ugyan 'világok', csak kapcsolat nincs köztük – reális. A nyelvhasználat egyik tipikus hibája, hogy a beszélő 'világai' nem rendeződnek 'lánc'-ba. – Ezzel a helyzettel azonban itt nem foglalkozom. Bemutatok viszont egy olyan példát, amely a fenti kérdésre mintegy 3. típusként ad feleletet.

3. Ha az [A] szillogizmus explicit konklúziója nem feltételes, hanem kijelentő módban áll, akkor az így megfogalmazott tényállásleírás a TÉNY (FAKTUM) 'világában' egzisztál, s ugyanígy jelenik meg a [B] szillogizmus konklúziója is:

„...*elkezdett az eső cseperészni, de ... el is állt.*”

E két tényállásleírás fölé leginkább ÉS konnektívummal lehet rekonstruálni a 'világok'-at (erre utal a [B] tényállásleírásban explikálódott is):

TÉNY, hogy	ÉS TÉNY az is, hogy
elkezdett az eső cseperészni,	de elállt.

Mindez természetesen csak abban az esetben helytálló elemzés, ha az idézett két tényállásleírás a kettős szillogizmuson belül valóban konklúzióként szerepel.

- (8) *És elkezdett az eső cseperészni,
de mintha mindegy volna, el is állt.*
(József Attila: A Dunánál)

A két tényállásleírás helye a kettős szillogizmusban:

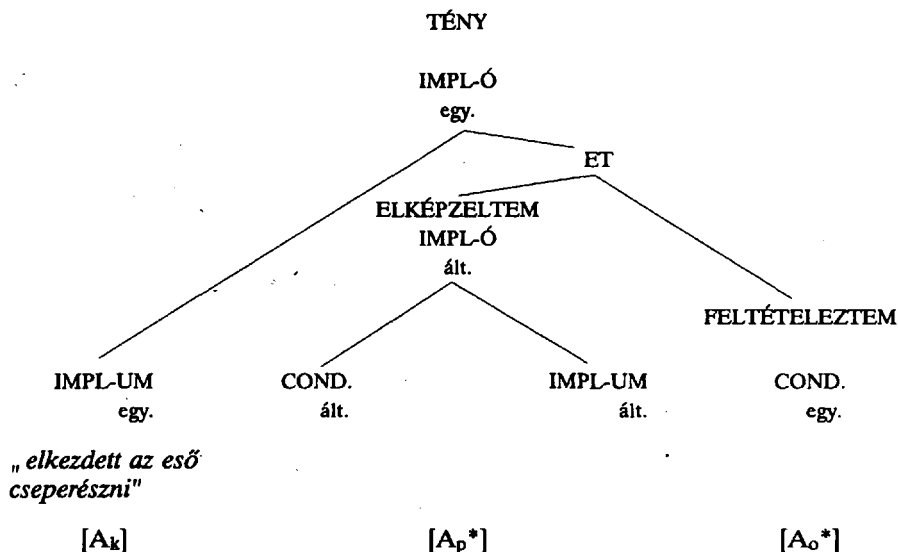
	[A] szillogizmus:		[B] szillogizmus:
[A _p *]	Ha ez az állapotváltozás kényszerű, azaz „fontos” az esőnek, akkor elkezd cseperészni.	[B _p *]	Ha ez az állapotváltozás nem kényszerű, azaz „mindegy” az esőnek, akkor abbahagyja a cseperészést.
[A _o *]	Az időfolyamat egy mozzanatában az esőnek „fontos” volt cseperésznie	[B _o *]	Az időfolyamat következő mozzanatában az esőnek „mindegy” volt a cseperészés
[A _k]	„elkezdett az eső cseperészni”,	[B _k]	az eső „el is állt”

A tételek helyére beírt – explicit és rekonstruált – tényállásleírások 'világai'-t a két szillogizmus egymásutánjában tekintjük át. Sémáikat ugyanis – a jelen típusnál –

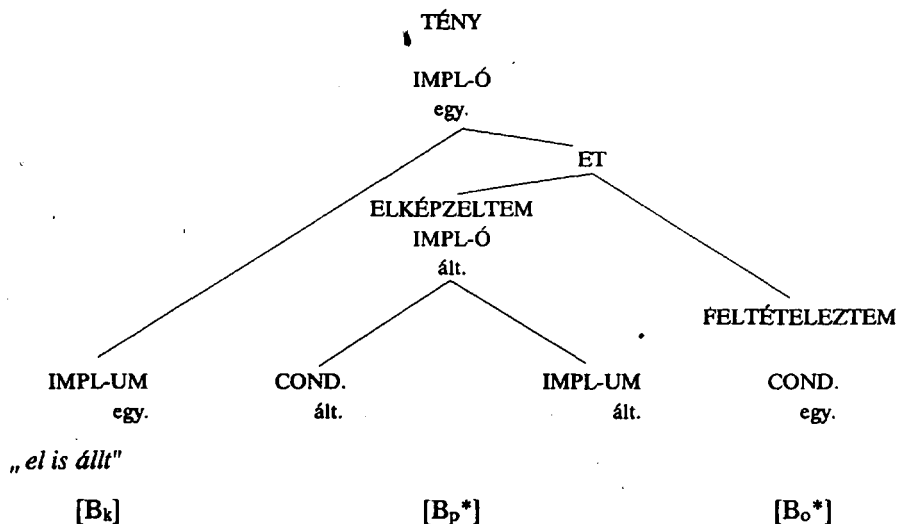
indokolt átfordítani függőleges tengelyük mentén, mivel a felszíni szerkezet az explicit konklúzióval (az egyedi implikátummal) kezdődik: „... *elkezdett az eső cseperészni*”, tudniillik ha ez az állapotváltozás kényszerű, azaz »fontos« az esőnek, akkor elkezd cseperészni, és most az esőnek »fontos« volt cseperésznie.¹⁰

A két szillogizmus tételeinek felszíni sorrendje:

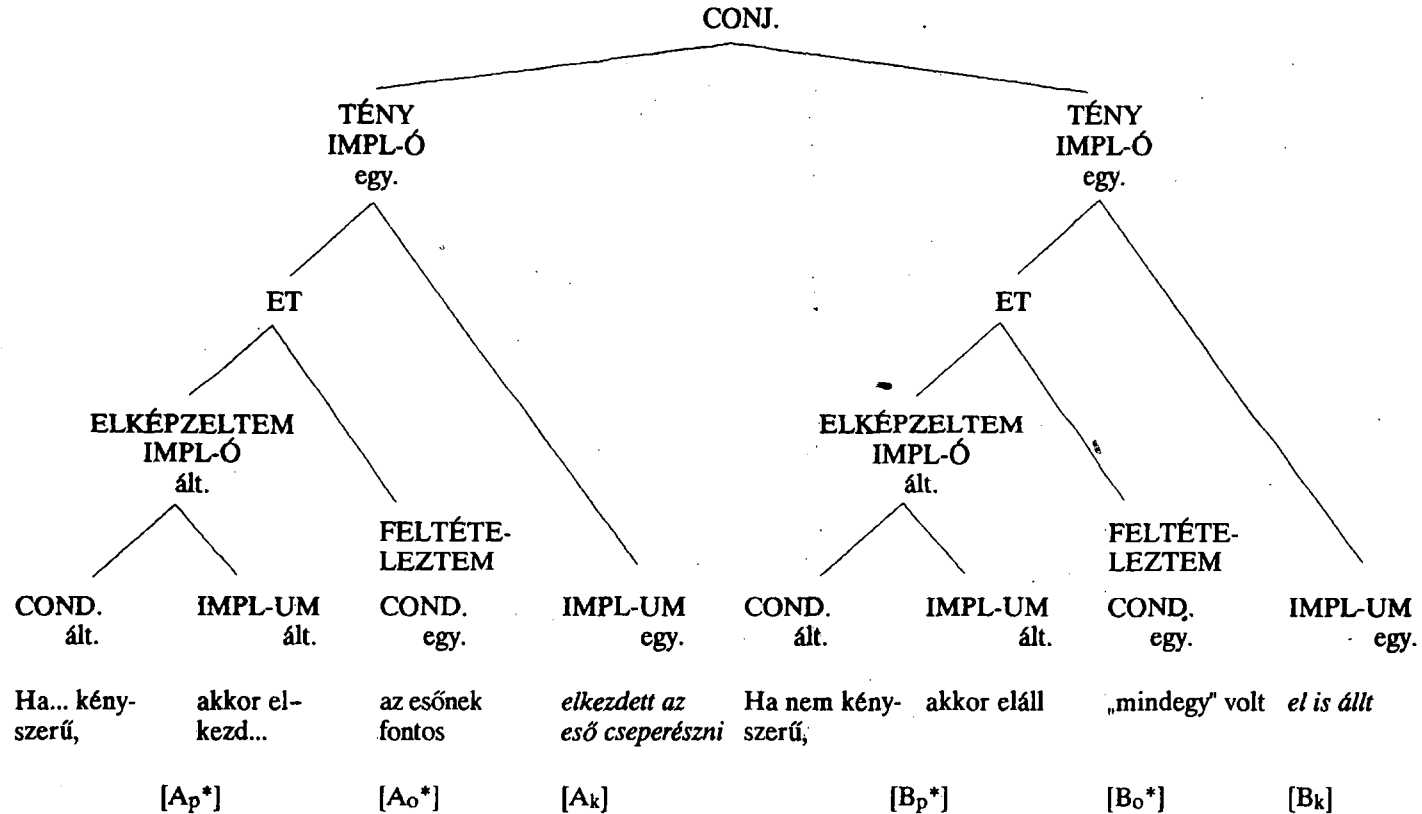
[A] szillogizmus:

[B] szillogizmus:

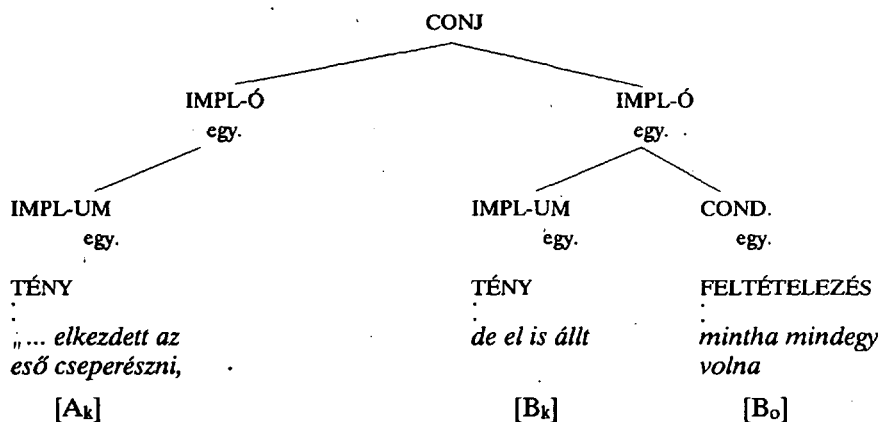

A (8) példa tételeinek kanonikus sorrendje:

A külön-külön ábrázolt szillogizmusokból kiemelhetjük az explicit tényállásleírások 'világ-összefüggései'-t. Az így kapott sémáról leolvasható, hogy a „*mintha mindegy volna*” szegmentumot – amely a FELTÉTELEZTEM 'világ'-ba beágyazott tényállásleírás – 'világalkotó' művelet (egyedi implikáció) viszonyítja, az „*el is állt*” tényállásleírást viszont a felszíni *de* kötőszó.

A (8) példa explicit tényállásleírásainak felszíni összefüggései

4. Vizsgálatom arra a nyilvánvaló feltevésre épült, hogy a kettős szillogizmus tételeiként felfogott tényállásleírások 'világai' nem lehetnek függetlenek az egyes tételek tipikus szerepeitől; a feltevés pusztán igazolódása tehát nem tekinthető különösebb eredménynek. Az viszont – még ha néhol vitatható is – talán hozzájárul a probléma tisztázásához, hogy számos további (itt nem ismertetett) példa elemzésében a 'világ-összefüggések'-nek mintegy három típusa körvonalazódott. A cikk ezeket mutatta be:¹¹

1. típus:

[A _p *] TAPASZTALÁS, TUDÁS	[B _p *] TAPASZTALÁS, TUDÁS
[A _o] TUDÁS TAPASZTALÁS	[B _o] TUDÁS HIT
[A _k *] ELVÁRÁS REMÉNY	[B _k] INTENCIONÁLT ÁLLAPOT HIÁBAVALÓ REMÉNY

2. típus:

[A _p ∗] TAPASZTALÁS, TUDÁS ELKÉPZELES	[B _p ∗] TAPASZTALÁS, TUDÁS
[A _o ∗] TUDÁS	[B _o] TÉNY
[A _k] MEGGYŐZŐDÉS HIT	[B _k] TÉNY FÉLÉS valamitől

3. típus:

[A _p ∗] ELKÉPZELES	[B _p ∗] ELKÉPZELES
[A _o ∗] FELTÉTELEZÉS	[B _o] FELTÉTELEZÉS
[A _k ∗] TÉNY	[B _k] TÉNY

E típusok – pontosságuktól, érvényességüktől függetlenül – felhívják a figyelmet az eddig általános keretként használt 'kettős szillogizmus' szillogizmus-természetére. A szillogizmusok ugyanis ebben az esetben – ellentétben a szigorú értelemben vett logikai szillogizmusokkal – „keresztül-kasul mennek” a különböző 'világok'-on. Vajon módosul-e (s ha igen, milyen mértékben/milyen jelleggel) a szillogizmusok struktúrája/érvényességének erőssége attól függően, hogy az egyes premisszákhöz milyen 'világalkotó' elemek rendeltetnek.

A válasz nyilván összefügg a két szillogizmus közt viszonyító ellentét fajtájával is, közelebből azzal, hogy a következtetés alapjából (a hiedelmekre épülő preszuppozíciókból, valamint az [A_o]-ból és a [B_o]-ból) milyen erővel következik az [A_k] és a [B_k], azaz a konklúzió. De ez a válasz már egy másik elemzés feladata.

Jegyzetek

1. A partner természetesen nem rekonstruálja minden esetben (legalábbis explicit/tudatos módon nem) azt a lehetséges viszonyt, amiben a beszélő áll az általa kifejezésre juttatott tényállással. Tudatos rekonstrukcióra általában akkor kerül sor, amikor a partner nem tud 'automatikusan/intuitíve/italán tudat-küszöbe-alatti-módon' egy számára elfogadható hozzáférhetőségi relációt találni.
2. Ez persze a példának csak egyik lehetséges olvasata. Észlelheti (LÁTHATJA) a beszélő mindkét tényállást, tehát nemcsak az esernyővel járó-kelő embereket, hanem pl. a háztetők háttere előtt kirajzolódó esőszálakat is.
3. A kutató számára ráadásul még az a viszonyulás (hozzáférhetőségi reláció) is fontos, amelyet a partner a saját hipotéziseihez alkot, vagyis az, ahogy ő (ti. a partner) meg van győződve (HISZI), SEJTI stb., hogy a beszélő (a szerző) TUDJA/TAPASZTALJA, hogy ... Ezt a vonatkozást ebben a dolgozatban nem vizsgálom.
4. Végleges értelmezésében VeSReST = 'vehiculumstruktúra-relatumstruktúra' (PETŐFI: 1990. 206.)
5. Ebben a dolgozatban általam (azaz egy elemző kutató által) lehetségesnek tartott 'világalkotó elemeket' (re)konstruálok; nem törekszem tehát (legalábbis most nem) arra, hogy ezeket (pl. másokkal tesztelve) általánosítsam. Arra sem vállalkozom, hogy az itteni 'világalkotó elemek' valamennyi kanonikus nyelvi feltételt és következményét elemezzem, így többek közt azt sem, hogy az ET-tel (vagy más konnektív

elemmel) összekapcsolt vilálgalkotó elemek milyen (főléjük rendelhető) világ elemei lehetnek; vagyis (globálisan) 'vilálgalkotó konnektívum'-ról beszélek az 'általuk alkotott világ' (re)konstrukciója/megnevezése nélkül.

6. A vilálgalkotó *hittem* elem explicit jelenléte nem jelenti okvetlenül azt, hogy azt betű szerinti értelmében azonosítani kellene/lehetne a vele azonos (nagybetűs) grafémával jelölt kanonikus vilálgalkotó HITTEM elemmel. Valaki pl. TUDhat valamit (kanonikus értelemben), de azt mondja, hogy 'hiszi' ezt a valamit. A (7) példában – ha nem varázsló mondaná, aki a mesék által alkotott/alkotható világokban *tudhatja* a jövőt – a *tudtam* ige REMÉLTEM, HITTEM szerepben állna, hiszen kanonikus értelemben a jövőt nem lehet TUDNI.
7. Az ATTÓL FÉLEK egy komplex kifejezés, mert egy vilálgalkotó elemet (pl. azt HISZEM), valamint ennek valutatív kvalifikálását (azért hiszem, hogy nem merek gyereket kívánni, mert félek gyereket kívánni) fejezi ki egyszerre. (Hasonló jellegű kifejezés a „merek” is.)
8. Ezt itt csak a példa kapcsán tüntetem fel, ebben a dolgozatban közelebből nem foglalkozom vele. – A 'performatív szint' egyébként a vilálgalkotó igék és a tényállásleírások relációját domináló szint.
9. A „rákényszerül” kifejezést az 1. sz. jegyzet értelmében használom.
10. Egy teljesebb elemzés nem engedné meg, hogy a megszemélyesítés eszközeit (pl. az esőnek „fontos volt” cseperésznie) azonos szintűnek tekintsük a 'reális'-ként kezelhető (rész-)-világok eszközeivel.
11. Ebben a dolgozatban nem szerepel a 4., az alábbi háromtól egy sajátosságával különböző típus, amelyikben a preszuppozíció szerepű felső tételek megjelennek a felszíni szerkezetben. (A jelentésszerkezet szintaktikai vetülete a *ha ugyanis* kötőszóegyüttesben: A III. Hungarológiai Kongresszus előadásai.)

Irodalomjegyzék

BÉNRETI Zoltán:

1983. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÉKÉSI Imre:

1986. A gondolkodás grammatikája. Budapest, Tankönyvkiadó.

DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthy:

1982. Konnektive Ausdrücke und konnektive Relationen. In: Fritsche, J. (Hg.): Konnektivausdrücke – Konnektiveinheiten. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten I. Papiere zur Textlinguistik 30. Hamburg, Buske, 100 – 145.

PETŐFI S. János:

1978. Structure and Function of the Grammatical Component of the Text Structure World Structure Theory. In: Guenther, F. – Schmidt, S. J. (eds.): Formal Semantics and Pragmatics for Natural Languages. Dordrecht, Reidel

1983. Text, Signification, Models, and Correlates. In: G. Rickheit and M. Bock (eds.): Psycholinguistic Studies in Language Processing. De Gruyter. 166 – 198.

1990. Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok). Szerk. E. Benkes Zsuzsa. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.

PETŐFI S. János – Hermann KAYSER:

1976. Sprechhandlungen und semantische Interpretation. In: Meyer – Herman, R. (Hg.): Sprechen – Handeln – Interaktion. Tübingen, Niemeyer.

THE 'WORLDS' OF DUAL SYLLOGISM

IMRE BÉKÉSI

In this paper the discussion of dual syllogism is continued (see: Szemiotikai szövegtan: Semiotic Texttheory 2, 38 – 54).

Various kinds of „worlds” – knowledge, supposition, expectation etc. – are examined on the basis of János S. Petőfi's Text Structure World Structure Theory and are typically present in the theorems and the conclusions of dual syllogism. Three main types are differentiated on the basis of example analyses; these are summarized in the fourth section of the paper.

A DEKONSTRUÁLT (SZÖVEG)STRUKTÚRA

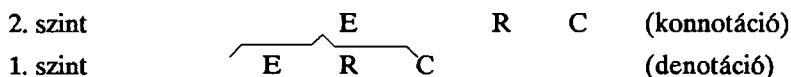
ZSILKA TIBOR

A szövegelmélet ma már el sem képzelhető a szemiotika egyes alapfogalmainak az ismerete nélkül. Köztudomású, hogy CHARLES MORRIS elsőként osztotta fel a jelelméletet három részterületre: a szintaktika és a szemantika mellett bevezette a pragmatika fogalmát a jelelméletbe. Ámde az egyes részterületek között tulajdonképpen hierarchikus viszony áll fenn: a legalacsonyabb szinten a szintaktika foglal helyet – közvetlen morrisi meghatározása az, hogy ez a kutatási terület tartalmazza a különböző jelosztályokba tartozó jelek összetett jelekké szerveződésének a vizsgálatát, azaz a jel-jel viszony áll érdeklődésének középpontjában. A szemantika a jelek jelentésével foglalkozik, azzal, hogy miképpen vonatkozik a jel a valóságra – a jel-valóság kapcsolatának a vizsgálata tartozik ide. A pragmatika valójában feltételezi a másik két szint meglétét, vagyis följük helyezhető; arra ad választ, milyen kapcsolatban van a jelet használó (feladó, befogadó) az egyes jelekhez. Ennek következtében a jelelmélet szorosan összefügg más tudományágakkal is – a lélektannal, a pszicholingvisztikával, szociológiával és így tovább. A szövegalkotáshoz szükséges az UMBERTO ECO-i értelemben vett konvencionálisan meghatározott kód, amely nem más, mint a korrelációs szabályok rendszere egy-egy nyelven, illetőleg egy-egy irodalmon belül.¹ A statikusnak tűnő 'jel' és 'kód' fogalmak helyett azonban UMBERTO ECO jobbnak tartja a dinamikus 'jelfunkció' és 'kódalakítás' (code-making) fogalmakat.

A nyelvi jelben meg lehet különböztetni a fogalmi tartalmat, valamint a fogalmi érteken túlmutató érzelmi-hangulati velejárókat. Ezeket nevezzük a jelentés pragmatikai értékeinek, vonatkozásainak, tulajdonságainak. Ez az ún. konnotációs érték. A konnotációk jelentéstöbbletnek (is) számítanak: az expresszivitás, a modalitás, az értékelés, az apellatív funkció, az esztétikai velejáró a forrása a konnotációnak. Mindez a fogalmi jelentésátadás során csupán kiegészíti az információt, tehát valójában komplementáris szerepe van. Ám olykor ez a komplementáris funkció nagyobb hangsúlyt kaphat. Próbáljuk mármost összefoglalni, milyen tulajdonságok is jellemzik a konnotációt: 1. a (konnotáció) kisebb állandóságot mutat, mint a jelentés fogalmi együtthatói, a centrum-periféria nyelvi relációban egyértelműen a perifériához sorolható; 2. a (konnotáció) a beszélt nyelvben (társalgási stílusban) sajátos prozódiai (hangsúly, hanglejtés, szünet stb.) velejárókkal fejezhető ki; 3. a (konnotáció) csak a fogalmi jelentés intervallumában, hatáskörében mozog.

Vegyük példának a metaforát! A metafora (görög átvitel) olyan szókép vagy – ZALABAI ZSIGMOND meghatározása szerint – kettőskép, amely más-más fogalomkörhöz kapcsolódó szavak kölcsönviszonya, azaz a kifejezések azonosítása vagy felcserélése, helyettesítése alapján jön létre.² A két jel (fogalom, jelenség) kölcsönviszonyát részint a jelentéstani összeférhetőség, részint a jelentéstani összeférhetetlenség határozza meg. A szótani egységek között bizonyos lényegi vonások azonosak vagy hasonlóak, más vonások viszont eltérőek, megkülönböztetőek. A metafora nem jöhetne létre a tertium comparationis (az összehasonlítás alapja) nélkül, ám még ennél is fontosabb a denotáció és a konnotáció felfedése a kettősképet illetően. A denotáció a szó tárgyhoz kapcsolódó jelentését öleli fel, míg a konnotáció a másodlagos, azaz többletjelentésre utal. A szó és a denotátum (tárgy) viszonyát így lehet jelölni: E R C (E = jel, szó; R = viszony; C = denotátum, tárgy). Ha a kifejezést átvitt értelemben használjuk, akkor ez a denotatív

rendszer beolvadhat egy másik rendszerbe, de egyúttal minden érzelmi-gondolati velejáróját, tulajdonságát is magával viheti:

A *kocsm*a szó denotatív jelentése szerint olyan helyiség, ahol szeszes italokat mérnek, ám a költői szövegben átvitt, másodlagos jelentést vesz fel:

Én túllépek e mai kocsmán,
 az értelemig és tovább!
 Szabad ésszel nem adom ocsmány
 módon a szolga ostobát.
 (József Attila: *Ars poetica*)

A *kocsm*a szó itt alkalmilag egy másik denotátum jelölőjévé válik: a világ, az élet, a társadalmi rendszer jelentését foglalja magában. Ámde az eredeti jelentést, annak minden érzelmi-hangulati velejáróját a szó nemcsak megtartja, hanem fel is erősíti. A *kocsm*a szó számtalan képzettársítást hoz létre az olvasó vagy a vers szavalását követő tudatában. Példának okáért: az élet, a világ, a társadalom, de a szűkebb környezet is romlott, zülött, hazug, képmutató, hamis, igazságtalan, embertelen. És így tovább! A konnotáció itt egyértelműen negatív jelentéstöbbletet hordoz. S minthogy állandó kapcsolat áll fenn az alapjelentés (*kocsm*a) és a járulékos jelentés között, kettősképpel van dolgunk. Mindez a köznyelvi metaforára általában nem vonatkozik, mert az egyenest csak a tárgyhoz, a jelölthöz kapcsolódik, vagyis nem tartalmaz konnotációt. A *hegy gerince* vagy az *asztal lába* ma már aligha konnotálódik a megfelelő testrészekkel, s ha igen, nagyon csekély ez a jelentéstöbblet.

A József Attila költeményéből idézett példa arról is meggyőzhet bennünket, hogy a metafora a valóságra utal, mély társadalmi mondanivalót tükröz. Ilyen küldetése, funkciója van az egész szövegnek: bírál, leleplez, a társadalmat ostorozza. Kommunikatív alapon értelmezve József Attila költeményét, azt állíthatjuk, hogy a mű szemantikai struktúrája a SZÖVEG – VALÓSÁG viszonylatában érthető meg. Az olvasó (befogadó) is a harmincas évek magyar valóságába kap betekintést, igaz, az egész szövegstruktúra egy bizonyos nézőpontot, beállítódást tükröz. A költői énen keresztül hangolódunk rá a valóság értékelésére, de a kép – bár erősen negatív – tökéletes és teljes, meggyőző és élményt nyújtó. A struktúra minden egyes részeleme összefüggésben áll az alapjelentéssel, a részek az egészt szolgálják, s minden az innováció, az eredetiség erejével hat.

De maradjunk a konnotációnál! Amint már említettük, a (konnotatív) jelentésnek nemcsak lélektani, hanem szociális, etnikai, társadalmi háttere is van. A műfordítások egész sora igazolja, hogy nem mindig marad meg az alapjelentéshez kötődő asszociációs érték, illetve mást fejezhet ki az átvevő nyelvben ugyanaz a nyelvi jel. Erre példát említhetünk James Joyce *Ulysses* című regényéből, amelynek Leopold Bloom hirdetésügynök a főszereplője. Bloom magyar származású, illetve magyar zsidó volt a nagyapja, akit még Szombathelyen Virágnak hívtak, csak a főhős apja változtatta Bloomra a nevét. Nos, a befogadó felől ítélve, azt mondhatjuk, hogy a Virág név és Szombathely a magyar olvasóban merőben más asszociációkat, illetve konnotációkat válthat ki, mint az angol vagy ír olvasóban. Amikor a magyar olvasó olvassa a könyvet, felidéződhet benne a magyar város, de az Osztrák-Magyar Monarchia légköre is, ugyanakkor a névhez határozott jelentés is tapad. Itt olyan sajátos esetről van szó, amikor a fordítás – legalábbis

ebben a vonatkozásban – több, gazdagabb jelentéstöbbletet villant fel, mint az eredeti szöveg. A regényíró célja nyilván az volt, hogy a főhős idegen eredetére utaljon, arra, hogy csak felvette, magáévá tette új hazája szokásait, gondolkodásmódját. Az ír társaság egy ízben idegenként is kezeli Bloomot, szabadon pletykázik idegen eredetéről, magyarországi származásáról. De akár az írek szemszögéből, akár a magyar olvasó point of view-jából is értékeljük Bloomot, a SZÖVEG – VALÓSÁG viszonyt állítjuk előtérbe, annak tulajdonítnunk jelentőséget.

Ám James Joyce nyomán egy másik fontos problémát is fel lehet vetni. Amikor az író a gyermek születését írja le, jónéhány stílustípust utánoz, parodizál és ironizál: „(...) a szöveg (...) az óangol krónikák stílusutáztatásával indít, aztán, a születendő kisded szakaszainak megfelelően, sorra parodizálja az angol prózaírás nevezetesebb korszakait, az Erzsébet-kori szótobzódást, a nyelvileg is kopár puritán évadot, a romantika metaforikus áradását, a XIX. századi realizmus szabatos, körülményes fogalmazását” (SÜKÖSD MIHÁLY).

James Joyce alkotása így nemcsak a modernizmusnak nyitott utat, hanem a mű magában hordozza azt is, ami a jelenkori posztmodernizmus egyik alapsajátossága. A posztmodern alkotásmód feltételezi az előszövegek ismeretét; a dekonstruált (szöveg)struktúra ugyanis bizonyos szövegtípusok, műfajsémák nyomait hordozza magában. A posztmodern alkotás hagyományos struktúráképleteket, stílussajátosságokat vagy éppen műfajokat állít pellengérre, parodizál, ironizál, szaggat szét fragmentumokra, részelemekre.³ Itt most már nem a SZÖVEG – VALÓSÁG viszonylatában szükséges megközelíteni és értelmezni a műalkotást, hanem a SZÖVEG – SZÖVEG viszony válik elsődlegessé vagy legalábbis arra terelődik át a hangsúly. Sőt olyannyira, hogy a struktúra is felbomlik, dekonstruálódik, megkérdőjeleződik stabil léte. A művész úgy alkot, hogy vagy egy előbb született művet próbál dekonstruálni, vagy önnön alkotásmódja felett elmélkedik, vitatkozik, azaz szövegvariánsokat vonultat fel, illetve kommentálja és magyarázza saját művét („megmagyarázza a bizonyítványt”). Az első esetet nevezzük JULIA KRISTEVA nyomán intertextualitásnak, a másik esetre megfelelőbb terminus az intratextualitás, de a PETŐFI S. JÁNOS által bevezetett kotextus is erre vonatkozik. A posztmodern mű megértése, értelmezése akkor eredményes, hogy ha a befogadó legalább részben felismeri az alapstruktúrát, amelyet az új alkotás felbont, azaz de-strukturál vagy de-konstruál. Az intertextualitásra közöljük Petőcz András József Attila köteményének utánzatát:

Levegőt!

József Attila – variáció (részletek)

1. versszak

■ i ■■■■ a e■, o■ e■■■■■ a, ■ i á■ o■
 ■ a■ a■ e■ é e■ e■? ·
 A ■■■■ e■ é■ e■ a■ ■■■■ ö■ é■ é■ ■ á■ o■,
 ■ i■ ■ á■ o■ ■■■■ e■ e■ e■
 é■ á■ o■ a■ a■ á■ a■ a■ o■ o■ a■,
 ü■ ö■ ■■■■ e■ e■ e■ e■ e■ e■ e■ o■ o■ a■
 a■ o■ á■ e■ e■ e■.

4. versszak

■á=○ ■■■■á■, ■■e=○■■■
■ ■■○, ■é■, ■■e■.
A■■á■ ■■■á■, ■■ő■ á■■○■■■,
■ ■■ ■■, ■■ é■ ■■e■.
É■ ■e■ ■■■■■e■, ■■○■ ■■■e■e■e■○■,
e■ő■○■■■ ■■■ ■■■○e■○■,
■■■ ■■■○■ é■■ ■■e■.

7. versszak

É - e i - e e e e e é - e e e e e a e e e e .
e e i i á a e e e e e
o o o o o e e i i u u u a , o o o i é e e , e e e e ,
i i i a a ó e e e e e e e ,
i i u u o o o o o a e e e ó o ó a o o o a a .
É - u u u a - e e e e e a a a , o o o o o a a ,
e e e i e e e e e .

9. versszak

A-é-e-e-e-e-e-e-ő-ő-e-e-e-e-e!
E-e-e-e, e-e-a-a-a -
e-e-e-a-a-a-a-a! a-i-ü-ü-i-i-a-a-a é-e-e,
e-e-a-a-o-é-a-a-a.
ö-ö-e, a-a-a-a-á! e-e-ü-ü-e-e-e-e-e-e,
ó-ó-ó-a-o-a-a-a, á-a-a-a-i-i-e-e-e-e
é-e, o-o-o-a-a-a-a!

A versutánczatot Petőcz András *Non-figuratív* (Párizs – Budapest, Magyar Műhely 1989.) című kötetéből idéztük; a József Attila-variáció az *Akusztikus* ciklusból való. Bármennyire is furcsa, de a magánhangzókra lebontott költemény tulajdonképpen szavalaásra vagy versmondásra alkalmas „textúra”. Az eredeti költeményből csupán csak a ritmus maradt meg, amelyet szavalás közben jócskán fel lehet erősíteni egyéb szupraszegmentális elemekkel is, a végső cél azonban a politikumot, az ún. eszmei mondanivalót kiiktatni az irodalmi szövegből. A patetikus, a magasztos, az ünnepélyes hangnemű költeszet paródiája és travesztíája az ilyen kísérlet, amelynek se szeri, se száma a jelenkori irodalomban. A dekonstrukció mozgásai ezek, amelyek nem kívülről rombolják le a struktúrákat, hanem szükségszerűen belülről tevékenykednek, átvéve a régi struktúráktól a felforgatás összes stratégiai és ökonómiai erőforrását, szerkezeti tulajdonságait. Ilyenkor a konnotatív értékrend olyannyira felerősödik, hogy szinte megsemmisíti a denotatív hátteret, annak valamiféle homályos „emlékképe” marad meg csupán. Petőcz András konnotatív elemekkel deszakralizálja a magasztos eszméket felvonultató szövegstruktúrát, annak jelentéstartalmát vonja kétségbe, illetve teszi valamelyest nevetségesé.

Egyesek a dekonstrukció tüneteit, megjelenését egészen Mallarmé költészetéig vezetik vissza. Nagy Pál *Journal in-time 1974-1984* (Párizs, Magyar Műhely 1984.) című kötetében külön is foglalkozik Mallarmé *Un coup de dés jamais n'bolira le hasard* című szövegével. A kötetbe beiktatott „szövegelemzés” arra is figyelmeztet, hogy manapság a művész (költő) elméleti kérdéseket is feszegethet egy-egy alkotásában. Valójában az (ön)hermeneutikának sajátos szerepe lehet az irodalmi szövegben, amire két lehetőség is nyílik: 1. az író magyarázhatja saját szövegét (e lehetőséggel él André Gide *A pénzhamisítók* című művében, de a posztmodernisták közül John Barth, Milan Kundera és mások is); 2. az író beépíthet saját alkotásában olyan más szerzőktől vett idézeteket,

szövegmagyarázatokat, fejtegetéseket, amelyek felfedni hivatottak ars poetikáját, ön-nön módszereit, egyszerűen – bizonyos értelemben magyarázzák (interpretálják) a művet. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ma már a műalkotás nem mindig korlátozódik magára az irodalmi szövegre, hanem annak értelmezését, magyarázatát is magában foglalja. Épp erre jó példa a Nagy Pál művében olvasható Mallarmé-idézetek ilyen irányban ható funkciója. Íme, néhány idézet illusztrálásképpen: *a szöveg másként skandalódik, szakaszolódik, mint a hagyományos vers; – a szabályos íráskép megtörik; – a szétszóródó szavak, szócsoportok lehetetlenné teszik a szöveg történetét, anekdotává csomósodását; – hipotétikus gondolatlemek váltják egymást; – a gondolat-alakzat: a szöveg – írja Mallarmé – kottának is tekinthető; – a főtémát, melléktémát, az intonációt stb. különböző betűtípusok jelzik; – Mallarmé tehát nemcsak olyan (tér)elemeket alkalmaz szövegének strukturálásában, melyeket addig a képzőművészet építőelemeinek tartottak, hanem zeneinek tartott elemeket is; – mint írja: a zenei elemek egy része az irodalomból származik, miért ne hódítsam őket vissza az irodalomnak.*

A képzőművészeti és a (zenei) elemek fokozottabb mértékben való alkalmazása, amelynek szükségszerűségét Mallarmé már 1897-ben felismerte, létjogosultságot nyert az irodalomban. Képzőművészeti elemek ma már a regények szövetébe, narratív eseményrendszerébe is beépülnek – ilyen megoldáshoz folyamodik Umberto Eco, Milan Kundera, John Barth vagy Julio Cortazar (az utóbbi a *Fantomás a vámpírok ellen* című regényében a képers elemeket alkalmazza). Megszűnőben van tehát a tiszta művészet, a más művészetektől elszigetelődő verbális szöveg, és egyre nagyobb teret hódít az intermedialitás, a mindent átfogó eklektika. De a művészet egyúttal elvárja az olvasótól (befogadótól), hogy maga is aktív alkotóvá váljék; többek között erre is szolgál a szöveg kinyitása, a hagyományosan vett struktúra dekonstruálása, a kötelező horizontális rendből való kibontása, fragmentumokra való széttörődése. A modernizmus korában a szövegképződmények egységes egészet alkottak, a rész az egész szolgálatában állott, s minden elem a komplex műegész összhatását volt hivatott szolgálni, elősegíteni, ennek következtében a mű a szó szoros értelmében struktúrát alkotott. Most a helyzet kissé fordított: az egész, az egységes szövegjelentés részekre bomlik, fragmentumokra töredezik szét, azaz destrukturalódik, vagy – más szóval – dekonstruálódik. Lejárt az újatmondás kora, az innovációra helyezett túlzott és fokozott igény; helyébe a variálás, a szöveg-módozatok követelménye lépett. A szöveg vagy már meglévő szöveget vagy szövegrészt variál és dekonstruál, vagy szeriális műként generálódik, azaz bizonyos kombinációs lehetőségeket feltételez, illetve alkalmaz tudatosan. A variálást ma már szövegalkotó tényezőnek kell tekintenünk, amely különböző irodalmi (lírai-epikai-drámai) szinteket érinthet. A radikálisan kinyitott textualitás nemegyszer a nyelv eltörléséhez vezet, amire jó példa Petőcz András költeménye is (vagy tán inkább szöveglenyomata). De a variálás úgy is szövegalkotó tényező, hogy például az író ugyanazt a történetet két vagy több különböző változatban is elmeséli, előadja. E módszerrel többször él Grendel Lajos, a csehszlovákiai és (egyetemes) magyar irodalom jelentős (poszt)modernista képviselője is, mindenekelőtt a *Éleslövészet* és a *Galeri* című kisregényeiben. Ez a jelenség azonban más művekben is meragadható: a variálásnak korlátlan lehetőségei vannak, sokszor a szöveg egy-egy idézet módozataiból állhat össze egészszé, dekonstruált (szöveg)struktúrává. Franci Zagoričnik horvát költő Marx egyik közismert frázisát variálja (parafrázálja) egyik költeményében:

ponovna gradnja babilonskega stolpa

(parafraza Marxove 11. teze o Feuerbachu)

Poetët botës vërtëm i kanë kënduar ndryshe,
fjala është se atë duhet ndryshuar.

Pjesnici su svijet samo različito opjevali,
radi se o tome da se on mijenja.

I poeti si limitavano a decantare il mondo
in maniere diverse, si tratta invece di cambiarlo.

A költők különféleképen énekeltek a világról,
de arról van szó, hogy meg kell változtatni.

Поетите светот само различито опекуваа,
се работи на тоа да он се менува.

Lumea a fost cântată de poezi în moduri diferite,
dar în realitate lumea este schimbătoare.

Поетове швет лем розлично опшивали,
стар у тим же ше вон меня.

Basnici iba različne básnili o svete,
no podstata je v tom že sa on mení.

Pesniki so svet le različno opevali,
gre pa zato, da ga spremenimo.

Песници су свет само различито опевали,
ради се о томе да се он мења.

Ozanlar evren hakkında değışik sekillerde türkü
şöylediler, çünkü bilindigi gibi o değışir.

/ Amint a költemény bizonyítja, nem elég csupán az intertextualitás, azaz a jelen esetben a Marx-idézet parafrázisa felől megközelíteni a szöveg jelentését, hanem számolnunk kell a variálással is mint szövegalkotó tényezővel. Itt a szerző különböző nyelveken ismétli ugyanazt a gondolatot (vagy „gondolatot”), s így állítja pellengérre, teszi nevetségessé, értékteleníti. A citációs technika mellett tehát jelentős szerepet tölt be a variációs technika egy-egy szöveg létrehozásakor, generalása során, amit a befogadónak is figyelembe kell vennie, ha meg akarja érteni vagy magáévá akarja tenni a művészet (irodalom) új kódját, pontosabban – kódrendszerét. Az ilyenfajta kódalakítás (code-making) manapság áthatja az egész művészetet, kiterjed úgyszólván minden jelentős műalkotásra. Végző fokon arról van szó, hogy a struktúráteremtés elve helyett előtérbe kerül a processzualitás, a folyamatszerűség, a struktúra kinyitásának a szüksége. Az idézés, a parodizálás, a variálás új konnotációs lehetőségeket biztosít a műalkotásnak, de egyúttal az olvasót is nagyobb aktivitásra ösztökéli, a mű szerves részévé teszi meg. Ilyen értelemben beszélhetünk a meglévő struktúrák dekonstruálásáról, de egyúttal újraolvasásáról is. Ez az újraolvasás azonban nem korlátozódik a művészetre, hanem érinti, magában foglalja a tudományos, publicisztikai és egyéb, már meglévő szövegeket is.

Jegyzetek

1. Vö. IKEGAMI, Yoshihiko: U. Eco's Semiotics (Umberto Eco: A Theory of Semiotics. Bloomington and London: Indiana University Press, 1976. xii-354 pp.). Kodikas/Code, 1982. 2. 171-172.
2. ZALABAI, Zsigmond: *Tűnődés a trópusokon*. Bratislava, Madách, 1981. 43-55.
3. PALAVESTRA, Predag: Postmodernizmus v literatúre (1). Nový život, 41, 1989. 3. 204-207; WELSCH, Wolfgang: „Postmoderna”. Romboid, 24, 1989. 6. 102-106.
4. DERRIDA, Jacques: Grammatológia. Magyar Műhely, 1989. 74. 42.

Irodalomjegyzék

DERRIDA, J.:

1989. Grammatológia, in: *Magyar Műhely* 74. 29 – 46.

HODROVÁ, D.:

1989. Román jako otevřené dílo, in: *Estenika* 1. 31 – 41.

MUECKE, D. C.:

1976. Irony. London.

PLETT, H. F.:

1982. Ironie als stilrhetorisches Paradigma, in: Kodikas/Code 1. 75 – 89.

SZABÓ, Z.:

1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Budapest.

ŽMEGAC, V.:

1989. Postmoderna a román, in: Nový život 1–2. 74 – 85.

(TEXT)DECONSTRUCTED STRUCTURE

TIBOR ZSILKA

The author of this paper writes about one of the most vital characteristic features of contemporary postmodernism the „deconstructed (text)structure” – using as an example, James Joyce's *Ulysses*.

By this term he means that this kind of literary work (this kind of structure) includes traces of various types of texts and of various patterns of genres. Traditional structural patterns, stylistic characteristics or genres are ridiculed, caricatured and mocked by the postmodern work of art; they are torn into pieces, into partial elements.

SZUPERTEXTUS, STÍLUSELEMZÉS ÉS -TIPOLOGIA

VASS LÁSZLÓ

0. Bevezetés

A *Szupertextuális kohézió és stilisztika* című dolgozatomban¹ kísérletet tettem egy funkcionális és szövegszemléletű stílusvizsgálati eljárás kidolgozására.

A kísérlet során SZABÓ ZOLTÁN szövegstilisztikai koncepciójának² továbbépítésével mutattam be, hogy a fókuszkozhézióhoz hasonló egységek, erővonalak a szövegnél nagyobb szegmentumok mentén is működnek, hatnak egy életműben. A kohéziós erőnek ezt a típusát szupertextuális kohéziónak, megnyilvánulását pedig *szupertextuális fókusz*nak neveztem, s működési területén felhasználhatónak találtam és találom a tematikai-stilisztikai szint jellemzésére.

Meghatározott (szöveg)korpusz szupertextuális fókuszainak adekvát elrendezése ugyanakkor egy új, szöveg feletti entitást eredményezett. Ezt a szövegszerű egységet *super-* (vagy *inter-*) *textus*nak neveztem, s alkalmasnak tartottam és tartom az életműhöz tartozó szakaszának tematikai-stilisztikai jellemzésére. Néhány hasonló szöveg feletti minőséget, akár az életműkontextus egészének jellemzésére is.

A vizsgálatot hét Nagy László-vers analízise (és a költő életművében végzett korábbi kutatásaim³) alapján végeztem el. Ezek a *Versek és versfordítások* című háromkötetes gyűjtemény (Magvető Kiadó, Budapest, 1978. második, bővített kiadás) első kötete verseinek sorrendjében a következők: *Inkarnáció ezüstben* (Ajándék, 1967-1973), *Délsziget nincs, Rossz álom, február 17, Föltámadt piros csizma* (Versben bujdosó, 1967-1973), *Szólítlak, hattyú, A havazás ámyéka* (Műtét Anyánk szemén, 1973-1977) és a *Hószakadás a szívre* (Jönnek a harangok értem, 1973-1977). (Zárójelben a megfelelő cikluscímek és évszámok szerepelnek.)

Ebben a dolgozatomban a szupertextus tematikai-stilisztikai lehetőségeit veszem közelebbről szemügyre, egyfelől a stilisztikai elemzés, másfelől a stílustipológia oldaláról.

1. A szupertextus

1.0. Az elemzett költemények magvát, lényegét hordozó szupertextuális fókuszokat az egyedi művek folytonosságában (kötetbeli sorrendjében) egymás alá illesztve, állítottam elő az alábbi szupertextust⁴:

ZIHÁLHAT HAVAT IS KÉT SZERETŐ
AHOL IMMÁR TERMÉSZETES A TÉL
S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK
AZT AKARJA
SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG
HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN
MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKODRA
A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

1.1. A szupertextus tematikai-stilisztikai lehetőségeinek próbája természetesen maga a gyakorlat. Egyfelől adott szövegekkel való 'tesztelése', vagyis szövegek elemzése a szupertextus közreműködtetésével, másfelől életművön kívüli kontextusokkal való szembesítése.

1.2. A szupertextus az elvonatkoztatás és az absztrakció mindenkori fokának empirikus, egyszersmind modell értékű (megismerő) egysége. Más szóval: nem csupán a megalkotásában résztvevő szövegekből rekonstruált és összegyűjtött lényegi ismeretek és szabályszerűségek szisztematikus halmaza, hanem az életműkontextus adekvát szelvényére jellemző globális tartalmak, tematikai-stilisztikai információk és fejlődési törvényszerűségek rendszere is, sőt az ezeken kívüli ismert vagy nem ismert kontextusok egyikének-másikának is 'fókusz' lehet, olyanoknak is, amelyek nem jöttek ugyan létre, de – alternatívaként – létre jöhettek volna, vagy létre jöhetnek.

Összetevőinek alkotóelemei közül a kulcsszó értékű⁵ *hó* (és alakváltozatai) meg a *tél*, valamint a *tavas*z – *fekete havak, földön* – *égen* stb. oximoronszerű, illetve poláris kifejezések képviselik az elsőrendű és átfogó értékű stíluseszközöket. Ezek: a szimbólum és az ellentét.

1.3. A szupertextus főbb alkotóelemeit a következő listán látható kategóriarendszer szemlélteti:

$F_H = (F_{H1} + F_{H2})$ a haza és attribútumai;

F_{H1} = az F_H értékhiányos része és attribútumai (*ahol* immár természetes a *tél*; *nagy havú ország*);

F_{H2} = az F_H értéktelített része; felvétele (az ellentét erejénél fogva) úgy is indokolt, hogy a szupertextus nemigen explikálja (legfeljebb: *tavas*z);

F_L = a 'lírai én' és attribútumhalmaza – értékek szemlélete, képviselete vagy az érvényesítésükért folytatott küzdelem különböző megnyilvánulásai és/vagy fázisai stb. (két *szerető, ágyék*; *zihálhat havat*; *akarja, szerezse*);

F_E = a 'lírai én' világával ellentétes erők és attribútumhalmazuk (*fekete havak, hó, pillognak, szakad*).

2. A szupertextus és a stilisztikai elemzés

2.0. A szupertextus 'tesztelésére' a Nagy László-i életműből három (megalkotásában részt nem vevő) költeményt választottam ki. Ezek kötetbeli sorrendjükben a következők: (1) *A vak remény*, (2) *Záróra, fejlődés*, (3) *Én vacogok már*.

Az elemzéshez felhasznált kategóriák és szimbólumok listáját a szupertextusára vonatkoztatva állítom elő, az azon szereplő kategóriarendszer inkább csak részleges módosítást igénylő átalakításával (szubsztitúció, ellipszis, metonimikus összefüggések, metaforizáció stb.). A költemények vizsgálata tehát a szupertextushoz való viszonyítással történik. (A szupertextus egy-egy elemét zárójelben tüntetem fel.)

2.1. *A vak remény* a Vérugató tündér című ciklus (1956-1965) nyolcadik darabja, tehát helyére, keletkezési idejére nézve a szupertextust előállító versektől meglehetősen távol esik.

A VAK REMÉNY

Sarki hideget, sivatagi hőt
a vak remény szívemen össze-vet,
háborgóbban imádni nem lehet
halállal kacér hazát, szeretőt.

A szimbólumok listája itt a következő:

F_H = a haza és attribútumai;

F_{H1} = az F_H értékszegény részének és attribútumainak többnyire szinonimikus kifejezői: *sarki hideg, halállal kacér haza* (vö. nagy havú ország, haza, föld);

F_{H2} = az F_H értéktelített osztatának és attribútumainak szinonimikus vagy antonim kifejezői: *sivatagi hő* (vö. tavasz; hó), *szerető* (vö. szerető);

F_L = a lírai én és attribútumainak pars pro toto és szinonimikus kifejezői: *szív, háborgás* (vö. zihálhat), *imádás* (vö. szeretés) stb.

F_E = 0.

A szövegvilág kiindulási állapotára a lírai én értékmentes vagy talán inkább érték- kiegyenlített állapota jellemző: *reménykedés, mérlegelés, háborgás*. A versvilág átmeneti állapotában viszont értéktermelődés kezdődik, s záró állapotára a lírai én, magával víve az F_{H1} és az F_{H2} egymással nagyjából azonos értékvonatkozású attribútumait, értéktelített állapotba kerül.

A költemény alapján körvonalazódó ellentét éles, kontúros, a szembesítés erőteljes, határozott. Am oppozíció nem a lírai én és valóságtere, hanem rajta kívüli értékszférák között áll fenn. A versattitúd alapvető sajátja éppen az, hogy a különböző (előjelű) értékszférákat a lírai én mintegy önkörébe vonja, s ezáltal és/vagy ezzel egyidejűleg pozitív minőséggé is hangolja át. S mindez nagyjában-egészében ugyanazokkal a tematikai-stilisztikai eszközökkel valósul meg, mint amelyek a szupertextusnak is kitüntetett elemei. Lásd például a *hideg hő, haza, szerető* funkció-, sőt alaki azonosságát.

2.2. A *Záróra, fejlődés* a gyűjteményes kötet Medvezsoltár című ciklusában kapott helyet (a Versben bujdosó azonos című ciklusában nem szerepel).

ZÁRÓRA, FEJLÖVÉS

Bronznő a rendezetlen téren,
szélfútta hó a köldökében,
alkoholisták mint hamis borhoz
ragaszkodnak a havas szoborhoz:
nőhöz, anyához, édes hazához,
toprongyból s lángból mind cicomát hoz,
mind fejlődéses, tudata vérzik,
estükben is a szobrot becézik
de az csak áll az időben tétlen,
szélfútta hó a köldökében.

A szimbólumok listája itt a következő:

F_H = a haza és attribútumai;

F_{H1} = az F_H értékhiányos része és attribútumai szimbolikus, metonimikus kifejezői: *bronznő, havas szobor, rendezetlen tér, hó* stb. (vö. hó, tél, nagy havú ország, haza);

F_{H2} = 0

F_L = 0 (?)

F_q = a lírai énen kívüli kisebb közösség és attribútumai metaforikus, metonimikus és szimbolikus kifejezői: *alkoholisták, toprongy, fejlődéses, láng, ragaszkodás* (vö. szeretés) stb.;

F_E = 0.

Az F_H a szövegvilág mindhárom (kiinduló, átmeneti és záró) helyzetében értékszegény, az F_q viszont értékváltozáson megy át, negatívból pozitív értéktartományba jut.

Abszurd léthelyzet, az előzőtől alapvetően eltérő versattitúd. Az értékszembesítés, helyesebben F_q értéktelítődése talán a *statikus* – *dinamikus* oppozíciójában ragadható meg legegyszerűbben. A költő distanciája elég nagy, de magatartása a szöveg egyetlen hasonlatával (*alkoholisták mint hamis borhoz ragaszkodnak a havas szoborhoz*) megragadható. A költemény és a szupertextus tematikai-stilisztikai kapcsolata nyilvánvaló.

2.3. Az *Én vacogok már* a Medvezsoltár című ciklus (1967-1973) egyik darabja.

ÉN VACOGOK MÁR

Én vacogok már minden ormon
riadalmasan szép a sorsom
szebb mint a tiétek pingált akolban
alomban

A szimbólumok listája a következő:

F_H = a valóságtér/haza és attribútumainak metonimikus kifejezői: *pingált akol*, *alom* (vö. haza);

F_L = a lírai én és attribútumai részben szimbolikus kifejezői: *orom*, *vacog* (vö. tél, hó);

F_E = 0 (?)

A vers két létezési szféra szembesítése. Szerkezeti elve az egyidejű értéknyeresség és -vesztesség. A szupertextus kiegészítő-magyarázó (explantív) szerepe itt is látnivaló.

2.4. A költemények vizsgálatát folytathatni. A teljességre törekvő elemzéshez akár ebben, akár valamelyik hagyományos keretben, akár egyfajta ötvözetükben valamennyi réteg és szint felmérésére szükség van. Úgy vélem azonban, hogy a szupertextus lehetőségeit a stilisztikai elemzésben ekkora korpusz vázlatos analízise is kielégítően szemlélteti. Hatósugara ennél minden bizonnyal jóval nagyobb, felhasználásával valószínűleg sokkal több szöveg elemezhető.

3. A szupertextus stílustipológiai lehetőségei

3.0. A szupertextus mint rendezési minta az életműkontextus meghatározott szelvényének explanatív, mint tematikai-stilisztikai sajátosságokat direkt módon szintetizáló szöveg feletti kategória az egyéni stílusnak jellező, mint irodalmi, művelődéstörténeti makrokontextusok része az irányzati, művészi stb. stílusoknak konstitutív tényezője. Legalábbis ezt látszanak igazolni különböző erősségű és jellegű, közelebbi és távolabbi intertextuális kapcsolatai.

3.1. A szupertextuális fókuszok és/vagy a költemények függvényükben álló jelentésegységeinek életművön belüli szövegmetaszeteire korábban már bőséges példaanyagot szolgáltatam⁷, ezért itt csupán a szóban forgó szupertextus életművön kívüli (közvetlen vagy közvetett) kapcsolatait szemléltetem néhány példával.

ZIHÁLHAT HÁVAT IS KÉT SZERETŐ

...
rikatóan forró havazásnak
(Nagy László: Inkarnáció ezüstben)

hó-csillagok robbannak az érces
zöld levegőbe

...
Vallom, hogy a lelkem
hó-szaharája
sokszor lesz dúlva
(Nagy László: Havon delelő szívárvány)

Állok, zömök karácsonyfa,
szívem fölé *hó-csillag* száll,
bő bundámon *hó-sivatag*,
istenem, de behavasztál.
(Szécsi Margit: Angyalok strandja)

Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,
az irgalmatlan ég alatt
hanyattdőlők a falnak.
(Pilinszky János: Téli ég alatt)

S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK
...nagyudvarú *ünnep* vagyok
(Nagy László: Rossz álom, február 17)

HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
(Nagy László: Verseim verse)

Most már jönnek a sátoros évek,
tűzhely, hódolat *ünnepi télnek*.
...
ide hullnak a *télbeli* rózsák.
(Szécsi Margit: Cigány-pihenő)

AZT AKARJA
SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG

...
...tébolyog itt legalul
ahol mi fekszünk *behavazva*
sebzetten, csonkán, éktelenül
(Nagy László: Föltámadt piros csizma)

Most *tél* van s szegény mag-magam
Megnémítva és *behavazva*
Rendeltetés hitével
Őrzöm meg tavaszra,
Igazimnak sarjadásáig.
(Ady: Mag hó alatt)

Énmiattam annyi mindent
öl, temet!
mért nem tett a *hóba* inkább
engemet!
(Weöres Sándor: Anyámnak)

föltámadt piros *csizma*, csak zaklass
te irgalmatlan édes, te fényes
csikorogd széjjel a szívünk *havát*!
(Nagy László: Föltámadt piros csizma)

Őszi harmat után,
Végre mikor osztán
Fújdogál a *téli* szél
Zöld erdő árnyékát,
Piros *csizmám* nyomát
Hóval lepi bé a *tél*,
Hóval lepi bé a *tél*.
(Őszi harmat után)

HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN

...
tűzz elem *zöld ágat*, hogy bízzak.
(Nagy László: Szólítlak, hattyú)

Szent galambja nehogy *zöld ágat* hozzon,
Üssön csak, ostromozzon.
(Ady: Nekünk Mohács kell)

Herceg, szabad-e énekelni,
égre kelni mint pilóta
(Nagy László: Szólítlak, hattyú)

Herceg! hátha megjön a *tél* is?
Lesz fehérsége, barnasága,
lesz *jégvirágos* tarkasága,
mikor
fehér gyászat felölti Irisz.
(Babits: Ballada Irisz fátyoláról)

Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?
(Ady: Góg és Magóg fia vagyok én)

izzok, szavamat nem halkítom,
de sikoltom halhatatlanul:
Úristen, én nem vagyok itthon?
(Nagy László: Szóliflak, hattyú)

Ős napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak

...
S az álmosaknak, piszkosaknak,
Korcsoknak és cifrázkodóknak,
Félig-élőknek, habzó szájúaknak,
Magyarkodóknak, köd-evőknek
Svábokból jött magyaroknak
Én nem vagyok magyar?
(Ady: Én nem vagyok magyar?)

MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKODBA
torkodba is öregem, hó,
(Nagy László: A havazás árnyéka)

Most fagyasztottál meg, istenem!
Szép *havas* páncélod *szívemen*
nem is olvad pénzért, bagóért,
de igen egy tikkadt jószóért.
(Szécsi Magit: Megbolondult nyárban)

Teli van *hóval* a *szám*,
megint teli van *hóval* –
(Csoóri Sándor: A kezed nyoma)

A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

...
Hószakadás a szívre
[Verscím]

Most *tél* van és csend és *hó* és *halál*.
(Vörösmarty: Előszó)

fejemben hó emléke
hó, hó, mintha egy katedrális vakolata
hullna csöndben.
(Csoóri Sándor: Hó emléke)

Az úr, a korai, a nagy,
teremtőnek nem volt mohó.
Nekünk-rendelt ősképei:
Nap, Hold, Hó.

(Szécsi Margit: A tumultus előtt)

3.2. A szupertextus életművön kívüli intertextuális kapcsolatait szemléltetni hivatott szövegpéldák számát tovább lehetne gyarapítani.⁸ Vizsgálatuk, csoportosításuk tipológiai relevanciával bírhat. Bizonyára találhatni köztük (szupertextuális) fókusz értékű egységeket is, amelyek kiegészíthetők, árnyaltabbá tehetik s természetesen módosíthatják is a Nagy László-versek elemzésével konstruált szupertextust. Az így nyerhető szöveg feletti kategória a vizsgált irodalmi, szociokulturális kontextus tematikai orientációjának egyik jellemző aspektusát juttat(hat)ja direkt módon kifejezésre. Hasonló jellegű struktúrák egyrészt alkalmasak lehetnek a szóban forgó kontextusok tematikai meghatározottságainak teljesebb számbavételére, másrészt lehetővé tehetik egy szupertextusokra épülő stílustipológia⁹ (esetleg -történet) körvonalazását.

4. Záró megjegyzések

4.0. Tanulmányomban egy olyan, kohéziós viszonyokra alapozó stílusvizsgálati eljárás körvonalazása, bemutatása volt a célom, amely produktívnak ígérkezik mind a stilisztikai elemzésben, mind az egyéni stílus jellemzésében, mind pedig az irányzati, művészi stb. stílusok leírásában¹⁰ (esetleg a stilisztikai minősítésben is).

4.1. A stilisztika illetékességi körét valószínűleg mégis túlléptem. A szupertextus és a vele párhuzamba állított kontextusok szociokulturális relevanciája már nem elsősorban stilisztikai kérdés. S mint ilyen, részben még meghaladja e dolgozat készítőjének jelenlegi kompetenciáját.

Jegyzetek

1. Vö. VASS László: 1990. 45-56.
2. Szintézisét l. SZABÓ Zoltán: 1988.
3. L. pl. VASS László: 1985. 93-101., SEBESTYÉN Katalin - VASS László: 1989.
4. Vö. VASS László: 1990. 52.
5. Vö. VASS László: 1987.
6. Lehetséges (szótárin kívüli) jelentései a következők: 1. 'hóval borított, befedett valami', 2. 'a világ hideg, rideg keménysége', 3. 'a lírai én belső világa, illetve annak határai', 4. 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja'. 5. 'külső körülmények okozta fájdalom, kín', 6. 'külső körülmények okozta gond, baj', 7. 'szűkebb és/vagy tágabb, hideg, rideg, rendszerint ellenséges környezet', 8. 'a külvilág hideg, rideg, fenyegető, ellenséges erői, hatalmai; gonoszság', 9. 'elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, halál', 10. 'semmi, megváltás'. Vö. VASS László: 1990. 51.
7. VASS László: 1990. 48-50.
8. Ezek és az életművön, szöveg(ek)en belüli ekvivalenciák rokonságot mutatnak (többek közt) azokkal a szövegkülső és szövegbelső ismétlésekkel (motívumokkal, emblémákkal), amelyeknek szövegvizsgálati, stilisztikai relevanciáját BERNÁTH Árpád és CSÜRI Károly már több kitűnő tanulmányban is bemutatta. Vö. például BERNÁTH Árpád: 1971. 439-468; CSÜRI Károly: 1971. 469-500. uő.: 1980. 309-333, uő.: 1987. Viszonyuk részletesebb vizsgálatára hamarosan sort kerítek.
9. Vö. SZABÓ Zoltán: 1982. 137.
10. Vö. SZATHMÁRI István: 1987. 291.

Irodalomjegyzék

BERNÁTH Árpád:

1971. A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről, in: HANKISS Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 439-468.

CSÚRI Károly:

1971. A Kassák-vers embléma-szerkezete, in: HANKISS Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 469-500
1980. Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról, in: HORVÁTH Iván – VERES András (szerk.): *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. (OPUS Irodalomelméleti tanulmányok 5.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 309-333.
1987. *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Tankönyvkiadó, Budapest.

SEBESTYÉN Katalin – VASS László:

1989. Motívumrendszerek és -láncok Nagy László Versben bujdosó című kötetében. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 93-99.

SZABÓ Zoltán:

1982. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, in: *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 84-147.
1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.

SZATHMÁRI István:

1987. Magyar stilisztika (tervezet új egyetemi tankönyv kidolgozására). *MNy*. LXXXII. 3. 284-297.

VASS László:

1985. Az ígékepzők gyakorisági adatai Nagy László költészetében. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 93-99.
1987. Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 107-114.
1990. Szupertextuális kohézió és stilisztika, in: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegian 1. A szövegiani kutatás néhány alapkérdése*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis – Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 45-56.

SUPERTEXT, STYLE-ANALYSIS AND TYPOLOGY

LÁSZLÓ VASS

In my paper Supertextual Cohesion and Stylistics, in: *Semiotic Textology I. Some basic questions of textology* (*Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, 45-56 Szeged, ed. by János S. Petőfi and Imre Békési) I made an attempt to elaborate a functional and text-centred style-analysis.

The terms, supertextual focus and supertext, were introduced, in order to label the cohesive forces emerging and working at segments which are larger than a text.

I also investigated the thematic-stylistic variations of supertext in respect of stylistic analysis and style-typology.

The explanative importance of supertext was exploited through the analysis of three poems, while I tried to assess the typologic variations of supertext by its intertextual relations.

A VERSORGANIZÁCIÓ ANTICIPATORIKUS MEGKÖZELÍTÉSE

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA

0. Bevezetés

0.1. Versek interpretálásával kapcsolatban beszélhetünk az interpretálás hagyományos (kizárólag analitikus) és nem hagyományos (anticipatorikus-analitikus) módjáról.

Az interpretálás *kizárólag analitikus* módjának alkalmazása esetén közvetlenül magából az interpretálandó versből indulunk ki, elemezzük annak formális és szemantikai architektonikáját, s az elemzés végén összefoglaljuk e két architektonika relevánsnak tartott jelentéshordozó elemeit.

Bizonyos interpretációs-szituációkban azonban – így például bármilyen szintű oktatás keretében – célravezetőbb az interpretálás *anticipatorikus-analitikus* módjának alkalmazása. Ennek lényege az, hogy a tanár, mielőtt az interpretálandó verset eredeti formájában bemutatná a tanulóknak/hallgatóknak, először az annak organizációjában lényeges szerepet játszó kompozicionális elemeken/elemekkel végeztet *kreatív* műveleteket velük. A szó eredeti értelmében vett analitikus interpretációra csak ezután kerül sor.

Az anticipatorikus megközelítés *sajátosan* kreatív jellege abban áll, hogy azok, akik így közelítenek egy vershez – azáltal, hogy az interpretálandó vers átrendezett (vagy át nem rendezett, de nem teljes) matériáján kell hogy (re-)konstrukciós műveleteket végrehajtsanak – bizonyos mértékig résztvevőivé válnak a (későbbiekben analitikusan) interpretálandó vers létrehozási folyamatának, és ennek következtében érdeklődésük is elevenebb. – Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy az anticipatorikus megközelítések során nyert tapasztalatok/eredmények jelentősen gazdagítják a (költői) szövegek organizációjára vonatkozó teoretikus ismereteinket, illetőleg azok szemléltetéséhez – más módon alig létrehozható – anyagot szolgáltatnak.

0.2. Ebben a tanulmányban az anticipatorikus megközelítés három típusát kívánjuk szemléltetni egy-egy felnőttel (egyetemi hallgatókkal és/vagy középiskolai tanárokkal) és iskolai tanulókkal¹ (egy budapesti általános iskola úgynevezett normál 7. osztályának tanulóival – a tanmenet szerinti irodalomórák keretében) elvégzett/elvégeztetett kreatív gyakorlat leírása és eredményeinek bemutatása útján.

Az *első* típushoz tartozó feladat abban állt, hogy a résztvevőknek egy nem tagolt formában legépelt (vers-)szöveg alapján kellett eldönteniük, hogy az egy vers vagy egy próza (átrendezett) szövege-e, illetőleg a feltételezett vers vagy próza feltételezett eredeti megjelenési formájának a rekonstruálását kellett megkísérelniük.

A *második* típushoz tartozó feladatként a résztvevők egy vers sorainak rendezetlen halmazát kapták meg, s meg kellett kísérlniük a sorok eredeti sorrendjének létrehozását.

A szemiotikai szövegtan terminológiáját használva, az első feladat egy szöveg *vehiculumára* (fizikai megjelenési formájára), a második feladat a szövegben manifesztálódó *relatumra* (nyelven kívüli 'világfragmentumra') – más szóval: a jelmodell szignificans és significatum komponense két átellenes alkotomansére – vonatkoztatható ismeretek aktivizálását szolgálta². E kettő között közbülső helyet foglal el a *harmadik* típushoz tartozó feladat, amely az idegennyelv-oktatásban ismert 'cloze-technika' versek anticipatorikus megközelítésére való kiterjesztése/átértelmezése. A résztvevőknek itt az eredeti szövegben bizonyos szavak/szócsoportok törlése révén létrehozott 'hézagok'

– grammatikai és poetikai szempontból elfogadható – kitöltésére kellett kísérletet tenniük.

0.3. Tanulmányunk következő három fejezetében e három típushoz mutatunk be két-két gyakorlatot; az első alfejezetben a felnőttekkel, a második alfejezetben az iskolai tanulókkal végzett rekonstrukciós kísérletek eredményeit tárgyaljuk rövid kommentárok kíséretében, majd a harmadik alfejezetben az adott gyakorlattípushoz néhány általános megjegyzést fűzünk³. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezt a tanulmányt elsődlegesen informatív jellegű írásnak szántuk. Az anticipatorikus-analitikus megközelítés típusait szisztematikusan egy jelenleg munkában lévő monográfiában kívánjuk bemutatni.⁴

1. Kísérletek az eredeti szövegforma rekonstruálására

Az ebbe a csoportba sorolható gyakorlatok célja az írott/nyomtatott szövegek fizikai megjelenési formája (vehiculuma) szerepének az elemzése. Ezek a gyakorlatok elősegítik mind a prózaforma és versforma fogalmának többszempontú megvilágítását, mind az enjambement különféle megjelenési formáinak a tárgyalását.

A gyakorlatok elvégzése abban áll, hogy a résztvevők egy verssorokra és/vagy bekezdésekre nem tagolt (számukra feltehetően ismeretlen vagy eredeti megjelenési formáját illetően nem könnyen rekonstruálható) szöveget kapnak kézhez, és azon adott instrukcióknak megfelelő műveleteket hajtanak végre. – Azoknak a kérdéseknek a tárgyalására, amikhez e gyakorlatok 'aktív'/'produktív' bevezetésül szolgálnak, a gyakorlatok eredményeinek az elemzése során kerül sor.

1.1. *A becsi toronyban* [Szabó Lőrinc, *Tücsökzene*, 125]

Szabó Lőrinc *Tücsökzené*ben alkalmazott költői technikája (különösen ami az enjambement használatát illeti) egyike a vele kapcsolatban gyakran tárgyalt kérdéseknek. A versciklus ismeretében ezen nem is lehet csodálkozni.

A gyakorlat során 'feldolgozásra' került ciklusdarab eredeti szövege a következő (lásd T1).

(T1)

A becsi toronyban

A szomszéd ház volt az iskola. A
tanítókisasszony már rég haza-
utazott, és nyáron át mi – a pap –
őrizzük a kulcsait. Néhanap
ott ödöngtem; katáng, tökinda, gyom,
útilapu, pipacs az udvaron;
bent meg, a meszelt tanteremben, a
szünidő vastag csöndje és pora.
Néztem a fal ábráit, képeket:
„Ízeltlábúak”, „A hold”, „Négerék”,
„Afrika”... Az ablaktáblák között
néma pókok és éhenhalt legyek
aszalódtak... Csend, napfény... Árvaság
vett körül, s mégis egy egész világ;

hát még mikor – újabb kulcs – nyílt a nagy
szekrény, és mintha egymagam a hat
osztály én lettem volna, félezer
könyv kiáltott rám, hogy olvassam el!

Ezt a szöveget a gyakorlat 17 résztvevője a következő formában kapta meg, a szerző és a cím említése nélkül:

A szomszéd ház volt az iskola. A tanítókisasszony már rég hazautazott, és nyáron át mi – a pap – őriztük a kulcsait. Néhanap ott ödöngtem; katáng, tökinda, gyom, útilapu, pipacs az udvaron; bent meg, a meszelt tanteremben, a szünidő vastag csöndje és pora. Nézem a fal ábráit, képeket: „Ízeltlábúak”, „A hold”, „Négerék”, „Afrika”... Az ablaktáblák között néma pókok és éhenhalt legyek aszalódtak... Csend, napfény... Árvaság vett körül, s mégis egy egész világ; hát még mikor – újabb kulcs – nyílt a nagy szekrény, és mintha egymagam a hat osztály én lettem volna, félezer könyv kiáltott rám, hogy olvassam el!

A feladat megfogalmazása így hangzott: Aki úgy gondolja, hogy az eredeti szöveg vers, jelölje be az adott szövegbe a verssorok határait, aki úgy gondolja, hogy próza, jelölje, hogyan tagolná bekezdésekre. (A feladat megoldására kb. 15 perc állt rendelkezésre.)

Az adott szöveget 7 résztvevő versnek, 8 résztvevő prózának minősítette, egy résztvevő mindkét lehetőségre vonatkozóan tett megjegyzést, s egy résztvevő az adott szöveghez sajátos formájú tagolást rendelt.

A 7+8 résztvevő tagolásának eredményeit az 1. táblázat foglalja össze, amelynek struktúrája a következő.

– A táblázat A része a szöveget olyan tagolásban tartalmazza, amely tükrözi a szöveg eredeti tagolását (az 1-18 számok az eredeti verssorok sorszámai), de lehetőséget ad arra is, hogy erre a szövegre az egyes résztvevők tagolásának eredményeit is rá lehessen vetíteni (ezt a célt szolgálja az eredeti verssorok 'lépcsős' tördelése); az A rész utolsó oszlopa külön feltünteti az eredeti verssorok határait (lásd a „|” jeleket), valamint azt, hogy az eredeti, illetőleg a tördelés révén kapott sorhatárokon található-e valamilyen írásjel, s ha igen, milyen.

– A táblázat B részének 1-7 oszlopai azoknak a résztvevőknek a sortagolását mutatják, akik a szöveget versnek minősítették, az a-h oszlopok pedig azoknak a résztvevőknek a bekezdéstagolását, akik a szöveget prózának minősítették.

Az a résztvevő (jelöljük őt „x”-szel), aki mindkét tagolási lehetőségre tett megjegyzést, a következő választ adta.

Értelmezési lehetőségek: (1) ha a szöveg próza, bekezdéssel kezdődik, más helyütt ilyen tagolása nem szükséges, legfeljebb a 3. mondat előtt; (2) ha vers: a sorok határai a mondatok határai, egyéb (tipográfiai) bontás nem szükséges.

Végül annak a résztvevőnek (jelöljük őt „y”-nal) a szöveg(re)konstrukcióját, aki az adott szöveghez sajátos formájú tagolást rendelt, a (T1') mutatja.

A		B							a b c d e f g h							
		1	2	3	4	5	6	7								
1.	A szomszéd ház volt az iskola.	.	/	/	/	/	/	/							/	/
	A							/								
2.	tanítókisasszony már rég			/												
	haza-							/								
3.	utazott,	,			/	/										
	és nyáron át		/	/												
	mi – a pap –							/								
4.	őriztük a kulcsait.	.	/	/	/	/	/	/		/	/	/	/		/	/
	Néhanap							/								
5.	ott ődöngtem;	;	/	/	/	/	/	/								
	katáng, tökinda, gyom,	,		/	/		/	/								
6.	útilapu,	,			/											
	pipacs az udvaron;	;	/	/	/	/	/	/								
7.	bent meg,	,	/													
	a meszelt tanteremben,	,		/	/	/										
	a							/								
8.	szünidő vastag csöndje és pora.	.	/	/	/	/	/	/		/	/		/			
9.	Néztem a fal ábráit, képeket:	:	/	/	/	/	/	/								
10.	„Ízeltlábúak”, „A hold”,	,		/												
	„Négerék”,	,		/				/								
11.	„Afrika”...	...	/	/	/	/	/	/								
	Az ablaktáblák között							/								
12.	néma pókok		/	/	/											
	és éhenhalt legyek		/					/								
13.	aszalódtak		/	/	/					/						
	/	/	/	/	/			/	/	/	/	/		
	Csend, napfény...	...	/	/	/	/	/			/	/	/	/	/		
	Árvaság							/								
14.	vett körül,	,	/	/	/											
	s mégis egy egész világ;	;	/	/	/	/	/	/		/		/				
15.	hát még mikor		/													
	– újabb kulcs –		/	/												
	nyílt a nagy							/								
16.	szekrény,	,	/	/	/	/	/									
	és mintha		/													
	egymagam a hat							/								
17.	osztály én lettem volna,	,	/	/	/	/	/	/								
	félezer							/								
18.	könyv kiáltott rám,	,	/	/												
	hogyan olvassam el!	!	/	/	/	/	/	/		/	/	/	/	/	/	/

1. táblázat

(T1') A szomszéd ház volt az iskola. A tanítókisasszony már rég hazautazott, és
nyáron át mi – a pap – őriztük a kulcsait.

Néhanap ott ódöngtem; katáng,

tökinda,

gyom,

útilapu,

bent meg, a meszelt tanteremben, a szünidő vastag csöndje és pora.
Néztem a fal ábráit, képeket: „Ízeltlábúak”,

„A hold”,

„Négerrek”,

„Afrika”...

Az ablaktáblák között néma pókok és éhenhalt legyek aszalódtak...

Csend, napfény...

Árvaság vett körül, s mégis egy egész világ;

hát még mikor – újabb kulcs – nyílt a nagy szekrény, és mintha egymagam
a hat osztály én lettem volna, félezer könyv kiáltott rám, hogy
olvassam el!

Részletes elemzés helyett itt ezekhez az eredményekhez csupán néhány megjegyzést kívánunk fűzni.

Ami a *verssorokra* tagolást illeti:

- az 1-6 jelzésű résztvevők a szöveget minden esetben szintagmák határain – s az esetek túlnyomó többségében a szöveget explicit módon tagoló írásjelek előfordulási helyein – tagolták verssorokra;
- a 7-es jelzésű résztvevő – akinek a figyelmét külön felhívtuk arra, hogy az adott szöveg egy szabályos, de enjambement-t „extrém(!)” módon alkalmazó vers szövege – több próbálkozás után rekonstruálni tudta az eredeti szövegsegmentálást.

Ami a *bekezdésekre* tagolást illeti:

- az a-h jelzésű résztvevők követték a szövegtagoló 'fő'-írásjeleket; ingadozás a 'három pont' és az utolsó pontosvessző előfordulási helyeivel kapcsolatban található.

Az „x” jelzésű résztvevő megállapítása a fentiek alapján valamennyi résztvevőre vonatkozóan karakterisztikusnak tartható.

Az „y” jelzésű résztvevő rekonstrukciója lehetőséget ad a szövegmanifesztációk (szövegvehiculumok) aspektusainak tág keretben való tárgyalására.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az itt leírt gyakorlat során a résztvevőknek idő hiányában nem volt lehetőségük arra, hogy a kézhez kapott szöveget leírassák a saját szegmentációjuknak megfelelően! Ha leírhatták volna, látván az eredményt, egyesek feltehetően korrigálták volna az általuk előzőleg végrehajtott szegmentációt.

A gyakorlat következő lépése az eredmények megbeszélése, az egyes szegmentációk együttes megvitatása volt, amely az egyes szegmentációkhoz pro- és kontraargumentumok megfogalmazásában állt.

Ezután került sor az utolsó lépésre, az eredeti szöveg elemzésére, amely itt azzal kezdődhetett, hogy a „7” jelzésű résztvevő szegmentálásának keletkezéstörténete képezte közös megbeszélés tárgyát.

1. 2. *A gondolj-rám-virág* [Nemes Nagy Ágnes, *Szökőkút*, Móra, 1979.]

A prózaforma és a versforma fogalmának többszemponútú megvilágítására – 12-13 éves tanulók számára – Nemes Nagy Ágnes *A gondolj-rám-virág* című verséhez kapcsoltunk gyakorlatokat.⁵ (A költőnő más művei – például *Tavaszi felhők*, *Ugróiskola* –

törzs- vagy kiegészítő anyagként szerepelnek az irodalomtantervben, ezt a költeményt azonban az adott gyerekcsoport nem ismerte.)

Az ismétlődést mint kompozíciós elvet érvényesítő, 11 nem azonos szótagszámú sorból álló, egy hosszabb és egy rövidebb szakaszra tagolódó szabadvers szinte kínálta a lehetőséget arra, hogy az eredeti szöveg rekonstruálását célzó feladat megoldása során a gyerekekben felidéződjenek és/vagy tudatosuljanak a megfelelő – korábban más módon már tanult – grammatikai, irodalomelméleti, poetikai ismeretek.

Ez a költemény végül alkalmasnak látszott azon – az általános iskolai irodalomtanításban nem, vagy csak esetlegesen érintett – szövegelemzési szempont szükségességének a hangsúlyozására, hogy egy szöveg fizikai megjelenési formája (vehicula) a legtöbb esetben jelentéshordozó, s mint ilyen megkönnyítheti vagy megnehezítheti a szöveg megértését.

Az említett költeménnyel két, egymást követő tanítási órán foglalkoztunk. Az első órát a feladatok megoldására, a megoldások rövid megbeszélésére, s végül az eredeti vers megismerésére fordítottuk. A második óra anyagát a 27 tanuló válaszainak összeállításából levonható általános és egyedi következtetésekre alapozott, újabb gyakorlatok alkották, beleértve az ekkor már jól ismert vers szimbolikus interpretációjára, valamint a 'címadó virág' illusztrálására tett kísérleteket is.

Az eredeti vers szövege a következő (lásd T2).

(T2)

A gondolj-rám-virág

A gondolj-rám-virág,
az volna szép, az volna szép,
a gondolj-rám-virág,
az barna-kék, az barna-kék
(csak volna barna, volna kék,
a gondolj-rám csak volna szép,
mert nincs ilyen).

A nefelejcs azt mondja: nem,
a gondolj-rám: igen, igen,
azt mondja, hogy: igen.

A vers szövegét a gyerekek az alábbi formában kapták kézhez, azzal a tanári eligazítással, hogy a rendelkezésükre álló 10 perc alatt – a szöveg figyelmes elolvasása után – válaszoljanak a szöveghez csatolt két kérdésre:

a gondolj-rám-virág az volna szép az volna szép a gondolj-rám-virág
az barna kék az barna kék (csak volna barna, volna kék, a gondolj-
rám csak volna szép, mert nincs ilyen) a nefelejcs azt mondja nem a
gondolj-rám igen igen azt mondja hogy igen⁶

[1]

Válaszolj egy szóval! Az olvasott szöveg vers-e vagy próza?

.....

[2]
Indokold a döntésedet!

A szöveg vers, mert

.....

A szöveg próza, mert

.....

A tanulók válaszait a 2. táblázat 1. és 2. oszlopa tartalmazza.

Húszan versnek, heten prózának minősítették a szöveget. Hatan nem indokolták döntésüket. (Mint később kiderült, egyesek azért, mert csak találgattak, mások pedig azért, mert erre már nem jutott idejük.)

Ezután került sor a harmadik feladat megoldására:

[3]
Tagold az adott szöveget mondatokra! (Kezdd a mondatokat nagybetűvel, és tedd ki a hiányzó írásjeleket!)

A 2. táblázat harmadik oszlopában található számok azt jelzik, hogy az egyes tanulók rekonstrukciójában hány nagybetűs kezdés (nb), hány vessző, kettőspont és pont egyezik meg az eredeti szöveg tagolóelemeivel (amelyek számát a fejlécben zárójelbe tett számok jelzik). – Egyesek az adott helyen pont helyett felkiáltójelet használtak, a táblázat megfelelő oszlopa ezt is jelzi.

Miután egy rövid megbeszélés során tisztáztuk, hogy az adott szöveg egy vers (átalakított) szövege, a tanulóknak a következő két feladatot kellett megoldaniuk:

[4]
Állapítsd meg a verssorokat, és írd le az általad elképzelt verset!

[5]
Jelöld, hogy a verset, amit te alkottál, hogy tagolnád versszakokra!

A táblázat negyedik oszlopában található számok azt jelzik, hogy az egyes tanulók által alkotott verssorok közül hány egyezik meg az eredeti vers verssoraival; a táblázat ötödik oszlopa pedig a versszakok számára vonatkozó információkat tartalmaz.

Mutatóban lássuk itt a 3., 4., 15., és 23. számmal jelzett tanulók megoldását (lásd (T2/3), (T2/4), (T2/15) és (T2/23)). – Az e megoldásokban található írásjelekre vonatkozóan nem érvényesek a 2. táblázat harmadik oszlopának adatai, mert amikor a tanulók átírták a kapott szöveget versformába, eltértek attól az írásjelhasználattól, amit a harmadik feladat megoldása során vezettek be az adott szövegbe.

(T2/3) A gondolj-rám-virág,
Az volna szép, az volna szép,
A gondolj-rám-virág,
Az barna-kék, az barna-kék.

(Csak volna barna, volna kék,
A gondolj-rám csak volna szép,
Mert nincs ilyen.)

sor- szám	1. vers vagy próza	2. indoklás	3. tagolás, központosítás				4. verssorokra bontás (10)	5. versszakokra bontás		
			nb (2)	, (9)	: (3)	. (2)		2 versszak	3 versszak	egyéb
1.	vers	rím	2	7	-	1	-	-	-	-
2.	próza	nem rímeli	2	4	-	-	1		+	
3.	vers	rím, ismétlődés	2	5	-	1	8		+	
4.	vers	rím, versszakokra bontható	2	4	-	1	6		+	
5.	vers	-	2	2	-	-	-	+		
6.	vers	rím	2	2	-	1 (!)	-	-	-	-
7.	vers	rím, ismétlődés	2	3	-	-	7	+		
8.	vers	talán versszakokra bontható	1	2	-	1	6		+	
9.	próza	nincs versszakokra bontva	1	3	-	-	1	+		
10.	próza	a versben nincs zárójel	2	4	-	1	7	+		
11.	vers	rím	1	4	-	1 (!)	2		+	
12.	próza	-	2	2	1	-	7			+
13.	próza	rendszeretlen szótagszámok	2	2	-	-	-	-	-	-
14.	vers	rím	2	3	-	1	2	-	-	-
15.	vers	rím	2	6	-	1	4			+
16.	vers	ritmus	2	4	-	1	5		+	
17.	vers	rím, verssor	2	3	-	-	-		+	
18.	vers	ritmus, rím, ismétlődés	2	4	-	1	2	+		
19.	vers	-	2	3	-	1	-		+	
20.	próza	-	2	3	-	1	-	-	-	-
21.	vers	-	2	2	-	1	7	+		
22.	vers	rím	2	2	1	-	-			+
23.	vers	-	2	-	-	1	3	+		
24.	vers	rím	2	3	-	1	-	-	-	-
25.	próza	nem rímeli, zárójel	2	5	-	1 (!)	6		+	
26.	vers	rím	2	2	2	1	10		+	
27.	vers	rím, ritmus	2	3	-	1	6	+		

2. táblázat

A nefelejcs azt mondja, nem!
A gondolj-rám, igen!
Igen, azt mondja, hogy igen!

(T2/4) A gondolj-rám-virág,
Az volna szép,
Az volna szép,
A gondolj-rám-virág.

Az barna-kék, az barna-kék.
(Csak volna barna, volna kék
A gondolj-rám, csak volna szép,
Mert nincs ilyen.)

A nefelejcs azt mondja:
Nem, a gondolj-rám,
Igen, igen,
Azt mondja, hogy, igen.

(T2/15) A gondolj-rám-virág az volna szép,
az volna szép;
A gondolj-rám-virág az barna-kék,
az barna-kék,
Csak volna barna, volna kék,
a gondolj-rám csak volna szép,
mert nincs ilyen.
A nefelejcs azt mondja nem,
a gondolj-rám, igen,
igen, azt mondja, hogy igen.

(T2/23) A gondolj-rám-virág az volna szép, az volna szép,
A gondolj-rám-virág az barna kék, az barna kék,
(csak volna barna, volna kék a gondolj rám
csak volna szép mert nincs ilyen).

A nefelejcs azt mondja nem,
A gondolj-rám igen, igen
Azt mondja hogy igen

Figyelembe véve a tanulói válaszok összesítését, megállapíthatjuk, hogy
– az anticipatorikus megközelítés e típusának alkalmazásával egy szöveg vehiculumára vonatkozó/vonatkoztatható ismeretek 'előhívhatók';

– bár az egyes feladatok sikeres (vagy sikertelen) megoldását befolyásolhatja, hogy a gyakorlatban résztvevők rendelkeznek-e a megközelítően helyes megoldáshoz szükséges ismeretekkel, a feladatok eredményeinek és az eredeti szövegnek az összehasonlítása kiváló alkalmat nyújt a még nem tanult ismeretek (jelen esetben a szabadversre, az időmértékes verselésre vonatkozók) előkészítésére;

– noha a gyakorlatok elvégzése/megbeszélése közben látszólag az első fokú interpretáció szintjén mozogtunk, a tanulói megnyilatkozásokban a szimbolikus interpretációra való utalás mindvégig jelen volt.

A második óra felépítésének bemutatására itt nem térünk ki, mert úgy véljük, minden további feladat meghatározása a mindenkori gyerekcsoport előismereteiből és a gyakorlatok elvégzése során elért eredményeiből levont következtetések függvénye. Annyit azért talán érdemes megjegyezni, hogy a feladatok között az a feladat is szerepelt, hogy a tanulónak le kellett rajzolniuk, hogyan képzelik el a gondolj-rám-virágot. E feladat eredményeinek megbeszélése jó lehetőséget adott a 'mentális képekkel' kapcsolatos néhány jelentéstani kérdés 'tanulói szinten' való tárgyalására is.

1.3. Az első feladattípussal kapcsolatban összefoglalásul és kiegészítésül a következőket kívánjuk hangsúlyozni.

- E típus feladatai egy szöveg fizikai manifesztációjára, részben tipografikus megjelenési formájára, részben szintaktikai tagolására – nagybetűk és írásjelek alkalmazására – irányulnak.

- Ami valamennyi gyakorlatban közös, az az, hogy a szöveg lexikai materiájának eredeti sorrendjén nem változtattunk az átíráskor!

- Ami az átírt szöveg makro megjelenési formáját illeti:

- (a) átírhatjuk az eredeti szöveget úgy, mint az itt bemutatott gyakorlatok esetében, azaz azonos hosszúságú (normál bal margótól normál jobb margóig terjedő) sorokra (át-)tagolva;

- (b) átírhatjuk azonban úgy is, hogy például bekezdésekre tagolt prózaszöveg esetében megváltoztatjuk az eredeti bekezdéstagolást, szakaszokra tagolt versek esetében pedig az eredeti szakasztagolást, mindkét esetben 'imitálva' azonban az eredeti szöveg formaelvét.

- Ami az átírt szöveg mikro megjelenési formáját illeti:

- (a) megtarthatjuk a mondat- és/vagy sorkezdő nagybetűket, de el is távolíthatjuk azokat (vagy más helyre tehetjük őket!);

- (b) megtarthatjuk az eredeti szövegközpontozást, de el is távolíthatjuk azt (vagy más helyre tehetjük!).

Valamennyi gyakorlat elvégzését olyan megbeszélés kell hogy kövesse, amelyben

- (a) sor kerül valamennyi rekonstrukciós kísérlet szintaktikai és szemantikai motiválhatóságának a tárgyalására, valamint

- (b) a rekonstrukciók vizuális ritmikája (vizuális fizikai megjelenési formája) és hangzó ritmikája összefüggéseinek elemzésére

mindkét esetben a szöveg eredeti tagolásával összevetve.

2. Kísérletek az eredeti világfragmentum-ábrázolás rekonstruálására

Az ebbe a csoportba sorolható gyakorlatok célja annak a világfragmentumnak az elemzése, amely egy szöveg vehiculumához mint annak szemantikai interpretációja hozzárendelhető. (Közelebbről annak az objektum- vagy tényállás-konfigurációnak az elemzése, ami egy adott szövegben közvetlenül kifejezésre jut.)

A gyakorlatok elvégzése abban áll, hogy a résztvevők egy rendezetlen verssorhalmazt kapnak kézhez, és abból egy számukra elfogadható (pontosabban: *motivált*) elrendezést kell létrehozniuk. – Ilyen gyakorlatok céljára különösen alkalmasak azok a versek, amelyeknek sorai (esetleg minimális sortömbjei) elválaszthatók egymástól anélkül, hogy az eredeti sorrend rekonstrukcióját szintaktikai, poetikai vagy szemantikai/tematikai elemek nagymértékben meghatároznák.

2.1. *Ajándék* [Czesław Miłosz, *Poesie*, Adelphi, 1983. 137]⁷

A kísérletek elvégzésére kiválasztott vers eredeti szövege a következő (lásd T3).

- (T3) Egy maradéktalanul boldog nap.
A köd korán felszakadt, a kertben dolgoztam.
A kolibrik a lóherevirágokon ültek.
Nem létezett számomra a földön semmi, amit kívántam volna.
Nem jutott eszembe senki, akit érdemes lett volna irigyelnem.
A rosszat, ami történt velem, elfelejtettem.
Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az vagyok, aki vagyok.
A testemben nem volt semmi fájdalom.
Megfordulva az azurkék tengert láttam és a vitorlákat.

A vers olyan formában lett legépelve, hogy (a) könnyen manipulálható sorhalmazra lehessen szétvágni, és hogy (b) az egyes sorok egy hozzájuk rendelt betű- vagy számkód segítségével azonosíthatók legyenek. – A sorhalmazhoz a résztvevők kaptak egy üres papírcsíkot is, amire megoldásuk kódsorát felírhatták. Mi csak a megoldást tartalmazó papírcsíkokat vettük el a résztvevőktől, a vessorhalmaz náluk maradt, hogy az eredmények megbeszélésekor abból az éppen megbeszélésre kerülő verset 'kirakhasák'. – A (*T3) a szétvágás alapját képező szöveget mutatja.

(*T3)

-
- 7 Egy maradéktalanul boldog nap.
-
- c A köd korán felszakadt, a kertben dolgoztam.
-
- m A kolibrik a lóherevirágokon ültek.
-
- 2 Nem létezett számomra a földön semmi, amit kívántam volna.
-
- a Nem jutott eszembe senki, akit érdemes lett volna irigyelnem.
-
- 1 A rosszat, ami történt velem, elfelejtettem.
-
- * r Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az vagyok, aki vagyok.
-
- 5 A testemben nem volt semmi fájdalom.
-
- s Megfordulva az azurkék tengert láttam és a vitorlákat.
-

Ahogy a (*T3)-ból látható, az eredeti vers címét is elhagytuk, a résztvevőknek az általuk létrehozott vershez címet is kellett találniuk.

A 12 résztvevő eredményeinek összesítését a 3. táblázat tartalmazza. A táblázat fejlécében a résztvevők kódja, bal oldali oszlopában az eredeti sorrendezés kódsora, többi oszlopában pedig a megoldások kódsora található.

Mielőtt a megoldásokat kommentálnánk, az eredeti vershez kívánunk néhány megjegyzést fűzni: a 7-tel jelzett sor egy összefoglaló-értékelő megállapítást tartalmaz; a c-vel, m-mel és s-sel jelölt sorok a 'kert'-tematikához tartozó megnyilatkozások; az 5-tel jelölt sor a lírai én (adott kontextusbeli) fizikai állapotát, a 2-vel, a-val, 1-gyel és r-rel jelölt sorok pedig a lírai én (adott kontextusbeli) pszichikai állapotát juttatják kifejezésre; a versben ábrázolt világfragmentum megjelenítésének kezdő eleme az értékelő megállapítás, záró eleme pedig (a másik két 'kert'-tematikához tartozó elemtől elválasztott) az adott kontextusból látható térperspektívát megjelenítő megnyilatkozás.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7	c	c	c	1	c	c	c	c	c	7	m	c
c	m	m	s	5	m	m	m	s	m	c	c	m
m	s	s	m	r	s	s	s	m	s	m	s	1
2	1	5	5	a	1	1	5	7	7	s	5	5
a	5	1	1	2	5	a	2	1	5	5	1	2
1	a	a	r	c	2	2	a	2	a	a	a	a
r	r	r	a	m	a	r	1	a	1	2	2	r
5	2	2	2	s	r	5	r	5	2	r	7	7
s	7	7	7	7	7	7	7	r	r	1	r	s

3. táblázat

Kommentárokként különösen fontosnak tartjuk a következőket megjegyezni:

- verskompozícióját csaknem valamennyi résztvevő a „hely” megjelenítésével kezdi – még az az egyetlen résztvevő is, aki – az eredeti verssel egybehangzóan – saját kompozícióját az s-sel jelölt sorral fejezi be;

- csak egyetlen résztvevő kezdi kompozícióját a 7-tel jelölt sorral (az eredeti vers kezdőelemével), a résztvevőknek több mint a fele – mintegy 'konklúzióként' – ezzel a sorral zárja kompozícióját;

- a kompozíciók jó részében egy tömbben maradnak a lírai én pszichikai állapotát kifejezésre juttató 2 – a – 1 – r sorok, ha nem is az eredeti versben található elrendezésnek megfelelő elrendezésben;

- ha az s-sel jelölt sor 'költőiségével' nem is vetekezheto, de motiválható zárósoroknak fogadhatók el az r-rel és 1-gyel jelölt sorok is.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a résztvevők által létrehozott verskompozíciók stílusa közelebb áll egy 'próza leírás' stílusához (lásd kezdésként a hely bemutatását és a választott zárósorok konklúzióként való alkalmazását), mint egy költői megjelenítéséhez.

A résztvevők által alkotott – alábbiakban felsorolt – verscímek ennél változatosabb képet mutatnak:

1. Egy angyal gondolja kedden	7. Reggel
2. Kertben	8. Egy boldog nap emléke
3. Csönd	9. Csönd
4. Békességben	10. Megbékélés
5. Megkönnyebülten	11. Átlátszó lebegés
6. Súlytalanság	12. Tenger és vitorlák

Lássuk itt példaként a 2-vel, 4-gyel és 12-vel jelölt résztvevő kompozícióját (lásd (T3/2), (T3/4) és (T3/12)).

(T3/2)

Kertben

A köd korán felszakadt, a kertben dolgoztam.
A kolibrik a lóherevirágokon ültek.
Megfordulva az azurkék tengert láttam és a vitorlákat.
A testemben nem volt semmi fájdalom.
A rosszat, ami történt velem, elfelejtettem.
Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az vagyok, aki vagyok.
Nem jutott eszembe senki, akit érdemes lett volna irigyelnem.
Nem létezett számomra a földön semmi, amit kívántam volna.
Egy maradéktalanul boldog nap.

(T3/4)

Békességben

A rosszat, ami történt velem, elfelejtettem.
A testemben nem volt semmi fájdalom.
Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az vagyok, aki vagyok.
Nem jutott eszembe senki, akit érdemes lett volna irigyelnem.
Nem létezett számomra a földön semmi, amit kívántam volna.
A köd korán felszakadt, a kertben dolgoztam.
A kolibrik a lóherevirágokon ültek.
Megfordulva az azurkék tengert láttam és a vitorlákat.
Egy maradéktalanul boldog nap.

(T3/12)

Tenger és vitorlák

A köd korán felszakadt, a kertben dolgoztam.
A kolibrik a lóherevirágokon ültek.
A rosszat, ami történt velem, elfelejtettem.
A testemben nem volt semmi fájdalom.
Nem létezett számomra a földön semmi, amit kívántam volna.
Nem jutott eszembe senki, akit érdemes lett volna irigyelnem.
Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az vagyok, aki vagyok.
Egy maradéktalanul boldog nap.
Megfordulva az azurkék tengert láttam és a vitorlákat.

2.2. Liliom-dal [Nagy László, *Versek és versfordítások*, Magvető, 1975. 316]

A kompozíciókísérletek elvégzéséhez kiválasztott vers eredeti szövege a következő (lásd T4).

(T4)

LILIOM-DAL

Télen sírtál te vékony liliom,
torkodig felért a hó.
Aranyfoltos pázsiton, liliom,
hajladozni ugye jó!

Tünemények előtted játszanak:
fény s levelek sűrűi,
sárgarigó szárnya ha föllebeg,
delelő nap átsüti.

Alkonyatkor öldöklő angyalok
táncolnak a tűzfalon.
Alkonyatkor bujj hozzám, liliom:
vállam árnya: oltalom.

A verset – a szerző és a cím közlése nélkül – 24 tanuló az alábbi formában kapta meg (lásd (*T4)).

- (*T4)
Z	Tünemények előtted játszanak:
L	Aranyfoltos pázsiton, liliom,
5	táncolnak a tűzfalon.
4	fény s levelek sűrűi,
T	Alkonyatkor bujj hozzám, liliom:
3	hajladozni ugye jó!
6	Télen sírtál te vékony liliom,
H	vállam árnya: oltalom.
1	delelő nap átsüti.
M	Alkonyatkor öldöklő angyalok
2	sárgarigó szárnya ha föllebeg,
K	torkodig felért a hó.

A feladat megfogalmazása a következő volt: Olvasd el figyelmesen e verssorokat! Próbáld kitalálni, mi lehet az eredeti sorrend! Írd a számokat és betűket a táblázatba az általad elképzelt sorrendnek megfelelően! Adj címet is elképzelt versednek!

A tanulók kompozícióinak összefoglaló bemutatását a 4. táblázat tartalmazza. E táblázat fejlécében a tanulók számkódja, oszlopaiban pedig az eredeti vers (bal oldali oszlop), valamint a kompozíciók (többi oszlop) sorainak sorrendjét mutató jelek találhatók. Az eredeti versbeli helyen azonos helyen lévő azonos világfragmentum-konfigurációkat a kövéren szedett betűk/számok (és keretek) mutatják. Nincs elválasztóvonal az olyan sorok jelei között, amelyek egymásutánját a gyerekek felfedezték, de helyük el-

Sorszám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Jel	L	M	L	6	T	6	6	6	M	6	L	M	6	6	L	M	M	L	M	6	L	L	M	6
.	6	5	3	K	H	K	K	K	5	H	3	5	K	K	6	5	5	3	5	K	5	4	5	-
L	M	T	T	Z	L	L	5	L	L	T	M	Z*	Z	L	2	6	T	M	-	-	Z	1	-	Z
3	4	H	H	3	M	3	Z	3	3	5	5	2*	3	3	M	K	4	5	-	-	3	Z	-	-
Z	1	L	6	T	Z	T	H	Z	Z	L	T	4*	T	M	H	T	6	6	-	-	-	3	-	T
4	6	4	K	H	K	H	3	H*	K*	4	H	1*	H	5	K	H	K	K	-	-	-	6	-	H
2	K	2	M	L	6	Z*	K	T*	6*	1	6	T	L	Z	1*	Z	H	Z	Z	-	-	H	-	L
1	Z	I	5	2*	5	2*	-	4	4	M	K	H	4	2	2*	2	3	-	3	-	-	-	-	2
M	3	Z	Z*	4*	-	4*	-	2	2	2	Z*	6	2	T	3	3	-	-	6	-	-	-	-	-
5	T	3	2*	1*	-	1*	-	1	1	3	2*	K	1	H	T	L	-	-	K	-	-	-	-	-
T	H	6	4*	M	-	M	-	M	T	Z	4*	L	M	-	4	4	-	-	T	-	-	-	-	-
H	2	K	1*	5	-	5	-	5	H	K	1*	3	5	-	5	1	-	-	H	-	-	-	-	-
Címek	-	Alkonyat	A vékony liliom	A táncoló liliom	Nappalról estére	Liliom	Vallomás	-	Liliom	A liliom	Aranyfoltos pázsiton, liliom	• Liliom	A liliom	Liliom	-	Liliom	A törékeny liliom	Liliomszerелеm	-	-	-	-	Tündérszép Ilona	-

4. táblázat

tér az eredeti versbeli helytől. Azok a jelek, amelyeket *-gal is kiegészítettünk, olyan tömbök elemei, amelyek megegyeznek egy eredeti versbeli tömbbel, de összetevőik sorrendje eltér az eredeti tömb összetevőinek sorrendjétől.

A táblázatban összesített kompozíciók létrehozásához a tanulóknak kb. 20 perc állt rendelkezésre. Ez alatt az idő alatt tizenhárman teljes, kilencen 6-8 sornyi kompozíciót alkottak, 2 tanuló csak az első két sor kiválasztásáig jutott el.

Minthogy az összesítő táblázat ekkor még nem állt rendelkezésünkre, a szöveg- (és tényállás-)összefüggések megvitatásához kiinduló elemként egy önként jelentkező – a táblázatban a 8-as számú – tanuló kompozícióját választottuk (lásd (T4/8)). A beszélgetést úgy irányítottuk, hogy a gyerekek – társuk kompozícióját a saját kompozíciójukkal összevetve – indokolhassák, milyen más sorrendet javasolnának, ha (a) az *írásjelekre*, (b) a *verssorok hosszúságára/szótagszámára*, (c) a *rímekre*, (d) a *jelentésre*, (e) a *költői képekre* (jobban) figyelnek.

A beszélgetés közben alakult ki a gyerekeknek az a 'felfedezése' is, hogy az eredeti költemény három, olyan négy soros versszakra bontható, amelyben a hosszabb és rövidebb sorok szabályosan váltakoznak.

A beszélgetést Nagy László *Liliom-dal*ának meghallgatásával/elolvasásával zártuk. A költemény elemzését a következő órán folytattuk.

Lássuk itt példaként a már említett 8-as, valamint a 2-es és a 9-es sorszámú kompozíciókat (lásd (T4/2), (T4/8) és (T4/9)).

(T4/2) *Alkonyat*

M Alkonyatkor öldöklő angyalok
5 táncolnak a tűzfalon.
T Alkonyatkor bujj hozzám, liliom:
H vállam árnya: oltalom.
L Aranyfoltos pázsiton, liliom,
4 fény s levelek sűrűi,
2 sárgarigó szárnya ha föllebeg,
1 delelő nap átsüti.
Z Tümemények előtted játszanak:
3 hajladozni ugye jó!
6 Télen sírtál te vékony liliom,
K torkodig felért a hó.

(T4/8) - - -

6 Télen sírtál te vékony liliom,
K torkodig felért a hó.
L Aranyfoltos pázsiton, liliom,
3 hajladozni ugye jó!
Z Tümemények előtted játszanak:
H vállam árnya: oltalom.
T Alkonyatkor bujj hozzám, liliom:
4 fény s levelek sűrűi,
2 sárgarigó szárnya ha föllebeg,
1 delelő nap átsüti.
M Alkonyatkor öldöklő angyalok
5 táncolnak a tűzfalon.

M Alkonyatkor öldöklő angyalok
 5 táncolnak a tűzfalon.
 L Aranyfoltos pázsiton, liliom,
 3 hajladozni ugye jó!
 Z Tünetmények előtted játszanak:
 K torkodig felért a hó.
 6 Télen sírtál te vékony liliom,
 4 fény s levelek sűrűi,
 2 sárgarigó szárnya ha föllebeg,
 1 delelő nap átsüti.
 T Alkonyatkor bujj hozzám, liliom:
 H vállam árnya: oltalom.

2.3. A második feladattípussal kapcsolatban összefoglalásul és kiegészítésül a következőket kívánjuk hangsúlyozni.

– E típus feladatai egyidejűleg irányulnak az egyes sorokban kifejezésre jutó tényállások, valamint a sorok nyelvi organizációja közötti összefüggések elemzésére, figyelembevételére. Más szóval: mind a koherencia, mind a kohézió aspektusaira.

– Ami az itt tárgyalt két szöveget illeti: az *Ajándék* egyes sorai között nem állnak fenn olyan, sorrendet meghatározó nyelvi relációk, amelyeket a kompozíciók létrehozásánál figyelembe kellene venni. A *Liliom-dal* esetében ezzel szemben egy helyen négy sor, a többin két-két sor képez egy szövegmondatot. Más szóval: az első vers esetében a tényállások közötti összefüggések dominálnak, a másodikban meghatározóak a nyelvi relációk is.

– A gyakorlat céljára kiválasztott szövegekben meghagyhatjuk az egyes sorok eredeti formáját/központosítását, de változtathatunk is azon (pl. eltávolíthatjuk a nagybetűs mondat- és/vagy sorkezdeteket, a szövegmondatokat tagoló írásjeleket stb.).

– A feladat nemcsak a sorok egy elfogadható sorrendjének a létrehozására irányulhat, hanem valamilyen makroorganizáció létrehozására is (pl. a létrehozott kompozíció versszakokra tagolására). Ez utóbbi feladattal kapcsolatban szabad kezdet adhatunk a résztvevőknek, de tájékoztathatjuk őket arról is, hogy milyen makroorganizációval rendelkezik az eredeti vers.

– A gyakorlatok elvégzését követő megbeszéléseken különös hangsúlyt kell helyezni a vers kezdő- és záró sorai jelentőségének/funkciójának az elemzésére. Ha a feladatok elvégzése során a résztvevőknek címet is kell találniuk kompozíciójukhoz, figyelmet érdemel a cím és a verset kezdő és/vagy záró sorok közötti kapcsolat vizsgálata is.

– A feladatok 'bonyolíthatók' az egyes verssorokon belüli elemek felcserélésével vagy két vers sorainak az összekeverésével is.

3. Kísérletek az eredeti nyelvi kifejezésforma rekonstruálására

Az ebbe a csoportba sorolható gyakorlatok célja a nyelvi kifejezési formának, a költői képek nyelvi organizációjának az elemzése.

A gyakorlatok elvégzése abban áll, hogy a résztvevők egy hiányos költői szöveget kapnak kézhez, és a hiányzó részek szintaktikailag, ritmikailag, szemantikailag, poetikailag motivált rekonstruálására, kitöltésére kell kísérletet tenniük. (Ahogy a bevezetőben már utaltunk rá, ez az idegen nyelvek oktatásában alkalmazott cloze-technika költői szövegek elemzésére való kiterjesztése.⁸)

3.1. A PANTA RHEI ÉJSZAKÁJA [Markó Béla verse, *Szép versek* 89, Magvető, 1990. 218]

A kísérletek elvégzésére kiválasztott vers eredeti szövege a következő (lásd T5).

(T5) A PANTA RHEI ÉJSZAKÁJA

Folyók rohannak alvó ég alatt,
csak a kövek, csak a síkos halak
s a víg szitakötők gubbasztanak,
és mindig más-más vízben mosdanak,

ugyanonnan jön, ugyanoda visz,
ugyanúgy omlasztja a partot is,
ugyanúgy tükrözi az arcod is,
ugyanolyan és mégis más a víz,

megérint téged, s máris megy tovább,
egy-egy cseppjét ha pazarolja rád,
kőnek, halnak a víz nem otthona,

mert mindig itt van, s nincsen itt soha,
kőnek kő, halnak hal, s nekem te vagy
az otthonom, ha minden elszalad.

Ennél a kísérletnél egy nagymértékben megcsonkított szövegetadtunk a résztvevőknek: egyrészt valamennyi sorból kihagytunk egy-egy részt, másrészt nem csupán egyes szavakat hagytunk ki, hanem komplexebb kifejezéseket is. A kísérlet alapját képező szöveget a (*T5) szemlélteti. A résztvevőknek egy szótagszámot figyelembe vevő lexikai rekonstrukciót kellett megkísérelniük.

(*T5) A PANTA RHEI ÉJSZAKÁJA [10 szótagú sorok]

1 rohannak alvó ég alatt,
csak a kövek, csak a 2
s a víg 3 gubbasztanak,
és mindig 4 mosdanak,

5 , ugyanoda visz,
ugyanúgy omlasztja 6 ,
7 az arcod is,
8 és mégis más a víz,

megérint téged, s máris 9 ,
10 ha pazarolja rád,
kőnek, 11 a víz nem otthona,

mert 12 , s nincsen itt soha,
kőnek kő, 13 , s nekem te vagy
14 , ha minden elszalad.

Ahogy a (*T5)-ben látható, az egyetlen információ, amit a kísérletek elvégzéséhez megadtunk, a sorok szótagszáma volt.

A kísérletek eredményét az 5. táblázat összegezi. E táblázat fejlécében a számok a vers soraira (pontosabban az azokban kihagyott részre) utalnak, a kövéren szedett szavak/kifejezések a kihagyott részeket jelzik, az alattuk szögletes zárójelben álló számok pedig a kihagyott részek szótagszámát mutatják. Ahogyan a táblázatból látható, egyes résztvevők egy-egy esetben több megoldási javaslatot is tettek (lásd például a 2-es sorszámú résztvevőnek a 7. és 14. sorral, valamint a 8-as sorszámú résztvevőnek több sorral kapcsolatban tett alternatív megoldási javaslatait). Egy-egy megoldás előtt a csillag azt jelzi, hogy a javasolt szó/kifejezés szótagszáma nem egyezik meg az eredeti versből kihagyott rész szótagszámaival. Azt, hogy egy javasolt megoldás pontosan megegyezik az eredeti versből kihagyott résszel, aláhúzás juttatja kifejezésre. (A rekonstrukciós javaslatokban található nagybetűs szókezdeteket nem vettük figyelembe.)

Itt csupán a javasolt megoldásoknak a kihagyott részekével egyező vagy nem egyező szintaktikai kategóriájával és lexikai materiájával kapcsolatban kívánunk néhány megjegyzést tenni (a szótagszám szempontjából hibás javaslatokat nem véve figyelembe).

1: a megoldási javaslatok zöme („folyók”, „vizek”, „habok”) a közvetlen jelentés szintjén kompatibilis az adott sor lexikai-szemantikai organizációjával, s valamennyi megoldás szintaktikai kategóriája azonos a kihagyott részével;

2: a 2-es és a 8-as számú résztvevő megoldási javaslatával szintaktikailag befejezte a 2. sort, ezekben az esetekben az eredeti versből kihagyott kifejezéssel kategoriális egyezés nem áll fenn; a „ledőlt falak/sziklafalak/szikla marad” javaslatokat nagy valószínűséggel a „csak a kövek” kifejezés ’sugallta’;

3: kategoriális egyezés minden esetben fennáll, lexikailag talán a „gulipánok” megoldás illik a legjobban az adott sor szemantikai organizációjába;

4: kategoriális egyezés csaknem minden esetben fennáll, hasonlóképpen a lexikai-szemantikai kompatibilitás is;

5: az 5-ös és a 8-as sorszámú résztvevő nem vette figyelembe, hogy a kihagyott rész után vessző áll, ezért javaslatuk kategoriálisan nem elfogadható; a többi javaslat kategoriálisan kompatibilis a kihagyott résszel, két javaslat pedig szó szerint is egyezik azzal;

6: kategoriális egyezés csaknem minden esetben fennáll, két esetben szó szerinti egyezés is található;

7: az ezzel a hellyel kapcsolatos megoldási javaslatok hosszabb elemzést igényelnének, ezekkel itt nem kívánunk foglalkozni;

8: több esetben fennáll kategoriális egyezés, három esetben szó szerinti is;

9: kategoriális egyezés minden esetben fennáll, egy esetben teljes és csaknem minden esetben parciális szó szerinti is („megy tovább”, „...tovább”);

10: kategoriális egyezés csaknem minden esetben fennáll, a lexikai-szemantikai kompatibilitás szempontjából a javaslatok nagyon változatos képet mutatnak;

11: kategoriális egyezés minden esetben fennáll, a lexiko-szemantikai kompatibilitás részletesebb elemzést igényelne;

12: kategoriális kompatibilitás minden esetben fennáll, egy esetben szó szerinti egyezés, egy esetben pedig ’inverz szó szerinti egyezés’ található a megoldások között („mindig itt van”, „itt van mindig”);

13: az ezzel a hellyel kapcsolatos megoldások között feltűnően sok – a nagy valószínűség szerint – a „kőnek kő” kifejezés által ’sugallt’ parallelisztikus kifejezés;

14: kategoriális egyezés csaknem minden esetben fennáll, egy esetben szó szerinti is.

A fenti megjegyzésekkel kapcsolatban szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy (a) a javasolt megoldások szintaktikai kategóriáját illetően csupán a *globális* kategoriális egyezést vizsgáltuk, (b) a lexikai-szemantikai kompatibilitást illetően pedig csupán az

1 folyók [2]	2 sfkos halak [4]	3 szitakötők [4]	4 más-más vízben [4]	5 ugyanonnan jön [5]	6 a partot is [4]	7 ugyanúgy tükrözi [6]	8 ugyanolyan [4]
1 A fák	víz-zubogás	kicsi halak	friss vizekben	*minden út	*a köveket a víz	eltűnik majd egykor	folyton folyik
2 Vizek	fák nyugszanak	madarak is	friss harmatban	<u>ugyanonnan jön</u>	a köveit/a partjait	a fát és tán még/ a követ, a fát s még	<u>ugyanolyan</u>
3 <u>Folyók</u>	ledőlő falak	égi testek	*ugyanott	<u>ugyanonnan jön</u>	<u>a partot is</u>	*tűnik, pusztul	olyan mint én
4 Vizek	sziklafalak	széles partok	újra-újra	-	a sodró víz	moshatják könnyeim	-
5 Vizek	*part marad	*habokban	szürke csöndben	a tűz, a kék víz	a tested is	feloldja talán még	kegyetlenek
6 Habok	csillagtavak	múlt-forgácsok	a pataokban	mely bárhonnan jön	a követ is	miként széttördeli	bár ugyanaz
7 Gondok	sziklafalak	*madarak	a folyókban	hozzád ér, sodor	<u>a partot is</u>	mint a benső éned	<u>ugyanolyan</u>
8 Vizek/ Folyók/ Habok	moha marad/ szikla marad	gulipánok/ báránylevelek/ sáslevelek	víztükörben/ lehajolva	a folyó mindig	a partjait	mutatja s elmossa/ *felvillan s múlik	<u>ugyanolyan</u>
9 megy tovább [3]	10 egy-egy cseppjét [4]	11 halnak [2]	12 mindig itt van [4]	13 halnak hal [3]	14 az otthonom [4]		
1 *elfut tovább	*mint a nap a sugarát	*madárnak	*elillan minden	fának föld	*mindenem		
2 fut tovább	perceit tán	fának	<u>mindig itt van</u>	fának fa	a menedék/a fogódzó/az állandó/ a biztonság/az öröklét/a biztos part		
3 fut tovább	hullámain	fálnak	mindig rohan	fénynek fény	örök csupán		
4 fut tovább	hiába van	partnak	nyugta nem volt	partnak part	örök váram		
5 fut tovább	pillantását	tűznek	messze indul	a biztos	a part s a cél		
6 fut tovább	csillanását	mának	<u>itt van mindig</u>	mának múlt	bizonyosság		
7 <u>megy tovább</u>	a perceit	neked	nem állandó	lásd be hát	<u>az otthonom</u>		
8 suhan át/ rohan át	csillám fényét/ habja hűsét	szirtnek	tovahullik/ itt is van és	szirtnek szirt	s velem maradsz		

5. táblázat

éppen adott sort vettük figyelembe. A megoldások adekvát értékelése csak a szóban forgó vers-(re)konstrukciók teljes makrotextusára kiterjedő elemzés keretében hajtható végre.

E kísérlet tárgyalásának a bevezetőjében már említettük, hogy a gyakorlatokat egy maximálisan megcsonkított szöveggel végeztettük el. Ez a tény – és talán a rendelkezésre álló idő rövideje (kb. 25 perc) – nem tette lehetővé, hogy megoldási javaslatként motiválható módon koherens szöveg is létrejöhessen.

3.2. *Pilinkézz, porka hó* [Áprily Lajos összegyűjtött versei és drámái, Magvető Kiadó, 1985.]

A kiválasztott vers eredeti szövege a következő (lásd T6).

(T6)

PILINKÉZZ, PORKA HÓ

Pilinkézz, porka hó, szitálj,
fehéredjék a barna táj.

Tüntess el minden föld-sebet,
boríts fázó vetéseket.

A lombtalan fát cicomázd,
derítsd a bút, enyhítsd a gyászt.

Pilinkézz, porka hó, szitálj,
ragyogtass, idealizálj.

Csillagformájú kis pihe,
lebbenj pillám közé, ide!

Ma légy cseppentő gyógyszerem,
gyógyítgasd gyengülő szemem,

Hogy zúzmarák, derek, havak,
még lássalak. Még lássalak.

Ezúttal a konkrét feladat ismertetését hosszabb tanári bevezetés előzte meg. Áprily Lajos neve kevésbé ismert az adott korosztály körében, ezért néhány szóval bemutatuk a költőt, akinek a versével foglalkozunk. Ugyancsak a gyerekek életkora, olvasottsága, városi volta tette szükségessé, hogy a 'megcsonkított' szövegben előforduló, számukra ismeretlen „pilinkél” szót megmagyarázzuk (így: valami lassan, keringve hull).

Ezt követően – a cím elhagyásával – a 27 tanuló az alábbi kihagyásos szöveget kapta meg (lásd *T6).

(*T6)

Pilinkézz, . . . , szitálj,
fehéredjék a . . . táj.

. . . minden föld-sebet,
boríts fázó

A lombtalan fát . . . ,
derítsd a . . . , . . . a gyászt.

Pilinkézz, . . . , szítálj,
ragyogtass,

. . . kis pihe,
lebbenj pillám közé, . . . !

Ma légy . . . gyógyszerem,
gyógyítgasd gyengülő . . . ,

hogy . . . , derek, havak,
még lássalak. Még

A feladat így hangzott: A költemény minden sora 8 szótagból áll. Egészítsétek ki a hiányzó részeket! Nem a költő eredeti szavait kell 'kitalálnotok', törekedjete arra, hogy a versritmust, a rímképletet megőrizve, a kiegészítéseitekkel a 'ti verseitek'-hez is tudjunk jelentést rendelni.

Megjegyezzük, hogy a fenti hiányos szöveg elkészítésekor egyrészt arra törekedtünk, hogy lehetőleg a legtöbb szófaj, mondatrész szerepeljen a rekonstruálandó szavak/kifejezések között; másrészt az eredeti szöveg olyan részeit hagytuk el (pl. „porka hó”, „idealizálj”, „csillagformáju” stb.), amelyekre a költemény elemzésekor feltétlenül fel akartuk hívni a gyerekek figyelmét.

A 14 kihagyott szó/kifejezés helyettesítése időigényes feladat volt. A gyerekek nagy kedvvel, és szinte egész órán (30-40 percig) ezzel foglalkoztak.

Megoldásaikat a 6. táblázatban összesítettük. A táblázat fejlécében bekeretezett, eredeti szavak/kifejezések egyetlen megoldásban sem fordulnak elő.

E táblázat kommentálása helyett a 14-es és a 27-es sorszámú tanuló (re-)konstrukcióját kívánjuk bemutatni.

3.3. A harmadik feladattípussal kapcsolatban összefoglalásul és kiegészítésül a következőket kívánjuk hangsúlyozni.

– E típus feladatai a nyelvi kifejezési forma, a költői szókapcsolatok (kollokációk) elemzésére irányulnak.

– Ami az itt tárgyalt feladatokat illeti: valószínűleg mindkét vers túlzott mértékben meg lett csonkítva. Egyrészt azért, hogy e versek minden sorából kihagytunk egy részt, másrészt azért, hogy a kihagyott részek az első versben az esetek többségében nem egyes szavak, hanem több szóból álló kifejezések/szókapcsolatok, s mind az első, mind a második vers esetében olykor egy egységet záró és a következő egységet kezdő elempárok (lásd az első versben a 6-7. és a 9-10. sorok, a második versben pedig a 6. sor és a 8-9. sorok kihagyott elemeit).

– A gyakorlat céljára kiválasztott szövegeket előkészíthetjük úgy is, hogy egy-egy versben csak egy adott szófaji kategóriához tartozó egyes szavakat hagyunk ki, de előkészíthetjük úgy is, hogy egy adott mondatnapi kategóriához tartozó (több szóból álló) teljes mondatrészeket. Ez utóbbi esetben szabad kezdet adhatunk a rekonstrukciós kísérletek elvégzésére, de információként megadhatjuk a kihagyott mondatrészek kategoriális mikrostruktúráját (pl. azt, hogy a kihagyott szókapcsolat névelő + melléknév + főnév szerkezetű).

1.versszak			2.versszak		3.versszak		4.versszak			
porka	hó	barna	Tüntess el	vetéseket	cicomázd	bút,	enyhítsd	porka	hó	idealizálj
1.	essél és	szürke	Boríts be	-	-	fényt,	borítsd	-	-	
2.	fehér hó	barna	Boríts el	-	-	-	-	fehér hó	-	
3.	hullj hó	ősz	Boríts be	kis verebet	bokrokat	rossz,	-	hullj hó	-	
4.	kis pihe	sötét	Takarj el	földünket	-	fát,	derítsd	kis pihe	-	
5.	táncolj	puszta	Szárlíts fel	fellegeket	-	tájt,	mulaszd	táncolj hó	eget és földi tájt	
6.	sebesen	csodás	Lepjél be	cmbereket	megcsodáld	bút,	feledd	sebesen	csodás a táj	
7.	hópehely	téli	Tüntess el	-	-	-	-	havazzál	-	
8.	hópehely	szürke	Gyógyíts	növényeket	-	-	-	-	-	
9.	szemetelj	csupasz	Fehéríts	növényeket	-	-	-	szemetelj	-	
10.	hópehely	téli	Gyógyíts	-	-	-	-	hópehely	-	
11.	fehén	puszta	Boríts be	növényeket	-	-	-	-	-	
12.	szálldogálj	szürke	Takarj be	ránk lepleket	koronázd	bút,	takard	szálldogálj	-	
13.	fújdogálj	sáros	Takarjál	leveleket	-	add le	-	fújdogálj	-	
14.	szemerkélj	szürke	Fedjél be	falevelet	megcsodáld	bút,	derítsd	szemerkélj	gyönyörű a táj	
15.	táncoljál	sáros	Boríts be	növényeket	-	bút,	kopárt	táncoljál	trombitálj	
16.	hullj most le	kopár	Gyógyíts meg	növényeket	fehérítsd	bút,	a komor	hullj most le	hulldogálj ma már	
17.	-	szép	-	-	-	-	-	-	-	
18.	hópehely	tarka	Takarj be	-	-	fényt	-	hópehely	-	
19.	havazz	havas	Boríts be	-	-	-	-	havazz	havas tájt	
20.	hulldogálj	téli	Takarj el	fenyveseket	-	bús	a téli	hulldogálj	-	
21.	hulljál hó	csodás	Takarjál	erdőt, rétet	-	-	-	hulljál hó	-	
22.	fehér hó	havas	Boríts be	növényeket	koronázd	hót,	takard	fehér hó	fehérítsd a tájt	
23.	hulljál hó	kopár	Bokrot és [minden]	mezőt be	-	szép	-	hulljál hó	-	
24.	pilinckézz	tarka	Takarj be	vetéseket	koronázd	-	-	pilinckézz	-	
25.	szépen és	szürke	Boríts be	kis fenyődet	-	-	-	szépen és	-	
26.	hulldogálj	ősz	Takarj be	földeket	-	tájt,	takard	hulldogálj	fehérítsd tájt	
27.	havazzál	téli	Takarj be	fellegeket	most ne rázd	-	havakat, takard	havazzál	csillogtasd a tájt	

5. versszak

6. versszak

7. versszak

	csillagformájú	ide	cseppentő	szemem	zúzmarák	lássalak
1.	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	-	-	-	-
3.	-	ide	gyönyörű	szívem	nézelek	lássalak
4.	-	-	-	-	-	-
5.	Hullik megannyi	-	mindenem	lelkemet	jöttök	lássalak
6.	Lebbenj, szálldogálj	ide	még az én	szívem	lássalak	lássalak
7.	-	-	-	-	-	-
8.	-	-	-	-	-	-
9.	-	-	-	szívem	-	lássalak
10.	-	-	-	-	-	-
11.	-	-	-	szívem	gyönyörű	lássalak
12.	Szállj a szemembe	ide	-	lelkem	-	-
13.	-	-	a gyenge	lelkem	lássalak	lássalak
14.	Szálljál most le szép	ide	még az én	szívem	nézelek	lássalak
15.	-	pihe	havacskám	lelkem	érezzem	lássalak
16.	Essél le kicsi	-	gyógyító	kezem	érezzem	lássalak
17.	-	-	-	-	-	-
18.	-	-	-	-	-	-
19.	-	-	-	-	lássalak	lássalak
20.	Szálljál, szálldogálj	ide	az én	szívem	jégcseppek	lássalak
21.	Szállingózz kedves	kérlek	gyógyító	testem	zúzmarák	lássalak
22.	Fehér, zuhanó	ide	-	szívem	zúzmarák	lássalak
23.	Szálljál, szálldogálj	ide	-	-	-	-
24.	-	-	-	szívem	-	-
25.	Hullj, szitálj	ide	gyógyító	szívem	-	lássalak
26.	Néha hulldogálj	néha	gyógyító	életem	fehéres	lássalak
27.	Szállingózz csak te	ide	az én	szívem	reggelek	halljalak

6. táblázat

	szófaj	mondat- rész	versritmus/ szótagszám	rím	eredeti központozás
14.					
Pilinkézz, szemerkélj, szitálj, fehéredjék a szürke táj.	-	-	+ / +		+
	+	+	+ / +	+	+
Fedjél be minden föld-sebet, boríts fázó falevelet .	+	+	+ / +		+
	+	+	- / +	+	+
A lombtalan fát megcsodáld, derítsd a bút, derítsd a gyászt.	+	+	+ / +		+
	+	+	+ / +	+	+
Pilinkézz, szemerkélj, szitálj, ragyogtass, gyönyörű a táj.	-	-	+ / +		+
	-	-	+ / +	+	+
Szálljál most le szép kis pihe, lebbenj pillám közé, ide.	-	-	- / +		+
	+	+	+ / +	+	+
Ma légy még az én gyógyszerem, gyógyítgasd gyengülő szívem,	-	-	- / +		+
	+	+	- / +	+	+
hogy nézzelek, derek, havak, még lássalak. Még lássalak.	-	-	+ / +		+
	+	+	+ / +	+	+
27.					
Pilinkézz, havazzál, szitálj, fehéredjék a téli táj.	-	-	+ / +		+
	+	+	+ / +	+	+
Takarj be minden föld-sebet, boríts fázó felleget.	+	+	- / +		+
	+	+	- / +	+	+
A lombtalan fát most ne rázd, derítsd a havat, takard a gyászt.	+, -	+	- / +		+
	+	+	- / -	+	+
Pilinkézz, havazzál, szitálj, ragyogtass, csillogtasd a tájt.	-	-	+ / +		+
	+, -	+	- / +	+	+
Szállingózz csak, te kis pihe, lebbenj pillám közé, ide.	-	-	- / +		+
	+	+	+ / +	+	+
Ma légy az én gyógyszerem, gyógyítgasd gyengülő szívem,	-	-	- / -		+
	+	+	- / +	+	+
hogy reggelek, derek, havak, még lássalak. Még halljalak.	+	+	+ / +		+
	+	+	+ / +	+	+

– Elvégezhetjük szövegek csonkítását úgy is, hogy különféle retorikai figurák egyes összetevőit hagyjuk el, s a megcsonkított retorikai figurákat próbáljuk kiegészíteni.

– A gyakorlatok elvégzéséhez választhatunk olyan többlepcsős módszert, amelyben először a szófaji/mondattani/lexikai kompatibilitásra koncentráltatjuk a résztvevőket, majd e rekonstrukciós kísérletek eredményeinek megbeszélése után – egy újabb kísérlet során – a metrikai-ritmikai szempontból is elfogadható megoldásokra.

– Végeztethetünk végül gyakorlatokat úgy is, hogy a kihagyott helyek betöltésére alternatív megoldásokat javasolunk, ezek közé keverve magukat a kihagyott szavakat/ki-fejezéseket is.

A megbeszélés során elemezni kell az egyes helyek betöltésére javasolt megoldásokat saját mikrokotextusukban, de az elemzésnek minden esetben ki kell terjednie teljes (re)konstruált szövegek elemzésére is.

4. Befejező megjegyzések

Ebben a tanulmányban a verselemzés anticipatorikus megközelítésének kérdéseivel foglalkoztunk, annak csupán három típusát tárgyalva, s ezekkel kapcsolatban sem törekedve teljességre.

E munka legfőbb hiányossága az, hogy nem foglalkozik sem az eredeti versek, sem a tárgyalt (re)konstrukciók organizációja valamennyi releváns aspektusának elemzésével. Ez azonban messze meghaladja egy tanulmány kereteit, erre csak a már jelzett könyvben tehetünk kísérletet.

Célunk itt elsősorban az volt, hogy 'kedvet teremtsünk' az effajta kísérletek minél szélesebb körű alkalmazásához. Annak érdekében, hogy a gyakorlatok lebonyolításának különféle módjaira irányítsuk a figyelmet, az azonos típusúhoz tartozó két-két gyakorlatot se tárgyaltuk egymással pontosan megegyező módon, s az egyes típusokhoz csatolt kiegészítő megjegyzésekben további manipulációs lehetőségeket soroltunk fel.

Végezetül még egyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy az anticipatorikus megközelítés az egyes művek elemzéséhez 'maximális aktivitást kiváltó' utat kíván (és tud) teremteni, anélkül, hogy akár az adott szövegeken akarna esetleg nem kívánatos következményekkel járó műveleteket végrehajtani, akár a tanulókból/résztvevőkből kívánna 'költőket' nevelni.

Jegyzetek

1. Ugyanezeket a gyakorlatokat néhány tanári továbbképzésen az adott korosztályt tanító kollégákkal is megismertettük, esetenként meg is oldattuk. Az ezeken a továbbképzéseken szerzett tapasztalataink azt igazolják, hogy a gyerekek irodalmi művek iránti fogékonyságának csökkenését, a műértési képesség kialakításának egyre nehezebbé válását nap mint nap érzékelő tanárok az ilyen – a nyelv, a szöveg felől közelítő – 'kreatív' elemzési módokat érdeklődéssel fogadják és szívesen alkalmazzák. Fenntartásaik a 'mennyit, hogyan, mikor' kérdésekkel kapcsolatban fogalmazódnak meg. – Ezekre a kérdésekre az itt bemutatott gyakorlatok már némi eligazítással szolgálhatnak.
2. A szemiotikai szövegten a terminusaira vonatkozóan lásd: Terminológiai szótár a szemiotikai szövegten tanulmányozásához. Összeállította VASS LÁSZLÓ: *Szemiotikai szövegten 1. A szövegten kutatás néhány alapkérdése* (1990.), 85-114; PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása, *Szemiotikai szövegten 2. A magyar szövegten kutatás irodalmából (Első rész)* (1991.) 7-37.
3. Ami e két alfejezet 'szerzőségét' illeti, a felnőttekkel megoldandó feladatokat P.S. J. választotta ki, és végeztette el, a tanulókkal megoldandókat B.Zs.
4. Néhány e témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű mű recenzióját a *Szemiotikai szövegten* következő számában közöljük.

5. Valamennyi gyakorlathoz – tudatosan – a közelmúlt és a mai magyar költészet alkotásaiból válogattunk verseket. Egyrészt azért, mert a mai magyar irodalom tanítására a tanterv biztosít órakeretet, s lehetősége van a tanárnak, hogy a műveket maga válassza meg. Másrészt azért, mert feltételezzük, hogy az irodalom iránti fogékonyság, a műértés, műélvezet nem kizárólag a szoros irodalomtörténeti elrendezettségű tanítással alakítható ki. – Különösen a 7. osztályban, ahol az irodalmi tananyag nagyobb része lírai mű, egy-egy jól megválasztott, a tananyagban egyébként kötelezően elő nem írt költemény e tanulmányban leírt megközelítése hozzájárulhat mind a 19., mind a 20. század – tantervben előírt – jeles költői alkotásainak megszerettetéséhez is, illetve egy másfajta interpretálási mód megismeréséhez és alkalmazásához.
6. Az átírt változatot – amelyben a zárójelet és a zárójelben található vesszőket segítségképpen meghagytuk – a tanulók a kézzel átírt szöveg kópiája formájában kapták kézhez.
7. Mikosz Ajándék című versét olasz fordításból fordítottuk magyarra. Minthogy e vers kapcsán nem a nyelvi megformálással, hanem magukkal a tényállás-konfigurációkkal kívántunk gyakorlatot végeztetni, nem tartottuk 'megbocsáthatatlan bűnnek' az általunk elkészített (informatív) fordítás felhasználását.
8. A klasszikus cloze- és a fill-in-the blanks-technikához lásd GARMAN, M. – A. HUGHES: *English Cloze Exercises*, Oxford, Blackwell, 1985., MARELLO, C. (szerk.): *Alla ricerca della parola nascosta*, Firenze, La Nuova Italia, 1989. és HUNT, R. A., *Towards a Process-Intervention Model in Literatur Teaching*, *College English*, 44:4. 1982. April, 345-357.

ANTICIPATORY APPROACHES TO THE ORGANISATION OF POETIC WORKS OF ART

JÁNOS S. PETŐFI-ZSUZSA BENKES

The study of Petőfi and Benkes is concerned with questions of the so-called anticipatory-analytical approach of poetic works of art. The essence of this method is to perform first 'creative exercises' on the rearranged (or incomplete) material of a poem before starting with its analytical interpretation. The following three types of this approach are discussed in the study: (1) approach to reconstruct the original physical manifestation of a poem on the basis of its linearly arranged but not in 'poem-lines' structured lexical material; (2) approach to reconstruct the original order of the lines of a poem out of the disordered set of the lines; (3) approach to complement the incomplete text of a poem so that it becomes both grammatically and poetically acceptable.

ÁTTEKINTÉSEK, RECENZÍÓK A MAGYAR SZÖVEGTANI KUTATÁS IRODALMÁBÓL

A MAGYAR SZÖVEGTANI KUTATÁSOK MAI HELYZETE (II., BEFEJEZŐ RÉSZ)*

MÁTÉ JAKAB

5. A szövegelméleti (nyelvi, nyelvészeti) szemlélet érvényesülése a magyar irodalomtudományban (műelemzésben) és a stilisztikai vizsgálódásokban.

Eredmények, irányzatok

A magyar nyelvtudomány – amióta a nyelveket tudományos módszerességgel vizsgálják – sohasem jutott olyan helyzetbe, és nem dolgozott ki olyan tudományos koncepciót, amely irányzattá terebélyesedve, befolyást gyakorolt volna az egyetemes nyelvészeti gondolkodás fejlődésére. A szövegtan sem magyar találmány, s hogy a külfölddel mégis szinte egyidőben léptünk a nemzetközi tudományos élet porondjára, azt hagyományainknak köszönhetjük. Nem mi szabjuk meg a szövegnyelvészeti vizsgálódások stratégiáját, de eredményeinket ma már a külföldi tudományosság is számon tartja.

A magyar szövegtan eredményeiről szólva újból DEME LÁSZLÓ megállapításával kell kezdenünk. Neves nyelvtudósunk CSÚRI KÁROLYNAK, a szegedi poétikai csoport vezetőjének és a szakma külföldön is jól ismert művelőjének a gondolatát idézi: „Ha pedig elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a nyelvi kommunikáció alapegysége a *s z ö v e g*, akkor az irodalmi kommunikáció »közleményének«, az »irodalmi szövegeknek« »sajátos« jellegét csak olyan módon érthetjük meg, ha megbízható ismeretekkel rendelkezünk a szövegek általános tulajdonságairól" (DEME: 1979. 64). DEME igen fontosnak tartja CSÚRI további gondolatmenetében (Jeltudományi dokumentumok 1. sz.) azt is, hogy „(...) »az irodalmi szövegek« (...) általában élnek az »ekvivalencia«, az »oppozíció«, az »ambiguitás« stb. elvének vagy ezek kombinációinak a normál »szövegszervezésen«...túlmutató *r e n d s z e r e s* használatával, ami a szövegek kiegészítő, *m á s o d l a g o s* elrendezését, strukturálását eredményezi." (...) „Tehát fontos számolni azzal – folytatja DEME részben CSÚRI, részben saját gondolatmenetét –, hogy »a szöveg csak meghatározott módon olvasható mint 'irodalmi szöveg', mert szövegségénél nem kevésbé jellemző irodalmisága" (DEME: 1979. 64).

A két szegedi tudós megállapításait azért idéztük valamivel részletesebben, mert ebből DEME LÁSZLÓ – véleményünk szerint – igen lényeges következtetéseket vont le. A szövegek „szétretegzését” látja CSÚRI KÁROLYNAK az imént idézett megállapításában, és ő „ezt a szétretegzést (...) egymásban foglalt halmazokká” alakítja át a következőképpen: a *s z ö v e g e t* általában teljes halmaznak tekinti, a *s z ö v e g m ű*, melyre „a funkcionális jegyek mellett jellemzőek már a konstrukcionálisak is”, a szövegnek a részhalmaza, az *irodalmi s z ö v e g m ű* „(...) a szövegműnek művészi igénnyel megalkotott és a szöveg mögötti közlés lehetségszféráját is felhasználó válfaja” – a *k ö l t ő i s z ö v e g m ű* pedig az irodalmi szövegmű részhalmaza, annak „az átlagos irodalminal is több dimenziós megoldásformákkal, ill. ezek dominanciájával megalkotott válfaja”. (DEME: 1979. 64-65.)

* E tanulmány első részét lásd: PETŐFI-BÉKÉSI szerk.: 1991. 73–116.

Ha a szöveg szemlélet térhódítását akarjuk vizsgálni az irodalomtudományban, akkor időben vissza kell mennünk a század első évtizedeibe, sőt nem árt szemügyre vennünk a századforduló egynemely irányzatát sem. Ebből a szempontból különös jelentősége van a francia *explication de textes*-nek, ám ez a módszer meglehetősen magán viseli a pozitívizmus jegyeit, amin csak az 1902-es francia tanterv bevezetése enyhít, amely kötelezővé teszi a tényleges szövegelemzést. Annak a megállapításnak azonban, amely LEO SPITZER nevéhez fűződik, hogy ti. a műelemzés „a szövegre és csakis a szövegre épül”, voltaképpen a strukturalizmus tudott a későbbiekben többé-kevésbé érvényt szerezni, ill. az *explication de textes* pozitívista jegyeit (a túlméretezett genetikai elemzés, a faktualizmus, amelyet a fonetika, lélektan, szociológia, stilisztika, poétika és művészettörténet eredményei rendkívül módon felerősítettek az *explication de textes*-ben) jelentősebben csak a strukturalizmus tudta módosítani. (Részletesebben I. FODOR: 1970. 353-363.)

A francia *explication de textes* térhódításával párhuzamosan, amelynek pozitívista jegyei ellenére is egyes mozzanatai kétségtelenül beépültek a későbbi műközpontú elemzési módszertanokba, más folyamatok is elősegítették az irodalomtudományban az ún. immanens, azaz a szöveg szintűségeen alapuló műelemzési metodológia meghonosodását. E tényezők közül elsősorban a polgári filozófiában végbement „nyelvi fordulatot” kell említenünk (RUDOLF CARNAP, LUDWIG WITTGENSTEIN, BERTRAND RUSSEL, EDMUND HUSSERL és mások), de utalhatunk a lélektannak és az etnográfának a nyelv iránt tanúsított nagy fokú érdeklődésére (W. WUNDT, ill. F. I. BUSZLAJEV és A. N. VE-SZELOVSKIJ), vagy ami ebből a szempontból nem kevésbé lényeges, a saussure-i tanítások nyomán kialakult korszerű nyelvszemléletre.

Nagyjából a Cours de linguistique générale megjelenésével szinte egy időben megalakul az OPOJAZ, melynek soraiban ott találjuk ROMAN JAKOBSONT, VIKTOR SKLOVSKIJT, L. P. JAKUBINSKIJT, OSZIP BRIKET, B. M. EJHENBAUMOT, a később csatlakozók közül JURIJ TINYANOVOT, B. N. TOMASEVISZKIJT és az útítársak közül pedig V. M. ZSIRMUNSKIJT és V. V. VINOGRADOVOT. Az egyetemes irodalomtudományban az „orosz formalista iskola” néven meghonosodott koncepció kimunkálói arra törekedtek, hogy „a nyelvnek mint az irodalmi alkotás létét feltételező jelenségnek és a mű specifikus elemének a műalkotásban betöltött szerepét meghatározzák” (NYÍRÓ: 1970. 150. A kiemelés tőlem: M. J. Az orosz formalista iskola kialakulásáról és felfogásáról I. NYÍRÓ LAJOS szakavatott tanulmányán kívül a már idézett VIKTOR ERLICH *Russischer Formalismus* című munkáját is. München, 1964.). Az „irodalmiság”, a műalkotás „nyelvi megalapozottságáról” szóló felfogás kikristályosításában az orosz formalista iskolán kívül rendkívül nagy szerepük volt a saussure-i tanítások és más tényezők hatásának eredményeként kialakult különféle strukturális nyelvészeti irányzatoknak, főleg a Prágai Nyelvész körnek, amely elsősorban JAN MUKAŘOVSKY tevékenysége révén szerzett elévülhetetlen érdemeket az új irodalomtudományi és esztétikai felfogás elméleti és módszertani megalapozásában.

Az új koncepciók kidolgozásában igen szoros együttműködés alakult ki a lengyel integrális iskola és a Prágai Nyelvész kör, valamint az orosz formalista iskola között. Az integrális iskola szintézise ROMAN INGARDEN nevéhez fűződik, aki tudatosan alkalmazza EDMUND HUSSERL „rétegelt struktúra modelljét” az irodalmi műre. „Az irodalmi mű lényeg szerinti struktúrája abban áll, hogy az irodalmi mű több heterogén rétegből felépülő alakulat”, s éppen ezért a műnek „polifon jellege van”. (Idézi VAJDA GYÖRGY MIHÁLY, NYÍRÓ szerk.: 1970. 307. – A Prágai Iskola műalkotáselméleti felfogásáról, a lengyel integrális iskoláról és a fenomenológiai művészet- és irodalom szemlélet lényegéről I. SZIKLAY LÁSZLÓ, BOJTÁR ENDRE és VAJDA

GYÖRGY MIHÁLY tanulmányait ugyanabban a kötetben. L. még BOJTÁR ENDRE A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban című könyvét. Budapest, 1978.)

Végző fokán a nyelvészeti strukturalizmus jelenti a gyökeres fordulatot abban a folyamatban, amely az irodalomtudományban is új elemzési módszerek és technikai eljárások meghonosodásához vezetett, de ezt jelentős mértékben elősegítette a francia strukturalizmus is (a Tel Quel című folyóirat körüli csoportosulás: Ph. SOLLERS, JULIA KRISTEVA, T. TODOROV, akikhez igen szoros kapcsolatok fűzték R. BARTHES-t) a szemiotológia ún. „ideológiakritikai” felfogásával dúsítva. ROLAND BARTHES tevékenysége (Válogatott írások. Válogatta és az utószót írta KELEMEN JÁNOS. Budapest, é. n.) vagy JULIA KRISTEVA „szemianalízise”, CLAUDE LÉVI-STRAUSS neve és felfogása, vagy a sort még folytathatnánk, mind azt bizonyítják, hogy a francia tudományos életben a strukturalizmus a tudományfilozófia rangjára emelkedett, a nyelvet abszolutizálták nemcsak azért, hogy BARTHES pl. az irodalmi művet magával a nyelvvel, a mű megalkotását pedig az írással azonosítja (vö. KELEMEN utószavával, i. m. 255), hanem azért is, hogy magukat a különféle társadalmi jelenségeket is (l. pl. CLAUDE LÉVI-STRAUSSnak a társadalmi élet különböző területeiről kialakított felfogását, a rokonsági rendszerek, a mítoszalkotó tevékenység stb. értelmezését) a nyelv mintájára fogják fel. De nem hallgathatjuk el, hogy mindezek ellenére BARTHES írásaiban behatóan és elmélyülten foglalkozik a művek tartalmi elemzésével, tehát elméleti felfogása ellenére sem reked meg a formarendszerek és a jelképek szerkezetének a vizsgálatánál.

A strukturalista és szemiotikai (szemiotológiai) irányzatokat árnyalja és némileg módosítja UMBERTO ECO tevékenysége, akinek a nevéhez kapcsolódnak azok a munkák (La struttura assente 1963., Le forme del contenuto 1974., Segno 1973., Trattato di semiotica generale 1975.), amelyek a hatvanas-hetvenes években sok tekintetben a reveláció erejével hatottak, de elég éles vitákat is váltottak ki a különböző országok tudományos életében, főleg az 1958-ban a Nemzetközi Filológiai Kongresszuson elhangzott *A nyitott mű kérdése* című előadása, mely könyvalakban 1962-ben jelent meg Opera aperta címmel. „ECONak ez a könyve – írja KELEMEN JÁNOS – nemcsak saját munkásságában jelentett fontos állomást, hanem abban a fordulatban is, mely az esztétikai kutatások területén az információelmélet, a kibernetika, a kommunikációelmélet fogalmi apparátusának befogadása következtében a hatvanas években végbement” (KELEMEN JÁNOS: Utószó. UMBERTO ECO: A nyitott mű. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1976. 452). A művészetekben, az irodalmi alkotásokban a nyitottság fogalma azt jelenti, hogy a szóban forgó műalkotás mint az emberi kommunikáció egyik (sajátos) formája, nem egyetlen jelentést hordoz. Amit mi – kommunikációelméleti fogalmakban gondolkodva – „költői üzenetnek” nevezünk, az valójában csupán az üzenetek forrása, azaz pontosabban fogalmazva „a műalkotás forma, melyet az idők során a történelem tölt meg”. R. BARTHES-nak ezt a tömör megállapítást nem minősíthetjük másként, csak úgy, hogy a műalkotás, mely struktúrájánál fogva üzenetnek látszik, (...) állandóan nyitva áll az újabb és újabb értelmezések számára: nem ezt vagy azt az értelmezést, hanem egyáltalán az értelmezések lehetőségét szabja meg” (KELEMEN JÁNOS i. m. 455. A kiemelések KELEMEN JÁNOSTÓL).

A neves magyar nyelvfilozófusnak a műalkotások nyitottságáról kifejtett fenti megállapításai ECO felfogásával egybehangzóan azt is jelentik, hogy a művészetekben – így a különféle műelemzési eljárásokban – a kommunikáció (a kommunikációs szemlélet) és a jelentés válik központi kategóriává, mely messzemenően involválja a szemiotikai szemlélet meghonosításának a szükségességét.

Természetesen nem tekinthetjük feladatunknak UMBERTO ECO szemiotikai (szemiotológiai) felfogásának még a vázlatos ismertetését sem. (Erre vonatkozólag l. A nyitott mű. Válogatott tanulmányok című kötetét, Budapest, 1976., – melyben KELEMEN

JÁNOS szakavatott utószava ezt a feladatot igen magas szinten oldja meg.) Itt a jelentés fogalmának előtérbe kerülése során csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a középkori logikákból és grammatikákból származó denotáció és konnotáció fogalma föltétlenül elősegíti a mindennapi nyelv és az irodalom viszonyának a tisztázását. Ehhez nagy mértékben hozzájárulnak a szövegstilisztikai vizsgálódások is. És még valami a jelentés előtérbe kerülésével kapcsolatban. A nyelvi megnyilatkozások jelentésében az a kettősség, amely az ún. tényvonatkozás és a célvonatkozás, vagyis a megnyilatkozás igazságértéke és a beszéd cselekvésértéke, a beszélők magatartását szabályozó konvenciók között fennáll (az első a logika, a második a pragmatika területe), vezetett el – bonyolult áttételeken keresztül (beszédaktus-elmélet, modális logikák, a kommunikációs folyamatban működő sajátos konvenciók stb.) – az ún. „lehetséges világok”-ról szóló felfogásokig, azaz – CSÚRI KÁROLY szavaival élve – a „referenciák lehetséges területeinek meg-sokszorozódásáig” (I. CS. GYÍMESI ÉVA: 1983. 27, CSÚRI KÁROLY: 1987., RUZSA IMRE: 1984., KIEFER FERENC: 1987.).

Ezek a felfogások, elképzelések, amelyekre valóban csak távirati stílusban utalhatunk, korántsem lezárt elméletek. Legtöbbjük alakulóban lévő felfogás, éppen ezért az itt használt fogalmakat rugalmasan kell kezelnünk, mert „a jövőre való nyitottság: korunk követelménye”. Ezt a követelményt igen nagy mértékben segítik a szövegelméleti stúdiumok, melyek a beszédaktus-elmélettől, a kommunikáció- és információelmélettől, a pragmatikától, a kibernetikától stb. támogatva, a hetvenes évektől kezdve valóságos „földcsuszamlást”, gyökeres átalakulást idéztek elő a humán tudományok területén, s ily módon megteremtődtek a kedvező feltételek arra, hogy az irodalomtudományban is, a műalkotások elemzésében meghonosodjanak az impresszionista eljárásokat felváltó, igényesebb és tudományosabb módszertanok.

Az a szellemi légkör és azok a feltételek, amelyek lehetővé tették a szövegnyelvészet kibontakozása során az irodalomtudomány elméletének megújítását és új műalkotáselemzési módszertanok kialakulását (a logikai modalitás hasznosításának lehetőségei a beszédaktus- és a szövegelméletben, a lehetséges világok elmélete, melyhez szorosán kapcsolódik a fikció és a valóság viszonya stb.), a dolgok természeténél fogva a magyar tudományos életet sem hagyták érintetlenül.

A megújulás jelei a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején váltak érezhetőbbekké. HANKISS ELEMÉR korabeli tevékenysége egyik bizonyítéka ennek a megújulási folyamatnak. Az általa és BOJTÁR ENDRE, valamint GRÁNICZ ISTVÁN által szerkesztett *Strukturalizmus I-II.* 1971. című kötet voltaképpen tükrözi a magyar szellemi életnek a tájékozódási készségét és az új iránti fogékonyságát. A *népdaletől az abszurd drámaig* című kötetében HANKISS (Budapest, 1969.) több műelemzési, esztétikai és stilisztikai kérdésre próbál megnyugtató választ adni (l. pl. az „oszcillálás”-ra mint az esztétikai élmény forrására vonatkozó megállapításait). Külön kötetben foglalkozik az irodalmi kifejezésformák lélektanával (alkotáslélektan) (Budapest, 1970.), majd a hetvenes években megvédett akadémiai doktori értekezését, *Az irodalmi mű mint komplex modell* címen 1985-ben publikálta. Mindezek a munkái, valamint az *Irodalomtudomány és pszichológia* című tanulmánya (NYÍRÓ szerk.: 1970. 413-468) csakúgy, mint a szerkesztésében megjelent *Formateremtő elvek a költői alkotásban* (Budapest, 1971a.) és *A novellaelemzés új módszerei* (Budapest, 1971b.) csatlakoznak annak a bizonyítékai, hogy a magyar irodalomtudományban is új korszak kezdődött. Valójában ennek a megállapításnak szerez érvényt SZERDAHELYI ISTVÁN is (*A strukturalizmus-vita. Dokumentumgyűjtemény I-II.* Budapest, 1977.), midőn a legkülönbözőbb sajtóorgániumokban megjelent tanulmányokat gyűjti össze, és kötetében a legilletékesebb szakembereket szólátlatja meg a strukturalizmus lényegéről általában és az irodalomtudományi (műelemzési) hasznosíthatóságáról különösen. A tájékozódás/tájékoztató célját szolgálják

azok az antológiák és tanulmánygyűjtemények is, amelyek a hetvenes években kerülnek a magyar könyvpiacra. *A jel tudománya* című kötet (szerk. HORÁNYI és SZÉPE: 1975.) a különféle szemiotikai irányzatokat mutatja be az olvasónak (ne feledjük: a hetvenes évek közepén a műalkotást a kutató jelnek tekinti), a *Jel és a közösség* című kötet (szerk. SZERDAHELYI – SZÉPE – VOIGT: 1971.) már empirikusabb jellegű tanulmányokat közöl, SZABOLCSI MIKLÓS *Jel és kiállítás* című könyvecskéje (Budapest, 1971.) az avantgarde és a neoavantgarde kérdéseit elemzi a tájékoztatás és a nyitás szándékával.

Sokkal inkább „szakmába vágóbb” (mármint az irodalomtudományéba) a NYÍRÓ LAJOS szerkesztésében megjelent *Irodalomtudomány. Tanulmányok a 20. századi irodalomtudomány irányzatairól* című tanulmánygyűjtemény (Budapest, 1970.), mely a korszak felfogásának megfelelően elemzi a század legjelentősebb irodalomtudományi irányzatait. „Az irodalomtudományi törekvések feltérképezésével – írja a szerkesztő – az irodalomtudomány, az irodalomelmélet jelenlegi státuszát rögzítettük. Ez megkönnyíti irodalomelméletünk további előrehaladását. Tanulmányaink tájékoztató jellegűek, de egyszersmind elméleti igényű feladatot is teljesítenek. Felmérik és rendszerezik a modern irodalomtudomány fejlődésének néhány fontosabb szakaszát vagy tendenciáját” (NYÍRÓ szerk.: 1970. 8).

A kötet 13 tanulmánya nagyjából hű keresztmetszetét adja a korabeli magyar irodalomtudományi, ill. irodalomelméleti felfogásoknak, pontosabban szólva: tükrözi a magyar irodalomtudomány és irodalomelmélet művelőinek a hatvanas évek végére kiértelt felfogását az egymástól eltérő külföldi irányzatok értékeléséről. A szerzők tudományos igényességéhez és módszerességéhez nem fér kétség, az akadémiai szint, a tudományos szakszerűség és elmélyültség jellemzi mindegyik tanulmányt.

HORVÁTH KÁROLY a polgári irodalomtudományban érvényesülő pozitivizmust mint irodalomtörténeti irányzatot vizsgálja tanulmányában (A pozitivizmus mint irodalomtörténeti irányzat és ennek öröksége a polgári irodalomtudományban, 13-58), H. LUKÁCS BORBÁLA a német szellemtörténeti irányzatot elemzi (A német szellemtörténeti irodalomszemléletről, 59-97). A kötet megjelenésének időszakában különösen időszerűnek bizonyult SZIKLAI LÁSZLÓ és NYÍRÓ LAJOS tanulmánya (A prágai iskola, 143-202), mivel a hatvanas években a korabeli tudományos szemléletmódnak megfelelően egyre inkább előtérbe kerül a strukturalista módszerek alkalmazása a költői nyelv tanulmányozásában és a műalkotások elemzésében. Sok tekintetben az orosz formalista iskola és a prágaiak felfogásából inspirálódik a lengyel integrális iskola, melynek lényegét nemzetközi összefüggésbe ágyazva BOJTÁR ENDRE fejti ki. A szerző MANFRED KRIDL és ROMAN INGARDEN felfogását ismerteti behatóbban, de szól az ún. varsói fiataloknak KRIDL és INGARDEN koncepciójától eltérő szemléletéről is (a lengyel integrális iskola, 203-226).

SZILI JÓZSEF az új kriticismus (new criticism) esztétikai nézeteit vizsgálja az irányzat klasszikusainak, J.C. RANSOMnak, ALLEN TATE-nek CLEANTH BROOKS-nak az elméleti írásai alapján de foglalkozik a költészet és megismerés viszonyával és az irodalmi mű mibenlétének a nálunk is nagyon sokat vitatott kérdésével (Adalékok az új kriticismus esztétikai nézeteihez, 227-274). A 20. század egyik igen hatásos irányzatát, a fenomenológiát és ennek irodalomtudományi vetületeit veszi bonckés alá VAJDA GYÖRGY MIHÁLY *Fenomenológia és irodalomtudomány* című tanulmányában (275-328). Neves tudósunk igen mélyrehatóan elemzi ROMAN INGARDEN „ontológiai strukturalizmusát” (a műalkotás struktúrájának rétegeltsége, vagy pontosabban: a rétegelt struktúra „modellje”) és bemutatja a fenomenológiai irodalomszemlélet egzisztencialista változatait is. INGARDEN „modelljének” legnagyobb gyengéjét VAJDA GYÖRGY MIHÁLY abban látja, hogy „(...) a struktúra elemzésében (...) nem veszi tekintetbe a struktúrák egymás

közötti »összekapcsoltságot«, »hierarchiáját«, nagyobb struktúraegységekbe való ágyazottságát» – s így „(...) struktúraelmélete elszigetelő és statikus (kiemelés V. Gy. M.-tól), ami modellszerű alkalmazhatóságának értékét csökkenti” (311-312).

KÖPECZI BÉLA, az egzisztencialista filozófia kitűnő ismerője, az egzisztencialista irodalomszemléletről ad igen elmélyült áttekintést; bíráló megjegyzései ellenére is fel tudja mutatni azokat a részgazságokat, amelyek előbbre viszik az egyetemes és a magyar irodalomtudomány ügyét (Az egzisztencializmus irodalomszemlélete, 329-352). FODOR ISTVÁN az *explication française*, a francia szövegelemzés lényegét és módszereit foglalja össze rövid tanulmányában (A francia *explication de textes*-ről, 353-363), ami a korszerű szövegelemzés szempontjából azért is nagyon lényeges, mert a szerző igen méltánylandó módon rámutat az *explication de textes* pozitívista vonásaira is, és ez a szövegelemzési vizsgálódásokban kevésbé járatos olvasót megóvjá attól, hogy „az iskolai oktatásban a vallásos és antik szerzők szövegének a középkor óta szokásos grammatikai és tartalmi magyarázatából” (353), valamint Voltaire Corneille-kommentárjaiból és Condillac *L'art d'écrire*-jéből inspirálódó szövegmagyarázatot összetéve sse a legújabb, a korszerű szövegelemzéssel.

CSETRI LAJOS igen gazdag nemzetközi és valamivel szerényebb magyar nyelvű szakirodalomra támaszkodva a stílustörténeti elméleteket és a különböző stílusértelmezéseket veszi szemügyre (a nyelvtudomány stílusfogalmai, az irodalomtudomány stílusértelmezései, az egyéni stílus, földrajzi, faji és politikai stíluskategóriák, műfaji stílus, a korstílusok, stílustipológia stb. – ezek történeti áttekintése), és arra a következtetésre jut, hogy a műközpontú felfogást nem lehet és nem szabad abszolutizálni. Célszerű figyelembe vennünk – vallja a szerző – „az irodalmi formák történetén kívül hatásuk történetét is (...), mivel a bonyolult és sokrétegű műalkotás megismerése maga is történeti folyamat, melyhez minden egyes korszak vagy nemzedék olvasói, közízlése és tudósnemzedéke hozzájárul a maga sajátos nézőpontjával” (410).

Természetesen az utólagos bölcsekedés legcsekélyebb szándéka nélkül is megállapíthatjuk, amit a hatvanas évek második felében még nem láthattunk elég világosan, hogy ma már egyre inkább a „nyelvészeti”, azaz a korszerű szöveg szemléleten alapuló stílusztika és az utóbbi két évtizedben kikristályosított (de nem mindenkitől elfogadott) stílusfogalom ígérkezik az eddigieknél valamivel megalapozottabbnak episztemológiai szempontból is (A stílusfogalom történetéből és az irodalom stílustörténeti elmélete, 365-411).

A már többször idézett és az irodalomtudománnyal határos területeken is nagyon jártas HANKISS ELEMÉR ebben a kötetben az irodalomtudomány és a pszichológia kapcsolatát vizsgálva (Irodalomtudomány és pszichológia, 413-468) az alkotás- és hatáslélektan alapvető kérdéseit is elemzi, és számba veszi az irodalomlélektan főbb irányzatait is (asszociációs elmélet, beleérzéselmélet, a Gestalt-elmélet, a freudista irányzat, a behaviorista módszer, a jungiánus – antropológikus irányzat stb.).

Témáját tekintve is igen közel áll a HANKISS ELEMÉR dolgozatához VARGA KÁROLY tanulmánya (A szociológiai irodalomfelfogás, 469-538). A szerző tanulmányában igen széles területet vesz birtokába. Túlzás nélkül állíthatjuk: nincs az irodalomtudománynak olyan területe, melyet a szociológiai irodalomfelfogás elemzésekor ne érintene. Az egyetemes irodalomtudomány neves személyiségei koncepcióinak az ismertetése (csak találok kiragadott neveket: LUCIEN GOLDMANN, G. SIMMEL, ARNOLD HAUSER, LEO LÖWENTHAL, ROBERT ESCARPI, Th. W. ADORNO stb.) föltétlenül arra utal, hogy a szociológiai irodalomfelfogás, annak bizonyos vetületei valamilyen formában – legtöbbször implicit módon, áttételesen – benne van majdnem minden művészeti és irodalomtudományi irányzatban.

A kötet zárótanulmánya VOIGT VILMOS erudícióját dicséri (A folklorisztika és a modern irodalomtudomány kapcsolatai, 539-569). VOIGT VILMOS a magyar és az egyetemes társadalomtudománynak egyszerre több területén van jelen: a folklorisztikán kívül (l. pl. A folklór alkotások elemzése című munkáját, 1972.) szakszerűen műveli a nyelv tudományt és a szemiotikát (Bevezetés a szemiotikába, 1977.), igen otthonosan mozog az irodalomtudomány területén is, s így a határtudományi kutatásoknak Magyarország határain kívül is egyik igen tekintélyes és elismert személyisége. Erről tanúskodik a jelen kötetben szereplő tanulmánya is, mely gazdag szakirodalmi dokumentációjával, a szerző remek szintetizáló képességével és az egymástól viszonylag távol eső jelenségek közötti összefüggések felismerésének a kvalitásával vonja magára az olvasó figyelmét.

Ha e kötet tanulmányait címük és tartalmuk alapján összevetjük dolgozatunk címével, mely a magyar szövegnyelvészet mai helyzetét hivatott számba venni és eredményeit értékelni, akkor joggal felmerülhet az a kérdés: e sorok írója miért tartotta szükségesnek ennek az egyébként igen értékes és színvonalas irodalomtudományi kötetnek az ismertetését, hiszen par excellence „szövegelméleti írás” nem szerepel benne. A választ a feltett kérdésre a „par excellence” kifejezésből kiindulva adhatjuk meg, és ezt röviden abban összegezhetjük, hogy ezek nélkül a tanulmányok nélkül, a bennük foglalt sok és egymástól eltérő elgondolás, megállapítás, irányzat, felfogás és iskola nélkül ma valóban nem beszélhetnénk „par excellence” szövegelméletéről és annak különböző kutatási területeiről. Ezeknek a tanulmányoknak számos elgondolása, próbálkozása öltött és ölt testet a hatvanas évek közepe óta kialakult nyelv- és irodalomtudományi irányzatokban, azokban a próbálkozásokban és elgondolásokban, amelyek az imént említett két tudományos diszciplínát az egzaktágnak és a tudományosságnak magasabb szintjére kívánják emelni.

Úgy véljük, a megtartva – meghaladás tételét illusztráljuk azzal, ha gondolatban összehasonlítjuk a hatvanas-hetvenes évek fordulójának magyar szellemiségét, tudományos felfogását napjaink elgondolásaival, mivel a jól kitapintható megszakításos (diszkontinuus) mozzanatok mellett a fejlődésben igencsak érvényesül a kontinuitás, a folyamatosság ténye is. (L. FEHÉR MÁRTA: 1983.)

Sokkal közelebb jutunk napjaink szövegelméleti felfogásához, annak az új módszertannak a lényegéhez, amelyet a hetvenes évek második fele óta kezdtek alkalmazni világszerte – így nálunk, Magyarországon és az egész magyar nyelvterületen is – a műalkotások elemzésében, ha egészen röviden szemügyre vesszük azt a reprezentatív tanulmánykötetünket (*Szemiotika és művészet*. Szerk.: J. H. BARABAS, J. M. MELETYINSZKIJ, NYÍRÓ LAJOS, SZABOLCSI MIKLÓS. Budapest, 1979.), amely az MTA Irodalomtudományi Intézetének és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Gorkij Világirodalmi Intézetének a közös kiadványa. A neves szerzők abból a cáfolhatatlan tényből indulnak ki, hogy a szemiotika új lehetőségeket teremt a műalkotások vizsgálatára, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a jeltudományi vizsgálódások segítségével a művészeteknek és általában a humán tudományoknak olyan mozzanatait és törvényszerűségeit is feltárhatja a kutató, amelyek az eddigi tudományos eljárások előtt rejtve maradtak. Mondanunk sem kell, hogy a legújabb szövegelméleti felfogásokban, szószemantikai, szövegszemantikai, pragmatikai stb. elméletekben hol explicit, hol implicit módon jelen van a szemiotikai szemlélet (l. PETŐFI: 1982a., 1982b., 1984., RIESER: 1982. – további utalások ott).

A kötet szerzői a műalkotások szemiotikai jellegét, a különböző jelentésrétegek kialakulását, a nyelvi jel funkcióit, a különböző szimbólumok jel voltát legtöbbször irodalmi művek vagy népköltészeti, esetleg képzőművészeti alkotások vizsgálatára alkalmazzák.

M. B. HRAPCSENKO tanulmányában (Az esztétikai jel természete, 11-35) irodalmi, képzőművészeti alkotások elemzéséből leszűrte következtetéseit arról megállapításra jut, hogy nem lehet abszolutizálni az irodalmi műalkotások szemiotikai értelmezését, azaz a műalkotás „nem csupán szemiotika”, de legalább ilyen súlyos hiba, ha valaki tagadja vagy kétségbe vonja az irodalmi műalkotás jel jellegét. A szovjet szerző úgy véli, hogy a szemiotikai jelenségek meghatározott közös vonásuk mellett esetenként bizonyos sajátos jegyekkel is rendelkeznek, amelyekkel a kutatónak föltétlenül számolnia kell.

Az esztétikai jel és a valóság viszonyát vizsgálja KÖPECZI BÉLA is (Jel, értelem, irodalom, 36-48). HRAPCSENKÓTól eltérően a fenti kérdést KÖPECZI a jel és az értelem oldaláról közelíti meg, ami egyben azt is jelenti, hogy a jel az értelmet nem meríti ki. Bizonyos eltérés mutatkozik HRAPCSENKO és KÖPECZI felfogásában a tekintetben is, hogy a szemiotikai módszerek közül mit minek a tanulmányozására tartanak alkalmasnak. HRAPCSENKO a szemiotikai módszerek felhasználását a különböző szimbólumok, jelszerű klisék vizsgálatában tartja kívánatosnak, KÖPECZI professzor a motívumok és téma, de főleg a műalkotás nyelvének és stílusának a vizsgálatára tartja alkalmasnak a szemiotikai módszereket (vö. i. m. 8.). A neves magyar tudós, akinek eddigi tevékenysége szinte átfogja a humán tudományok valamennyi területét, elmélyült elemzést nyújt azokról a kérdésekről és a velük összefüggő mozzanatokról, amelyek tanulmánya címében szerepelnek. Értékelő megállapításai kiterjednek a szemiotika, a nyelvészet, a szemantika, a pszichológia, az irodalomtudomány, a stilisztika, a szövegnyelvészet stb. területére és mindezen tudománysszakok neves kutatóinak (R. JAKOBSON, JULIA KRISTEVA, Ch. MORRIS, A. J. GREIMAS, N. CHOMSKY, L. HJELMSLEV, L. VIGOTSKIJ, J. LOTMAN stb.) a tevékenységére.

SZABOLCSI MIKLÓS, aki az elmúlt évtizedekben több vaskos monográfiát és számos tanulmányt írt az irodalomtudomány elméleti kérdéseiről és a legújabb kutatási módszereket igen sikeresen alkalmazta a különböző műalkotások elemzésében (1967., 1969., 1971., 1976., 1977., 1987.), tanulmányában (A jel változásai a mai nyugat-európai neoavantgarde-ban, 49-58) arra keresi a választ, hogy a jel, a jelrendszer absztrakt fogalma mennyire egyetemes jellegű, és e két fogalom alkalmazása a műalkotások elemzésében – a régi módszerekhez viszonyítva – mi újat tud adni a kutatónak a vizsgált jelenség lényegének jobb megértésében. Neves irodalomtudósunk rámutat arra is, hogy a különböző művészeti ágakban (irodalom, képzőművészet, zene stb.) fellépő neoavantgarde irányzatokban az „alapelv mindenütt az ortodoxul értelmezett strukturalizmusé” (i. m. 51). A neoavantgarde szemléletnek egyik kiapadhatatlan forrása a technika és alkalmazásának eredményeként a számítógépeken előállított költészet és rajz, vagy az elektronikus zene lehetősége hamar megragadta több művésznak és művészeti csoportnak a fantáziáját, és különböző szabályok alkalmazásával (a vers szövetét szavakra, betűkre bontják fel és variálják azokat) egymás után hozzák létre a „konkrét”, „fonetikai”, „objektív”, „vizuális”, „fonikus”, „kibernetikus” költői termékeket, melyeknek létrejöttét érezhetően segítette a felfedezett orosz formalista iskola és a cseh irodalomelméleti irányzat (i. m. 50). Ezért is joggal állíthatja SZABOLCSI, hogy: „A Szöveg, a Nyelvi jel, az Elem uralma, az irodalmat hordozó nyersanyag, a Nyelv kizárólagossága – ez a »technokrata«, a »strukturalista«, a »szétbontó – összetevő« jellegű kísérleti irányoknak egyik közös jellemvonása” (i. m. 50).

A „Nyelv kizárólagosságának” tétele más vonatkozásban ugyan, de legalább olyan mértékben érvényesül N. F. RZSEVSZKAJA tanulmányában is (Szemiotikai kutatások a mai francia irodalomtudományban, 59-80), mint a SZABOLCSIéban. A téma, melyet a szovjet tudós is igen nagy hozzáértéssel és elmélyülten elemz, a hetvenes években nálunk is igen nagy érdeklődést váltott ki, és sok tétele napjaink szövegelméletében és műalkotáselemzési gyakorlatában is tovább él és hat. A francia szemiotika és strukturaliz-

mus ismert személyiségeiről van szó (ROLAND BARTHES, A. J. GREIMAS, JULIA KRISTEVA, FRANCOIS RASTIER és mások), akik a hetvenes években szinte egyértelműen megszabták az Európa-szerte kibontakozó szövegelméleti kutatások főbb irányait. BARTHES, GREIMAS, KRISTEVA tevékenységét viszonylag jól ismerik a magyar kutatók, mivel BARTHES munkásságát külön kötetben mutatta be az Európa Könyvkiadó (Válogatott tanulmányok. Válogatta és az utószót írta KELEMEN JÁNOS. Budapest, é. n.), GREIMAS *Sématique structurale* című könyvét (Párizs, 1966.) BAKOS FERENC ismertette (BAKOS: 1970.), KRISTEVA munkáit és sajátos felfogását a szakmabeliek a különböző hazai (elsősorban a Helikon) és a külföldi kiadványokból ismerhették meg (J. KRISTEVA: *Semeiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. Paris, 1969.).

A kötet igen jelentős alkotása KELEMEN JÁNOS tanulmánya (Szöveg és jelentés, 81-94). A külföldön is igen jól ismert magyar nyelvfilozófus e munkájára összefoglalónkban már utaltunk, itt csupán még néhány általánosabb megjegyzéssel próbáljuk kiegészíteni azt, amit már róla elmondtunk. KELEMEN nyelvfilozófiai premisszákból kiindulva próbálja megvilágítani a szemiotika, az irodalomszemiotika és a szöveg fogalmával kapcsolatos kérdéseket. A nyugat-európai tudományosságban meghonosodott koncepciók és irányzatok tételeit vizsgálva (BARTHES, J. KRISTEVA, UMBERTO ECO, T. TODOROV, A. J. GREIMAS és mások), arra keresi a választ, hogy a szemiotika, mely „a beszéd nagy jelentő egységeinek” a tanulmányozására vállalkozik, miként lesz képes a különböző megközelítési módokat – határtudományként – egységes rendszerbe foglalni.

KELEMEN igen világos fogalmakban fejti ki azt a meggyőződését, hogy a „szöveg koherenciáját nem a mondatból ismert szintaktikai struktúrák kiterjesztésével reméljük megragadni” (a kiemelés KELEMEN JÁNOSTól, 92), ugyanis KELEMEN fejtegetése nem hagy kétséget afelől, hogy a szöveg szintjén „valahogyan” megfordul a viszony a szöveg és a jelentés vonatkozásában. „Ha a mondat szintjén a szemantikai probléma a szintaxis részeként jelenik meg – idézzük KELEMEN e lényeges megállapítását –, akkor a szöveg szintjén megfordul a viszony: vagyis a mondat szintaktikai szerkezetéből elvont szemantikai komponens válik immár szervező elemmé”. (A kiemelés KELEMENtől, uo.). Valójában tehát KELEMEN azt bizonyítja, hogy a szemantikának a szövegelmélet központjába való állítása nem egyszerűen módszertani probléma vagy heurisztikus fogás, hanem ontológiai szükségszerűség, hiszen „a szemantika lehet az a kapocs, mely a szövegnek »a signifiant terében« való generálódását a valóságos társadalmi praxishoz és az általa hordozott struktúrához köti”. (Uo. 92.)

KELEMEN ennek a szemantikának a jellegét és mibenlétét a GREIMAS-féle felfogásban (az izotópia fogalmát vö. a HJELMSLEV-féle tartalom formájának a kategóriájával) véli megragadhatónak.

NYÍRÓ LAJOS tanulmánya, melyre már hivatkoztunk (A mű jelentése és kompozíciója, 95-112), az orosz formalisták, a francia strukturalisták és szemiotikusok egyes megállapításait bírálva, de e megállapítások több mozzanatát is felhasználva, arra a következtetésre jut, hogy a mű jelentése és eszmeisége között kölcsönös viszony áll fenn, vagyis feltételezik és egymást meghatározzák (i. m. 97). NYÍRÓ igen fontosnak tartja TIRYANOVnak azt a megállapítását, hogy az irodalomtudósok gyakran „(...) megfélemlenek arról, hogy a szó – funkciójától függően – nem egyenrangú mozzanatokból áll, az egyik mozzanatot a többi hátrányára emelhetjük ki, amitől a többi mozzanat deformálódik, s néha közömbös kellékké fokozódik le”. (Idézi NYÍRÓ i. m. 101.) Ehhez a megállapításhoz még csak azt a megjegyzést fűzhetjük, hogy a nyelvi jelek az irodalmi műalkotások létrehozásában nem kész „irodalmi jelekként” vesznek részt, esztétikai funkcióikat csak akkor „nyerik el”, ha már beilleszkedtek az irodalmi mű szövetébe, ami egyben azt is jelenti, hogy a mindennapi nyelvtől eltérően az irodalmi műalkotásokban a szavak jelentése „átfunkcionálódik”, „átszemantizálódik”, ami azt jelenti, hogy a min-

dennapi nyelv szavainak háttérbe szorult mozzanatai megelevenednek, új erőre kapva alakítják a nagyobb egységek értelmét is. (Uo. 101.)

J.M. MELETYINSZKI, a külföldön is jól ismert neves szovjet kutató tanulmánya (A strukturális szemiotika alkalmazásának kérdéséhez a folklorisztikában, 113-125) csakúgy, mint a hazai folklórkutatás neves egyéniségének, VOIGT VILMOSnak a közleménye (Szemiotika és folklór, 126-139), valamint Sz. J. NYEKLAJDOV szovjet tudósnek a dolgozata (A jel funkcionális - szemantikai természete az elbeszélő folklórban, 140-165) a folklórnak a legkülönbözőbb kérdéseire keresi a választ. Elmélyült elemzéseket találunk mind a három tanulmányban. Sok szó esik CLAUDE LÉVI-STRAUSS, V. J. PROPP, V. M. ZSIRMUNSZKI, P. G. BOGATIRJOV és a nyugat-európai és a tengeren túli kutatók gazdag és szerteágazó tevékenységéről. Mind a három tanulmányban uralkodó elem a szemiotikai és a szemantikai szempont, hiszen a folklór alkotások kincseshányái a szövegsemmiotikai és szövegsemmantikai kutatásoknak, ama folyamat vizsgálatának, amelyről az imént szólunk (I. NYÍRÓ tanulmányáról szóló megállapításunkat), hogy ti. a köznapi nyelv jelei ugyanúgy a folklórban is, mint az irodalmi műalkotásokban „átfunkcionálódnak”, „átszemantizálódnak”.

A magyar szövegnyelvészet és a modern irodalomtudomány egyik igen kiváló képviselője és szakszerű művelője, KANYÓ ZOLTÁN alig 45 évre kiszabott életében, olyan életművet hagyott hátra mind mennyiségét, mind minőségét tekintve, amelyre az egész magyar tudományos élet méltán lehet büszke. E kötetben szereplő tanulmánya is (Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez, 166-180) tanúbizonysága fenti megállapításunknak. KANYÓ ebben a tanulmányában az elbeszélés vagy történet szövegkezdetének a kérdéseivel foglalkozik, vagyis egy olyan szövegtípust vizsgál, amely egy bizonyos időpontban, ill. helyen lejártszódó eseményt örökít meg. GREIMASnak a szöveg szemantikai izotópiájáról, jelentésbeli egyértelműségéről vallott felfogásából indul ki, és mindebből számára az a lényeges, hogy a kérdéses szövegstruktúra kezdete „egy meghatározott jelentésbeli izotópiát hozzon létre”, ti. a szövegstruktúra kezdetének az a funkciója. A szövegkezdetnek, melynek szerepét nem annyira szemantikai, mint inkább pragmatikai szempontok alapján határozhatjuk meg, az a feladata, hogy felvázolja az elmondandó történet (párbeszéd stb.) kommunikációs helyzetét, jelölje meg a kommunikáció „adóját” és „vevőjét”, valamint a közöttük lévő viszonyt (vö. i. m. 167).

KANYÓ dolgozatának lényegét egy logikai sémával illusztrálja. Valamely elbeszélés, történet logikai mély struktúráját a következőképpen képzei el:

„(2) E^o (E^i) (E^f) $f(x, t, l)^o$ ”

ahol x = szubjektum-argumentum

t = idő-argumentum

l = hely-argumentum

f = valamilyen predikátum, ill. logikai függvény.

A séma szavakban megfogalmazva azt fejezi ki, hogy létezik olyan szubjektum, olyan t időpillanat és olyan l térkoordináta, amelyre fennáll, hogy ott és akkor x -szel f történik, ill. x f tulajdonsággal rendelkezik” (i. m. 168).

Dolgozata nagy részében KANYÓ azt vizsgálja, hogy a különböző elbeszélések (szépirodalom, népmese stb.) szövegkezdetében hogyan realizálódik az imént bemutatott logikai séma.

D. Sz. LIHACSOV a demokratikus érzületű orosz irodalom satírikus műveit vizsgálja, azoknak a kérvényeknek, körleveleknek, bírósági dokumentumoknak, hozomány-lajstromoknak, útikönyveknek, népszerű gyógyászati könyveknek, imádságoknak a műfajait, szövegeit veszi szemügyre, amelyeket a történeti forráskutatásban a „dokumentumok formuláriumának” neveznek, vagyis azokról a formulákról van szó (elsősorban a

kezdő és befejező formulákról!), amelyekben a fenti dokumentumokat írják. Ezek a formulajegyek, melyek vizsgálatával a neves szovjet szerző tanulmányában foglalkozik (A „kívülálló világ” lázadása, 181-189), nemcsak azt a célt szolgálták, hogy a megfelelő műfajt fel lehessen ismerni, hanem arra is alkalmasnak bizonyultak, hogy egy új, másodlagos jelentést is kölcsönözzenek a műnek, mégpedig a nevetségességet. A neves szovjet szerző ezeknek a műveknek („a kívülálló világnak”) az „eltorzult” szövegeit elemzi, de nemcsak a szöveget parodizálták, hanem azt a cselekvést, azt a folyamatot is, amelyet a szöveg reprodukálni próbált.

B. L. RIFTYIN és MIKLÓS PÁL tanulmánya (A szereplő verbális portréjának jellege a klasszikus kínai irodalomban, 190-209, ill. Mire jó a szemiotika? 210-224) a Távol-Keletre kalauzolja az olvasót. RIFTYIN a Távol-Kelet, pontosabban a szovjet sinológia egyik tekintélyes szakértője – az elbeszélő műalkotás jellegének a felismerésében és megértésében – az ábrázolás elemzését tartja a leglényegesebbnek. MIKLÓS PÁL egy vers által inspirált festményt elemez, de természetesen szerét ejti annak is, hogy a kép bal oldalán szereplő verset is közelebb hozza az olvasóhoz. Ennek a versnek, pontosabban a vers szavainak a neves magyar sinológus és irodalomtudós a többlertelműségét emeli ki, ami aztán a mondat szerkezet szerkezetlen-ségéből adódó tömörítéshez, jelentéssűrítéshez és az ezeken alapuló tudatosan felfokozott elliptikus szerkesztési módhoz vezet (vö. i. m. 217). A szerző a vers elemzése során – a különféle tényezőket mérlegelve (miként ábrázolja a kép a verset, a kalligráfia szerepe stb. a hagyományok őrzésében) – arra a következtetésre jut, hogy a kínai felfogás szerint a képre írott vers lényeges információkkal egészíti ki a festményt, ami egyben a hagyományokat erősíti és a költészethez kapcsolja a meglehetősen sematikus megrajzolt képet.

Sz. Sz. AVERINCEV a korai középkor szimbolikáját elemezve (A korai középkor szimbolikája. A kérdés felvetéséhez, 225-246) óriási anyagot mozgatva időben és térben is nagy távolságokat jár be. A legkülönbözőbb szimbolikával, a jel eszméje és a hűség eszméje közötti kapcsolattal, beavatottak-beavatatlanok közötti oppozícióval, szóba kerülnek a titkok, a krisztusi és antikrisztusi jelek stb. A neves szovjet professzor véleménye szerint a keresztény szimbolika sajátossága megkönnyítette a „feudális szintézis” ideológiai nagyjaként való funkcionálását (i. m. 246).

M. N. EPSTEIN a meglehetősen ellentmondásos nagy honfitársának, Alekszandr Blok-nak a költői műveit vizsgálja a jel és a kép dialektikája szempontjából (A jel és a kép dialektikája Alekszandr Blok költői műveiben, 247-261). Az ma már közismert tény, hogy az orosz kultúra és művelődés nagyjai közül a forradalom előtti években senki sem vívódott annyit a művészet céljainak és értelmének belső szétválásán, mint A. Blok.

EPSTEIN a szovjet irodalomtudományban kialakult felfogás szerint A. Blok-költészetét a képi és a jelaspektus szempontjából vizsgálja. Megállapítja, hogy a szemiotikai módszer (jelaspektus) alkalmazásának lehetőségeit a műalkotások elemzésében nagyon sokan kétségbe vonják és helyette a képi jellegre támaszkodó elemzési módszert tekintik eredményesebbnek, mivelhogy „a művészi alkotásban a kép foglalja el a központi helyet mint a valóság feltárásának eszköze, annak történeti konkrétságában és folyékonyágában” (i. m. 248). Hogy a kétféle szemlélet közt valóban létezik ellentét, az talán nem kétséges, de épp ennyire nyilvánvaló az is, hogy ez az ellentét nem zárja ki a két felfogás közötti „elvi koordinációt”, hanem ellenkezőleg, a képi és a jelaspektus egy alkotó-szerves egységet képez, és annál kevésbé állíthatók szembe egymással, minél magasabb a szóban forgó műalkotásban a művészi szint (i. m. 248). Blok költészetében a szovjet szerző szemléletes példát lát arra vonatkozóan, „hogyan veszíti el a költői kép tárgyi komponenseit, és hogyan válik a ’kifejezés’ és a ’tartalom’ között feltételes kapcsolatot teremtő szimbólummá” (i. m. 249). Természetesen Blok költészetében arra is

találhatunk példát (l. Versek a Szépséges Hölgyről című ciklust), hogy a képben az ún. szemiózis előtérbe is kerülhet, amit a kutatónak nem szabad figyelmen kívül hagynia.

E kötet tanulmányai a szemiotika és különféle művészetek viszonyát vizsgálják. Ezt a sort folytatja a következő tanulmánygyűjtemény is, amely a szemiotika és a kultúra kapcsolatát veszi szemügyre (*Kultúra és szemiotika*, Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: GRÁFIK IMRE és VOIGT VILMOS. Budapest, 1981.). Valamivel szélesebb területen, mint az előző kötetben a korreláció egyik tagja itt is a szemiotika, ám a kultúra fogalomkörébe, amit elsősorban a szemiotika involvál, belefér a nyelvészet, a szövegelmélet, a szövegsemantika, a nyelvfilozófia, a kommunikációelmélet, nem is beszélve ezen kutatási területek révén a műalkotások legáltalánosabb problémáiról. Ezt a meg lehetőségen széles mezőnyt tükrözik az egyes tanulmányok is a következő sorrendben.

DIENES VALÉRIA: A szimbolika főbb problémái (15-37). SEBEOK, THOMAS A.: A jelek sokrétű azonossága – a jeltudomány nevének kialakulása (39–50), BIERWISCH, MANFRED: A nyelvi szerkezet társadalmi differenciációja (51–87), LIEB, HANS-HEINRICH: A nyelvi univerzálék – problémák és távlatok (89-115), ROSSI-LANDI, FERRUCCIO: Gondolatok a nyelvi elidegenedésről (117-131), SKWARCZYŃSKA, STEFANIA: A konkrét költészet és az azzal rokon jelenségek helye a tudományos poétika érdeklődési körében (133-145), PÉTER MIHÁLY: A költői nyelv szemantikájáról (147-161), SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben (163-186), HORÁNYI ÖZSÉB: Kultúra és metaszemiotika a filmben (187-206), SÁGI MÁRIA: Átfordítható-e a zenei nyelv festőire (207-220), GRÁFIK IMRE: Betűjegyet tartalmazó tulajdonjелеinkről (221-238), Munkaközösség: Adatok május elseje szemiotikájához (239-256), VOIGT VILMOS: Áttekintés a kultúra szemiotikájáról (257-275).

Implicit módon szinte mindegyik tanulmány érintkezik a szövegtudomány valamelyik területével, ez különösen a nyelvészet körébe vágó tanulmányokra érvényes (l. a felsorolásunkat), melyek közül PÉTER MIHÁLY és SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY dolgozata kimondottan műalkotás-elemzéssel foglalkozik. De BIERWISCH, LIEB, ROSSI-LANDI, SKWARCZYŃSKA dolgozata is több olyan elgondolást tartalmaz, amelyek a műelemzésben hatékonyan alkalmazhatók (l. BIERWISCHnek az extenzióról és a konnotációról szóló megállapításait vagy SKWARCZYŃSKÁnak a költészetre vonatkozó fejtegetéseit). A kötet második részében található kutatási beszámolók a kultúra és a szemiotika egyes kérdéseiről adnak rövid, de igen tartalmas elemzéseket. Szemantikáról (RUZSA IMRE), nyelvfilozófiai analízisről (KELEMEN JÁNOS) esik szó ezekben a beszámolóokban. A szerzők szemügyre veszik az esztétikai és a szemantikai információ problémáit (HALÁSZ LÁSZLÓ), a tér és az idő kérdését a szövegben (SEGRE, CESARE). KANYÓ ZOLTÁN a generatív poétika és az irodalmi szövegek elméletéről szóló kutatásaiba enged bepillantást, É. KISS KATALIN pedig a műfordítás szemiotikai problémáit elemzi. De utalhatunk a kommunikációelméleti és pszicholingvisztikai kutatásokra is (PLÉH CSABA) vagy a lengyel kutató tollából (ANDRZEJ BOGUSLAWAKI), J. R. SEARLE szabályelméletéről olvashatunk szakszerű tájékoztatást.

A kötetnek igen értékes része OROSZ MAGDOLNÁnak a munkája: A magyar szemiotikai kutatások bibliográfiája (445-470), mely kb. jó másfél évtized termését (1959-1976) veszi számba. A szerző munkája szorosan kapcsolódik az Aacheni Szemiotikai Munkacsoport tevékenységéhez, melynek célkitűzése az, hogy fejlessze az interdiszciplináris szemiotikai kutatásokat és hozzáférhetővé tegye a közép-kelet-európai nyelvtérségeken megjelent szemiotikai tanulmányokat az egyetemes tudományos élet számára. OROSZ MAGDOLNA gazdag és gondosan összeállított bibliográfiai jegyzéke hűen tükrözi azt a nagy fokú szemléletbeli változást, ami a legutóbbi évtizedekben a magyar humán tudományokban is végbement.

Összefoglalásunkban a magyar szövegelméleti (szövegtani) stúdiumok gazdagságában úgy próbáltunk rendet teremteni, hogy fejezetekre osztva – két részben – számoltunk be a szöveg szemlélet meghonosodásának előzményeiről, és végül – jelenlegi fejezetünkben – a szöveg szintűsége alapozott irodalmi műalkotások elemzéséről és a velük szoros kapcsolatban álló stilisztikai vizsgálódások eredményeiről.

Természetesen ezt a célkitűzésünket úgy-ahogy a második és a harmadik fejezetben sikerült megvalósítanunk. A magyar szövegtani kutatások elmélete és módszertana című negyedik fejezetben (ezeket I. PETŐFI – BÉKÉSI szerk.: 1991. 73–116), bár jórészt az elméleti és módszertani kérdések számbavételére törekedtünk, ám már itt sem tudtuk maradéktalanul elhatárolni az „elméletet a gyakorlattól” (mindezt az anyag könnyebb áttekinthetősége érdekében), ami még inkább érvényes a jelenlegi fejezetre. Éppen azért ebben a fejezetben a műalkotás- és stilisztikai elemzés gyakorlatát elméleti kérdések taglalása is tarkítani fogja.

Természetesen nem vállalkozhatunk annak az empirikus anyagnak még a vázlatos bemutatására sem, amely az oktatói és tudományos tevékenység során gyülemlett fel a szakirodalmunkban. Országos szintű folyóirataink közül általában a következők közölnek rendszeresen szövegelméleti kérdéseket tisztázó tanulmányokat és műalkotáselemzéseket (beleértve a stilisztikai vizsgálódások eredményeit is): Magyar Nyelv (MNY.), Magyar Nyelvőr (Nyr.), Nyelvtudományi Közlemények (NyK.), Édes Anyanyelvünk (ÉA), Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae (ALH), Filológiai Közlöny (FilKözl.), Magyartanítás (Mtan.), Irodalomtörténet (It.), Irodalomtörténeti Közlemények (Itk.), Literatura (Lit.), MTA I. (Nyelv- és Irodalomtudományok) Osztályának Közleményei (MTA I. OK), Helikon (Hel.), Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae (ALitt.), Magyar Filozófiai Szemle (MFilSz), Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (SSlav.), Magyar Tudomány (MTud.), Vigilia (Vig.), Nagyvilág (Nagyv.) stb., valamint a Jelenkor (Je.), a Kortárs (Kort.), az Alföld (Alf.), a Kritika (Kr.), a Tiszatáj (Ttáj), Új Írás (ÚÍ), a Vasi Szemle (VasiSze), a Napjaink (Napj.), az Életünk, a Valóság (Vság). A külföldön megjelenő magyar nyelvű folyóiratok és időszaki kiadványok közül, amelyek témánkba vágó tanulmányokat és cikkeket közölnek, a következőket említhetjük meg: Híd (Novi Sad – Újvidék), Hungarológiai Közlemények (HungKözl. – Novi Sad – Újvidék), Üzenet (Subotica – Szabadka), Létünk (Subotica – Szabadka), Tanulmányok/Studije (Tanulmányok – Novi Sad – Újvidék), a Hét (Bratislava – Pozsony), Irodalmi Szemle (IrodSzle – Bratislava – Pozsony), a Szocialista Nevelés (SzocNev. – Bratislava – Pozsony), a Korunk (Kor. – Cluj-Napoca – Kolozsvár), Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyÍrK – Cluj-Napoca – Kolozsvár), Utunk (Cluj-Napoca – Kolozsvár), Igaz Szó (IgSzó – Tg-Mureș – Marosvásárhely), Magyar Műhely (MMűhely – Paris), Irodalmi Újság (IrodÚjs. – Paris), Új Látóhatár (ÚjLátóh. – München) stb. De mindezek mellett a folyóiratok és kiadványok mellett meg kell említenünk egyetemeink és főiskoláink folyóiratait és szakkiadványait, a kongresszusok és konferenciák anyagát tartalmazó kiadványokat, mert ezekben ugyancsak igen elmélyült és színvonalas szövegelméleti dolgozatok találhatók és olyan műelemzéseket olvashatunk bennük, amelyeket méltán tekinthetünk a korszerű műelemzések mintapéldányainak. Mint az előbbi felsorolásban, itt sem a teljességre törekedve, a következő szakfolyóiratokra és kiadványokra hívjuk fel az olvasó figyelmét: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica (AUBud-L), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Sectio Ethnographica et Linguistica (AUSz-SEL), a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (JGyTF Tud. Közl., Szeged), Studia Poetica (Szeged), A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (SzT Közl.), A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (NyTF Tud. Közl.), Folia

Practico-Linguistica (F-P-L) (Budapesti Műszaki Egyetem), Nyelvpedagógiai Írások (NyPI) (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest), Elmélet és módszer. Nyelvoktatás felsőfokon (ElmMod.) (Külkereskedelmi Főiskola, Budapest), Fordítás-elméleti füzetek (FEF) (ELTE Fordítás- és tolmácsoló intézet, Budapest) stb. – (A magyar szövegtan eddigi eredményeit l. a Hungarológiai Értesítő következő fejezeteiben: Stilisztika, szépirodai nyelv és a velük összefüggő kérdések; Nyelvtan (alak- és mondat) – szövegtan; azonkívül A magyar irodalomtudomány bibliográfiája című részben, valamint az *Analecta Linguistica* (Budapest – Amsterdam) Hungarian című fejezetében 1977-től 1985-ig bezárólag.)

Az új szemléletű, mondjuk így: strukturalista fogantatású műalkotáselemzés egyik első példánya SZABOLCSI MIKLÓS nevéhez fűződik (SZABOLCSI MIKLÓS: *A verselemzés kérdéseihez*. József Attila: Eszmélet. Budapest, 1969.). „Módszertani kísérlet ez a dolgozat – írja a neves magyar irodalomtudós –, kísérlet arra: mi az, amit nyelvészeti, statisztikai, stilisztikai, irodalomtörténeti, irodalomelméleti módszerekből, amelyeket a hazai és külföldi szakirodalomban újabban alkalmaznak, egy vers vizsgálatánál, magányos, egyéni kutatómunkával hasznosítani lehet”. (SZABOLCSI: i. m. 13.)

Valóban SZABOLCSI a fenti idézetben említett tudományterületek kínálta lehetőségeket figyelembe véve látott hozzá József Attila egyik legbonyolultabb versének az elemzéséhez. A legkisebb elemekből, a hangokból kiindulva jut el a s z ö v e g e l e m z é s i g, amely egyben a vers tartalmi mondanivalójának „világnézeti rétegződésének, belső szerkezetének” a feltárását is jelenti.

Az elemzés módszere ma is tanulságos, hiszen egy kiválóan képzett kutatónak nemcsak az imponálóan gazdag szaktudása, szintetizáló ereje nyilvánul meg ebben a verselemzésben, de legalább ilyen mértékben érezzük benne az intuíció és az empátia erejét és mélységét is.

SZABOLCSINAK A verselemzés kérdéseihez című tanulmánya nemcsak kísérlet egy komplex elemzési módszer megteremtésére (és nem is sikertelen próbálkozás!), egyben tudománytörténeti, elméleti szempontból is igen jelentős. Elméleti jelentőségét növeli az a tény is, hogy – amolyan „háttérágazatként” – igen elmélyült tanulmányt közöl a szövegelemzés és a történetiség kérdéséről (i. m. 89-102), mintegy elméletileg megalapozva az iménti verselemzési módszerét (Ez a 3. fejezetként közölt tanulmánya először az 1966. évi FILM Kongresszuson hangzott el).

„Stílusát”, szemléletét tekintve a SZABOLCSI-féle próbálkozással rokonítható a *Formateremtő elvek a költői alkotásban* című tanulmánygyűjtemény (szerk. HANKISS ELEMÉR és SZABOLCSI MIKLÓS. Budapest, 1971.) csakúgy, mint *A novellaelemzés új módszerei* (Szerk. HANKISS ELEMÉR. Budapest, 1971.). Ezeknek a köteteknek a tanulmányai voltaképpen azoknak a tudományterületeknek a lehetőségeit hasznosítják, amelyeket az imént – SZABOLCSIT idézve – gondolatban végigjártunk. A tanulmányok szerzői, ha nem is mindig explicit, de implicit módon föltétlenül arra törekedtek, hogy egységes rendszerbe, valamilyen műalkotás-elméletbe fogják össze elgondolásaikat. Gondolati – eszméi próbálkozások, de mindenképpen tanulságosak. Ezt mondhatjuk a már többször említett HANKISS ELEMÉR akkori tevékenységéről is. *Az irodalmi mű mint komplex modell* című tanulmánya (Budapest, 1985.), mely a hetvenes évek elején készült akadémiai doktori értekezésnek, és csak ily késéssel jelent meg nyomtatásban, a korszak kimagasló irodalomtudományi alkotása. A tanulmány színvonalát és tudományos igényességét nem csupán az igen elmélyült és több területre is szakszerűen tekintő elméleti és módszertani megállapításai emelik, hanem azok a gyakorlati – pontosabban szólva: elméleti és gyakorlati – műelemzések, amelyeket e kötetben olvashattunk Kosztolányi: Otkóberi táj... című költeményéről (első megjelenési helye: Érték és társadalom. Budapest, 1977. 81-110) vagy Shakespeare Hamletjéről (l. A népdaltól az

abszurd drámáig. Budapest, 1969. 131-199). Nem kell megállnunk, az effajta sikeres próbálkozások sorát folytathatjuk.

NÉMETH G. BÉLA nem csupán élenjáró művelője a magyar irodalomtörténetnek és a par excellence magyar és egyetemes irodalomtudománynak (Mű és személyiség. Budapest, 1971.; Létharc és nemzetiség. Budapest, 1976.; Küllő és kerék. Budapest, 1981.; Századutóról – századelőről. Budapest, 1985.; Hosszmetszetek és keresztmetszetek. Budapest, 1987. – hogy csak az utóbbi évek néhány vaskosabb kötetét említsük, nem is beszélve a folyóiratokban publikált több tucat magvas tanulmányáról), hanem legalább ilyen nagy szakértelemmel vállalkozik a magyar és az egyetemes irodalom kimagasló műalkotásainak új szemléletet tükröző korszerű elemzésére. Elegendő, ha megemlítjük egy Balassi, egy Arany, egy Komjáthy s egy Nietzsche-vers mintaszerű elemzését (l. a Küllő és kerék című kötetben) vagy „az impresszionista 'esszéizmus' – szubjektívizmusát kiküszöbölő”, tudományos egzaktásra törekvő módszerét, mellyel megközelíti és értelmezi Arany, Mikszáth, Petelei, Justh, Tömörkény, Gárdonyi vagy Herczeg egy-egy művét, esetleg pályájuknak egy-egy döntő szakaszát, de kisebb tanulmányokban, igen elmélyült verselemzésekben tárja fel Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Németh László problémavilágát, és Radnóti Miklós, valamint Pilinszky János egy-egy jelentős költeménye alkalmat ad a neves tudósnak, hogy szakszerű verselemzéssel felnyissa e két kiváló alkotónk „esztétikumának zárait” (l. a Századutóról – századelőről című kötetben). Ugyanez az igényesség jellemzi Petőfi egyik versének, az Itt van az ősz, itt van újra... címűnek az elemzését is. „A tragikumba hajló tragikomikum” utánozhatatlan mintaképe az a műalkotásértelmezés is, melyet NÉMETH G. BÉLA tollából olvashatunk Bródy Sándor: Rembrandt eladja holttestét című elbeszéléséről (l. Létharc és nemzetiség című kötetben).

Magyar nyelven nemigen írtak meghatóbb és méltóságában szebb verset a szenvedésről (ha a szenvedés megérdemli e jelzőt) Babits Balázsolás című versénél. Örök kérdése mindenfajta művészetnek: „hogyan lehet és hogyan kell elviselni a szenvedést”, a gyermekkortól a felnőtté válásig, a halálig. NÉMETH G. BÉLA a kérdésnek nemcsak a filozófikus, lélektani oldalát világítja meg, hanem a nyelvi, poétikai eszközök szakszerű felmutatásával is értékelteni tudja, hogy „(...) a gyermek hisz, remél és cselekszik, a felnőtt (kétséget ismerve) tud, remél és cselekszik.”

NÉMETH G. BÉLA nem nagyon használja a korszerű szövegelméleti kifejezéseket a műalkotások elemzésekor, legalábbis a „jelenség szintjén” ritkán találkozunk velük az olvasó, ám a „lényeg” nagyon is érzékelteti e kifejezések tartalmát. Elemzéseiben szétválik a valóság a fikciótól, az író által „teremtett világ” a való világtól, a „lehetséges világokat” is a nyelvi, poétikai és stilisztikai eszközök mesteri kezelésével varázsolja élénk, de úgy, hogy a fikciót, a „lehetséges világot” is való világnak érezzük. Ezt bizonyítja jeles irodalomtudósunk a Tímár Virgil fia című Babits-regény elemzésekor, de ezt érezzük és szinte kitapintjuk, ha NÉMETHnek a Babits Halálfi című regényéről vagy költeményeiről szóló értelmezését olvassuk (l. NÉMETH G. BÉLA: Babits, a szabadító című kötetben. Budapest, 1987.). Vajon a konnotációkkal dústott József Attila-versekről írott elemzései nem a fikció mögött rejlő való világot tárják élénk a korszerű műelemzés eszközeinek mesteri kezelése révén? (l. NÉMETH G. BÉLA: 7 kísérlet a kései József Attiláról című kötetben. Budapest, 1982.). NÉMETH G. BÉLA a műalkotások elemzésekor – egy kissé allegorikusan fogalmazva – leszáll a „mélyszerkezetekig”, és innen elindulva, a szükséges „transzformációk” segítségével tárja élénk a „felszíni szerkezetet”, a való világot anélkül, hogy kijátszaná a megkerülné a kötelező szabályokat.

Teljes biztonsággal ugyanezt mondhatjuk SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY szövegelméleti, pontosabban szólva: műalkotáselemzési és elbeszéléseleméleti tevékenységéről is. SZEGEDY-MASZÁK igen színes és gazdag munkásságában a szövegelméleti (szöveg-

szemiotikai, szövegsemantikai, általában a műalkotáselemzési) terminológia és a velejáró szemlélet explicitebb módon nyilvánul meg, mint NÉMETH G. BÉLÁNÁL, e tekintetben ő tartózkodóbb, mint SZEGEDY-MASZÁK, de mindkettő némileg más-más „stílusban” elemzi a műalkotásokat, hogy aztán különféle utakon a közös célba érjenek. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLYnak is, a széles látókörű irodalomtudósnak csak futólag utalhatunk egy-két műalkotáselemzéssel foglalkozó munkájára.

Tevékenysége abban is hasonlít NÉMETH G. BÉLA irodalomtudományi és műalkotáselemzési tevékenységéhez, hogy gyakorlati vizsgálódásait mindig igen elmélyült elméleti fejtegetésekkel indokolja (l. *Világkép és stílus* című tanulmánykötetét. Budapest, 1980.), legyen szó műelemzésről vagy más jellegű irodalom- vagy művelődéstörténeti vizsgálódásról. Idézett munkájában Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Kemény Zsigmond, Kosztolányi, Alain Robbe-Grillet elemzéseket olvashatunk, „Műértelmezéseimben arra törekszem – írja SZEGEDY-MASZÁK –, hogy a szöveget az írás tevékenységének olyan eredményeként tanulmányozzam, amely önmagában rejtí működési elvét. Két irányú vizsgálat a célom: a jelentő szöveg és a jelentett világ kölcsönhatását igyekszem központba állítani. Más szóval, elképzelésem szerint a bölcséleti és a költői világkép nem követi egymást, nem ok és következmény, hanem egyidejű egymással” (i. m. fedőlap).

Nagyrészt ezt a vallomást támasztja alá egy másik könyvecskéje is (l. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: „A regény, amint írja önmagát”. Elbeszélő művek vizsgálata. Budapest, 1980.), melyben a neves szerző Kosztolányi Caliguláját, Krúdy Gyula Utolsó szivar az Arabs szürkénél című műveit elemzi a hetvenes évek eleje óta kikristályosított komplex szövegelméleti felfogás és módszer alapján, Kosztolányi Esti Kornélijának és Alain Robbe-Grillet műveinek pedig a jelentésrétegeit tárja fel. Elmélyült értekezést olvashatunk ebben a kötetben a mítosz és a történetmondás viszonyáról (i. m. 34-57), arról, hogy az irodalomtörténész és általában a műalkotáselemző szakember milyen kérdéseket tehet föl önmagának a mítosz felhasználásának lehetőségeiről (vö. i. m. 53).

A röviden ismertetett kötet zárótanulmánya Eszterházy Péter a Termelési-regény című alkotásának a bemutatása, mely SZEGEDY-MASZÁK szerint, már címlapjával is a tagadás szellemét tükrözi, a társadalom agyonirányítottságának, kifordítottságának a hű képe.

Csak utalni kényszerülünk FÓNAGY IVÁN igen értékes és elmélyült munkáira (FÓNAGY: 1959., 1963a., 1963b., 1972., 1974., 1978., 1984.), mert igen nehéz feladat a több száz munkából a legjelentősebbeket kiválogatni. Ezért a továbbiakban is csak utalásokra szorítkozhatunk. VERES ANDRÁS: *Mű, érték, műérték*. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére című kötetében (Budapest, 1979.) különböző módszerekkel próbálja „lefordítani” a művészt a tudomány nyelvére. Esztétikai, poétikai (nyelvi), retorikai, stilisztikai, pszichológiai és szociológiai módszerek segítségével próbál közelebb férkőzni a műalkotásokban rejlő művészi értékekhez Petőfi (Az ítélet), Arany (Kertben), Ady (Az eltévedt lovas), Móricz (Tündérkert), Fejes Endre (Rozsdatemető), Konrád György (A látogató) és Kertész Ákos (Makra) alkotásait vizsgálva. (L. még MAGYAR MIKLÓS: 1972., 1975., 1977., 1981., 1985a., 1985b., 1987.)

Az igen jó nevű irodalomtörténészünk, POMOGÁTS BÉLA az elmúlt évek során nem keveset tett annak érdekében, hogy a magyar olvasót közelebb segítse a költemények értelméhez, a szöveg jelentéséhez. Itt csupán két kötetére utalunk: *A tárgyas költészetől a mitológizmusig*. A népi líra irányzatai a két világháború között (Budapest, 1981.) és *Versek közéről*. Értelmezések és magyarázatok. (Budapest, 1980.) – (A témába vágó más munkáit l. a Hungarológiai Értesítő 1977-1985 közötti számaiban.)

A versek közéről című kötetében huszonhárom magyar költő egy-egy versét értelmezi. Elemzéseiben vissza-visszatérő motívum az, hogy „a versek jelentése nemcsak a

költő közléseiből és utalásaiból épül fel, hanem a költemény formai és nyelvi tulajdonságaiból is: a szerkezetből, a szóképekből, a nyelvi anyagból, a ritmusból és a rímelésből".

POMOGÁTS másik munkájában (A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Budapest, 1981.) négy költői modell leírását kísérli meg (Erdélyi József és Illyés Gyula – az ábrázoló-leíró tárgyiasság költői, Sinka István és Gulyás Pál – a költői mitologizmust képviseli) eszme- és stílustörténet elve alapján. POMOGÁTS elemzéseiben a költőnek nemcsak az eszmei-tudati világát tárja fel, hanem azt is kifogástalanul tudja érzékeltetni, hogy a költőt miként segíti a nyelv, a szöveg költői világának feltárására.

Erre kap az olvasó igen-igen szakavatott választ SOMLYÓ GYÖRGYNEK *Philoktétesz sebe* című könyvében (Budapest, 1980. 2. kiadás 1986.), mely alcíme és rendeltetése szerint is valójában „Bevezetés a modern költészetbe”. Mostanában magyar nyelven aligha született ennél elmélyültebb tanulmány a szó igazi értelmében vett modern költészet műhelytitkairól, „kelléktáráról”, a költői eszközök, a nyelv, a szóképek, a szöveg kínálta lehetőségek felhasználásáról, arról, amit sokan az „érthetatlenség” kategóriájának szoktak nevezni. SOMLYÓ a költészet „érthetatlenségének” a titkát igyekszik feltárni annak a kelléktárnak a megmozgatásával, amit az imént idéztünk. Az „érthetatlenség” mögött – kissé leegyszerűsítve a viszonyokat – valójában a költészet „lényege” rejlik. „Ha a költők szavait kivetkőztetjük a műzsai művészet színeiből – érvel Szókratész Platon Államának tizedik könyvében – s a maguk csupaszságában mondjuk el őket, azt hiszem, te is tudod, miképp hangzanak... Nem olyanok-e, mint amilyenné a fiatal, de nem szép arc lesz, ha a fiatalság már eltűnt róla?” (Idézi SOMLYÓ: 1986. 113.) S ehhez SOMLYÓ már hozzátesszi: „Nos, a költemény szavainak ez a kivetkőztetése »a műzsai művészet színeiből«, vagyis eredendő és egyetlen változhatatlan megjelenés^P formájából, az, amit a kritika és irodalomtörténet jelentős része e tudományoknak szinte kezdetektől fogva művel, így kívánván »megérteni« azt, aminek valóságos megértését éppen ezzel akadályozza”. (SOMLYÓ: 1986. 114.) – S ha ez így van, márpedig így van, akkor hol a kiút? – kérdezheti joggal a kíváncsi olvasó. Mellőzve SOMLYÓ ragyogó okfejtésének több részletét, az „érthetatlenséget” azzal tudjuk feloldani és ezáltal a költészet lényegéhez közeledni, ha a „művészetet mint nyelvet” (JURIJ LOTMAN) fogjuk fel, egyúttal elismerve azt is, hogy amióta költészet létezik a világon, amely a „nyelv művészete”, a „nyelv nyelve”, nem azonos, nem lehet azonos a beszélt nyelvvel. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy már a középkorban tudatosították a bölcsek, hogy ti. a költői nyelvnek legalább négy jelentésrétege van: betű szerinti, allegorikus, morális és analogikus. Nyilvánvaló, nem a számszerűség a döntő, hanem az, hogy az irodalmi műalkotásban (legyen az vers, próza vagy dráma) több jelentésréteg van, s ahogy Rimbaud mondja édesanyjának a kérdésére: hogy hogyan kell érteni a verseit, „(...) Úgy kell érteni – mondja Rimbaud –, ahogy írtam, betű szerint és minden lehetséges értelemben” (idézi SOMLYÓ: 1986. 117).

De van irodalom, és van irodalomtudomány, és léteznek rokon tudományok, melyek a költészet „érthetatlenségét” szeretnék eloszlatni, a „lehetséges értelmeket” megvilágítani azáltal, hogy ezeket a fogalmakat a tudományos egzaktuság rangjára emeljék, természetesen anélkül, hogy ezzel a költészet valamit is vesztené a varázsából. A magyar szövegtudomány vagy szövegstiliztika rendelkezik két kiváló magyar kutatóval olyan két színvonalas munkájával, melyeknek az a rendeltetésük, hogy a költészetnek az előbb említett „érthetatlenségét” feloldják, ill. hogy beavassanak az „értést” elősegítő nyelvi, poétikai, retorikai, stilisztikai eszközök értelmezésének a művészetébe anélkül, s ezt még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezt az értelmezést összemérnénk a költői mű „tartalmával”, mert mint Oszip Mandelstam Dante-tanulmányában mondja, hogy ti. ha egy költői mű tartalma elmondhatóvá válik, ez a legbiztosabb jele annak, hogy hiány-

zik belőle a költészet (I. SOMLYÓ: 1986. 115). MARTINKÓ ANDRÁS: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* (Budapest, 1983.) és TÖRÖK GÁBOR: *A pecsétek feltörése* (Budapest, 1983.) című könyve olyan kulcsot ad még a szakavatott olvasó kezébe is, mely közelebb viszi a „lehetséges értelme” felderítéséhez. MARTINKÓ könyve interjúk formájában Balassi Bálint, Faludi Ferenc, Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarthy Mihály, Arany János, Tompa Mihály és Ady Endre verseiben, költeményeiben a költőknek azokat a nyelvi, stilisztikai bravúrait akarja az olvasóhoz közelebb hozni, szépségüket, „milyenségüket” bemutatni, amelyek olykor nem csupán a vers helyes értelmezését (többféle értelmezésének lehetőségét) nehezítik meg, hanem gátolják maguknak a szavaknak a megértését is.

TÖRÖK GÁBOR könyve, *A pecsétek feltörése*, a metaforikus cím ellenére is azt sugallja az olvasónak, amit a metafora mond, ill. jelent. Ha van „érthetatlenség” a költészetben, ez a könyv éppen ezt akarja eloszlatni. „Mai líránkat olvasva” – ez a könyv alcíme, a mai magyar költészet alkotásainak a legjaván próbálja bemutatni a szerző, hogy miként kell és miként lehet olvasni a modern verset. TÖRÖK GÁBOR más műveiben is (pl. *A líra: logika*. József Attila költői nyelve (Budapest, 1968.); *Költői rébuszok* (Budapest, 1974.); *József Attila-kommentárok* (Budapest, 1976.); *Lírai igefüggvények stilisztikája* (Budapest, 1974.) és több tucat tanulmányában) vizsgálja azokat a kérdéseket – az esztétika, az irodalomtudomány, a stilisztika, a jelentés, a retorika, sőt a szemiotika, a kommunikációelmélet és a szövegelmélet eredményeit is hasznosítva –, amelyek közelebb visznek a lényeghez. Ahhoz ti., hogy mi is a lírai műalkotás lényege.

TÖRÖK GÁBOR műalkotás-elemzéseiben szükségképpen „átáll” a műközpontú megközelítési módra, a vers jelentését tárja fel a nyelvi, stilisztikai, poétikai elemzés révén. Ám a szerzőt nem kábitja el a műközpontúság bővölete, a teljesebb élményért, azért az „üzenetért”, amit a költemény továbbít nekem, a befogadónak, a költő világképének feltárásáért TÖRÖK GÁBOR is ki-kitekint a mű határain túlra is, akár csak a kiváló irodalomtudósunk, KIRÁLY ISTVÁN Ady költői és művészi képének a megrajzolásakor (I. KIRÁLY: 1970., 1982.). Az irodalomtudós elkápráztató szakmai jártassága, a gondolatosság és a műalkotás szépsége iránti érzéke, annak a több száz versnek az elemzése, melyet Adyról szóló monográfiájában az olvasó elé tár, követendő és mintapéldája annak, amit a szó valódi és igazi értelmében komplex elemzési módszernek nevezhetünk. KIRÁLY célja ezekben az elemzésekben a nagy költő világképének a feltárása, s ez a „képelemzés” a szövegszintű, műközpontú szemléleten át a szociológiáig mindent felhasznál, ami közelebb visz a hiteles világkép feltárásához. Ezt a módszert alkalmazza remek érzékkel a Kosztolányi-versek elemzésekor is (KIRÁLY ISTVÁN: Kosztolányi. Vita és vallomás. Budapest, 1986.). Kosztolányi *Hajnali részegségének* elemzése nemcsak műalkotáselemzési bravúr, az olvasó ritkán találkozik ilyen elmélyült műértelmezéssel, hanem egyszersmind alkalmat ad a jeles irodalomtudósunknak arra is, hogy kifejtse az ún. „hosszú versről” (poéma, az oratórium, a hosszú ének stb.) szóló felfogását. KIRÁLY ISTVÁN elemzéseiben a tudós sohasem kényszeríti sarokba a műértőt, a kettő harmonikus egységben kiegészíti egymást, s elemzéseit ez teszi hitelessé és olvasója számára élményszerűvé.

Az erdélyi IZSÁK JÓZSEF kitűnő kétkötetes Illyésről szóló monográfiája (IZSÁK JÓZSEF: Illyés Gyula költői világképe 1920–1950. Budapest, 1982. és uő: Illyés Gyula költői világképe 1950–1983. Budapest, 1986.) mintha szimmetriája lenne mindannak, amit az imént KIRÁLY ISTVÁN elemzési módszeréről mondtunk. IZSÁK is imponálóan gazdag ismeretanyag birtokában, csodálatos beleérzőképességgel világítja meg Illyés Gyula hat évtizedes költői és írói útját. IZSÁK JÓZSEF egy pillanatra sem tagadja a szöveg szerepét a költő világképének a feltárásában, hiszen irodalomtudósokat idézve állapítja meg velük egyetértően, hogy „(...) századunk költészetében felfedezhető egy bizo-

nyos stilisztikai, strukturális egység. A nyelvi magatartás, a tematikai irányultság, a közös világélmény kialakított egy nemzetek feletti költői nyelvet" (IZSÁK: Illyés Gyula 1. kötet, 10). Ám IZSÁK sem áll meg a műközpontúság nyújtotta lehetőségeknél, de tudomásul veszi a nyelvi, művészi eszközök egységesülésének a folyamatát, azt ti., hogy a Baudelaire előtti vers, példának okáért, az ember „elsődleges érzékszerveihez” szól, a modern vers viszont nem csupán az ún. primer érzékszervekhez szól, hanem a felsőbbrendűekhez is. Tehát a modern költő egyszerre minden érzékszervével igyekszik tapasztalni a valóságot, s a valóságnak ez a szimultán érzékelése teszi „homályossá” a modern verset (IZSÁK: i. m. 18). Ezekkel a „buktatókkal” IZSÁK mind tisztában van, de a szavak, szóképek mögött meghúzódó jelentések mögül bátran kitekint a valóságra is, mert ezáltal válik világossá a költő világképe.

Csak közbevetőleg jegyezzük meg: mindarról, amit itt a költői nyelvről egy-két gondolat erejéig papírra vetettünk, TAKÁCS FERENC kitűnő kis monográfiájában részletes és igen szakszerű tájékoztatást kaphat az olvasó. TAKÁCS T. S. Eliotnak gazdag irodalomkritikai munkásságából, az ún. „érzékelésmód széttagolódásáról” szóló felfogását ismerteti, és behatóan foglalkozik a költői nyelvhasználatról szóló gondolataival, amelyeket főleg nyelvi-stilisztikai, történeti és filozófiai szempontból világít meg. Úgy véljük, TAKÁCS FERENC monográfiája (T. S. Eliot a költői nyelvhasználatról. Budapest, 1978.) egy olyan művész gondolatait vizsgálja, akinek minden megállapítása időszerű a „költészet és a nyelvi motiváció” szempontjából.

Nem kétséges, hogy a műelemzések szinte áttekinthetetlen gazdagságának a legfőbb forrása a szövegelméleti szemlélet nagyfokú térhódítása, s ezt még akkor is állíthatjuk, ha a műalkotáselemzések nem mindegyikében találkozunk a szövegelmélet par excellence fogalmi rendszerének a használatával. RÁBA GYÖRGY, a költő és a tudós legújabb tanulmánykötetében, a *Csend-herceg és a nikkell szamovárbán* (Budapest, 1986.) egyáltalán nem hemzsegek a szövegelméleti műszavak, mégis elemzéseiben ott érezzük a megszokott verselemzésektől való eltérést, a másságot, a szó igazi értelmében vett modernséget. Ady, Babits, József Attila, Füst Milán, Szabó Lőrinc, Kassák és örökségük folytatóinak a verseiben a neves költő és irodalomtudós nem azt keresi és vizsgálja, hogy miért szép a vers, bár elemzéseiből ez is kiderül, hanem arra keresi a választ, milyen a szóban forgó műalkotás. Végső célja neki is a költői víkágkép feltárása a műalkotás legkorszerűbb eszközeivel, annak az „új világnak” a bemutatása, amelyet a költő hódít meg a líra számára.

Úgy látszik, az irodalomtudomány is, hogy kereste és megtalálta kapcsolatait a „rokonokkal”: a nyelvtudománnyal (szövegelmélet és beszédaktus-elmélet), a stilisztikával, a poétikával, a lélektannal, a szociológiával, a filozófiával, a logikával, a kommunikációelmélettel, a szemiotikával, a pragmatikával, – most már elérkezettnek látta az időt, s érettnek a helyzetet arra, hogy eddigi műalkotáselemzési örökségét felülvizsgálja. Költők és írók, nagyon tekintélyes irodalomtudósok és filológusok ragadnak tollat, hogy nagyjaink alkotásait a salaktól megtisztítva, amit annak idején a durván szociologizáló és vulgarizáló korszak rakott rájuk, most korszerű módszerekkel értéküknek és ranguknak megfelelően értelmezzék. Igen szép példája ennek az eljárás módnak *A rejtőző Kosztolányi* (Esszék és tanulmányok) című kötet (Budapest, 1987.), amelyben irodalomtudományunk és irodalmunk jeles személyiségei (SÓTÉR ISTVÁN, NÉMETH G. BÉLA, KISS FERENC, LENGYEL BALÁZS, MARGÓCSY ISTVÁN, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, BALASSA PÉTER, BÁRDOS LÁSZLÓ, KELEVÉZ ÁGNES, NEMES NAGY ÁGNES és POSZLER GYÖRGY) Kosztolányinak a művészetét, felfogását vizsgálják (NÉMETH G. BÉLA: Kosztolányi felfogásának néhány eleme), s ennek kapcsán egy-egy versciklusát (MARGÓCSY ISTVÁN: A szegény kisgyermek panasza) vagy regényét értelmezik (SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A véres költő, a Pacsirta, az Aranysárkány). De Kosztolányi

műveinek „reneszánsza” mellett föltétlenül meg kell említenünk a József Attila életútját vagy életútjának egy szakaszát, avagy költői művészetét bemutató monográfiákon kívül (SZABOLCSI MIKLÓS: *Érik a fény*. Budapest, 1976.; BALOGH LÁSZLÓ: *József Attila*. Budapest, 1969.; SZILÁGYI PÉTER: *József Attila időmértékes verselése*. Budapest, 1971. stb.) egy-egy versének korszerű értelmezését is, amely érzékelteti a József Attila költészetére iránti nagyfokú érdeklődést. Neves irodalomtudósaink és fiatalabb kutatóink (SZABOLCSI MIKLÓS, TVERDOTA GYÖRGY, SZIGETI LAJOS, KECSKÉS ANDRÁS, BÓKAY ANTAL és SZÓKE GYÖRGY) legtöbbször gyakorlati célokat követve, korszerű verselemzésekkel gazdagítják a József Attiláról szóló szakirodalmat. De maguk ezek az elemzések jegyzetanyagukban is felbecsülhetetlen bibliográfiai értéket jelentenek a kutató számára (I. József Attila-versek elemzése. Harmadik kiadás. Budapest, 1987.).

A műelemzéseknek ezt a sorozatát gazdagítják a következő kötetek is (csak találmra kiragadott címetek idézhetünk): FÜLÖP LÁSZLÓ: *Realizmus és korszerűség*. 20. századi magyar regényírók. Budapest, 1987.; BALASSA PÉTER: *Észjárások és formák*. Elemzések és kritikák újabb prózákról 1978-1984. Budapest, 1985.; BÉCSY ÁGNES: *„Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”*. Berzsenyi-versek elemzése, értelmezése. Budapest, 1985.; MÉSZ LÁSZLÓNÉ: *Mai magyar drámák* (Illyés Gyula, Hubay Miklós, Sütő András, Örkény István). Budapest, 1977.; uő: *Dráma a 20. században* (Gorkij, Bulgakov, Garcia Lorca, O'Neill, Dürrenmatt). Budapest, 1974.; uő: *Dráma a 20. században*. Második kiadás (Pirandello, Brecht). Budapest, 1980.; SZÁVAI JÁNOS (szerk.): *Boccaciótól Salingerig*. Novellaértelmezések. Második kiadás. Budapest, 1987.

Ezek mellett a „műelemzések kiskönyvtára” sorozatban megjelent kötetek mellett szólnunk kell még – itt is a teljesség legcsekélyebb igényével – néhány olyan kutatónk munkájáról, akik az elmúlt években valóban igen sokat tettek a szövegelméleti szemlélet, a nyelvi alapokon nyugvó műelemzések és értelmezések módszertanának a meghonosításáért. Ezek közé tartozik a már többször idézett BÓKAY ANTAL. Néhány fontosabb tanulmánya: *Elidegenedés és emberi teljesség* (In: It. 1977. 3. 640-659); uő: *József Attila: Világosítsd töl* (In: Itk 83. 1979. 62-70); uő: *A modern grammatika eljárásai a szövegelemzésben* (In: Tudományos Diákköri Tanulmányok I. Pécs, 1973.); uő: *Interpretáció és történetiség* (In: Lit. 5. 1977. 3-4. 197-220); uő: *Szövegstruktúra és az irodalmi interpretáció* (In: Lit. 1981. 1-2. 44-58); uő: *Pszichoanalitikus szövegelmélet és irodalmi interpretáció* (In: Pszichológia 1984. 4. 469-482); CSÚRI KÁROLY: *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című Kassák-költemény emblémaszerkezete (In: Irodalmi és Nyelvi Közlemények 2. 1968. 129-154); uő: *Struktur und Bedeutung von Hugo von Hofmannstals „Das Märchen der 672. Nacht”*. (In: Acta Germanica et Romanica Universitatis Szegediensis 4. 1969. 39-63); uő: *A Kosztolányi-novella motívum- és emblémaszerkezetről* (In: HANKISS E. szerk. *A novellaelemzés új módszerei*. Budapest, 1971. 77-86); uő: *A 672. éjszaka meséje* (Novellaelemzés). (In: Helikon 19. 1973. 1. 95-113); uő: – BERNÁTH ÁRPÁD és KANYÓ ZOLTÁN társszerkesztőkkel: *Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll*. Kronberg, Scriptor Verlag, 1975; uő: *T. A. van Dijk: Beiträge zur generativen Poetik*. (In: ÁNyT. 11. 1976. 307-312); uő: *Ismétlés, narratívika, interpretáció* (In: Lit. 3-4. 1978. 181-190); uő: *Két ismétlés-típus irodalomelméleti státuszáról* (In: HORVÁTH I. – VERESS A. szerk. *Ismétlődés a művészetben*. Budapest, 1980. 309-333); uő: *A „lehetséges világok” szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete* (In: KANYÓ szerk. 1980. 169-200); uő: *Modell-Strukturen und mögliche Welten. Eine literaturtheoretische Untersuchung zu Borcherts Kurzgeschichte: Die Küchenuhr* (In: KANYÓ szerk. 1980. 243-306); I. még BERNÁTH ÁRPÁDNÁL!

Külön kell szólnunk CSÚRI KÁROLYNAK a „Műelemzések kiskönyvtára” sorozatában megjelent a *Lehetséges világok* című kötetéről (Tanulmányok az irodalmi műértel-

mezés témaköréből. Budapest, 1987.), melyben a neves szerző nemcsak mintaszerűen alkalmazza a műértelmezésben a legkorszerűbb módszereket (az ismétlődés strukturáló szerepe, eseményszerkezet és értékrend, érdek- és értékellentétek világa, az irodalmi szövegmagyarázat mint elméletalkotási folyamat, modellstruktúrák és lehetséges világok stb. egy-egy irodalmi alkotáshoz kapcsolva), hanem bevezetőjében kifejti az ún. lehetséges világok elméletének a lényegét. „Itt jegyezzük meg – írja CSÜRI –, hogy a szövegvilágot és a lehetséges világot egyaránt tényállások alkotják, a különbség köztük mégis alapvető. Az eltérés a *Mi?* és a *Miért?* kérdések különbségével ragadható meg legjobban. A szövegvilág esetében csak annyit tudunk, hogy *mi*ből, *milyen* tényállásokból áll ez a világ. A lehetséges világ rekonstruálásakor az is érdekel bennünket, hogy *miért* az adott (és nem más) tényállásokból, s miért az adott módon (és nem másként) épül fel a szövegvilág. Triviális példán szemléltetve: akár a Caligula (Kosztolányi Dezső), akár a Lovastörténet (Hugo von Hofmannstahl), akár A kurátor ítélkezik (Németh László), vagy éppen a Babonák napja (Juhász Ferenc)... minden mondatát megértjük (= szövegvilág), mégsem tudjuk azonnal, miről is szólnak (= lehetséges világ) a felsorolt művek. A *Miért?*-re a választ a szabályrendszer adja meg, a válasz eredménye pedig a szabályrendszer alapján strukturált szövegvilág: a lehetséges világ” (I.m. 32-33).

Aki valamennyire is járatos a magyar szövegelméleti szakirodalomban, annak a számára CSÜRI KÁROLY tevékenysége nyomban felidézi a 45 éves korában elhunyt KANYÓ ZOLTÁN nevét is. A szegedi egyetem igen tehetséges tanára a magyarországi szövegelmélet és műalkotáselemzés egyik legkövetkezetesebb és legmódszeresebb képviselője és szakszerű művelője volt. Erről terjedelmes és alaposan dokumentált publikációi tanúskodnak, melyek közül csupán néhányat sorolhatunk fel. KANYÓ ZOLTÁN: Beiträge zu einer semiotischen Literaturtheorie (In: Acta Germanica et Romanica Univ. Szegedinensis. 4. 1969. 27-38); uő: Irodalomelméleti és stilsztikai közlemények a Sprache im technischen Zeitalter című folyóiratban 1961-1969. (In: Helikon. 14. 1970. 3-4. 399-419); uő: Kritische Bewerbungen zu der Anwendungsmöglichkeit einiger semiotischer Modelle in der Literaturtheorie (In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4-5. 1971a. 267-276); uő: A pragmatika a szemiotikában és a nyelvészetben (In: ÁNYT 8. 1971.b. 105-118); uő: Az irodalmi művek szemiotikai elemzéséről (In: HANKISS E. szerk.: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Budapest, 1971. 501-509); uő: Zur Frage der Methodologie in der Literaturwissenschaft (In: Weimarer Beiträge. 18. 6. 1972. 168-187); uő: Zur Theorie der einfachen Formen (Sprichwörter). Eine semiotisch-literaturtheoretische Untersuchung. 1973. (Kandidátusi értekezés); uő: A grammatikain túli (paragrammatikai) szabályszerűségek kérdéséhez (In: IMRE-SZATHMÁRI-SZÜTS szerk. Jelentés az irodalom és stilsztika. Budapest, 1974. 237-241); uő: La narration et les types du discours (Előadás az International Association for Semiotic Studies 1. kongresszusára. Miláno, 1974. – Kézirat); uő: (BERNÁTH Á. – CSÜRI K. társszerzőkkel): Texttheorie und Interpretation. Kronberg, Scriptor Verlag, 1975.; uő: A közmondások szemiotikai analízise (In: Ethnographia 87. 1976. 3. 389-394); uő: Stil und Konnotation (In: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 22. 1976. 63-77); uő: Kriterium der Fortsetzbarkeit in monologischen konjunktiv verbundenen Ketten (Dargestellt an Hand von Strittmatters Kalendergeschichte „Der Spuk”, (In: VIEHWEGER, D. ed.: Probleme der Textgrammatik II. Studia Grammatica 18. 1977.); uő: Az egyszerű formák rendszerezéséről (In: Studia poetica 7. Szeged, JATE, 1985. 7-16); uő: Vers és kommunikáció (In: A magyar vers. Budapest, 1981. 35-38); uő: Az igazságfogalom az irodalmi elbeszélésben és a „lehetséges világok” szemantikája (In: KANYÓ szerk. 1980. 157-168); uő: Narrativik und „mögliche Welten”. (In: CSÜRI szerk. 1980. 17-22); uő: Die

Verwendung der Semiotik der „möglichen Welten“ in der Analyse literarischer narrativer Texte (uo. 23-31); uő: Probleme der literarischen Kommunikation in linguistischer Sicht (uo. 278-284); uő: Semantik für heimatlose Gegenstände (In: KANYÓ szerk. 1980. 3-115); Sprichwörter – Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik. Budapest, 1981.; KANYÓ szerk.: Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései (Studia poetica 1.) Szeged, 1980.; KANYÓ szerk.: Beiträge zur Semantik der Erzählung (Studia poetica 3.) Szeged, 1980.

Ha CSÚRI KÁROLY és KANYÓ ZOLTÁN tevékenységéről szót ejtettünk, akkor BERNÁTH ÁRPÁD munkásságát is itt kell érintenünk. BERNÁTH is az ún. szegedi csoportnak a tagja, melynek megteremtése hármójuknak: KANYÓnak, CSÚRinak és BERNÁTHnak az érdeme. A hazai és külföldi szakközönség előtt következetes és tudományosan megalapozott szöveg szemléletű poétikai kiadványukkal (Studia poetica) váltak ismertté. A *Studia poetica*, mely a hetvenes-nyolcvanas évek fordulója óta a szegedi József Attila Tudományegyetem kiadványaként szerepel, ma már a tekintélyes nemzetközi szakkiadványok között foglal helyet, hála a kiváló és nagyon felkészült kutatói gárdájának. Ennek a gárdának az egyik tagja BERNÁTH ÁRPÁD, akinek szintén csak néhány tanulmányát említhetjük meg. (BERNÁTH ÁRPÁD: Irodalmi művek értelmezésének kérdéséhez. (In: ItK. 74. 1970. 2. 213-221); uő: Gruppenbild mit Dame, eine neue Phase im Schaffen Heinrich Bölls. Dortmund, 1972. Heft 107, in der Reihe Dortmunder Vorträge; uő: Heinrich Böll: Der Zug war pünktlich című elbeszélése (In: Helikon 19. 1973. 1. 65-79); uő: Zur Stellung des Romans „Gruppenbild mit Dame“ in Bölls Werke (In: MATTHEI, R. hrsg.: Die subversive Madonna. Ein Schlüssel zum Werke H. Bölls. Köln, 1975. Kiepenhauer und Witsch); uő (CSÚRI-KANYÓ társszerzőségében): Texttheorie und Interpretation. Kronberg, Scriptor Verlag, 1975.; uő: A narratív szövegek irodalmi magyarázata (In: Lit. 3-4. 1978. 191-196); BERNÁTH-CSÚRI: Zur Theorie literarisch relevanter Wiederholungstypen in narrativen Textstrukturen (In: Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists (eds. W. U. DRESSLER – W. MEID), Innsbruck, 1978. 613-646; uők: A „lehetséges világok” szemantikájának irodalomelméleti relevanciája (In: Magyar Műhely 19. 64. 1981. 19-33); uők: Remarks on Literary Text-Explanation (In: Quaderni di Semantica 1985. Vol. 6. No. 1. 53-64); BERNÁTH: Heinrich Böll: Hans ohne Hüter című regényének elemzése (In: Studia poetica 6. 1985. 162-189).

A *Studia poetica* eddig megjelent számai egy jól körülhatárolható koncepció birtokában a kiadvány címében foglalt kutatási terület valamennyi pontját igyekeznek bejárni (a poetica fogalma a legtagabban értendő, de központi magva a szövegelmélet és a vele összefüggésbe hozható kutatási programok és módszertanok). Ha csupán az 1985. évi számokat vesszük szemügyre, nyomban kiderül a témák változatossága és gazdagsága. A *Studia poetica* 6. száma *Az elbeszélés értelmezésének stratégiai* című témával foglalkozott (szerk. BERNÁTH ÁRPÁD és CSÚRI KÁROLY) és tizennyolc tanulmányban a szerzők a legkülönbözőbb művek kapcsán próbálták az elbeszélés értelmezésének különféle módszereit, stratégiáit feltárni. (Egy-két kiragadott példa a 6. számból: KIRÁLY GYULA és munkatársai: Az orosz és szovjet narratív poétika Veszeloovszkijtől Lotmanig 40-87; OROSZ MAGDOLNA: E. T. A. Hoffmann fantasztikus meséinek szerkezete, 134-150. Ez a tanulmány igen szorosan kapcsolódik a szerző kandidátusi értekezéséhez: E. T. A. Hoffmanns phantastische Märchen: Strukturanalyse und methodologischer Versuch. Zur literaturtheoretischen Anwendbarkeit des Begriffs der „möglichen Welt”. Kézirat, 1986.; FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Tudományos szöveg és narratívuma, 332-343; BÁNYAI JÁNOS: A breviárium-novellák műfaja: Szentkuthy, 234-243; GEREBEN ÁGNES: Átutalások rendszere az elbeszélésciklus szintaktikájában, 290-307; ODORICS FERENC: Egy elbeszélőtípus leírása: Németh László novellái, 258-276 stb.)

A 7. szám *Az egyszerű formák szemiotikáját* vizsgálja (szerk. BERNÁTH ÁRPÁD és CSÚRI KÁROLY) 13 tanulmányban, melyek közül megemlítjük HORÁNYI ÖZSÉB tanulmányát, A „kép” szó használata a mai magyar köznyelvben II., 187-226, de idézhetjük PLÉH CSABÁT is (A történet szerkezet és a felidézés kapcsolata, 171-186) vagy KOCSÁNY PIROSKÁT (Az aforizma mint szövegtípus és Lichtenberg aforizmái című dolgozatával, 59-73). VOIGT VILMOS Egy nem egyszerű és nem formai kérdés: az egyszerű forma című tanulmánya magát a fogalmat, az egyszerű formát igyekszik tisztázni, 17-26. (VOIGT VILMOS tevékenysége több tudományterület között oszlik meg. Több tucat, a témánkba vágó tanulmányát a már említett bibliográfiai kiadványokban találja meg az olvasó. Így OROSZ MAGDOLNA: A magyar szemiotikai kutatások bibliográfiája (In: Kultúra és szemiotika, Budapest, 1981. 468-469, valamint a Hungarológiai Értesítőben és az *Analecta Linguistica*-ban)). HORVÁTH ALPÁR SZILAMÉR Egyszerű narratív szövegek világszemantikai elemzése (159-170) vagy KERTÉSZ ANDRÁS Kognitív anomáliák az egyszerű formákban. Megjegyzések a logikai konzisztencia problémájához az irodalomelméletben című tanulmányai a kötet központi témájának: az egyszerű formák szemiotikájának a nagyfokú változatosságát bizonyítják. – A többi tanulmányt l. az említett bibliográfiai kiadványok számaiban.

A magyar művelődéstörténet és tudományosság egyik igen jelentős eseménye az 1981. augusztusában Budapesten tartott I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, melynek egyik központi témája a magyar vers volt (l. *A magyar vers*. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Budapest, 1985.).

A kongresszuson a magyar vers különféle aspektusairól hozzávetőleg 80 előadás hangzott el, ám ezekből a legfontosabbakat kiválasztani és méltatni – igen nehéz vállalkozás lenne. Éppen ezért a témának csak a központi kérdésköreit soroljuk fel, a hozzátartozó előadások a fent idézett kötetben találhatók. A kérdéskörök a következők: (1) A magyar vers eredete (nyolc előadással); (2) A magyar vers nyelvi és metrikai alapjai (tizenkét előadással); (3) A magyar vers funkciója a magyar irodalomban (a fejezet tíz előadást tartalmaz); (4) A magyar verstani elméletek története és tipológiája (négy előadás hangzott el erről a kérdésről); (5) A versszerűség kritériumai a 20. századi magyar költészetben (kilenc előadással); (6) A népköltészet a magyar vers rendszerében (tíz előadás) és (7) A magyar vers fordításának lehetőségei és útjai más nyelvekre (ezzel a kérdéssel huszonhárom előadás foglalkozott). A szerzőkről annyit el kell mondanunk, hogy a magyarországi és a külföldi hungarológusok legkiválóbbjai fejtették ki véleményüket a magyar vers legkülönbözőbb kérdéseiről.

Eredményeink számbavétele során többször éreztük annak hátrányát, hogy mind a mai napig még nem rendelkezünk a magyar szövegelméleti kutatásokat összegező bibliográfiával. Ugy véljük, a kutatás megkönnyítése érdekében halaszthatatlanul össze kell állítani a magyar szövegelméleti (szövegtani) kutatások bibliográfiáját, mert másként egyszerűen lehetetlen tájékozódni a napról napra rohamos léptekben növekvő szakirodalomban. Külföldön ilyen szövegelméleti bibliográfiai kiadványok már szép számban forognak közkezen, melyről legutóbb PETŐFI S. JÁNOS számolt be a *Folia Linguistica* hasábjain (l. PETŐFI S. JÁNOS: Report European Research in Semiotic Textology. A historical, Thematic and bibliographical guide. In: *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europae*. Tomus 20/3-4. 1986. 545-571). Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az elmélyült tanulmány szerzőjén, PETŐFI S. JÁNOSon és NYÍRÓ LAJOSon, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadóján kívül magyar szerző nem szerepel az általa felsorolt közel háromezres bibliográfia és monográfia szerzői között, pedig hát legjobb tudásunk szerint egy-két magyar munka is napvilágot látott, amit talán nem ártott volna ebben a tekintélyes kiadványban megemlíteni. Itt utal-

hatunk VOIGT VILMOS *Bevezetés a szemiotikába* (Budapest, 1972.), SZABÓ ZOLTÁN *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai* (Kolozsvár – Napoca, 1977.) című munkájára, vagy OROSZ MAGDOLNA *A magyar szemiotikai kutatások bibliográfiája* című értékes összeállítására (In: GRAFIK – VOIGT szerk. *Kultúra és szemiotika*. Budapest, 1981.), de megemlíthetnénk VÍGH ÁRPÁD *Retorika és történelem* című monográfiáját is, sőt néhány – elméleti kérdéseket tagláló – tanulmánygyűjteményt is.

Annak ellenére, hogy eddigi fejtegetéseinkben is elég gyakran felbukkan PETŐFI S. JÁNOS neve, ám tevékenységét mind ez ideig nem méltattuk tudományos jelentőségének megfelelően. Sajnos, most sem vállalkozhatunk szerteágazó tevékenységének még csak a vázlatos értékelésére sem, hiszen még a legszerényebb terjedelemben elképzelt értékelés is messze meghaladná akármelyik tanulmányának a terjedelmét. Éppen ezért most csupán néhány, magyar nyelven megjelent tanulmányára hivatkozunk, amelyek közül megemlítjük a következőket: A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig (In: Magyar Műhely. Montrouge/France, 1975. 50. 51-58, 51. 41-50 és 52. 34-47); Szövegelemzés – szövegelmélet (In: Mítosz és történelem. Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 3. Budapest, 1978. 275-296); Szöveg és jelentés. (In: Magyar Műhely. Montrouge/France, 1981. 64. 36-59); Szöveg, diszkurzus. (In: Tanulmányok. Studije 15. Szövegelmélet. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete. Novi Sad, 1982. 9-28); Szöveg, modell, interpretáció. A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése. (In: Tanulmányok. Studije 15. Szövegelmélet. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete. Novi Sad, 1982. 137-184); Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. (In: Híd, 1984/6. 856-874); uő: Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi: Akarsz-e játszani című versének az elemzése (In: Híd. 1985. 10. 1313-1329).

PETŐFI S. JÁNOS tevékenységéből még legalább két nagyon fontos mozzanatot kell kiemelnünk. Az első a Hídban megjelent interjújára vonatkozik (DANYI MAGDOLNA készítette. I. a Híd 1984. évi januári 1. számát, 63-90). A nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet című tanulmányában, mely az interjúkészítő kolléganő szakmai illetékességét és jártasságát is nagyon dicséri, PETŐFI az utóbbi évek, főleg a CHOMSKY utáni nyelvészeti gondolkodás – mondhatnánk – „erővonalait” vázolta fel, elméletileg összegezte azokat a változásokat, amelyek a korszerű szövegelmélet kialakulását eredményezték. Izgalmas fejtegetései közül csupán a „Szövegstruktúra – Világstruktúra Elmélet” (Text Struktur Welt Struktur Theorie = TeSWeST) lényegét ragadnánk ki. „A Szövegstruktúra – Világstruktúra Elmélet koncepciója – mondja PETŐFI – (...) egy, a szövegek struktúrájának, a szövegalkotásnak, szövegmegértésnek valamennyi aspektusát leírni szándékozó elmélet magjaként lett megalkotva és az eddigiek során kidolgozva.” Valaképpen tehát – ebből az idézetből kiindulva is látható, hogy – itt egy meglehetősen elvont elméleti konstruktumról van szó, aminek az alkalmazási lehetőségét a gyakorlatnak kell igazolnia. PETŐFI egy olyan integráló modell birtokába jutott a TeSWeST kidolgozásával, amely valójában lehetőséget ad a szövegek struktúrája, a szövegalkotás és a szövegmegértés valamennyi aspektusának a leírására. A tanulmány igen nagy érdeme az, hogy a szerző elméletében összegezte mindazokat a problémákat, amelyeket az utóbbi két évtized nyelvészeti gondolkodása hozott felszínre.

Már utaltunk rá, (I. PETŐFI – BÉKÉSI szerk. 1991. 95), de itt újból meg kell említenünk PETŐFINAK 1987 márciusában a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott előadását (A szövegelmélet időszerű kérdései címmel, vö. PETŐFI S. JÁNOS: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum (A szövegtani kutatás mai állásáról). Nyr. 112. 1988. 2. 219 – 229). A szerző a szövegtan általános elméleti kérdéseit világítottatag meg előadásában.

A továbbiakban a magyarországi szövegelmélet, szövegstilisztika és műalkotás-elemzés „legelkötelezettebb” művelőinek még néhány munkáját említjük, azzal a megjegyzéssel, hogy a részletesebb bibliográfiát az érdeklődők megtalálják a Hungarológiai Értesítő A magyar irodalomtudomány bibliográfiája című fejezetben, valamint A magyar nyelvtudomány bibliográfiája című rész Nyelvtan... és szövegtan és a Stilisztika című alfejezetében. Ezenkívül ajánljuk még az *Analecta Linguistica* (Budapest – Amsterdam) nemzetközi bibliográfiai kiadványunk Hungarian című alfejezetét. (Az említett kiadványok 1977. január 1-je óta közlik rendszeresen a magyar nyelvtudomány – hazai és külföldi – bibliográfiáját.)

ADAMIK TAMÁS: Megjegyzések a hasonlat-elmülethez. In: FilKözl. 24. 1978. 113-126; BENCZE LÓRÁNT: Ladik Katalin: Négy fekete ló mögöttem repül (Ladik Katalin szóképeiről). In: ÉA. 4. 1982. 4. 8; uő: A „metaforáló állat”. A metaforálás elmélete. In: Nyr. 106. 1982. 4. 455-466; uő: A nyelvi norma és a metafora kérdéséhez. In: MNy. 77. 1981. 2. 196-198; BÉCSY TAMÁS: A műelemző módszerek problémái és az elmúlt évek műelemző kötetek. In: Lit. 1. 1977. 13-22; uő: A drámai műnem ontológiai aspektusáról. In: MFilSz. 1979. 1-2. 94-103; uő: A történetiség fogalmai a műnem-elméletben. In: Életünk, 1979. 1-2. 100-106; uő: A líra drámai kérdéseiről. In: Itk. 1980. 5-6. 702-715; uő: A drámaelméletekről. In: It. 1981. 1. 134-156; uő: Natur or value? On the genre of the drama. In: ALitt. 1983. 1-2. 103-111; BÜKY LÁSZLÓ: A „fekete” szó Füst Milán lírájában. In: Nyr. 101. 1977. 56-63; uő: A „fut” ige metaforás használatáról Füst Milán költői nyelvén. In: AUSz-SEL 21. 1977. 107-116; uő: Metaforikus hasonlatok (Füst Milán költői nyelvén). In: AUSz-SEL. 27-28. 1979. 139-147; uő: Móricz Zsigmond Csata című elbeszélésének stílusáról. In: Nyr. 103. 1979. 445-449; uő: A színnevek használata Füst Milán költői nyelvén. In: Nyr. 103. 1979. 38-50; uő: A metaforát kifejező állapot-határozók Füst Milán költői nyelvén. In: A magyar nyelv grammatikája. Budapest, 1980. 259-266; uő: „A szív idézete: líra”. A „szív” főnév használata Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvén képkalkotási rendszerében. In: Nyr. 106. 1982. 3. 310-318; uő: Weöres Sándor Négy évszak című versének rövid elemzése. In: ÉA. 5. 1983. 2. 6; BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Képnyelv és világkép Ady Endre, József Attila, Juhász Ferenc költészetében. In: ÚÍ 18. 1978. 8. 83-100; uő: Polifonikus líra. Kormos István versei. In: ÚÍ 1980. 2. 56-58; D. BERENCSI MARGIT: A „tűz” motívum Nagy László költészetében. In: MNy. 77. 1981. 1. 72-83; uő: Költői képek nyomában. A metafora. In: Mtan. 24. 1981. 6. 249-254; uő: Nagy László: Kereszt az első szerelemre. Verselemzés In: Mtan. 24. 1981. 2. 69-74; uő: Az Egri csillagok elemzéséhez. In: Mtan. 25. 1982. 3. 114-118; uő: Költői eszközök Dobos László Hólepedő című regényében. In: Nyr. 106. 1982. 3. 318-324; uő: Gondolatok a Légy jó mindhalálig nyelvi-stilisztikai elemzéséről. In: Mtan. 25. 1982. 5. 220-226; uő: Az írásjelek stílushatása Szabó Lőrinc egy versében („A miskolci deszkateplomban”). In: ÉA. 5. 1983. 4. 13-14; uő: A tömörség eszköze (A szóképekről). In: Köznevelés. 1985. 33. 25; BOJTÁR ENDRE: A funkcionális strukturalizmus az irodalomtudományban. J. Mukařovsky. In: Kultúra és Közösség. 1977. 2. 5-24; uő: Az irodalomtudomány újabb feladatairól. In: Lit. 1979. 1. 3-6; uő: Sinn und Wert des literarischen Werkes. In: ALitt. 1980. 1-2. 107-117; uő: Az irodalmi mű jelentése és értéke. In: Vság, 1981. 3. 42-48; uő: Mechanizm literatury. In: SSLav. 1982. 1-4. 357-370 (Az elbeszéléstípusok vizsgálata magyar és orosz prózai anyag alapján); DANIEL ÁGNES: A szöveg összefüggéseinek vizsgálata. Kísérlet a tartalom struktúrájának feltárására. In: FilKözl. 1982. 1. 87-95; uő: A szövegkoherencia kérdéséhez (Egy idézetfajta beszerkesztettségének tapasztalatai). In: Nyr. 104. 1980. 281-292; uő: Szövegszerveződés és kongruencia. In: ElmMod. 1987. (3. különszám). Budapest, 1987.; ELEKFI LÁSZLÓ: Verstani elemzések vitája és a Zrínyi kutatás. In: Nyr. 106. 1982. 3. 374-376; P. EÖRY VILMA: A laza szerkesztés eszközei Tamási nyelvén (A hátravetett határozós szerke-

zetek). In: MNy. 76. 1980. 72-74; uő: Különböző típusú novellák mondatszerkezetei. In: MNy. 79. 1983. 2. 162-173; uő: Elbeszélői nézőpont, kompozíció, stílus. In: Műhelymunkák. 1985. 1. 7-29 (Krúdy: Szindbád-novella).

FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN – TERESTYÉNI FERENC: A magyar stílusztika vázlata. Hatodik kiadás. Budapest, 1985.; FÁBIÁN PÁL: A költő és a nyelv. In: „Legyetek emlékezéssel hozzám”. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara tudományos Ady-ülésszakai elhangzott előadások. Budapest, 1980. 85-93; FRANK ÉVA: József Attila: Eszmélet (Verselemzés). In: Mtan. 23. 1980. 128-134; FEHÉR ERZSÉBET: Az igekötős igék Kassák Lajos két verseskötetében. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Budapest, 1980. 15-55; uő: A rejtélyes egyszerűség (Weöres Sándor Talizmán című verséről). In: ÉA. 3. 1981. 3. 7; uő: Műfajiság és szövegalkotasmód az aktivista regényben (Kassák Lajos: Tragédiás figurák, 1919). In: Lit. 1982. 2. 279-303; GÁSPÁRI LÁSZLÓ: Adalékok a nominális stílus természetéhez. In: MNy. 73. 1977. 87-95; Thury Zoltán: Kálvária. A századvégi novella lírizálásának kérdéséhez. In: Nyr. 103. 1979. 28-38; uő: Jeltípusok és stilisztikai kategóriák. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Budapest, 1980. 67-78; uő: Impresszionista stílusjegyek Petelei István Klasszi című novellájában. In: It. 65. 1983. 3. 735-744; uő: A századvégi novella lírizálódásáról. Budapest, 1983. NytudÉrt. 118.).

HERCZEG GYULA: A modern magyar próza stílusformái. Budapest, 1974.; uő: Impresszionista jegyek Móricz Zsigmond prózájában. In: Nyr. 103. 1979. 129-145; uő: Impresszionista jegyek Kaffka Margit prózájában. Az író születésének 100. évfordulójára. In: Nyr. 104. 1980. 437-449; uő: A XIX. századi magyar próza stílusformái. Budapest, 1981.; uő: Polifon regényszerkezet, eseményesség és impresszionista jegyek mai prózáinkban. In: Nyr. 106. 1982. 1. 40-51; uő: Impresszionizmus és realizmus Kaffka Margit prózájában. In: MNy. 708. 1982. 1. 19-20. és 2. szám 136-145; uő: Móricz Zsigmond mondatszerkezetei. In: It. 64. 1982. 1. 151-165; uő: Nagy Lajos stílusa. 1-2. In: Nyr. 107. 1983. 3. 280-295 és 4. szám 410-421; uő: A régi magyar próza stílusformái. Budapest, 1985.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR: A szó, amely a műalkotásban saját kezelésének szerepét játssza (József Attila költészetének egy jellemző vonásáról). In: Lit. 1979. 1. 87-97; KEMÉNY GÁBOR: Az eltévedt lovas (Hozzászólás egy Ady-szimbólum értelmezéséhez). In: Nyr. 101. 1977. 324-329; uő: A szív álmaitól a gyomor álmaiig (Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben). In: Nyr. 101. 1977. 439-457; uő: Nyelvtani és képi determináció a teljes metaforában. In: NyK. 79. 1977. 177-200; uő: Krúdy képalkotása. Budapest, 1977. (NytudÉrt. 96.); uő: Egy pár gondolat a prózaelemzésről. Egy funkcionális stílusvizsgálat körvonalai. In: MNy. 75. 1979. 465-467; uő: A teljes metafora nyelvtani szerkezetéről. In: A magyar nyelv grammatikája. Budapest, 1980. 457-465; uő: Stílus, stíluselemzés prózalemezés. In: Nyr. 104. 1980. 29-38; uő: Krúdy és stílusa. A stílus helye Krúdy művészetében és Krúdy helye a stílus művészetében. In: It. 63. 1981. 2. 440-457; uő: A „lelki táj” mint közlésforma József Attilánál (A lelki állapotok kivetülései). In: Nyr. 106. 1982. 2. 138-141; uő: Szakmai nyelvhasználat és publicisztikai stílus. In: Nyr. 109. 1985. 268-275.

KIRÁLY ISTVÁN: Ady Endre: A halottak élné. In: Vigilia. 1977. 11. 733-738; uő: Ady Endre: Krónikás ének 1918-ból. In: Nyr. 101. 1977. 3. 257-269; uő: Ady Endre verse 1918-ból. Elégedetlen ifjú panasza. In: Kr. 1977. 11. 17-19; uő: Intés az őrzőkhöz. In: Ttáj, 1977. 12. 9-19; uő: A nagykorú emberség verse. Ady Endre: Megmaradok virágos mezőkön. In: MTud. 1977. 11. 811-821; uő: A kuruc-motívum Ady háború alatti költészetében. A stílári – nyelvi népiség kulcsfigurája: a bújdosó kuruc. In: Alf. 1981. 7. 49-58.

Kosztolányi regényeinek az elemzése. Tudományos ülésszak az Újvidéki Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete közreműködésével 1985 őszén. (Az előadások anyagát I. Literatura 1986/1-2.)

KOVALOVSKY MIKLÓS: Ady és a nevek. In: Nyr. 101. 1977. 3. 286-301; uő: Ady költői stilisztikájának néhány nyelvtani eleme. In: Itk. 1977. 4-6. 519-528; uő: Néhány vázlatpont Ady költői nyelvtanához. In: MNy. 73. 1977. 3. 257-265; uő: Szecessziós elemek Ady stílusában. In: „Akarom: tisztán lássatok”. Szerk. CSÁKY EDIT. Tudományos ülésszak Ady születésének 100. évfordulóján. Budapest, 1980. 249-255; uő: Író és névhangulat. In: Név és társadalom. 1981. 75-77; uő: A tájnyelv művészi hitele. In: ÉA. 4. 1982. 3. 7-8.

LÁNG GUSZTÁV (1983-ig a kolozsvári Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének volt az oktatója, 1983 óta a szombathelyi Tanárképző Főiskola tanára): A meddőség mítosza (Egy Ady-vers eszme- és formaszerkezete). In: NyIrK. 21. 1977. 1. 3-11 (Ady Endre: Itthon vagyok); uő: Eszme és történelem. In: Alf. 1977. 6. 42-43; uő: Regény és valóság. In: Utunk. 1979. 46. 4; uő: A Nyugat és az avantgarde. In: NyIrK. 23. 1979. 2. 131-136; uő: A szerencse mint motívum az irodalomban (Kiskatedra). In: Utunk. 1983. 3. 7; uő: A modern költészet befogadása (Kiskatedra). In: uo. 1983. 8. 6; uő: A képversekről (Kiskatedra). In: uo. 1983. 16. 6; uő: Az irodalmi moderniségről (Kiskatedra). In: uo. 1983. 35. 6.

MARTINKÓ ANDRÁS: Egy Ady-vers olvasása közben (Ádám, hol vagy?). In: Itk. 1977. 4-6. 464-479; uő: Bevezető gondolatok egy „vallásos” Ady-vers elemzéséhez (Ádám, hol vagy?). In: Lit. 1977. 2. 3-26; uő: Berzsenyi időszerűsége egy időszerűtlen költeménye tükrében (A „Fohászkodás” körbenjárása). In: ItK. 81. 1977. 1-22; uő: Móra Ferenc írásművészetének mai megítélése. In: Nyr. 103. 1979. 325-329; uő: Értjük vagy félreértjük a költő szavát? (Közismert versek nyelvi magyarázata). Budapest, 1983.

NEMES NAGY ÁGNES: A költői kép. In: Kort. 22. 1979. 9. 1456-1478; uő: Magyar jambus. In: Nagyv. 1979. 8. 1227-1235; uő: Szavak divatja. In: Je. 1979. 7-8. 657-661; uő: A vers mértana (A költői szöveg elemzésének kérdései). In: Kort. 24. 1980. 1971-1987; uő: Metszetek. Esszék, tanulmányok. Budapest, 1982. uő: Analyse des Gedichts 'Abendfrage' von Mihály Babits. In: ALitt. 1983. 3-4. 209-215; NEMES ISTVÁN: Radnóti Miklós költői nyelve. Budapest, 1979; uő: Nyelvi stilisztikai jellegzetességek Illyés Gyula Tiszták című drámájában. In: Nyr. 107. 1983. 1. 10-16.

POSZLER GYÖRGY: Az elbeszélés metamorfózisa. Szempontok az epikai mű elemzésének kérdéseire. In: MFiSz. 22. 1978. 5. 594-610; uő: Javaslat az esztétikai nevelés reformjára. In: MTA I. OK. 30. 1-2. 115-127; uő: Katarzis és kultúra. Tanulmányok az esztétikai nevelés köréből. Budapest, 1980; uő: A regény válaszútjai. Budapest, 1980; uő: Az irodalomvizsgálat lehetőségei, 1-2. In: Mtan. 1983. 5. 193-201 és 6. sz. 241-249; uő: Kétségektől a lehetőségekig. Irodalomelméleti kísérletek. Budapest, 1983; uő: Példázatok, erkölcsök, tények. Műfajok és tendenciák a mai magyar irodalomban. In: TársSz. 1983. 8-9. 133-143; uő: Az irodalomvizsgálat lehetőségei. A „nyelv-esztétika” alapelemei. In: Mtan. 26. 1983. 5. 193-201; uő: A műelemzés válaszútjai. In: NyPl. 9. 1987. 96-111.

RÁBA GYÖRGY: Ady lírája túl a szimbolizmuson. In: ItK. 81. 1977. 498-518; uő: Egy Ady-szimbólum költőisége – francia forrásának tükrében (Jó Csönd-herceg előtt). In: Je. 1977. 12. 1111-1116.

SZATHMÁRI ISTVÁN: Milyen a mai költészet nyelve és stílusa? In: Anyanyelv az ember életében. Budapest, 1977. 107-122; uő: Megjegyzések Ady stílusforradalmához. In: ItK. 82. 1978. 464-470; uő: Megjegyzések Ady stílusforradalmához. In: „Akarom: tisztán lássatok”. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulójára. Budapest, 1980. 155-164; uő: Németh László és a stilisztika. In: Nyr. 104. 1980. 175-178; uő:

Kazinczy stilisztikai nézeteiről. In: MNy. 78. 1982. 3. 270-276; uő: Az avantgarde stiláris nyomai József Attila költészetében. In: MNy. 78. 1982. 2. 129-136; uő: A szövegstilisztika tárgyköréből. In: MNy. 79. 1983. 2. 149-162; uő: *Bewerkungen zum Verhältnis von sprachlichen und stilistischen Normen*. In: AU-Bud-L. 15. 1984. 231-237; uő: A két világháború közötti magyar költői stílus és az izmusok. In: A magyar vers. Budapest, 1985. 276-280.

SZILÁGYI PÉTER: Megtorpanás. Ady Endre: Margita élni akar. In: Vil. 18. 1977. 4. 230-234; uő: Ady első szabadvers-korszaka. In: ItK. 81. 1977. 4-6. 555-572; uő: A Szeretném, ha szerelnének... hangszíjós alakzatai. In: It. 59. 1977. 3. 989-1012; uő: Ady Endre: A Tisza-parton. Ritmikai elemzés. In: „A Tisza-parton”. 1981. 49-54; uő: Forma és világgép. Verstan tanulmányok. Budapest, 1981.

SZÉLES KLÁRA: Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra. Budapest, 1976.; uő: Mi a költői motívum? In: Kor. 38. 1979. 698-701; uő: „...minden szervem óra”. József Attila költői motívumrendszeréről. Budapest, 1980.; uő: „Óh, zajtalan csillagzatok”. József Attila egy költői szavának ismétlődéséről. In: Kor. 39. 1980. 178-181.

TAMÁS ATTILA: Illyés Gyula költészetének néhány stílussajáttsága a harmincas években. In: ItK. 85. 1981. 3. 290-300; uő: Az irodalmi mű jelentése. In: Ttáj. 1982. 7. 26-34; uő: A nyelvi műalkotás jelentése. A jelentés fogalma – a műalkotás felől nézve. In: Studia Litteraria. Debrecen, 1984.

TERESTYÉNI TAMÁS: Szemantikai szövegelemző módszerek kommunikációs tartalmak vizsgálatában. In: Hel. 24. 1978. 3. 276-284.

VÍGH ÁRPÁD: A retorika ujjászületése. In: Hel. 23. 1977. 1. 3-23; uő: A mű mint a szöveg példasága. Vázlat a hasonlítás rendszeréhez. In: ItK. 83. 1979. 4. 410-426; uő: Az irodalmi művek retorikai elemzése. In: Lit. 1980. 3-4. 506-517; uő: A második líege-i retorika. In: Hel. 26. 1980. 3-4. 329-337; uő: Retorika és történelem. Budapest, 1981.

WACHA IMRE: Az ihlet útja. In: Mtan. 20. 1977. 185-188; uő: József Attila: Tiszazug. In: Nyr. 104. 1980. 293-300; uő: A tételhangsúlyról. In: Nyr. 104. 1980. 89-98; uő: A beszédművelés a tudományban és az iskolában. In: Nyr. 107. 1983. 4. 434-452; uő: Élőnyelvi szövegek megnyilatkozásainak vizsgálati szempontjairól. Kézirat, 1987.; uő: Beszélgessünk a beszédéről. Második kiadás. Budapest, 1981.; uő: Közéleti beszédünk. Budapest, 1987.

Azt már összefoglalónk bevezetőjében is hangsúlyoztuk, hogy a magyar szövegelméleti tevékenység nem korlátozódik csupán a mai Magyarország területére. A szomszédos országokban – Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában – igen intenzív magyar szövegelméleti és szövegstilisztikai kutatások folynak. A továbbiakban egészen röviden erről kívánunk szólni.

A jugoszláviai magyar szövegelméleti kutatások központja az újvidéki (Novi Sad) egyetem. Itt működik a Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete, melynek kutatási eredményeit leggyakrabban a Tanulmányok/Studije című évkönyv és a Hungarológiai Közlemények című folyóirat közli. Ezekben a publikációs lehetőségeken kívül a jugoszláviai magyar kutatóknak (most itt elsősorban a humán tudományok művelőire gondolunk) rendelkezésükre állnak más folyóiratok és hetilapok is kutatási eredményeik közzétételére (Híd, Új Symposion, Üzenet, Magyar Képes Újság stb.).

Az újvidéki egyetemen igen színvonalas oktatói gárda kezében van a magyar nyelv és irodalom ügye. PENAVIN OLGA mellett, aki a mai magyar nyelvtudomány egyik igen kiváló egyénisége és művelője, ott találjuk az igen képzett és termékeny nyelvészt is, MATJEVICS LAJOST, akiről sajnos, már csak múlt időben beszélhetünk. De meg kell említenünk a nyelvünk szépségére és épségére vigyázó MOJNAR CSIKÓS LÁSZLÓ nyelv-művelő és más jellegű nyelvészeti tevékenységét is, s a kiváló jugoszláviai magyar irodalomtörténészek között ott találjuk BORI IMRÉT, akinek több kötetre rúgó vaskos mo-

nográfiai és tanulmánygyűjteményei az egyetemes magyar irodalomtörténet legszínvonalasabb alkotásai között foglalnak helyet. A nagyfokú igényesség jellemzi a BORINÁ egy jó évtizeddel fiatalabb BÁNYAI JÁNOS tevékenységét is, és bővíthetnénk tovább ezt a névsort SZELI ISTVÁN akadémikussal, a neves irodalomtörténésszel és filozófussal, a kiváló közéleti személyiséggel, valamint a tehetséges fiatal kutatókkal.

Érthető, hogy az új tudományos eszmék iránt fogékony munkaközösségben felkarolják a szövegelméleti kutatásokat is, melynek egyik igen tekintélyes művelője és képviselője az újvidéki egyetem docense, THOMKA BEÁTA. „Elméleti szempontból a francia strukturalizmus – írja levelében THOMKA BEÁTA – a belőle kinövő szemiotika, posztstrukturalizmus volt hatással gondolkodásomra, elemzésmódszertanomra. Sokáig úgy éreztem, a magyar irodalomtudományban bejáródottabb a költői szövegek megközelítése, mint a prózai elbeszéléseké, s ezért az utóbbira irányítottam figyelmem. Ehhez a francia narratológia, továbbá a szegedi kollégák által is affirmált szemantikai, ill. elbeszélés-elméleti kutatások nyújtottak ösztönzést” (THOMKA BEÁTA levélbeli szíves közlése). Behatóan foglalkozik a novellát követő műfajokkal, az ún. rövidtörténetekkel (Short Story – Kurzgeschichte), s így jut el Örkény István egyperceseiig, amelyek valóban a nyelvi bravúr, a nyelvi szerkesztésük következtében válnak irodalmiakká (vö. uo.). Ezeknek a kutatásoknak az eredménye A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja című kötet (Újvidék, 1986.).

Több kötet és egész sor terjedelmes és magvas tanulmány fémjelzi THOMKA BEÁTA eddigi tevékenységét. A legfontosabbak közül is csak néhányat említhetünk. THOMKA BEÁTA: Az Ady-vers időszerűsége (társszerzőként). Újvidék, 1978.; uő: Narráció és reflexió. Újvidék, 1980. – Gazdag és szerteágazó tevékenységét több fordítás és utószó is jelzi, és a már említett Tanulmányok/Studije című évkönyv szerkesztése is 1982 óta feladatainak számát szaporítja.

Tanulmányai közül csak néhányat emelünk ki. THOMKA BEÁTA: Prózapoétika vagy narratológia (In: Híd, 1981. 11.); uő: A szabad ötletek poétikája felé (In: Híd, 1981. 3.); uő: Németh László regénytípusai (In: Lit. 1981. 4.); uő: Stilisztikai-retorikai szerkezetek és műveletek (In: HungKözl. 1981. 4.); uő: Francia narratológiai kutatások 1. Az elbeszélő szövegek nyelve és nyelvtana (In: Híd, 1981. 12.); uő: Francia narratológiai kutatások 2. Elbeszélés, kijelentés, discours (In: Híd, 1982. 1.); uő: Francia narratológiai kutatások 3. A poétika autonomitása (In: Híd, 1982. 2.); uő: A végső számvetések versei. A kései József Attila-költészet szemantikai megközelítése (In: HungKözl. 1981. 3.); uő: Déry Tibor Országúton című regényének szürrealista elemei (In: HungKözl. 1981. 3.); uő: Történetgrammatika, történetmegértés (In: Híd, 1982. 11.); uő: Gomb és babérfa (In: Kortárs, 1984. 7.); uő: Saulus térbeli formája (In: Lit. 1984. 3.); uő: A rövidtörténet műformája és típusai (In: Életünk, 1985. 9.); uő: Az elbeszélő monológ. (In: HungKözl. 1984. 4.); uő: Az egzisztenciális műfaj. Hamvas regényszemlélete és a Karnevál (In: Életünk, 1986. 11.); uő: Szempontok a hetvenes – nyolcvanas évek magyar stíluskutatásának áttekintéséhez (In: Helikon, 1987.); uő: Novellatípusok a harmincas évek jugoszláviai irodalmában (In: HungKözl. 1986. 69.).

Természetesen a jugoszláviai magyar tudományos életben nem csupán az említett szerzők jelzik a tudományos igényességet és az akadémiai színvonalat. A bővebb felvilágosítást az érdeklődő olvasó megtalálja a már sokszor idézett Hungarológiai Értesítő irodalomtudományi és nyelvészeti fejezetében. (A jugoszláviai hungarológiai oktatásról és tudományos kutatásról részletesebben l. SZELI ISTVÁN Hungarológiai oktatás és kutatás Jugoszláviában című tanulmányát. In: Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest, 1983. 62-68). Színvonalas tanulmányok, műelemzések jelzik DANYI MAGDOLNA tevékenységét is. Néhány fontosabb dolgozata: Az önmagát kereső költő; Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének (In: Híd, 1977. 11. 1354-1360); uő: A „pillanatnyi ember”

költőisége (Sinkó Ervin). In: ÚjSymp. 1977. 143. 101–103; uő: Gondolatok költészetünkéről (In: ÚjSymp. 14. 1978. 158. 267–268); uő: Beszéd és idézet. Az én-elbeszélés és az idegen tudatok interakciói a Pontos történetek, útközben kompozíciójában (In: Híd, 1981. 11. 1374–1382); uő: Beszélgetés Petőfi S. Jánossal: Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet (In: Híd, 1984. 1. 62–90).

Ugyanezt mondhatjuk a Csehszlovákiában működő magyar nyelvészek és irodalomtörténészek tevékenységéről is. A második világháború után Csehszlovákiában a hungarológiai oktatás, mely „egy nyelvi – irodalmi modell alakjában kövesedett meg” (RÁKOS PÉTER: 1983.), valójában 1951 után vált rendszeressé. A hungarológiai oktatásnak a nyolcvanas évek elején három jelentősebb központja volt: a prágai Károly Egyetem, a pozsonyi Ján Komenský Egyetem és a nyitrai Pedagógiai Fakultás. Ezenkívül a brnói egyetem bölcsészeti karán a Történelem Tanszék balkanisztikai és hungarológiai csoportjában is folyik magyar oktatás. A Magyarországon is igen jól ismert nevek: RÁKOS PÉTER, SAS ANDOR, TURCZEL LAJOS, SIMA FERENC, JAKAB ISTVÁN, ZEMAN LÁSZLÓ, CSANDA SÁNDOR, ZALABAI ZSIGMOND, ZSILKA TIBOR és mások, a nyelv- és irodalomtudomány művelői, eddig is értékes munkásságukkal gyarapították az egyetemes magyar nyelv- és irodalomtudományt. Az utóbbi évtizedekben a csehszlovákiai hungarológiai kutatások fellendítéséhez jelentős mértékben hozzájárultak a magyarországi vendégtanárok is. DEME LÁSZLÓ, KÁZMÉR MIKLÓS után jelenleg MOKÁNY SÁNDOR tölti be a pozsonyi egyetemen a vendégtanári tiszteket. (A csehszlovákiai és főleg a pozsonyi hungarológiai oktatásról részletesebben l. CSANDA SÁNDOR: A Komenský Egyetem Magyar Tanszékének filológiai munkássága című előadást. (In: Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest, 1983. 15–18.)

Míthogy a csehszlovákiai magyar nyelvi oktatásban különös jelentősége van a fordításnak, a magyar és a szlovák nyelv kapcsolata tanulmányozásának, teljesen érthető, hogy a tudományos kutatásban előtérbe kerül a nyelvi kölcsönhatás vizsgálata, ami kiterjed a köznyelvre éppen úgy, mint a nyelvjárásokra. Éppen ezért a nyelvészeti kutatásokban a nyelvművelés, a nyelvjáráskutatás és a nyelvi kölcsönhatások vizsgálata elsőrendű feladattá vált, ezzel párhuzamosan fellendült a kontrasztív nyelvészeti kutatómunka is. Ezeknek a vizsgálódásoknak az eredményei az Irodalmi Szemlében, a Hétben, a Csallóközi Múzeumban, a Szocialista Nevelésben olvashatók. Elég gyakran találunk magyar vonatkozású anyagot a szlovák folyóiratokban is (Slovenská Literatúra, Slovenské Pohľady, Slovensky Narodopis stb.), ezek többségükben magyar anyagról szóló szemlecek vagy a szlovák – magyar összehasonlító nyelvészeti kutatások eredményeiről szólnak. A terjedelmesebb tanulmányok, monográfiák leggyakrabban a pozsonyi Madách Kiadónál jelennek meg.

A szellemi értékeknek az áramlása állította előtérbe a műfordítás kérdéseinek a vizsgálatát, sőt elméletének a kidolgozását is. Mindebből következően egyáltalán nem tartjuk véletlennek, hogy a műfordítás elvi kérdéseinek a tisztázása során a magyar kutatók figyelme is egyre inkább a stilisztika felé fordult, amiben igen nagy szerepük van a csehszlovák hagyományoknak is (J. V. BEČKA, K. HAUSENBLAS, K. HORALEK, V. KUČOL, J. LEVÝ, F. MIKO, J. MUKAŘOVSKÝ, A. POPOVIČ, V. TURČANY és mások), nem különben a szövegelmélet kibontakozásának. Hogy a műfordítás-elmélet, a stilisztika és a szövegelmélet között szoros kapcsolat van, ma már sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem vonja kétségbe senki. Ennek egyik cáfolhatatlan bizonyítéka a szlovák műfordítás-elmélet jeles művelőjének, ANTON POPOVIČ nak nem régen magyar fordításban is megjelent könyve (A. POPOVIČ: A műfordítás elmélete. A szöveg és az irodalmi meta-kommunikáció szempontjai. Madách. Bratislava, 1980.), melyben a neves szerző – JIŘÍ LEVÝ (1963., 1969.) felfogását némileg módosítva és továbbfejlesztve – kidolgozza a műfordítás-elméletét és egyúttal azt is meggyőzően bizonyítja, hogy a műfordítás nem

csupán interlingvális folyamat, hanem egyszersmind szövegalkotás és stilisztikai elemzés is.

A szlovákiai magyar tudományos életben, különösen a hetvenes években, az említett három diszciplína művelése terén jelentős szerepet játszott a nyitrai Irodalomkommunikációs Kabinet. Ennek egyik neves, nálunk is nagyon jól ismert kutatója ZSILKA TIBOR, aki jó két évtizede már több tanulmánnyal gazdagította a magyar stilisztikai és műalkotáselemzési (szövegelméleti) szakirodalmat (ZSILKA TIBOR: A stílus hírértéke. Bratislava, 1973.; uő: Poétikai szótár. Bratislava, 1977.; uő: Stilisztika és statisztika. Budapest, 1974.; uő: A szemantikai kontraszt és az esztétikai arány a szépprózában. In: Nyr. 99. 1975. 49-58; uő: A szövegelmélet és a nyelvtudomány kapcsolata. In: MNy. 75. 1979. 162-170; uő: A non-fiction irodalom sajátosságai. In: Híd, 1980. 1. 104-108; uő: Az allúzió funkciója a szépirodalmi szövegekben. In: Híd, 1981. 5. 632-644; uő: Az expresszivitás mint stíluskategória. In: ÚjSymp. 1981. 18. évf. 203. márc. 68-72; uő: A műfordítás stilisztikai vonatkozásai. In: IrodSzele. 1985. 1. 56-60). (L. még DÉNES IMRE: Az elbeszélő irodalmi szövegek redukálása. Szövegnyelvészeti tanulmány az irodalmi művek befogadásának kérdésköréből. In: IrodSzele, 1982. 2. 134-140.)

A szlovákiai magyar irodalomtörténetnek és a stilisztikai (közvetve pedig: a szövegelméleti) vizsgálódásoknak másik jelentős személyisége ZALABAI ZSIGMOND, akitnek eddigi tanulmánygyűjteményei (A vers túloldalán, 1974. és a Mérlegpróba, 1978.) nagy mértékben járultak hozzá a szlovákiai magyar irodalmi szemlélet megújulásához. Stilisztikai tevékenységének kiemelkedő alkotása a *Tűnődés a trópusokon* című könyve (Madách, Bratislava, 1981.). Ebben a munkájában ZALABAI teljesen új utakon indul el a költői képek, a trópusok lényegének a feltárásában. A trópus fogalma helyett a ket-tőskép kifejezést javasolja, melynek elemzi a modelláló, a stilisztikai, a lélektani, a logikai és szerkezetteremtő funkcióit is. A csehszlovákiai és magyarországi folyóiratokban is több tanulmánya jelent meg, melyek közül a legfontosabbak a következők: ZALABAI ZSIGMOND: „Követelem a holnapot” 1-2. Az Ady-líra és környéke. In: IrodSzele, 21. 1978. 8-9. 745-751 és 850-861; uő: A metafora mélystruktúrái. In: IrodSzele, 23. 1980. 10. 917-922; uő: Szó, kép, szókép, képvilág. In: IrodSzele, 24. 1981. 8. 726-734; uő: Versszerűség és világkép (A versszerűség ismérveinek a változásai). In: IrodSzele, 24. 1981. 10. 898-903; uő: Metafora és ikonitás. In: IrodSzele, 24. 1981. 1. 38-47; uő: Más szemmel, más szóval: Adalékok a költői nyelvünk és a szókincs viszonyához. In: A hűség nyelve, 1985. 221-224; uő: A versszerűség kritériumainak módosulása mint a nemzetiségi lét-helyzet és a csehszlovákiai magyar nyelvállapot művészi tükrözésének eszköze. In: A magyar vers. Budapest, 1985. 286-292.

A környező országok közül – minden kétséget kizáróan – Romániában a legerősebbek a hungarológiai kutatások hagyományai (L. KRISTÓF GYÖRGY, GYÖRGY LAJOS, SZABÓ T. ATTILA, GÁLFFY MÓZES, MÁRTON GYULA tevékenységét). A kolozsvári és a bukaresti Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti és Irodalomtudományi Tanszékén, valamint a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében folynak hungarológiai kutatások (nyelvészet és irodalomtudomány), ám az utóbbi évtizedben egyre nehezebb feltételek között. (Részletesebben l. MÁTÉ JAKAB: A felsőfokú hungarológiai oktatás helyzete és távlatai a Román Szocialista Köztársaságban. In: Hungarológiai oktatás régen és ma. Budapest, 1983. 55-61; uő: A felsőfokú hungarológiai oktatás és tudományos kutatás a Román Szocialista Köztársaságban. In: Nyr. 106. 1982. 4. 419-430.) Viszont az új iránt rendkívül érzékeny SZABÓ ZOLTÁN körül kialakult egy színvonalas kutatói gárda, egy igen lelkes fiatal utánpótlással, mely a szövegelmélet, a szövegstilisztika és a műelemzés igényes művelése révén szerzett elismerést a romániai magyar tudományosságban csakúgy, mint nálunk Magyarországon és mindenütt a nagyvilágban, ahol hungarológiai kutatások folynak. Természetesen J. NAGY MÁRIA, P.

DOMBI ERZSÉBET, CS. GYÍMESI ÉVA vagy a bukaresti Tudományegyetem Magyar Tanszékén működő MURVAI OLGA már régóta önálló koncepciók birtokában művelik a tudományt.

Az előző fejezetben (I. PETŐFI – BÉKÉSI szerk: 1991. 73–116) már viszonylag részletesebben foglalkoztunk SZABÓ ZOLTÁN tevékenységével, aki a szövegelmélet és a korszerű stilisztika (szövegstilisztika) kapcsolatát a magyar tudományosságban mind ez ideig a legelmélyültebben és a legszakavatottabban fejtette ki a közelmúltban megjelent könyvében (SZABÓ ZOLTÁN: Szövegnyelvészet és stilisztika. Budapest, 1988.).

A kolozsváriak tevékenységében kezdetben a stilisztikai kutatások domináltak, ám a szövegelmélet térhódításával párhuzamosan a kutatás körét egyre jobban kitágították, s ma már a szövegstilisztika, a műalkotáselemzés (szövegelmélet), a poétika és a velük szorosan összefüggő kérdéskör vizsgálatában igen jelentős és megtisztelő helyet foglalnak el az egyetemes magyar nyelv- és irodalomtudományban.

SZABÓ ZOLTÁN jelentősebb köteteit az előző fejezetben (I. PETŐFI – BÉKÉSI szerk: 1991. 73–116) már felsoroltuk és röviden elemeztük, most azonban még néhány kisebb terjedelmű, de elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt lényeges munkáját említjük meg. Ezek a következők: SZABÓ ZOLTÁN: Az egyéni szépírói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában. In: NytudÉrt. 82. (1974.), 570-573; uő: A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. In: MNy. 70. (1974.), 315-324; uő: Stilisztika és stílus a szövegnyelvészetben. In: Nyr. 99. (1975.), 135-142; uő: A századvégi impresszionizmus stílusformái. In: ItK. 2. (1977.), 207-214; uő: Szecessziós sajátosságok Ady stílusában. In: NyIrK. 21. (1977.), 12-21; uő: A szövegsemantika stilisztikai jelentősége. In: Nyr. 101. (1977.), 468-481; uő: A stílustörténet elmélete és módszertana. Problémavázlat. In: MNy. 75. (1979.), 283-297; uő: Gondolatok a tárgyi-as-intellektuális stílusról. In: Nyr. 104. (1980.), 300-315; uő: Szöveggrammatika és stilisztika. In: NytudÉrt. 104. (1980.), 229-234; uő: Linguistic theories and the present state of Hungarian stylistics. In: Language, literature and meaning. 2. Amsterdam, 1980. 251-297; uő: Szövegnyelvészet és stilisztikai elemzés. In: Nyr. 106. (1982.), 62-72; uő: A szövegpragmatika stilisztikai jelentősége. In: Nyr. 107. (1983.), 207-219; uő: József Attila: Határ. Stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti alapon. In: It. 1985. 4. 916-931; uő: Kosztolányi Dezső: Fürdés. Stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti alapon. In: Nyr. 109. (1985.), 2. 153-162. GÁLFFY MÓZES, az erdélyi magyar nyelvjárások kiváló szakértője (ny. egyetemi tanár) a szövegelmélet területén is jelen van publikációival. L. GÁLFFY MÓZES: A szövegszerkesztés, ill. a szövegelemzés kérdéséről. In: IgSzó. 28. 1980. 11. 458-466.

CS. GYÍMESI ÉVA, a kolozsvári Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa. Mindkét tudományágat „magáénak vallja” és mindkettőt egyforma igényességgel és szakszerűséggel műveli. Igen jelentős irodalomkritikai és tudományos–publicisztikai tevékenységet is fejt ki a szó szigorú értelmében vett tudományos munkássága mellett. Az utóbbi években egyre eredetibb és igen invenciózus munkákkal vonja magára a figyelmet, amelyek közül a legjelentősebb feltétlenül a *Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba című könyve (Kritérion, Bukarest, 1983.), melynek előzménye: *Találkozás az egyszerűvel* című kötete (Bukarest, 1978.). Ebben a munkájában Cs. GYÍMESI ÉVA a romániai magyar líra mai középnemzedékének költői tevékenységét vizsgálja, s már ebben a kötetében jelzi azt, amit el is végzett a Teremtett világban, hogy ti. elméleti és metodológiai szinten vizsgálja meg a mai irodalomtudomány szerfölött bonyolult és ellentmondásos kérdéskörét. Az irodalom, az irodalomtudomány lényege számára a műalkotás „nyelviségében” rejlik („(...) a legmáradandóbb irodalmi mű is pusztán a szó, a beszéd eszközeivel létrehozott világ”). GYÍMESI ÉVA a Teremtett világban ennek a „beszéd eszközeivel létrehozott világnak: a kiala-

kulási folyamatát vizsgálja, a fikció és a valóság viszonyát, ám közben a műalkotás megértésének és értelmezésének a módjait is feltárja, s ennek révén bevezeti az olvasót a nehezebben értelmezhető alkotások világába is. (Részletesebben I. CSÜRI KÁROLY tanulmányát a Janus 1987. II. 2. téli számában, II. 2. 4–II. 2. 17.)

Legjelentősebb tanulmányai a következők: CS. GYÍMESI ÉVA: A lírai szerkezet geometriája. In: Utunk 21. (1977.), 10.; uő: Forró gyémánt. Nemes Nagy Ágnes stílusáról. In: Korunk 36. (1977.), 271-276; uő: A verselemzés lehetőségei. Módszertani megjegyzések. In: Utunk 33. (1978.), 42. 1-2; uő: Lászlóffy Aladár vershelyezetei. In: NyIrK 22. (1978.), 3-18; uő: Székely János lírája és a korszerű gondolatiság. In: NyIrK. 22. (1978.), 137-146; uő: Jegyzetek a költészetéről. A mitizált egyszerűség. In: Korunk 39. (1979.), 1-2, 135-136; – (CS. GYÍMESI ÉVA tevékenységéről l. még összefoglalónk előző fejezetét is: PETŐFI–BÉKÉSI szerk: 1991. 73–116.)

Csak az elismerés hangján szólhatunk MURVAI OLGA (a bukaresti Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke) szövegelméleti, ill. szövegstilisztikai tevékenységéről is. Jelentősebb munkái a következők: MURVAI OLGA szerk.: Stilisztikai tanulmányok., Válogatta és az utószót írta MURVAI OLGA. Bukarest, 1976. (A kötetről szóló ismertetést I. P. DOMBI ERZSÉBET: NyIrK. 21. 1977. 237-238.) A kötet MAX WEHRLI, ROMAN INGARDEN, R. WELLEK – A. WARREN, HANKISS ELEMÉR, ROLAND BARTHES, LUBOMIR DOLEŽEL, J. M. LOTMAN, ROMAN JAKOBSON, PETŐFI S. JÁNOS és ION COTEAU egy-egy tanulmányát közli. A kötet színvonalát emeli a szerkesztő utószava, mely igen nagy hozzáértéssel elemzi a stilisztika státuszában és a stílus fogalmában bekövetkezett változásokat, valamint a változásokkal szorosan összefüggő kérdéseket. Uő: A szabad függő beszéd mint komplex szemantikai jel. In: NyIrK. 22. 1978. 203-208; uő: A szabad függő beszéd mint kommunikációelméleti modell. In: NyIrK. 22. 1978. 31-40; uő: Egy népdal időstruktúrájáról. In: Nyr. 103. 1979. 50-51; uő: Egy természeti kezdőkép szemiotikai elemzése egy csángó népdalban. In: Nyr. 103. 1979. 449-451; uő: A műalkotás belső felépítettségének szemiotikai vizsgálatához. In: NyIrK. 24. 1980. 1. 31-42; uő: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata. Bukarest, 1980. (Erről l. KEMÉNY GÁBOR: Szöveg és jelentés. Ceruzajegyzetek egy újszerű könyv margójára. – MURVAI OLGA: Szöveg és jelentés... Bukarest, 1980 című tanulmányát. In: Nyr. 106. 1982. 343-351). – (MURVAI OLGA tevékenységéről l. még összefoglalónk előző fejezetét is.)

A kolozsvári kutatók közül (a közép-nemzedék képviselői) szólunk kell P. DOMBI ERZSÉBET és J. NAGY MÁRIA munkásságáról is. Mindketten a hetvenes években nagyon intenzív szövegelméleti, pontosabban szövegstilisztikai tevékenységet fejtettek ki. P. DOMBI ERZSÉBET *Őt érzék ezer muzsikája* (A szinesztézia a Nyugat lírájában, Bukarest, 1974.) című munkáját a magyar stilisztikai szakirodalom legjelentősebb alkotásai között tartják számon. A költői tranzitíválás grammatikája (In: Nyr. 101. 1977. 182-189) című tanulmánya is a nagyon igényes és rendszeres munka eredménye. J. NAGY MÁRIA is több tanulmányával öregbítette a kolozsvári szövegelméleti (stilisztikai és műalkotás-elemzési) csoport munkáját. J. NAGY MÁRIA: A szó poétizációja Vajda János lírájában. In: Jelentés- és stilisztika. NyudÉrt. 83. Budapest, 1974., 405-413; uő: A melléknév poétizációja Vajda János lírájában. In: NyIrK. 18. 1974. 103-110; uő: A szó művészete. Bukarest, 1975.; uő: Stílus, egyéni stílus, szóhasználat. In: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Bukarest, 1981. 186-196; uő: A főnév stílusalkító ereje Vajda János lírájában. In: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Bukarest, 1984. 236-254. L. még DOBOS B. MAGDA: A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szépirodalomban. Bukarest, 1979.

A fiatalabb nemzedék képviselői közül KABÁN ANNAMÁRIA tevékenysége számottevő és elismerésre méltó. Jelentősebb tanulmányai a témakörből: KABÁN ANNAMÁ-

RIA: A bekezdések szöveglogikai szerkezete Apáczai Magyar Encyclopédiájában. In: Nyírk. 26. 1982. 1-2. 101-107; uő: A tudományos stílus fogalmának tisztázásához. Kommunikációelméleti és szövegnyelvészeti megközelítés. In: Nyr. 106. 1982. 343-351; uő: Mondatszerkezeti sajátosságok Apáczai, Mélius és Pápai Páriz műveiben. In: Nyelvészeti tanulmányok. Bukarest 1983. 99-109; uő: Bekezdéstípusok szövegszerkezeti sajátosságai Apáczai, Mélius és Pápai Páriz műveiben. In: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Bukarest, 1984. 266-281.

Külön ki kell emelnünk EGYED PÉTER és MANDICS GYÖRGY témánkba vágó szerföltt igényes tanulmányait (l. EGYED PÉTER – MANDICS GYÖRGY – NEUMANN MÁRIA – SALLÓ ERVIN: *Modell és valóság*. Temesvár, 1982.). EGYED PÉTER filozófiai, nyelvfilozófiai indíttatású tanulmánya egy ontológiai nyelvmodell körvonalait vázolja fel (Az ontológiai nyelvmodell. A nyelvi közvetítés társadalmi dialektikája. In: i. m. 7-42), melynek több mozzanata igen szorosan kapcsolódik főleg a szövegpragmatikához, de a szövegelmélet más területeihez is. MANDICS GYÖRGY az irodalmi mű modellezési lehetőségeit vizsgálja a hasonló című tanulmányában (MANDICS GYÖRGY: Az irodalmi mű modellezési lehetőségei. In: i. m. 43-120), melynek alapgondolatai a következő kérdések köré tömörülnek: megérzés és (vagy) megértés, az irodalmi mű modellálásának útjai, szintetikus – generatív modellek, analitikus modellek, kísérlet az irodalmi mű kategoriális modellezésére, a modell kommentárja. MANDICS a tanulmányát Ion Barbu (Dan Barbulescu) „Másod-játék” című verskötete szemantikai modellje és lényegiség-struktúrája elemzésével zárja.

A kolozsvári idősebb nemzedék iskolaszervező képességét tanúsítják a legfiatalabb nemzedék képviselőinek igen szép számmal szaporodó tanulmányai is (l. Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Bukarest, 1981-től kezdődően). Az iskola képviselői közül a következőket említjük meg: KISS MIHÁLY Szilágyi István kolozsvári írónak a legsikerültebb művét – *Kő hull apadó kútba* – elemzi (l. *Létté formált élet*. In: i. m. 1981. 154-163); LENGYEL FERENC Világnézet és világkép (Előfeltevések Radnóti Miklós költői világképének elemzéséhez. In: i. m. 1981. 164-174); SIPOS ANDRÁS: A „mindenség szerelme” (Tézisek a hosszú versről). In: i. m. 1981. 175-185; KOVÁCS PÉTER: A komikum elemzésének néhány stilisztikai kérdése Mikszáth Kálmán Új Zrínyi-ász című regénye alapján. In: i. m. 1981. 197-206; CSUTAK JUDIT: Juhász Ferenc Anyám című eposzának motívumszerkezete. In: i. m. 1981. 207-220; S. VIRÁG ERZSÉBET: Mondatszerkezeti sajátosságok Németh László esszéiben. In: i. m. 1981. 221-231; SCHREINER MÁRIA: Szereplők és szerepkörök a kamaszregényben. In: i. m. 1981. 232-248; LÁZOK JÁNOS: A céltól az eszközökig. Sütő András drámái. In: i. m. 1984. 176-210; MÓZES HUBA: A népdalvers sorfajai. In: i. m. 1984. 211-235; KOVÁCS EMESE: A felhívó funkció stilisztikai szerepe Villon Nagy Testamentumában. In: i. m. 1984. 282-297; NÉMETH ÁGNES: József Attila képei angol fordításban. In: i. m. 1984. 298-315; GALAMB KATALIN: A szecesszió stílári sajátosságai Ambrus Zoltán prózájában. In: i. m. 1984. 316-332.

A magyar szövegnyelvészet (szövegelmélet a maga sokféle részterületével) mai állapotáról szóló körképünk befejezéseként még néhány megjegyzéssel – végkövetkeztetéssel – szeretnénk kiegészíteni eddigi fejtegetéseinket.

Az olvasó bizonyára észrevette, hogy körképünkben (azaz összefoglalónkban) viszonylag tágan, vagy legalábbis a szakirodalomban elfogadottnál tágabban értelmezzük a szövegtan fogalmát. Ezt a szokásostól némileg eltérő értelmezést elsősorban a műalkotások elemzésében próbáltuk érvényesíteni, amivel korántsem volt szándékunkban egy „parttalan” szövegelmélet kialakulásának az útját egyengetni. Eljárásunknak egyedi és kizárólagos célja az volt, hogy körképünkbe bevonjuk az olyan műalkotás-elemzéseket is, amelyek ugyan nem par excellence „szövegközpontú”, nem egészen és nem

tejes következetességgel a „teremtett világ nyelvi kifejeződésének” (CS. GYÍMESI ÉVA) a mikéntjéből kiinduló elemzések, de amelyek gyökeresen különböznek a csupán „tartalmi, eszmei mondanivaló” egyszerű ismertetésére szorítkozó elemzésektől. És ha ezek az elemzések nem is mindenben követik a legújabb műelemző módszertanok eljárásait, de ez utóbbiakhoz „szemantikailag” is oly közel állnak, eredményeiket tekintve oly mértékben hasonlítanak egymáshoz, hogy szakmai felelőtlenség lenne megfeledezni róluk és elkülöníteni őket a „szabályosnak vélt”, igen nagy mértékben a nyelvi alapokon nyugvó műelemzésektől (l. pl. KIRÁLY ISTVÁN, NÉMETH G. BÉLA, POSZLER GYÖRGY, RÁBA GYÖRGY vagy az újvidéki BORI IMRE és mások elemzéseit).

Viszont ez a látszólagos „parttalanság” némi tudományelméleti tisztázatlanságot, a szövegtan (szövegelmélet) fogalmának a „képlékenységét” is jelenti, azaz egy alakulóban, születőben – vagy a régebbi hagyományokat is figyelembe véve: egy átalakulóban lévő diszciplína mindennapi gondjairól van szó. Arról ti., hogy még nem tudjuk pontosan és egyértelműen körülírni a szövegelmélet legalapvetőbb kérdéseit. Azzal nagyon is tisztában vagyunk, hogy a szövegtan egy integráló, multidiszciplináris kutatási terület, de a szakirodalom mind a mai napig még nem tudta pontosan megállapítani, hogy a szövegtan m i k é n t f u g g ö s s z e a vele szorosan érintkező tudományos diszciplínákkal: a poétikával, a retorikával, a stilisztikával, a kommunikációelmélettel, a szemiotikával, az irodalomtudomány különböző ágaival, a logikával, a filozófiával, a pragmatikával, a szociológiával, a lélektannal, a hermeneutikával stb. – sorolhatnánk hosszasan a különféle diszciplínákat. Nos, ha történetek is tudományosan szerföltt megalapozott, igényes kísérletek ezeknek a kérdéseknek a tisztázására, még ennek ellenére is nagyon sok a vitatott, a vitatható, az elmélyült elemzéseket igénylő problémák száma. Természetesen mindezeknek a nehézségeknek a nyomai a magyar szövegelméleti szakirodalomban is feltalálhatók, hiszen – amint erre már többször utaltunk – mindenfajta sajátossága ellenére a magyar szövegelmélet (szövegtan) is része annak a nagyarányú kutatási programnak, amely a s z ö v e g lényegének, mibenlétének a feltárását tűzte ki célul. Talán nem szerénytelenség arra hivatkoznunk, hogy a magyar kutatók is igen tevékenyen részt vettek a korszerű szövegnyelvészet elméleti és módszertani alapkérdéseinek a tisztázásában, sőt PETŐFI S. JÁNOS személyében azt a magyar tudóst üdvözölhetjük, aki – a szó igazi értelmében – a korszerű szövegelméleti kutatásoknak nemcsak egyik elindítója és mind a mai napig következetes szervezője, hanem egyszersmind egyik legkiválóbb művelője, iskolateremtő egyénisége. Általános nyelvészeti és szövegelméleti tevékenysége és felfogása nagy hatást gyakorolt és gyakorol nemcsak a magyar, hanem a világ legkülönbélebb országaiban folyó szövegelméleti vizsgálódásokra. (PETŐFI szövegelméleti kutatásainak legfontosabb darabjait l. az újvidéki Híd című folyóirat 1984. 1. számában, 88-90.)

Nagyon is tudatában vagyunk annak, hogy nem mi, magyar kutatók határozzuk meg a világszerte folyó szövegelméleti kutatások fő irányait. Ám azt nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a „szövegnyelvészeti fordulat” előkészítésében, a koncepció elméleti és módszertani megalapozásában nem maradtunk le a külföldön folyó hasonló jellegű próbálkozásoktól. Bárhonnan is számíttjuk a szövegelméleti próbálkozások kezdetét (természetesen itt az utóbbi két évszázadra és nem az ókori klasszikus görög és római hagyományokra gondolunk), a magyar tudományosságban is – különösen az utóbbi két évszázadban – mindig megtaláljuk annak megfelelőjét – igaz, valamivel halványabb körvonalakban –, ami országunk határain kívül a tudománynak e területén történt. Az újabb időkben pedig a rendszeres és módszeres szövegelméleti kutatások koncepciójának a megalapozásában, annak a folyamatnak a kibontakoztatásában, amely végül a szövegelmélet kialakulásához vezetett, mintegy „egyszerre léptünk” a külfölddel, természetesen ki-ki a maga stratégiájának kimunkálásán fáradozva.

Ezt az „együtt lépést” próbáltuk igazolni BALÁZS JÁNOS, BÉKÉSI IMRE, BÓKAY ANTAL, CSÚRI KÁROLY, DEME LÁSZLÓ, KANYÓ ZOLTÁN, MOLNÁR ILONA, RADICS KATALIN, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, TÖRÖK GÁBOR, VÍGH ÁRPÁD, WACHA IMRE és nagyon sokan mások, vagy a szomszédos országokból SZABÓ ZOLTÁN, Cs. GYÍMESI ÉVA, MURVAI OLGA, THOMKA BEÁTA, DANYI MAGDOLNA, ZALABAI ZSIGMOND – és a neveket még hosszasan sorolhatnánk – igen rendszeres előkészítői, alapozó tevékenységével, majd pedig a kimunkált koncepció birtokában a kecsegtető eredményekkel.

Természetesen a kutatóknak ez az elenyésző kis hányada, akiket itt hamarjában felsoroltunk és azok, akiknek még a nevét sem említhettük, más-más eljárások segítségével vélik elérhetőnek a kitűzött célt: a szöveg lényegének feltárását és a tudomány mai szintjének megfelelő leírását. Körképünkben is érezhető egy bizonyos differenciálódási folyamat, amelyet plasztikusan úgy fejezhetünk ki, hogy a magyar szövegnyelvészetben is van egy ún. modernebb és egy hagyományosabb vonulat (l. SZABÓ ZOLTÁN: 1977. 174-176), ami felfogásunk szerint korántsem jelent minősítést abban az értelemben, hogy a modern lenne a t ö k é l e t e s, a hagyományos pedig az ó s d i. Erről szó sincs. Itt csupán eljárásmodbéli különbségekről beszélhetünk.

Viszont, ha műalkotások szövegelemzéseiben mutatkozó különféle eljárásmodokat veszünk szemügyre, itt a módszertan mögött már koncepcionális eltérések, különbségek is kimutathatók, bár ezek az eredményekben kevésbé érezhetők. Ez a magyar gyakorlatban pl. azt jelenti, hogy a műalkotáselemzésekben, amelyekben a kutató következetesen alkalmazza a legújabbban kidolgozott módszereket és – mondjuk – a TeS-WeST koncepció, a „lehetséges világokról” szóló elmélet fogalmi rendszerében mozogva végzi el az elemzést, nem választja el beláthatatlan távolság azoktól a módszertanoktól, amelyek némileg a „hagyományosabb világban” mozogva próbálják értelmezni a szóban forgó műalkotást. Ha kézzel fogható példával akarjuk ezt a megállapításunkat bizonyítani, akkor KIRÁLY ISTVÁN Kosztolányi *Hajnali részegségének* utánoszthatatlan elemzését idézhetjük, aminél szebb és elmélyültebb (és tegyük hozzá: szakszerűbb és korszerűbb) értelmezést a Hajnali részegségről az utóbbi évtizedekben nemigen írtak.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a kétféle felfogás között nincs áthidalhatatlan akadály, sőt egyre érezhetőbbé válik, hogy a modern is csak akkor lehet eredményes, ha a hagyományosra támaszkodik, és ez utóbbi is csak akkor lehet méltó alternatívája az előbbinek, ha abból inspirálódik. – Körképünkben a hagyománynak és újításnak, a megtartva meghaladásnak ezt az egységét próbáltuk igazolni akkor is, midőn NÉMETH G. BÉLA és SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY elemzési módszerét állítottuk egymás mellé, ezzel is bizonyítva, hogy ugyanazon valóság megközelítésének és lényege feltárásának több útja is lehetséges.

A magyar nyelvtudományban sajátos színezetet jelent a szegedi csoport tevékenysége (BERNÁTH ÁRPÁD, CSÚRI KÁROLY, a fiatalon elhunyt KANYÓ ZOLTÁN és mások), amely nemzetközi vonatkozásban is a műalkotáselemzés egyik igen elismert és követésre méltó példája. A „Studia poetica” körül tömörülő csoport, mely eddig is több nemzetközi tudományos ülészakot szervezett a szövegelmélet időszerű kérdéseinek a megvitatására, 1980 óta működik, és időszakos kiadványát a színvonalas és igényes nemzetközi kiadványoknak megfelelő elismerés övezi. Igen következetes és módszeresen kimunkált koncepciója révén (a „lehetséges világokról” szóló elmélet mintaszerű alkalmazása a műalkotáselemzésekben, a fikció és a valóság viszonyának a tisztázása, a műértelmezésben alkalmazott stratégiák kidolgozása stb.) a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ez a kiadványa föltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy ma már külföldön is számon tartják a magyar szövegelmélet eredményeit. – A *Studia poetica* jelentősége azonban nem csupán erre a presztizs növelő szerepre kor-

látozódik, de kimunkált koncepciójának hatása lemérhető az újvidéki egyetem neves kutatónőjének, THOMKA BEÁTA docensnek a felfogásán is, akinek a koncepciója kialakításában „(...) a francia narratológia, továbbá a szegedi kollégák által is afirmált szemantikai, ill. elbeszéléseleméleti kutatások nyújtottak ösztönzést.” (A kiemelés tőlem: M. J.) – Ugyanilyen koncepcióbeli közelség, ill. hasonlóság kimutatható CS. GYÍMESI ÉVA (a kolozsvári Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéke) elbeszéléseleméleti és szövegsemantikai felfogásában is, ami mit sem von le a rendkívül tehetséges kolozsvári kolléganő felfogásának az értékéből. Ha úgy tetszik, beszélhetünk kölcsönhatásról is vagy az azonos forrásokból kimunkált koncepciókról, ám bárhogyan is értelmezzük a szegedi csoport és CS. GYÍMESI ÉVA elbeszéléseleméleti és szövegsemantikai felfogását, annyit „halkan” mégis elmondhatunk, hogy a magyar szövegelméleti és elbeszéléseleméleti szakirodalom egyik legsikerültebb alkotása CS. GYÍMESI ÉVA *Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba című, másfél száz oldalnál alig valamivel terjedelmesebb tanulmánya (Bukarest, 1983.).

Természetesen a felfogásbeli hasonlóság (közelség) vagy az „ösztönzés-nyújtás” – ahogyan THOMKA BEÁTA írja – egyáltalán nem jelent alárendeltséget. Egymástól teljesen függetlenül is az azonos területen dolgozó kutatók juthatnak azonos „felfedezés-re”, mert az, hogy egy kutató a már felhalmozott ismeretanyagból mit épít be a maga elképzelés-rendszerébe, az teljes mértékben magának a szóban forgó kutatónak a szakmai jártasságától, az erudíciójától függ.

Ebből a szempontból kell megítélnünk a kolozsvári Egyetem Magyarországon és külföldön is – magvas tanulmányai révén – jól ismert SZABÓ ZOLTÁN professzor általános nyelvészeti, szövegelméleti és szövegsemantikai, de különösen rendkívül eredményes szövegstilisztikai (elméleti és gyakorlati) tevékenységét. Az egyetemes magyar nyelv- és irodalomtudományban SZABÓ ZOLTÁN – minden kétséget kizáróan – a legkövetkezetesebb művelője és szakértője a szövegstilisztikának. Széles körű szakirodalmi jártasságát és négy – öt világnyelv kitűnő ismeretét nemcsak saját tudományos tevékenységében hasznosította és hasznosítja, hanem arra is felhasználja, hogy másoknak is ötleteket és útmutatásokat adjon, s még amit tevékenységében nem lehet túlbecsülni, az nem más, mint iskolateremtő képessége, az arra irányuló törekvése, hogy gondoskodjék a tudományos utánpótlásról a kutatásnak azon a területén, amely minden nemzet, de itt elsősorban a romániai magyar nemzeti kisebbség anyanyelvét hivatott ápolni és megőrizni.

A Csehszlovákiában folyó szövegelméleti vizsgálódások a diszciplína minden területére kiterjednek. Az ott élő magyar kutatók inkább a stilisztika felé orientálódnak, ami azonban nem kizárólagos jellegű. A nyelvészeti és irodalomtudományi kutatásokban különös jelentősége van a fordítással, elsősorban a műfordítással kapcsolatos vizsgálódásoknak, amely (ti. a fordítás) egyben szövegalkotás és stilisztikai elemzés is, s mindezt még kiegészíthetjük azzal is, hogy a Prágai Nyelvészeti kör klasszikus korszakában megindult poétikai tevékenység hagyományai ma is elevenen élnek az ifjabb nemzedék tudatában, s így nincs semmi csodálni való azon, hogy a poétikai kérdések vizsgálata is szerves része a csehszlovák és az országban élő magyar kutatók tudományos stratégiájának.

Összefoglalva az eddigi megállapításainkat, elmondhatjuk, hogy a magyar szövegelmélet nem légüres térben alakult ki, hanem hagyományokra, előzményekre támaszkodva jött létre, és képesnek bizonyult arra, hogy egy egész sor tudományos diszciplína integráló erejévé váljon. A nyelvészeti kutatásokban csakúgy, mint az irodalomtudományban meghonosodott a szövegközpontú szemlélet, és a külföldön folyó szövegelméleti kutatásokkal párhuzamosan megindultak és egyre intenzívebbé váltak a

magyar szövegelméleti vizsgálódások. Ennek a folyamatnak az útját próbáltuk nyomon követni összefoglalónkban, de hogy ez miként sikerült, azt a szakma illetékeseinek kell eldöntenünk.

Irodalomjegyzék

Dolgozatunk első részéhez hasonlóan szakirodalmi jegyzékünkben csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyek zárójelben csak a szerző nevével és a megjelenés évszámával szerepelnek.

- BAKOS: 1970. = Bakos Ferenc: A.I. Greimas: Sémantique structurale. Paris 1966. In: *ÁNyT.* 7. Budapest.
- CSÚRI: 1987. = Csúri Károly: *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Budapest.
- DEME: 1979. = Deme László: A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI – VÁRKONYI (szerk.): *A szöveg tan a kutatásban és az oktatásban*. 57-65. Budapest.
- FEHÉR: 1983. = Fehér Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei*. Budapest.
- FODOR: 1970. = Fodor István: A francia explication de textes. In: NYÍRÓ Lajos (szerk.): *Irodalomtudomány*. Budapest.
- FÓNAGY: 1959. = Fónagy Iván: *A költői nyelv hangtanából*. Budapest.
- FÓNAGY: 1963a. = Fónagy Iván: A stílus hírértéke. In: *ÁNyT.* 1. 91-123. Budapest.
- FÓNAGY: 1963b. = Fónagy Iván: A metafora a fonetikai műnyelvben. Budapest.
- FÓNAGY: 1972. = Fónagy Iván. Motivation et rémotivation. In: *Poétique* 11.
- FÓNAGY: 1974. = Fónagy Iván: A kifejezés mint tartalom. In: TELEGDÍ Zsigmond (szerk.): *Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet*. Budapest.
- CS. GYÍMESI: 1983. = Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Bukarest.
- KIEFER: 1987. = Kiefer Ferenc: A magyar főnév esetei. In: *MNy.* 83. 481-486. Budapest.
- KIRÁLY: 1970. = Király István: *Ady Endre 1-2*. Budapest.
- KIRÁLY: 1982. = Király István: *Intés az őrzőkhöz 1-2*. Budapest.
- MAGYAR: 1972. = Magyar Miklós: A. Camus „Közöny”-ének néhány problémája. In: *Filológiai Közöny* 1-2. 211-220. Budapest.
- MAGYAR: 1975. = Magyar Miklós: Nézőpont és írói világkép Albert Camus két regényében. In: *Filológiai Közöny*. 3. 326-334. Budapest.
- MAGYAR: 1977. = Magyar Miklós: A játék mint cél és eszköz Alain Robbe-Grillet legújabb regényében. In: *Filológiai Közöny*. 4. 394-402. Budapest.
- MAGYAR: 1981. = Magyar Miklós: Splendeurs et misères du nouveau roman français. In: *Acta Lit. Acad. Scientiarum Hungaricae*. 23. 39-47. Budapest.
- MAGYAR: 1985a. = Magyar Miklós: Technique narrative dans L'Etranger d'Albert Camus. In: *Acta Lit. Acad. Scientiarum Hungaricae*. 27. 61-73. Budapest.
- MAGYAR: 1985b. = Magyar Miklós: Kommunikáció és belső monológ. In: *Nyelvpedagógiai Írások*. 5. 340-349. Budapest.
- MAGYAR: 1987. = Magyar Miklós: Narrátor és narratív technika. In: *Nyelvpedagógiai Írások*. 9. 112-121. Budapest.
- PETŐFI: 1982a. = Petőfi, János S.: Text, Signification, Models and Correlates. Some Aspects of Text Comprehension and Text Interpretation. In: RICKHEIT, G. – BOCK, M. (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*.
- PETŐFI: 1982b. = Petőfi S. János: Szöveg, diszkurzus. In: PENAVIN Olga – THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok – Studije* 15. 9-28. Novi Sad – Újvidék.
- PETŐFI: 1984. = Petőfi S. János: Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. (DANYI Magdolna beszélget Petőfi S. Jánossal.) In: *Hid*. 1. 62-90. Novi Sad – Újvidék.
- PETŐFI – BÉKÉSI: 1991. = Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szöveg tan 2. A magyar szöveg tan kutatás irodalmából (Első rész)*. (Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica), Szeged.

- RIESER: 1982. = Rieser, Hannes: A nyelvészeti szemantika új megközelítése. In: PENAVIN Olga – THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok – Studije* 15. 91-106. Novi Sad – Újvidék.
- RUZSA: 1984. = Ruzsa Imre: *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Budapest.
- SZABOLCSI: 1967. = Szabolcsi Miklós: Szövegelemzés és történetírás. In: *Kritika*. 5. 40-45. Budapest.
- SZABOLCSI: 1969. = Szabolcsi Miklós: A verselemzés kérdéséhez. In: *Irodalomtörténeti Füzetek*. 57. Budapest.
- SZABOLCSI: 1971. = Szabolcsi Miklós: *Jel és kiállítás*. Budapest.
- SZABOLCSI: 1976. = Szabolcsi Miklós: Megjegyzések egy magyar stílusjelenséghez. In: *NyK*. 78. 441-451. Budapest.
- SZABOLCSI: 1977. = Szabolcsi Miklós: *Érik a fény*. Budapest.
- SZABOLCSI: 1987. = Szabolcsi Miklós (szerk.): *József Attila-versek elemzése*. Budapest.

1988. január – április

(*A költői nyelv hangalakja*) A könyv olvasásakor Platón dialógusai jutnak eszünkbe, ahol Szókratész gondolatai olyan „válaszok”, amelyek egy „helyzet” szülöttei, mert mindig az aktuális beszélgetés, az éppen folyó vita kényszeríti ki a mesterből az éppen így megfogalmazott állásfoglalást. Fónagy Iván módszere is hasonló, mert a különféle, egymástól eltérő, egymásnak gyakran ellent is mondó véleményeket szembesítve, azokhoz viszonyulva, mintegy állandóan vitázva velük halad előre úgy, hogy a vitákból mindig valamilyen új meglátást, szempontot, továbblépési lehetőséget kényszerít ki. Az olvasó nem a kész, steril eredményeket kapja, hanem részt vehet az eredmények kialakulásának, megformálódásának folyamatában is.

Mielőtt azonban tárgyra tér, ismerteteti azokat az előfeltételeket és megszorításokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az olvasó világosan lássa a kérdésfelvetés esztétikai, irodalomelméleti hovatartozását. A szerzőnek az irodalomról, a költészetről való gondolatait azon előföltézés praedeterminálja, amely szerint a költészet elsősorban mint „nyelv” érdekes és problematikus. Nyelvi megnyilvánulás azonban számos létezik, s ha keressük a nyelvnek azokat a területeit, amelyeket megvizsgálva előtűnnek az irodalmi nyelvhasználat sajátosságai, akkor általában három, jól elkülöníthető terrénium mutatkozik: a szókincs (lexika), a szerkezet (szintaxis) és a hangalak (akusztikum). A szerzőt ezek közül elsősorban az utóbbi érdekli, mert nézete szerint itt mutatkoznak meg a nyelv irodalmi használatának legjellemzőbb sajátosságai. Megjegyzi, hogy bár a költői nyelv kifejezést használja, megállapításait természetesen csak az általa vizsgált területeken tekinti érvényesnek, „konklúzióink valójában csak az európai, s ezen belül főként az újkori költészetre vonatkoztathatók” – jegyzi meg. (5.) Egy újabb megszorítás pedig azt mondja ki, hogy a vizsgálatok a történeti szempontot zárójelbe teszik. S csak már miután meghatározta célját és módszere jellegét, tér rá választott feladatára, annak az eltérésnek (l'écart) a vizsgálatára, amelyet más nyelvhasználatokkal szemben a költő felmutat a hangalak, az akusztikum tekintetében.

A költői nyelv akusztikai mivoltának leírását a jelviszony értelmezésével kezdi. A nyelvi jel lényegét a saussure-i önkényességben látja, tehát a hangalak és a jelentés közötti természetes megfelelés kizárásában. Ennek a belátható, bizonyított tételnek azonban lépten-nyomon ellentmond nemcsak a költői gyakorlat, hanem különféle korok, nyelvek, kultúrák költészetelmélete és retorikája is. E véleményeket durván két csoportra lehet osztani. Vannak olyanok, akik hajlamosak azt állítani, hogy a (költői) szöveg akusztikuma önmagában is jelentéssel bír, mintegy a hangalak összetevőinek sajátosságaiból is következik valamiféle értelem. És általában nemcsak véletlenül, mert a költő bevallottan is törekedhetik erre. Berzsenyi így ír erről: „Harmóniába hozza a poéta tárgyaival a beszédet, (...) Kiterjed ezen harmóniázat még a beszéd' külhangjaira is, úgy hogy a poéta valamennyire csak a nyelv' természete engedi, a gyengébb érzelmekhez és szebb tárgyakhoz lágyabb és szebb hangu szavakat válogat, a zordonabb tárgyakhoz pedig keményebb hangukat”. Sokan viszont – bár elismerik bizonyos hangok, hangkapcsolatok és jelentések összefüggését – mintegy megcserélik az okot és az okozatot, mert nem a hangalakból következtetnek valamilyen értelemre, hanem a nagyobb nyelvi egységek jelentéséből eredeztetik a hangoknak tulajdonított „jelentést”. Az előző állítás érvényességét megkérdőjelezi az a megfigyelés, amely észrevételi, hogy egy és ugyanazon hangcsoport mennyire különféle, eltérő jelentéssel járhat. A második felfogásmódból kiindulva pedig az tűnhet különösnek, hogy ezen eltérő jelentéseket mégis csak ugyanazok vagy hasonló hangcsoportok produkálják. Emellett Platón Kratülosza

óta filozófusok, esztéták, irodalmárok, nyelvészek, költők, műfordítók állandóan beszélnek erről az összefüggésről. Fónagy Iván olyan „közvéleménykutatás”-t is végzett, amelynek kérdései a hangok – metaforikusan megfogalmazott – tulajdonságaira irányultak. A válaszokból az derült ki, hogy a megkérdezettek szinte teljesen azonosan gondolták, érezték pl. az *u*-t kövérebbnek az *i*-vel szemben, nedvesebbnek a *ty*-t a *t*-vel összehasonlítva. Majd – objektívebb módszert keresve – azt vizsgálta, hogy a versekben bizonyos témák, hangulatok szisztematikusan kapcsolódnak-e bizonyos hangokhoz, és téma, valamint hangulatmódosuláskor tapasztalhatunk-e kifejező, jellegzetes változást a hangállományban, azaz milyen a vers *hangspektruma*. Hangstatisztikáiban összehasonlít egy művön belüli eltérő hangulatú részeket, egy alkotónak eltérő hangulatú szövegeit és különféle költők más-más hangulatú verseit. A vokálisok sötét-világos vagy pl. a mássalhangzók szelíd-agresszív ellentétpárjait nem önmagukban vizsgálja, hanem a költő átlagához viszonyítva fejezi ki. Aránylag „tekintélyes anyagra támaszkodva” jelentheti ki, hogy „a magyarban és a franciában egyaránt pozitív összefüggés van a támadó jellegű tartalom és a *k*, *t* (s a magyar versekben az *r*) hang gyakorisága, negatív összefüggés a támadó jelleg, és az *m*, *l* gyakorisága között.” (40.) Az összefüggés határozottabban mutatkozik meg, amikor kisebb szövegegységeket viszonyítunk a köznyelvi átlaghoz. Ez a reláció azért létezhet, mert a költő bekapcsol egy másik csatornát: az akusztikait is, amikor ki akarja fejezni magát. Ez az összefüggés vajon érvénytelenítheti Saussure „önkényesség”-elvét? Nem, mert az csak az egyes szavakra vonatkozik. Azonban „statisztikus összefüggést bizonyos képzetek és bizonyos hangok között a szókincs egészében” már ki lehet mutatni. (42.) A költő csak kiaknázza ezt a lehetőséget.

A szerző a továbbiakban arra keres választ, hogy miből következik, mi okozza az ilyesfajta összefüggéseket. A magyarázathoz a hangok kettős természetéből indul ki: „A beszédhangok szubsztanciáját egyfelől a beszédszervek mozgása, (...) kinetikai élmény alkotja, másfelől a hangrezgések által keltett hallásélmény”. (44.) Gyakran arra vezet-hetők vissza ezek az összefüggések, hogy nagy a hasonlóság a beszédhang és az általa érzékeltetett jelenség között. Azonban nemcsak mímelnek valamely természeti jelenséget, hanem erős, határozott taktilis és kinesztétikai élménnyel is együtt járhatnak. Az *e* hangok képzésének az elemzése, valamint a mérések is azt bizonyítják, hogy sokkal kisebb energiával hozzuk létre a „lágý” hangokat, mint a „keményeket”. Különösen a zárhangok és az *r* követel nagy erő kifejtést hangképző szerveinktől. A hangerőgörbe azt is megmutatja, hogy a hangzás és a vele ábrázolt jelenség közötti hasonlóság, valamint a hangképzés során kifejtett viszonylag nagy erőfeszítés következtében tartjuk pl. az *exp*-lozívákat keményeknek. S még egy ok miatt is. Hangerőgörbével megjeleníthető, majd decibelekből kifejezhető egy szövegrész akusztikai dinamikája. Ezek a vizsgálatok meglepő eredményeket hoztak. Kiderült, hogy „a lágýnak érzett hangok képzésénél (...) viszonylag kis fiziológiai energiával jelentős akusztikai teljesítményt érünk el.” (59.) A keménynek tartott hangok esetében ennek éppen fordítottjáról van szó, mert ott a „viszonylag nagy fiziológiai erőfeszítés viszonylag csekély hangerőt eredményez”. (59.) A hangerőgörbék jól igazolják ezt a tételt. Persze a dolog ennél sokkal bonyolultabb, mert a képzési mozzanatokból közvetlenül nem magyarázhatóak pl. a lágý hangok, valamint a velük szoros kapcsolatban lévő – és a statisztika segítségével is kimutatott – bonyolult, gyengéd érzelmek iunctiója. A jelenség magyarázatához a pszichológiát hívja segítségül a szerző, amikor a primer élményeknek a komplexebbekre való átvitelére hivatkozik W. Wundt nyomán. (A konkrétól az absztraktig tartó jelentésfejlődésről Fabricius Kovács Ferenc írt.) Ilyen lelki mechanizmus még a gyermekkori élményekre való – nem tudatos – visszaemlékezés, valamint általában is a tudattalan élmények szerepe a hangok jelentését illetően. Mindezek mellett Fónagy Iván megemlíti még a hangerőnek és a formánsoknak (felhangoknak) szerepét is. A hangerőnek a „fülünkre gyakorolt di-

namikus hatása” mutatkozik itt meg: a nagyobb hangerő erősebb ingerülettel jár, és ez nagyobb, hatalmasabb tárgy képzetével asszociálódik. (65.) Megismerkedhetünk a magyar magánhangzók hangzóssági sorrendjével is. A formánsok pedig, amelyek a hangszint hozzák létre, a testalkattal állnak összefüggésben. A megközelítések sokoldalúsága, az alkalmazásban megmutatkozó érzékenység és a gazdag példaanyag illusztráló ereje meggyőzi az olvasót arról, hogy a költői nyelvben a hangok informatív szerepe milyen gazdag lehetőséggel, s hogy az alkotók élnek ezekkel a lehetőségekkel; azonban csak az iskolázott fülű olvasó képes ezekre a rejtőzködő korrespondenciákra rálelni, azokat élvezni, és a megértés szolgálatába állítani őket. A fejezet végén a domináns hang(ok) és a háttér relációjáról beszélve kiemeli kölcsönös meghatározottságukat, és utal arra, hogy igen gyakran a domináns hangok módosulása a hangulat változásával jár együtt. Funkcionális akusztikai elemzései sok versrészletet világítanak meg, gazdag példaanyaga számos műhöz viszi közelebb a kitartóbb olvasókat. Az igazán bő kínálatból hadd utaljak egyre, Verlaine *Pierrot* című versére, amelynek két soráról (*Ses manches blanches font vaguement par l'espace / Des signes fous auxquels personne ne répond*) szólva, mesteri módon vezeti rá az olvasót arra, hogy a szöveg miképpen jeleníti meg a költő vízióját a meghallgatásra nem talált küldetéses ember kozmikus magányáról, tragédiájáról, és egyben kiváló példáját is adhatja annak, hogy mindenképp lehet a megértést segítő beszélni a hangok informatív szerepéről.

(*A prozodikus elemek szerepe*) A második fejezet célja a funkcionális versszemlélet lehetőségeinek bemutatása, ami tulajdonképpen egy funkcionális verstan alapjainak lerakása is egyben. Abból a meglátásból indul ki, hogy a beszélt nyelv hangzó prozodikus sajátosságai sok olyan információt hordoznak, amelyek jelezhetik a közlő érzelmi állapotát, szándékolhatják a megszólított befolyásolását, vagy akár részt is vehetnek a vers-tárgy ábrázolásában. A megközelítés módszerének lépései hasonlóak az eddigiekhez: leírja a kérdéses jelenséget, példákkal teszi világosabbakká, szemléletesebbé azokat, majd az eddigi, a hagyományosabb magyarázatokat hívja segítségül, míg azok hozzá tudnak járulni a jelenség megértéséhez. Ezután már saját útját szükséges járnia, és felhasználnia kutatásainak eredményeit – amelyek erősen támaszkodnak fiziológiai vizsgálatokra. Az elméleti fejtegetéseket mindig versértelmezések követik, ezekben rendkívül szerencsés módon kapcsolódik össze a szövegmagyarázat a „hangmagyarázattal” (132), sőt a hagyományos értelmezői relációkat (költő-szöveg-elemzés) kibővíti egy rendkívül fontos, de elhanyagolt szemponttal, amikor a versmondó interpretációját is analizálja. Véleménye szerint nem minden írásos nyelvhasználati forma semmisíti meg azokat a híreket, amelyeket a beszélt, az élő nyelv képes adni a beszélőről, a szöveg tárgyáról vagy a kommunikációs partnerről, mert az írás által gúzsba kötött, szimplifikált hírközlés egyik fajtája, a kötött beszéd, a költői forma olyan információkkal is meg tudja lepni a befogadót, amelyekre egyébként csak a beszéd képes. E közlésformának lényeges eleme a ritmus, amelyen belül lehet vizsgálni a hangsúlynak, a hanglejtésnek, hangfekvésnek és a dallamnak a szerepét. A leggyakoribb ritmusfajták esztétikai jelentésének, esztétikai értékének megemlítése mellett elsősorban az izgatja, hogy mi lehet ennek az esztétikai többletjelentésnek az oka, gyökere. Funkcionális versszemlélete határozottan fiziológiai alapú: amikor csak teheti, értelmezésébe beépíti az akusztikai jelenségeknek testi beágyazottságát mind a beszélő, mind a befogadó felől. Tehát pl. amikor a ritmusról beszél, akkor operál „a lélegzés fiziológiai sajátosságaival” és a „ritmusélménnyel” egyaránt. (121.) A cezúra funkcióiról értelem elemzések révén beszél, amelyek elsősorban a francia klasszicista drámák és Ady *Az égym hívogat* című versén keresztül mutatják be, hogy az érzékeny, iskolázott fül számára mennyire megtelhet többletjelentéssel a versbeli csönd is. Ady tagoló verseléséről külön alfejezetben szól, ebben a „kétritmusosság” gondolatának segítségével tudja elfogadni – az egyébként egymásnak ellentmondó –

Földessy- és Babits-véleményt. Nagy terjedelemben foglalkozik az áthajlások (enjamement) kérdésével is. Értelmezi, tipizálja őket; ez a versmondattani jelenség gyakran empirikusan, materialisan képes érzékeltetni azt a távolságot, messzeséget, magasságot, mélységet vagy pl. a szakítás dinamikáját, amit a vers szavai a jelentés révén is kifejeznek. Itt is a kettős kódolás valósul meg a hanghatás révén. A szerző bemutat néhány oldalt „áthajlásszótárából”, amely elsősorban mozgásirányok és az őket kifejező szavak (igekötők, névutók, határozószók) segítségével csoportosítja az áthajlásokat. Az enjamement mereven és szigorúan véve egy verstani deviáció, mert szubsztanciájában támadja a verset, amikor a ritmus egyik összetevőjének, a sornak az aluminálására tör. Persze a jó műben külön esztétikai élvezet forrása az áthajlás, amint ezt Tóth Árpád *Capriccio* című versének elemzésével is dokumentálja a szerző. A fejezetben a prozódiai elemek megjelenítő, kifejező funkcióit, valamint a „látható ritmus” szerepet kiváló szövegelemzések szemléltetik.

(*A költői nyelv polifóniája*) Az ökonómia versben úgy is megnyilvánul, hogy nemcsak közvetve van jelentése a szónak, hanem közvetlenül, a hangtesten keresztül is. Azonban ez a második viszony nem valódi jelentés, inkább *hanghatásnak* (205) lehetne mondani, mert – a jelentéssel szemben – ez mindig konkrét, egyszeri, nem független az adott verstől, végtelen számú (emocionális színezetű) képzet fűződhet hozzá, ezek nem rendeződnek egységes jelentéskomplexummá, nem függetlenek, mert ráépülnek a jelentésre, és nem is mindig tudatosak – még gyakran az alkotóban sem. Bár a közlés értelmétől elválaszthatatlanok a hanghatások, sőt arra épülnek rá, gyakran mégsem maradnak meg ebben a keretben, mert túl is mutathatnak a mondat jelentésén. Petőfi *Az alföld* című versének 5. strófájában az akusztikum az ostor pattogása mellett megjeleníti annak suhogását is az utolsó sorban domináló *s* hangok révén, pedig a szöveg jelentése nem szól az utóbbiról. Ezek a jelenségek a vers és a zene szoros kapcsolatára utalnak. Amiképpen a zenéhez, a verszenéhez is értő fül szükséges, ezt a fajta zenét tanulni, fölismerését gyakorolni kell, hogy természetessé váljék olvasás közben az erre való ráhangolódásunk. Ugyanígy a rím is része a verszenének, hasonló közlő, kifejező szerepe van, mint a többi akusztikai elemnek, mert „primer funkciójára ráépül a nyelvi funkció. A versritmus lényege e két funkció egységében rejlik.” (232.)

A vers zenei elemei olyan szervezett, összefüggő kifejezésformát alkotnak, amelyeknek együttes hatása teremti meg a vers polifóniáját, „amely nem luxus, nem is játék a költészetben. A költői őszinteség szükségzerű megnyilvánulása” (237). A költői őszinteség mély, elemi, egyetemes, pontos; átalakítja, a maga szolgálatába állítja a kifejezési formákat, sajátos nyelvi eszközöket teremt, miközben létrehozza az esztétikai, művészi többletjelentést hordozó szöveget. Ezen eszközök egy részének megismerésében válhat jó, megbízható vezetőnkké Fónagy Ivánnak ez a könyve.

Kovács Kristóf András

Irodalom

Balázs János, *Ny.* LXXXIV. (1960.) 2. 230–236.

1. Páratlanul merész vállalkozás volt ez az 1967 végén megjelent könyv. Igazolta, hogy lehet intellektuális igényrel, egzakt módszerekkel közelíteni a költészethez; igaz – s ezt is igazolta –, hogy csak olyan kutatónak, akiből a szaktudás még nem ölte ki a fantáziát, akiben szellemi kalandvágy lobog, s akihez így szívesen társul az olvasó. Nyelvészeti és irodalomelméleti szempontok ötvöződnek, jelenségeleírásokat statisztikai adatok erősítenek meg, magas-mély hangú verszene csendül együtt a szerkezeti egésszel. Új utakra csábít, új kutatói világra nyit tehát kaput *A líra: logika*, s ebben a világban majd további őt kötetten vezeti az olvasót Török Gábor (*Lírai igefüggvények stilisztikája*, Akadémiai Kiadó, 1974. *Költői rébuszok*, Magvető Kiadó 1974. *József Attila-kommentárok*, Gondolat, 1976. *A pecsétek feltörése*, Magvető Kiadó, 1983. *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben*, Tankönyvkiadó, 1990.).

Ezt az új kutatói világot módszertani szempontból osztatlan filológia-ként (s ezen belül funkcionális stilisztikaként) művelte Török Gábor. Jórészt neki köszönhető, hogy e komplex vizsgálatok tanulságaival folytatódhattak újabb részletkutatások az irodalomelméletben, megértéslélektanban, szövegnyelvészetben, amelyek – úgy tűnik – éppen napjainkban integrálódnak ismét a szemiotikai szövegtan keretében.

2. Szerkezetére nézve tanulmánykötet *A líra: logika*. Az egyes tanulmányok (amelyek egy része a 60-as évek elején-közepén a Magyar Nyelvben, Magyar Nyelvőrben, Nyelvtudományi Értekezésekben jelent meg) egy-egy meghatározó nyelvi vonatkozást tárnak fel. Ezek között szerepelnek klasszikus témák (mint a versek hangszerelése, szóképei, kulcsszavai, szerkezeti sajátosságai stb.) egzakt, pl. statisztikai módszerekkel; némelyeket pedig Török Gábor a funkcionális stilisztika új tárgyaként alkotja meg. Különösen ilyen a költői mondatkapcsolás, valamint a versmagatartás. Az itt rendelkezésemre álló kevés helyet – mivel ma is inspiráló szövegtani szempontok – ezek ismeretetésére szánom.

2. 1. *A mondatkapcsolás a versben* című fejezet arról szól, hogy a mondatok önállósága, lezártága mindig csak viszonylagos. Ezt a tételt hét részletben bizonyítja Török Gábor. Első ilyen a *Tiszta szívvel* teljes gondolatmenetének rekonstruálása. „Nem valami kesergő lírai én szól (...) az első versszakban, hanem az a fiatalember, aki megtagad minden emberi kapcsolatot. (...) Ez a magatartás azonban *következmény*: nyilvánvaló következménye annak, hogy a lírai én élete forog veszedelemben. A legkínosabb vég, az éhhalál fenyegeti. Ezért, vagyis életveszélyben kényszerül a »bűnre«. S ezért, csak ezért maradhat mégis tiszta szívű.” (54; lásd róla még Békési Imre: *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, 1986. 57-59.)

A téma második vonatkozásaként az *asyndetont* emeli ki Török Gábor. Ezen belül kitér azokra az eszközökre, amelyek – kötőelemek hiányában, de ezek mellett is – a mondatok kapcsolatát jelölik vagy hordozzák. A legfontosabbak: „azonos szók használata a két mondatban azonos vagy esetleg más mondattani helyzetben; azonos funkciójú rokonértelmű szók a mondatokban; azonos funkciójú ellentétes értelmű szók a mondatokban; azonos funkciójú ellentétes értelmű szók; azonos vagy hasonló jelentéskörű, de más szófajú szók szerepeltetése; a szomszédos mondatok párhuzamos szerkesztése, hasonló szórenddel; az igei és birtokos személyragok viszonykeltő funkciójának kihasználása; a névmások helyettesítő-utaló jellege stb.” (58-59). – Amint látjuk, nem kellett túl sokat hozzátenni e sorhoz a szövegtannak; az alábbi gondolat pedig még (vagy ismét) új: „(...) tény, hogy a beszédfolyamat szomszédos mondatai közt, rendkívüli esetektől eltekintve, igenis van összefüggés, vagyis a lezárt mondatok önállósága is csak viszonyla-

gos. Ez az összefüggés persze nem csupán a mondatok nyelvi anyagában rejtőzhet. Lét-rehozhatja a külső beszédhelyzet, a nyelvi érintkezés tárgyi környezete is." (57.) – Ez a különbség Petőfi S. János 'szöveg mint komplex nyelvi jel'-ében is megvan: *Seve* és *Sere* (vö. Nyr. 112. 1988. 220).

A kötőszók mellőzése arra is való, hogy megmozgassa, logikai munkára kényszerítse, a költővel együtt való gondolkodásra készítse az olvasót – erről szól a téma harmadik vonatkozása. Számos versrészlet szemlélteti a sorokban, sorok közt rejlő ellentétes, magyarázó, következtető viszonyt. Nézzünk meg két példát az ellentétre (61):

Az egész emberi
világ itt készül. Itt minden csupa rom.
(Elégia)

"(...) a szánkba rágott, akár csak egy *pedig* kötőszóval ránk tukmált – tételnél sokkalta hatásosabb az – írja Török Gábor – amit magunk tárunk fel. Ebben az esetben az aktívan fölfedezett ellentét gondolatisága hatásos, a *Kései sirató* híres soraiban inkább az ellentét indulati jellege":

...Te vacsorádat
hoztad el – [de] kértém én?

Ha aztán – a versolvasók logikai házi feladataiként – megtanultuk, hogy a versben egymás mellé került mondatok jelöletlen viszonyát (okát, ellentétét) felfedjük, akkor meg tudjuk ezt tenni a művészi képek komponenseivel is. Így jutunk el – a téma 4. vonatkozásában – a *Kláriskok* nyelvi rejtjeleinek föloldásához is. „Úgynevezett »nehéz« vers is világosabbá válhat – viszi tovább a gondolatot Török Gábor –, ha a kötőelem nélküli mondatfűzés lehetőségeit (...) szem előtt tartjuk:

Kláriskok a nyakadon,
békafejek a tavon,
Báránygané,
bárányganéj a havon.
(Kláriskok)

(...) Logikai kiegészítést is kell végeznünk. Ennek eredménye: 'a nyakad *annyival szebb díszeidnél*, a kláriskoknál, mint amennyivel a tó szebb a fölbukkanó békafejeknél, vagy a havas mező szebb a ráhullajtott birkaganéjénál.' Fogalmilag sűrítve: 'szinte összehasonlíthatatlanul szebb vagy díszeidnél.'" (69-70.)

Az elmaradt, de kitehető kötőszók bemutatása után – a téma 5. vonatkozásaként – az asyndeton legköltőibb értelmét, a többértelműséget vizsgálja Török Gábor. Olyan részleteket elemez, amelyek jelöletlen viszonyai két- vagy háromféleképpen is értelmezhetők:

Fecseghetnének nyelves tudományok – [mégis~
mind pártfogolna, ki szívébe lát: hiszen]
(...)
(Flóra 4. Buzgóság)

"Vagyis: 'mondhatnak a nyelves tudományok az én törekvéseimre bármit, mégis mellem állanának a saját magukat jól ismerő emberek' ~ 'a nyelves tudományok fecsegése nem árthat nekem, hiszen az őszinték engem pártfogolnának'." (75.)

"A logikai kapcsolatok aszyndetonnal való föllazítása tehát művészileg hasznos, tömören dialektikus többértelműséget hozhat létre – írja Török Gábor. – Megakadályozhatja az ok és az okozat, az előzmény és következmény viszonyának megmerevedését, abszolutizálódását, utalhat az ellentét két oldalának egymásra hatására. A költői nyelv így is fölülelmedkedhet a küznapian józan, de metafizikus szemléleten." (75.)

A kötőelem nélküli mondatfűzés különféle esetei és hatásai után egy jelölt viszony sajátos szerepét ismerhetjük meg közelebbről: azt az *és*-t, ami inkább *de*:

Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápolasz, anyám.
(Kései sirató)

"Általában a szembenállást szoktuk kiemelni – írja Török Gábor –, ilyen esetben helyénvaló a tipikus ellentétes kötőszó. De szükséges lehet olykor a két oldal egységét, térbeli, időbeli együttlétezését, kölcsönös feltételezettségét hangsúlyoznunk." (77.) Ehhez – mai kommentárban – esetleg azt tennénk hozzá, hogy az *s* kötőszó a két kijelentés konjunkcióját jelöli; az *s* helyére képzelt *de* pedig az első kijelentésből következh(et)ő elvárás törlését (*ápolnod kellene engem*).

A költői mondatkapcsolódás vizsgálatát egy nyelvtörténeti gondolattal zárja a szerző. A kötőszó nélküli kapcsolást – utalva a fejlődés hegeli szakaszolására – a költészetben *szintézis*nek tekinti.

2.2. A kötet legjellegzetesebb fejezete *A versmagatartás* (178-225): gazdagon nyilvánul meg benne a kutató nyelvész filozofikus hajlama, pszichológiai fogékonysága és irodalomelméleti felkészültsége. Az ilyen látásmóddal appericiálható vonatkozásokat a költői énhez fűződő ábrázoló-kifejező vonatkozásokként foglalta össze Török Gábor a versmagatartás részeként. Ilyen a *vershelyzet*, vagyis az a szituáció, amelyet a vers maga teremt önmaga körül; és ilyen a helyzetben játszott szerep. Ide tartozik az a lelki működés (emlékezés, szemlélődés), amelyből (és ahogy) a költői képek származnak. A versmagatartást alkotja a beszélő és az ábrázolt valóság közti viszony, a címzetthez fűződő viszony, vagyis a modalitás is, – mindaz tehát, ami az interpretáció kutatásában mindmáig a legfontosabb és legvitatottabb vonatkozás. Török Gábor azonban már ekkor megbízható eredményekhez jutott: a versmagatartás vonatkozásaiban a nyelvi eszközök szerepét vizsgálta. Emeljünk ki belőlük néhányat!

A szövegelemzés műfaji alapkérdése, hogy a műelemző a vizsgált szövegműhöz egy meghatározott, konkrét, egyedi beszédhelyzetet rekonstruáljon-e, vagy pedig egy *vershelyzet*ei. Ez utóbbit a lírai vers önmaga teremti meg maga körül. Az *Ady emlékezete* szónoki *vershelyzet*, a *Mondd, mit érlel* a bizalmas beszédé. A *Mióta elmentél*-t szerelmes levélnek érezzük, a *Tedd a kezed* *vershelyzete* közvetlen kérése, a *Mikor az utcán átment* a *kedves-é* merengő visszaemlékezés. „Szarvashiba a verselemzésben – írja Török Gábor –, ha az emlékezés helyzetét összekeverjük a versindító képpel:

*A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merültem,
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.
(A Dunánál)*

A vershelyzet itt nem az, hogy a költő a Duna partján üldögélve eltűnődik, hanem az, hogy erre az üldögélésre *visszaemlékezik*, s e múltbeli élményéhez fűzi képekké alakult reflexióit." (181-182.)

Az emlékezést (miként a szemlélődést és a látomást) egyrészt mint lelki működés-fajtákat különíti el a szerző, másrészt mint a képek különbségét (mint közvetített, valamint alkotott képeket). „A versmagatartásnak mindezekben a tényezőiben és változataiban – foglalja össze az eddigieket Török Gábor – a nyelvnek az az oldala nyilvánul meg, amelyet (ön-)*kifejezésnek* nevezünk.” (183.)

A versmagatartást kialakító tényezők egy következő csoportját a versmondatok modalitása körében vizsgálja a szerző. A különféle modalitásoknak (a ténymegállapításnak, a kérdésnek, az óhajításnak stb.) a nyelvi eszközeit vizsgálja, így az igeragozás idő- és módhasználatát, hanglejtésformáit, szórendi változatait stb., és arra kíváncsi, hogy vannak-e képletszerű szabályosságai mindezeknek. „Már az is fölkelti a törvényszerűség, a rend érzését, ha a versben csak két modalitás váltogatja egymást, mint a *Buzgóság*-ban (Flóra. 1937.), a lehetőség és a valóságé – foglalja össze tapasztalatait Török Gábor. – Az óhajnak és a tényközlő indoklásnak ritmikus váltogatása hozza létre – jelentéstani tényezők segítségével – az ima attitűdöt a *Nem emel föl*-ben, a lehetőség tagadásának és szükségszerűségének vissza-visszatérő modalitásvegyülete hat a jelentéstani tényezőkkel egy irányban a *Ha nem szorítasz...* megrendítő soraiban.” (186.)

A versmagatartáshoz tartozik a vershelyzettel szorosabban-lazábban együtt járó költői szerepjátás (pl. *Fiatal asszonyok éneke*, *A kanász*, *Egy spanyol földműves sírverse*). Mi a funkciója a helyzetdálnak, ennek az újraéledő műfajnak József Attila kezében? „Az elszigetelődésre ítélt vagy arra hajlamos én falait bontogatja ez a versmagatartás.” – állapítja meg a szerző (191).

„Mivel a vers is tett, cselekedet, a versmagatartásnak is lényeges, sőt egyik leglényegesebb oldala az, amely a hallgatóval megteremti a közlési viszonyt: a felhívás.” Erről szól a *Ki a vers címzettje?* című fejezet (191-195). Címzettje, akihez (közvetlenül vagy közvetve) a felhívás szól, csak a lírai alkotásoknak van. A kis méretű drámai, a kisepikai és a leíró versekben a felhívás csak az ábrázolás közvetítésével juthat érvényre; ezekben közvetlen felhívottat nem találunk. A lírai költeményekben a második személy az, akihez a felhívás a legtermészetesebben szól. Ennek nyelvi eszközeit gazdagon szemlélteti a *Második személy a lírában* című fejezet (195-202). A második személyű igeragok, a birtokos személyragok, a személyragos határozószók s a személyes névmások áttekintése után érzékeny elemzéseket kapunk a *te* más személyeket magába sűrítő szerepeiről, a *te*-ben megjelenő *én*-ről s egy jellegzetes versmagatartásról, „a meghasadt költői én két oldala közt folyó belső párbeszéd drámai-lírai formájá”-ról (199).

A többséggel való azonosultság állapota egyik legjellegzetesebb versmagatartás József Attila költészetében. „Az egyes szám első személy már a fiatal József Attila számos verséből is hiányzik; helyette többes első személyt használ” – emeli ki – számtalan egyéb jellemző sajátossággal együtt – ezt is Török Gábor (206), s azt, hogy minderről nemcsak a versek jelentése, hanem nyelvtani oldala is fontos információkat hordoz.

3. *A líra: logika* az üzenethordozó versrétegek egy töredékét vizsgálta csak; első sorban azokat, amelyekben jól érvényesült a nyelvészeti módszerek egzaktsága. A gyakorlat próbájaként három teljes költemény elemzését is tartalmazza a kötet (*Tűz van*, *Ringató*, *Kláriskok*), nyelvészethez, irodalomkutatókhoz, versolvasókhöz egyaránt szól. „Az üzenet címzettjei sohasem fejezhetik be versföltáró munkájukat azzal, hogy most már mindent tudnak. Mindent egy versről? Soha. Csak mindennap többet.” (14.)

Irodalom:

Tamás Attila, *Tiszatáj* 22. (1968.) 274-276.

Széles Klára, *IrtórtKözl.* 72. (1968.) 476-479.

Pomogáts Béla, *Kortárs* 13. (1969.) 163-166.

Koroknai Zsuzsa, *Élet és Irodalom* 1968. aug. 3.

Szathmári István, *NyudÉrt.* 83. (1974.) 29-30, 35-36.

Balázs János, *A szöveg.* Gondolat, 1985. 157-161.

Török Gábor életművét 1954-től 1989-ig áttekinti az *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 1989. című kötet.

Formateremtő elvek a költői alkotásban

Szerkesztette: Hankiss Elemér

Akadémiai Kidó, Budapest, 1971. 652. p.

Azok a viták, amelyek húsz-huszonöt éve zajlottak bizonyos szövegtípusokról, részben azóta sem szürkültek, fokozódtak le tudománytörténeti emlékké, adalékhal-mazzá. Nem vált pusztá tudománytörténeté a MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottságának verselemző előadás- és vitaanyaga sem (Formateremtő elvek a költői alkotásban: 1968. nov. 14-15.), majd a röviddel utána megrendezett novellaelemző ülésszak kötete sem. Én a korábbi, a Babits *Ősz és tavasz között*, valamint Kassáknak *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című alkotásait elemző kiadványt olvasom újra. Korántsem holmi újabb átfogó kritika szándékával, hanem azt keresve, mit nyerhet belőle a ma szövegtana.

Ez szabja meg tárgyalásmódomat. Nem mérlegelem, hogy a maga korában melyik előadást, hozzászólást, vitatársat méltányolták legjobban a stilisztikában, poétikában, irodalomtörténetben és verstanban. Azt szűrném inkább ki, kik azok, akik általánosabb, ma is időszerű kérdéseket vetettek föl a líra sajátos szövegtestében: hasznosakat, jókat is, helyesbítésre ingerlő téveseket is.

Elvi szinten ingerel a kötetcímben pedzett *elvek* is. Az *elv* bölcséletileg kétértelmű. Felfogható arisztotelészi objektivitásában, de kanti szubjektivitásában is. Léteznek-e az egyén alkotta szövegek elvei e szubjektumtól függetlenül is, vagy sem? Azt sejtetné a cím önkéntelenül is, hogy a világnézeti állásfoglalást egyébként kerülő szimpózium maga is megoszlik Arisztotelész és Kant között?

E lezáratlan problémától függetlenül, az is nyitva van máig is, hogy hol a szöveg kezdete, hol a vége? Ne csak a modern művek Umberto Eco-i nyitottságára gondoljunk (Szabolcsi Miklós)! Csak olyan alapproblémára, hogy lehet-e egyáltalán egyedi a szöveg? Ha nem egyedi, akkor már eleve nem zárt! Miféle egyediség volna az, amely annyi más művészi és nem művészi, sőt nem is nyelvi szövegnek elő- és összkontextusában létezik, mint Babitsé is, Kassáké is: szükségképpen bárkié? A szimpózium meghívottjai közül számosan boncolgatták, melyek a két vers költői forrásai, előzményei itthon és külföldön, miféle izmusok a közel- és régmúltban, mik az eszmetörténeti előzményeik (Rónay György, Ungvári Tamás, Szörényi László, Baránszky-Jób László, Németh G. Béla, Tamás Attila stb.). Sajnos, az erre összpontosítók elfelejtene rámutatni – a szegedi iskola később említendő tagjainak kivételével –, hogy mi a hatása az adott esetben e tágabb kontextusnak, mely beszédesen cáfol és viszonylagossá tesz mindenféle egye-

diséget. Szerencsétlenül, zilált gondolatmenettel minősíti Baránszky-Jób László stilárisan eklektikusnak mindkét művet, meg is kapja érte a magáét; de legalább értékeli valahogy a két költőt érő hatásokat. Hogy az egzakt leírás, magyarázat, értelmezés után az *értékelés* is a feladatunk lett volna, méltán emlegetik a vitavezetőket (Hankiss Elemér, Szabolcsi Miklós). Hogy e jogos igénynek milyen nehéz megfelelni, azt Hankiss tudja jobban.

Helyesen mutatott rá Kovalovszky Miklós a funkcionális stílusok, stílusrétegek sokaságára Kassák poémájában, s a rétegek közti merész váltásokra is (arra már nem, hogy igazában mit adnak hozzá a mondandóhoz ezek a váltások, ez a tarkaság). De ezzel még azt sem állapították meg, hol vannak a tág szövegnek határai egymás közt. Az írott műalkotás „a funkció és tartalom szolgáltatában organizált, szervezett nyelv”, s ami pedig nem ilyen, az a „beszéd” (Martinkó András)? Kőkorszaki nézet ez már 1968-ban is! Akaratlanul is Lukácsokat idézi meg, a stílus és a manír régi szembeállításába is vezető hibájával. Ez nem határolja el a művészi szövegeket nemhogy a többitől, hanem a jó szöveget (akár művészi, akár szónoki, akár publicisztikai, akár értekezőt, akár köznapias meggyőzőt stb.) a rossztól, hibástól, kevésbé hatékonytól. Máig szükséges ismételni Martinkót: az esztétikailag szép szövegnek nem lehet formai modellje. Elvégre egyesítenie kell a jóval és igazzal (ezt már a középkor nagyjai is tudták) és a gyakorlatilag hatásossal (némi e ezt is! T.G.). Ezért a matematikai, a formális, a strukturális elemzés aligha ad értékelő esztétikai kulcsot a kezünkbe. Más kérdés, hogy néhány szélsőségesüktől eltekintve, volt-e egyáltalán efféle szándéka a strukturalistáknak; vagy ha megpendítettek ilyesmit, nem helyesbítették-e önmagukat.

Tudománytörténeti szemétdombra való, hogy a költemény művészi szövegében *nem logikai, hanem* társítási, érzelmi szálak a jellegzetesek (Szegedy-Maszácz Mihály). E szembeállítás helyett az egymás mellé rendelés a helyes. Nem okvetlenül egyedibb a műalkotásszöveg a művészetén kívüliénél sem, s maga az egyediség foka sem értékmérő, mint Széles Klára véli; annak idején is sokan cáfolták ezt.

Hogy a mű „organikus egész” a másféle szövegekkel szemben (Széles Klára)? Olyannyira, hogy egyszavas módosítás is nagyot változtat rajta? Dogma ez, szögeznek le többben (Szabolcsi Miklós, Somlyó György). Ahelyett, hogy frázisokat puffogtattak volna a „belső szerkezet egységéről”, a műegész „egyneműségéről” (ismét Széles), ismét e lukácsi tételek igazolhatóságának módjait lett volna érdemes vázolni. Tamás Attila sokunkat meggyőzött róla, hogy pl. nem is olyan makulátlanul egységes az a Babits-vers. A szövegelemzés, benne a műelemzés és értékelés sohase váljék apologetikává!

Még a művészi jelentés, a tartalom sem szilárd ismérv. Hisz épp ennek a kereteit feszegetik némelyek modernista jelmezben! Velük szemben ma is érvényes Bojtár Enre igaza: a művészi szövegek tanában is (a más funkciójukában is! T.G.) nélkülözhetetlen a tisztázott jelentésű *tartalom és forma* szembenállás. Nem lehet ezt elbűvészkedni a *Gestalt* és *Gehalt*, a *texture* és *structure* vagy a *matéria* és *forma* párokkal, jóllehet ezek is lehetnek fontos szembenállások. Ha 1968-ban még nem tisztázzák is, azt már ki szabad mondani a korábbi sztalinista hittételekkel szemben, hogy a műalkotás, a költemény objektívan többértelmű. Miklós Pál idézheti Valéryt: a vers épp azért nagyszerű valami, mert többértelmű. Más kérdés, miből fakad ez a többértelműsége. Netán valami esztétikai minőséghordozó „formateremtő elv” teszi ilyenné? S ha ez, mennyire sajátos, mennyire átfogóan általános (Széles, Szegedy-Maszácz)? Közhely megállapítani (mint Széles), hogy Kassáknak e szövege ellentétekből építkezik! Melyik nem művészi szövegben nincs akár többféle ellentétrendszer? Az sem mond többet, hogy a tagadás tagadásában valami csakis egyénit, egyénien művészi vesz észre bárki. Az értékes megfigyelés ott kezdődik, ahol az ellentétek dialektikáját, harcát és egységét a kassái emb-lémák és motívumok sorában tárja föl Csúri Károly.

Ma is érdemes viszont kutatni a szövegekben a „szemantikai rombolás és teremtés” egységét (Hankiss, Bojtár). Igaz, a hatástalanítás, hatáscsökkentés és hatásteremtés kettősségének egysége nemcsak a lírában, még kevésbé csupán a modernben érvényesül („depoetizáció” és mind szemantikai, mind szintaktikai neologizmus), hanem sok más nem konformista szövegfajban is.

Kétséges, mennyire jelölik a vizsgált szövegek művészi voltát, hogy izmusok bélyegeit viselik magukon. Ez áramlatok, irányzatok között különben is sok az átfedés. Ékes programjaik ellenére sincsenek éles határaik. A vita legterméketlenebb, legsivárabb ága, hogy vajh Babits verse mennyire impresszionista, klasszicista, szecessziós, szimbolista, illetve Kassáké expresszionista-e, szimbolista, dadaista, konstruktivista, illetve szürrealista. Sajnálom, hogy még én is betévedtem kissé ebbe a zsákutcába, bár a többiekről sem írhatok jót (Zemplényi Ferenc, Rába György stb.). Az izmusok átfedései, összemosódásai itthon és külföldön egyaránt annyira fölingerelték Bojtárt, hogy létüket is kétségbe vonja szélsőséges indulattal. Valójában művészi alfajták centrumainak, központjainak kellene ezeket a tudományos művészi szövegtanban fölfognunk, melyektől a körükbe vonható szövegek sajátosságai más-más távolságra esnek. A kutató azt se feledje, hogy a különféle nyelvekben ugyanazt az irányzatot egészen másként nevezhetik el, vagy fordítva: hasonló elnevezéseknek más a jelöltjük. Nevet válthatnak az izmusok az idő múltán azonos helyen is.

Mégis emlékeztet marad viszont, hogy a lírai szövegek kapcsán sok résztvevő vetette föl a szemiotikának mind az általánosabb, mind sajátos kérdéseit. Azóta sem zárult le a vita, hogyan értsük az irodalmi mű szimbólumainak, motívumainak, emblémáinak a kategóriáit, ez a tisztázás azonban szükségzerű. A keresztény jelképrendszer használatának és a műbe épült rendszerének szabályait, értékelését boncolva, utat tört a szegedi iskola: Bernáth Árpád és Csúri Károly; Kanyó Zoltán pedig széles elméleti alapon támogatja elvarárait.

A szimpózium idején zajlottak a harcok a strukturalizmus körül. 1968-ban megapultak az egzakt módszerek ellenfelei, gyülekeztek a híveik. Elismertették létjogosultságukat (Hankiss, Kanyó, Szépe György, Voigt Vilmos stb.), még ha mások sikertelenül alkalmazzák is ezeket. Papp Ferenc szótára Kassák elemzett költeményéről sikerületlen, betűrendje is zavaros. De statisztikailag így is kimutatja, hogy e mű szavai átlagosan hosszabbak még a költő más műveiben előfordulóknál is.

Am ne is egyenlőítsük az egzaktág igényét a mennyiségi, gyakorisági mérésekkel és értékelésükkel. Ez az igény terjeszti ki a szövegtant áttörve a szintakszis kereteit a logikai összefüggések felé, majd a komplex jelvizsgálat felé (kibernetika, informatika, kommunikációelmélet, szociológiai szövegvizsgálat; Kanyó Zoltán).

Az egzaktásra törekvő olykor magát a kérdést teszi föl hibásan. Voigt el próbálta különíteni a lírai szövegekben (számszerűen is) az objektív és a szubjektív, a reális és a „kvázi”-kijelentéseket, megfelelkezve a műfajcsoportnak alapvető fiktivitásáról és más fő sajátosságairól. Szabatos szándéka és eljárása ellenére könnyű prédája lett a jogos bírálatnak (Szabolcsi Miklós). Pedig még a lírában is hasznos és indokolt szempont a Russel nyomán „egocentrikusnak” nevezett (Kanyó) szövegtényezőjű mondatok kijelölése. Ilyen egocentrikus elemnek tartjuk az *én, nekem; most, itt, ekkor* jellegűeket; ezekhez kapcsolnám (Török Gábor) egyrészt a nem általánosító, hanem a beszélőhöz viszonyító időhasználatot az igékben (főleg a jelent), s az ábrázoló és kifejező funkció minden vegyülése és összemosódása ellenére Kassák híres-hírhedt halandzsaszavait (*papa-gallum, tumaromi, latabagomár* stb.).

Árulkodik az ülésszak a struktúra, a szövegszerkezet iránti érdeklődés növekedéséről is. Föltárja itt is az elemzés nehézségeit. Miután a szöveget szabatosan – bár viszonylagosan – elhatároltuk környezetétől, lehetne az első feladatunk, hogy megállá-

pítsuk tagolódását, szegmentálódását; de lehet-e a legtárgyilagosabb tagolási eredmény mentes bizonyos fokú értelmezéstől (Szabolcsi)? Egyáltalán szükségszerű-e az elhatárolás után a szegmentálódás vizsgálata? Megkérdőjelezi a sorrendet, ha érvényes Szatmári István tétele: minden lírai (és más?) szöveg többféleképpen közelíthető meg?

A gyakorlati szerkezetkutatásban nagyot lépett előre az ülésszak, hogy reflektorfénybe állította a legtágabb értelemben vett paralelizmust. Eddig föl sem merült a magyar stilisztika alapvető kézikönyveiben, hogy megkülönböztesse a csakis jelentéstani és a csakis mondattani párhuzamot, az *izológiát* és az *izokolonokat*. Még a elnevezéseket se használták, illetve ha mégis, ez utóbbit a verstan más értelemre húzta rá. A szintaktikai párhuzamok rendszerét tárja föl Simoncsics Péter a Babits-versben. Közéjük sorolja a változatlan refréneket is. Mások a jelentéstani párhuzamokról adnak elő (Szegedy-Maszák, Martinkó, Voigt). Voigt rendszerezi fajtáikat: közvetlen ismétlés, visszatérés, mely lehet „centrálisan teljes” is, elrajzolt is, csak nagyjából hasonló is. Eközben összeveti ezeket az általában vett gondolatritmussal. A paralelizmus kapcsán is vázolják a tág szerkezeti kontextust (népköltészet, primitív népek lírája, Biblia stb.). Még jobban örülnénk, ha kimondanák, hogy a párhuzamos szerkesztésmód nemcsak művészi szövegek szerkesztési lehetősége, hanem más szövegfajoké, más funkciójú szövegeké is. Az ismétlődő motívumok, előre- és visszautalások egyrészt szintén beletartozhatnak a paralelizmus tárgykörébe, másrészt ritmusfajok (Martinkó). Itt se hallgassuk el, hogy nemcsak a művészetben, költői eljárásként, hanem bármily szöveg szerkezeti lehetőségeként (ezt talán Szépe György sejtette akkor).

Távolabb a párhuzamosság problematikájától, elismeri Martinkó András, hogy minden szövegben van tagolás, de a művésziben – akár próza, akár szabadvers – ez „valami kellemes tagolás, szakaszosság”. Az ilyen igazolatlan tételek viszont távol állnak az egzaktságtól... Van, aki igyekszik csak a költői szövegre vonatkoztatni. Rába György aszerint jelöli meg Kassák „pszeudoepikumában” a „lappangó szakozást”, hogy meddig uralkodik egy-egy szegmentumban az önéletrajzi-ábrázoló, a reflexív-önkifejező vagy a dadaista-abszurd szándék. Bécsy Tamás azt keresi az *Ősz és tavasz között* soraiiban, hogy hány halmazra, szövegegységre oszlik a költemény, ha a természeti és a lírai én érzelmvilágára vonatkozó közlésekre bontja. Az utólag beküldött cikk nem győz meg igazában.

Már akkor is kísért a máig tengődő lírai-művészi „gócelmélet”. Bécsynél úgy, hogy ha benne van valamely kisebb szövegszelvényben a kérdéses góc tartalma, akkor olvassuk össze hasonló szomszédjaival, ha nincs, váljék külön szövegegységgé. Ezt az elképzelését nem tudta alkalmazni hitelesen a vizsgálódó sem Babitsnak, sem Kassáknak a mondatsoraira. Széles Klára még erősebb ellenérzést ébreszt. Abban még igaza van, hogy bizonyos részletek az egésztől válnak fontossá, súlyossá. Abban már nem, hogy részletek, sorocskák jelentősek önmagukban is, amennyiben bizonyos *esszenciájuk* is ezeknek az egészeknek. Ha az Egésznek némi esszenciája beleférne a szöveg parányi töredékeibe, akkor bűnös terjengősség megírni egy-egy töredék köré az egészet, vallom én! Ha olyannyira összefüggő szervesség az alkotás, akkor egyáltalán hogyan férhet bele egy törmelékébe a teljesség? A teljes egységet ne misztifikáljuk a művészetben sem (Hankiss Elemér)!

E ponton ütközünk a műalkotás struktúrájának rétegelt voltába. Az ülésszakon senki sem vitatta már a műalkotás ingardeni rétegelt felépítését, bár az eredetihez egy előadó sem kötötte magát mereven. Az szót érdemelt volna, hogy a rétegeknek mennyire más a súlyuk, értékük, tartalmi mondanivalójuk, a szépirodalomban is a líra, az epika és a dráma között. Még jobban különböznek a művészi és a más funkciójú szövegek abban, hogy az egyes rétegek mint csatornák mennyit hordozhatnak a mondanóból. De a hangzás szintjének közleményeit is csak azután használhatjuk, ha sikerül a

metaforikus minősítések helyett az értekező nyelven fogalmaznunk. Aki a két vers „zenei struktúrájáról” (Vitányi Iván) szólva megmarad a metaforák közt, annak az eredményei értektelenek a többi szint számára. (Az aranymetszés zenei, költői, képzőművészeti jelentőségét pedig azóta hitelesen meg is cáfolták!) Az is szarvashiba volt a maga idejében, hogy Martinkó ellentétnek tartotta a kassági szöveg zenei elvét (ha ilyen egyáltalán van!) a gondolati, érzelmi, társítási összefüggések rendszerével. Alá- és mellérendelésekről, hatást fokozó és csökkentő ütközésekről beszélhetett volna, poláris ellentétekről semmiképp sem!

A hangzásszinten a ritmikai elemzések csakis a költészetben mondhatnak sokat (Gáldi László, Kecskés András; utóbbi gyakran jelöli hibásan Kassák sorainak a nyomtatékait: 245-246; vajon nem sajtóhiba-e?). A nyomatékfokozatok ismétlődő rendje is szervezi a szöveget. A versformák előzményeinek ismerete megszabott kontextusba kapcsolja a költeményt. A tágabb kontextus hatását elismerhetjük. Hogy a ritmusnak és rímelésnek van-e önállóbb információtartalma, ez egyrészt máig vitás, másrészt 1968-ban föl sem vetik a szimpóziumon. Ha volna, különben is csak a költészetben érvényesülne ez a közlési csatorna. Viszont ez a vitailás tette fontos elemzési vonatkozássá a „negatív formákat” (Kuczka Péter); a szünet, a kihagyás, elhagyás, elhallgatás, csönd értékelését (Gáldi, Hankiss stb.).

A tárgyiasságok szintje a lírában szükségképp fiktív. Mindkét műben lélektanilag elemzi ezt Földes Éva. Ő mutatja be, hogyan válik Babits versének szövegrendező törvényszerűségévé a lelki folyamatok oppozícióinak váltakozása: a vergődés a halálfélelem szorongása és az ezt a szorongást elhárító lelki folyamatrendszer közt.

És a Kassák-poéma? Hálásabb téma e szint elemzéséhez, mivel közeledik az epikához. Ha vegyíti a tér és idő síkjait, ha szimultaneista is (Kovalovszky stb.), líraisága is naplószerű, sőt fejlődésrajz is, „Bildungsroman” (Zemplényi).

A „sematizált látványok”, a képiség elemzése sok kételyt ébreszt. Az akkor hangoztatott nézetek jó része már a maga idejében is elavult volt. Betegesen kerülték a metonímiának az említését, az érintkezési szóképeket szőröstül-bőröstül begyömöszölték a metaforákba (pl. Szegedy-Maszák Mihály). Máshol is említettem azt a súlyos hibát, hogy szembeállítják a képiségben a logikait az asszociatív és érzelmi összefüggésekkel. Údító kivétel Kovalovszky Miklós, aki fölismeri a képek tekintélyes részében az értelmi feladatot, a megfejtendő talányt, a képi rejtvényt. Sokkal hitelesebbnek tartják az elemzők a költő saját, évtizedekkel későbbi nyilatkozatait, mint a képeket logikailag is magyarázó eljárásokat. Én is értetlenségbe, gúnyba ütköztem a repülő nikkal számovár ésszerű értelmezésével.

Sokan nem fáradnak vele, hogy fölismerjék a távoli hasonlóságokat, érintkezéseket. Könnyebb az ilyesmitnek a létét is tagadni (Baránszky-Jób László, Pirnát Antal). Szerintük a merész kép csak „fricska” a közönség elvárta költőiségnak, csak polgárhökentés. Szegedy-Maszák „pszeudo”-hasonlatait emlegeti Kassáknak, ha többszintű metaforák és metonímiák összeolvasztott hasonlataiba botlik. Ma ezeket Hankiss nyomán „komplex képek”-nek nevezzük. De máig sem tudjuk, mi az álság, a pszeudolét ezekben! Akkor sem kaptunk rá feleletet.

Izgalmas tételnek sejlik, hogy Kassák „a legmagasabb metaforikus kategória: a mondatok közötti metaforikus kapcsolat segítségével deformálja a legerősebben a diszkurzív szintaxist” (Szegedy-Maszák); szinte „pszeudo-szintaxissá” (így!). A józan olvasó megállapíthatja, hogy ez az álmondattan közölések, nem is túl merész inverziók, feszített mondatrend csonka, megszakított mondatok szövedéke. Olyan szövedék, amely tán kevésbé töményen, de ismeretes a pongyola köznyelvben is, ha funkciója nem ugyanaz is éppen.

Azt sem tudom elfogadni, hogy Széles Klára komolytalan homályossággá, bohózkodássá fokozza le (71., 86.) Kassák ésszerűen is felfogható képeit!

Az ülésszak mégis sokat elvégzett a leíráson kívül az értelmezés feladataiból. Értékelésben elakadt az irodalomtörténetinél. Keveset törődött az esztétikaival, bár a líraelemzésből nagyon hiányzik ez. Egyetlen utólag beküldött tanulmány kísérletezett a lélektani értékeléssel. 1968-ban még elsikkadt, hogy erkölcsileg, világnézetileg, bölcséletileg is értékelni lehet, sőt kell a művészi szövegeket. Mennyire pótolják az ilyen értékeléseket a mai szövegelemzők (Hankiss Elemér)?

A Lukács-iskola visszhangjaként emlegetik még a művészi szövegek homogeneitását, de inkább szólamként, mintsem bizonyítandó követelményként. A kohézió fokának vizsgálata sem merül föl akkoriban. Mindehhez nagyobb egység kellene a nyelv- és az irodalomtudomány között. Azóta is csak óhajként bólogathatunk Szathmári István és Barta János hajdani kívánságára: legyen egységes, ne pedig elkülönülő nyelvészeti és irodalmi stilisztika (persze: éppily egységes szövegtan is!). A szimpóziumon csak a nyelvész Kovalovszky hangoztatta, hogy az elemzés normához való mérés is! Ma már tudjuk, hogy nem csupán egyhez, hanem normák sorához, rendszeréhez.

A nyelvész beletanulhat esetenként az irodalomtörténetbe, esztétikába. De vajon mikor kezdenek az irodalmárok művészetén kívüli szövegeket szövegtanilag is, stílárisan is, „homogeneitásuknak” tényezőit tekintve is elemezni? Míg ezt meg nem értjük, ábránd marad a nyelvészetnek és irodalomtudománynak óhajtott stílárís és szövegtani egyesülése.

Török Gábor

Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 377 p.

1. Egy közel húszesztendő könyvről ismertetést írni nem könnyű feladat, hiszen ennyi idő alatt sokat változhat egy tudomány, számos új, hazai és külföldi felismerés válhat közismertté, sőt közhelyszerűvé; egy-egy témakör ugrásszerűen elnyomhat másokat, illetve akár el is tűnhet a „témavesztőben”. Voigt Vilmos könyvét, talán legkedveltebb elméleti kutatásainak módszertani megalapozóját azóta is a folklór alkotások búvárlói kézikönyvüknek tekintik. Húsz évvel ezelőtt égető elméleti és gyakorlati szükség hívta életre ezt a könyvet, amely olyan más Voigt Vilmos-munkával egyazon évben látott napvilágot, mint a kérdéskört tovább boncolgató *A folklór esztétikájához* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.). S talán itt érdemes szólni egy olyan „előmunkálatról”, amely fordításokat tartalmazó szöveggyűjtemény, s időpontja megelőzi jelen kötetünket (*Strukturális folklórisztika tanulmányok I–II.* Összeállította: Hoppál Mihály és Voigt Vilmos. Budapest – Szolnok, 1971.), valamint a tudományos folklór szövegkiadás akadémiai „kiskatéját” is érdemes megemlíteni (A népköltési [folklór] alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Készítette: Voigt Vilmos és Balogh Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.).

A folklór alkotások elemzése megszületését valószínűleg a téma sokrétűsége, a hagyományos és modern szövegelemzési módszerek vitája is szorgalmazta. Szükség lenne a sokféle elmélet közötti szintézisteremtésre – ez az elméleti ok. A gyakorlati ok pedig föltehetően a lehető legjobb szövegelemzési módszer megtalálása. Adattáraink, archí-

vumainak tiszteletre méltó mennyiségű folklór adatot halmoztak és halmoznak föl; folkloristák kedvenc egyetemi tantétele az, hogy még akkor is több száz éves feldolgozó munka vár a jövő folkloristáira, ha egy sornyi új anyagot sem gyűjtenek.

Hogy Voigt Vilmos munkája máig nem vesztett eredetiségéből, érvényéből, azt annak tudom be, hogy 1972-ben megelőzte korát, a legfrissebb, addig jórészt alig ismert nemzetközi szakirodalomra támaszkodott. Sajnálatos, hogy szinte alig akadt követője; a folklór alkotások elemzésének sem elméletével, sem pedig gyakorlatával nem foglalkoznak ma Magyarországon kellő intenzitással.

2. Mielőtt a munka tárgyyszerű ismertetéséhez fognék, egy dolgot föltétlenül le kell szögezni, különösen a folklór alkotások stilisztikai kérdései iránt érdeklődők kedvéért. Voigt Vilmos munkája nem valamiféle „recept”, biztos útmutató, gyakorlati tankönyv a folklór alkotások elemzéséhez, hanem inkább a problémák, a kérdések és a lehetséges utak sokoldalú bemutatása, „előtanulmánya”, ahogy ezt a szerző maga is említi az előszóban, illetve jóval a mű felén túl a szövegben: „E munka nem a folklór alkotások jellemvonásaiból, hanem az elemzés kategóriáiból indul ki, nem a folklór jelenségeinek leírását adja, hanem azokat a problémákat és eljárásokat veszi sorra, amelyeket ezzel kapcsolatban a kutatás már kialakított vagy javasolt (...)”. Majd néhány sorral lejjebb: „(...) vázlatunk emiatt nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a folklór alkotások tartalmi – formai sajátosságainak teljes leltárát adja” (243).

A folklór alkotások elemzéséhez kétségtelenül a nyelvészet szolgáltat szempontot. Különösen a népköltészeti alkotások vizsgálhatók a nyelvészet és a folklorisztika közös módszerével, Voigt Vilmos egyik műszavával ez a feladat a *folklorlingvisztikáé*. Persze más, nem nyelvi folklór alkotásoknál is használhatók a nyelvészet kipróbált módszerei és elvei, s bár a szót nem írja le sokszor – de itt a szemiotikai megközelítést vélem a leginkább általánosíthatónak.

A folklorisztika és a nyelvészet Révai Miklóstól kezdve, Volf Györgyön keresztül Berze Nagy Jánosig sok nagy közös egyéniséggel büszkélkedhet; s e közös szempontúság ma is nagy eredményekkel kecsegtető. A napjainkban való újabb találkozást éppen a szövegtani szemlélet segíthető elő. A folklór alkotások mint a lehető szövegvilágok egyik legterjedelmesebbike föltétlenül a mainál nagyobb figyelmet érdemelne.

3. Az 1970-ben elhunyt V. Ja. Propp professzor emlékének ajánlott munka főbb fejezetei a következők: I. rész: Bevezetés a folklór kutatásának kérdéseibe, II. rész: A folklór műfajok elemzésének szempontjai, III. rész: Az egyes folklór alkotások elemzése, IV. rész: Az egyes folklór alkotások tartalmának és formájának elemzése, V. rész: Összefoglalás. A III. és a IV. rész a címből következően talán nem válik szét világosan. Ezért itt és most annyi kiegészítésre, magyarázatra szorul, hogy a III. részben az eddigi másféle szempontokat veszi számba a szerző, kérdéseit, kétségeit fogalmazza meg, a IV. részben viszont nem teljes leltár alapján veszi sorra saját szempontjait.

4. A folklór és a folklorisztika fogalmának tisztázásával kezdődik az első fejezet. A *folklór* fogalmát ugyanis hol szűken, hol pedig túlságosan tágan értelmezik (az egyik pont a népköltészet kizárólagos idetartozása, a másik véglet szinte a teljes etnográfia felé való kiszélesítés). Ebből az alapállásból következően különböző, egymásnak ellentmondó kutatói elvek, életművek alapozódnak meg. Voigt Vilmos szerint „A folklór mint művészet a közösségi valóságelsajátítás művészi termékeinek az összesége, történelmi és társadalmi képződmény” (18), számára – itt eléggé ki nem fejtett módon – a folklór az informális jellegű, alul lévő osztályok közösségi művészete, tevékenysége, amely ily módon nem köthető csupán egyetlen társadalmi formációhoz. Ebből következik az ún. „mai folklór” elmélete, amelyről ebben a könyvben még csak az említés szintjén van szó, ám Voigt Vilmos későbbi kutatási témáiban majd egyre fontosabbá válik.

Mivel meglehetősen nagy a terminológiai rendezetlenség, a folklór megjelenési formáinak pontos körülhatárolásával folytatódik a munka. Ezek: a változat (variáns), folklór alkotás (szöveg), folklór műfaj, folklór műfajhierarchia, különböző folklór repertoárok.

Változat (variáns): a folklór közvetlen megjelenési formája. Az egyes alkotás mindig változatként jelenik meg. Ezeket gyűjtik a folkloristák.

Alkotás: ez a folklór művészet teljes értékű alapegysége, egy a folklór törvényszerűségei szerint létrejött egyedi műalkotás. Az alkotás és változat sokszor azonos egymással; ám a változat megjelenési forma, nem mindig tekinthető folklór alkotásnak; a folklór alkotás egyedi művészi termék.

Műfaj: később részletezett módon a műfaj az egyedi folklór alkotások összessége, a valóság megismerésének történeti és társadalmi körülmények által meghatározott tartalmi – formai fajtája.

Műfajstruktúra: egy társadalom folklór műfajainak összessége egy adott történelmi pillanatban, ezek egymáshoz való viszonya, szervezete, hierarchiája.

Repertoár: Egy egyén vagy közösség által birtokolt folklór alkotások összessége. Beszélhetünk egy egyén, egy falu, egy vidék, egy nemzet, egy ország vagy akár egy kontinens repertoárjáról.

A kutatók (szövegelemzők) rendelkezésére állnak a variánsok, az egyedi folklór alkotások, valamint a repertoárok. Ezeket a folklorista elemző munkája során műfajokba, műfajstruktúrákba illeszti – írja a szerző.

A folklorisztika – e helyen említett – társtudományai pedig a következők: a textológia, a stilisztika, a filológia, esetenként az információelmélet, az interpretációs irányzatok, a content analysis. Megkülönböztethetők – és további társtudományokkal társíthatók – a leíró, valamint a történeti – társadalmi folklorisztikai vizsgálatok. Mindebből nyilvánvaló, hogy Voigt Vilmos folklórelemzési modellje: interdiszciplináris; ahogy ez a nyelvi szintek csúcsán álló folklór alkotások esetében teljesen érthető, sőt egyedül lehetséges.

5. A munka egyik központi fejezete a műfajelemzés szempontjait veszi sorra. Korábban Erdélyi János, Katona Lajos, Solymossy Sándor foglalkozott műfajelméleti kérdésekkel. Az egyes műfajok létrejötte nem véletlen, az első műfajok már több folklór alkotást tartalmaztak. Ezek a szerző axiómái. A folklór műfajok nemzetközi jellegűek, változásaik, megjelenésük, illetve hiányuk pontos fölméréséhez egy világméretű folklórtörténet kellene. A műfajokat a fejlődés, illetve az elmúlás, a degradáció egyaránt jellemezheti. Ez utóbbi esetben művészietlen változatok születnek, ezt nevezzük németből fordított szóval „széténeklés”-nek.

A műfajok vizsgálatakor központi kérdés a bonyolultság (antinómia) – egyszerűség dichotómiája. A bonyolultabbá válás az egyes elemek közötti transzformáció és implikáció következményeként jön létre. Folklorisztikai értelemben *transzformáció*-knak nevezzük azokat az elemkapcsolatokat, amelyekben az egyik elem szerepét egy másik váltja fel. Voigt Vilmos példái:

a kígyóvőlegény → éjszaka szép férfi,

Krisztus sebeinek férgei → ebből keletkeznek a méhek,

a boszorkány → disznóvá változtatja látogatóit,

az ördög → Hatvani professzor képében tartja éjszakai kollégiumát.

A transzformáció a mítosz, monda, legenda kötelező kelléke, de nagy jelentősége van a mesében, a találós kérdésben, az avatási szokásokban, a hiedelemcselekedetekben, az átöltözések manifesztálódását hozó színdarabokban.

Implikáció az olyan elemkapcsolat, amelynek tagjai közül az egyik hozza létre a másikat. Folklór példával:

a szent megátkoz egy fát → a fa kipusztul,
a tudós kocsis megbabonázza a lovakat → nem tudnak elindulni,
lucaszékre állás a karácsonyi misén → meglátja, hogy ki a boszorkány.

Az implikáció néha látszatra kívül marad a szövegen, máskor nyilvánvalóan megjelenik, látens bonyolultabbá válás esetén pedig a transzformáció és az implikáció egyaránt megjelenhet.

A folklór műfajok megjelenési formái között vizsgálható az alkalmosszerűség, a szerzőség és az elterjedés. A műfajhierarchiát sokféle szempont alapján lehet(ne) megalkotni. Példaként két magyar kísérletet ismertet Voigt Vilmos: a magyar líra rendszerezésének két próbálkozását – Katona Imre és Küllös Imola tartalmi – formai felosztását. Több próbálkozás, elképzelés alapján megállapítja, hogy a műfajhierarchia megalkotása eddig a következő úton-módon történt: vannak kaotikus (sokszempontú) rendszerek, vannak katalógusos, arbitrális (önkéntes), unkauzális (pszeudofunkcionális, pszeudomorfológiai), formalizált, társadalmi – történeti, komplex metastrukturális, művészi-módszertipológiai, konkrét-funkcionális (mátrixos), a funkciók interrelációjával operáló rendszerek. Voigt Vilmos a strukturális-funkcionális jegyek figyelembevételével ajánl információelméleti vonatkozásokat is alkalmazó műfajhierarchiát, amelyhez sokat merít Petőfi S. János mátrixos modelljéből, ám a szintézist maga sem kívánja megalkotni (129-131).

Talán a szintézishiány vezette az ún. Új Magyarság Néprajza (hivatalosan *Magyar Néprajz*) sorozat szerkesztőit, amikor az elsőnek megjelent kötetben, amely a magyar népköltészetről szól, nem érvényesítettek semmiféle műfajhierarchiát. Ez természetesen nem csupán szerkesztési kérdés, hanem alapvetően koncepcionális. (Bővebben erről: Balázs Géza: *Magyar Néprajz V. Folklór 1. [Ismertetés.]* MNy. LXXXVI. 1990. 98 – 101.)

6. Az eddigi hagyományos (más) szempontok számbavételével, kritikájával lép fel a munka következő része. Olyan kérdések vetődnek föl, mint az anyaghoz és az alkalomhoz kötöttség, az elsődleges és másodlagos (folklór jellegű) szinkretizmus, az egyéniség – közösség dichotómiája, a közösségtípusok és folklór alkotások viszonya (szöveg-tani szempontból a közlés etnográfiai közege), a hagyományozás alapkérdései, a variálódás jelensége, az affinitás és a széténeklés.

Fontos kérdés, hogy a tradíció erőteljes gátja az egyéniség kibontakozásának, a hagyományozás folyamata viszont a következőképpen alakul: megalkotás (előkészítés, megalkotás) → előadás (odakészítés, kivitel, módosítás) → átvétel (befogadás-reprodukálás, eltanulás) → továbbhagyományozódás (hagyományláncolat, elterjedés, átalakulás).

Ez után foglalkozik a szerző, a Magyarországon elsőként Ortutay által fölvetett affinitás-fogalommal. *Affinitás*nak az egymással rokon, egymást mintegy involváló alkotások variáns-sorát nevezték (211), Ortutay definíciója szerint: „Röviden a típusoknak, motívumoknak, formai elemeknek arról a viselkedéséről van szó, amit egy sajátos vonzásnak, affinitásnak nevezhetünk: rokon vagy hasonló típusok, szerkezetek vonzást gyakorolnak egymásra, e vonzástörvények a variánsokon keresztül új típusok, formák megteremtésére vezetnek” (213). Ortutay fölvetéseit Voigt e helyütt részletesen tárgyalja, kiegészíti, sőt saját rendszerébe illeszti. Az affinitás jelenségei véleménye szerint: a típus (típusviszonyok), a motívumok (elemi motívumok stb.) és a formulák. A formulák önállósága, alkotásoktól való elszakíthatósága a mindennapi nyelvi működés egyik igen érdekes terepe, amelyet még ugyancsak nem tártak fel a maga teljességében. Jó anyagot kínál ehhez a folklorisztika.

7. Az egyes folklór alkotásokat vizsgáló részben a szerző először is leszögezi, hogy nem kíván teljes leltárt adni a részletes, deskriptív elemzéshez, másodsorban olvasóinak

figyelmébe ajánlja, hogy az elemzés történhet kiragadott részletek, illetve teljes esztétikai kategóriaszorozatok figyelembevételével. Ez pedig a következő (lenne): tartalom, forma, szerkezet, cselekmény, stílus, műfaj, epizódok, jellemek, mondanivaló, téma, hangszerezés, hangnem, nemzeti és nemzetközi stílus kategóriák stb. A tartalom, a forma, a mondanivaló, a struktúra és funkció megszerveződését, ezek egységét kíséri nyomon, s megkülönböztetett figyelemmel szól a megfogalmazás közegéről, a művészi nyelvről.

Leginkább az antropológiai szemléletű nyelvészet, a strukturális és generatív grammatika eredményeire támaszkodik. A cél a folklór jellegű nyelvi tények leírása, magyarázata. Ha a folklór „szélesebb” értelmezését fogadjuk el (mint ahogy azt a szerző is teszi), akkor a „folklór-lingvisztika keretein belül megkülönbözteti egymástól a népköltészetnek és a nép mindennapi közlésének, vagyis a teljes nyelvi szférának a vizsgálatát” (303). Voigt ebben a fejezetben használja a szociolingvisztikai, beszédetnográfiai kutatások terminusait, alkalmazza szemléletüket. Utal Jakobson kommunikációelméleti kategóriáira, amelyeket főként folklór/népköltészeti példákkal támaszt alá. Mindezekből következően megkülönbözteti egymástól a szájhagyományozó közlés három fokozatát:

1. mindennapi szájhagyományozó közlés,
2. népköltészeti szájhagyományozó közlés,
3. hivatásos szájhagyományozó közlés.

Mint láthattuk, a folklór alkotástól egészen a teljes folklór közlésmodellig tágul a látókör.

8. Voigt Vilmos a folklór alkotások létrejöttét, mibenlétét és sorsát vizsgálja könyvében, fősorakoztatva a megközelítési lehetőségek sokféleségét. Modellt alkot, amely a jelenségek tisztázását tűzi ki fő célul, nem pedig egyetlen műfaj, műalkotás vagy repertoár elemzését.

Föltétlenül konkrét eredménye e munkának – különösen a szemiotikai szövegtan számára – a folklór szövegtípusok pontos megbízható definíciója, a folklór létezés módjának bemutatása, a kommunikációs közegek ismertetése. A szövegtípológiákhoz sok segítséget nyújt az eddigi folklór műfajtipológiák áttekintésével, rendszerezésével. Sok vonatkozásban a szövegalkotás folyamatáról fontos rész-, illetve átfogó információkat nyerhetünk: pl. a hagyományozás kérdésében, a szövegekre emlékezés témájában stb. Különösen érdekesek lehetnek szövegtani szempontból az olyan kérdések, mint a szövegek degradációja, illetve bizonyos szövegtípusok (folklór műfajok) teljes hiánya stb.

A nyelvészeti szövegtan egyik legközelebbi rokonának tekinthető az efféle *folklór-lingvisztika*; azt mutatja, hogy kérdésvetéseink és hiányosságaink sokszor hasonlóak, viszont némely részletkérdésben érdemes tanulni is egymástól.

Balázs Géza

Irodalom

Biernaczky Szilárd, *Filológiai Közöny* XIX. (1973.) 3–4. 478–479.

1. Fónagy Iván Füst Milán *Öregség* című versének dallamfejtését a költő felolvasására építi. Bevezetőjében azt írja, hogy a költő hangját megrendülten és értőn hallgatták például a franciaországi magyar családok és a külföldi, magyarul tudó kutatók is. Ez a megállapítás felhívja a figyelmet Füst Milán különösen érzéketlen versmondására. A Fónagy Iván által elvégzett, tudományos jellegű dallamfejtés mellett azonban valószínűleg érdemes lenne megvizsgálni a költő verseiben vagy az esztétikai előadásainak leírt szövegében érzékelhető hangtani vonatkozásokat.

2. Füst Milán elmondta azt, hogy az *Öregség* című verse egy levél mondataira épül. A költő meglepődve vette észre a levélrészlet versszerűségét, a levél mondatainak dallamát, és ezt folytatva írta meg a versét ("Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?"...). A vers dallamát régen a kotta őrizte. A hang magasságának változását az előbeszédben is érezzük. A mai vers mellett nincs kotta, de a hangsúlyos vagy időmértékes verselés ritmusát felfedezhetjük, a szintagmák és a mondatok sorrendjét vizsgálhatjuk. Fónagy Iván dallamfejtő vizsgálatát a költő két versmondására és több más személy szövegmondására építette. Bartók János népzene-kutató és M. N. főiskolai hallgató a versmondásokat „lefordította” a zene nyelvére, kottában rögzítette a Füst Milán-vers szövegét.

3. A verset öt tételben elemzi Fónagy Iván, ez az öt rész megfelel a költő által elkülönített szakaszoknak. A verskezdet fontosságát még határozottabban kiemeli a magyar nyelv hangsúlytörvénye, a szó és a mondat elején lévő hangsúly. Füst Milán különösen hangsúlyos verskezdetéhez hasonlíthatjuk Ady Endre versépítkezését, a tételmondat hangsúlyos elhelyezését a vers elején. Füst Milán versének első szakaszát négy kérdőmondat tartja össze, azonos kérdőszóval, a párhuzamosság erejével élve, és azonos, jelzői mellékmondatokkal folytatja főmondatot. A főmondat és a mellékmondat határát, a szünetet ábrával szemlélteti Fónagy, és észreveszi a fokozatosságot, az ismétlésekkel bővülő mondat szerkesztést, a szünetek eltolódását. A verssorok „lekottázásában” észrevehetjük az első verssor zenei témájának ismétlését, továbbfejlesztését. Érdekes megfigyelés az, hogy az emlékezés sóhaját miképpen érzékelteti a tagmondat. Az első verssorokban pedig a magas és a mély magánhangzók aránya, elrendezése különösen változik, ellentétes két részre válva. Három és négy szótagú szólamokra oszlanak a verssorok. A nyomatékokra figyelve Fónagy a következő hasonlattal él: mintha egy távolodó hajón lennénk, és már csak a nagydob hangját hallanánk. Az első tétel végén a „leszorított hang feltörését” veszi észre, mely mind a beszédben, mind a zenében – így például a Trisztán és Izolda előjátékában” is előfordul.

A második tétel részben folytatja az első szakasz kérdéseit, részben vágyakozó hangon szól, a szenvedély és a megnyugvás vívódásával. A könyv írója hosszabban ír a hármasszám varázsáról a népköltészetben, a versben és a zenében. Kiemeli azt, hogy a szakasz nyugtalan kérdő mondatai után határozott hármasszámú hangszínnel zárja ezt a részt: „Leborultam a sötétben elétek!”. Elemzi e szakasz anapestusait, daktilusait, figyel a magas és mély magánhangzók elosztására: „Loholni bolondul? Kergetni az őzet”. Határozottan elkülönül a „nevetések” és a „zokogások” hangrendje. Fónagy Iván hivatkozik Füst Milán verseinek francia fordítójára név nélkül – Guillevicről van szó –, aki szavakból épített katedrálisról beszélt a magyar vers tolmácsolásakor. Valóban észre kell venni az írásképi ritmusát, a mondatok szinte áthatolhatatlan erdőrengetegét, katedrális jellegét, a „messzeségeket” érzékeltetését. A harmadik tétel, a harmadik szakasz zárt egység. Ez kifejeződik a szakasz második mondatától érvényesülő, mind hosszabbá váló

tagmondatokban, a befejezettségben. A nyugodtabb hang a mondatfajtaban is tükröződik. A szakasz zeneisége világosan áttekinthető: a kezdeti trochaikus lejtés változik, emelkedővé válik, jambikus lesz. A versszövegben megfogalmazott aiszkhüloszi átok a mondathosszságban is kifejeződik, súlya megnő, fontosabbá válik. ("Volt egy öreg görög egykor/Ki felemelte két kezét, mint a szobor s az ifjúságát visszakövetelvé/ Mondott aiszchüloszi átkot arra, aki tette, hogy így kell az embernek öregedni.") Az elemzésben figyelhetünk a prófétai átokra, a hexameteren „túlnövő daktilikus sor” epikus erejére, a különböző mássalhangzó csoportok hanghatására. A prófétai szó hangerejét a „dörgött” ige hanghatásával is érzékelteti. Ennek a mondatnak a kötőszavas kezdetét, a „S mégis”-t „várakozásteljes szünet” követi. A versmondásban felfigyelt Fónagy arra, hogy hárman itt hosszabb, három-hat századmásodperces szünetet tartottak. Így ebbe a szünetbe, ebbe a csendbe vág bele a próféta szava.

A negyedik tétel kezdete elkülönül a korábbiaktól: az előző szakasz közepén két gondolatjelet tett a költő, érezte a szünetet, és akkor kezdi ellentétel a mondatot: „Ámde az Istenség...”. Michelangelo képéhez hasonlítja Fónagy Iván a versnek ezt a részletét: Isten kezével nyúl Ádám felé, a mozdulatot emeli ki. A mondatok hömpölygését kapcsolhatjuk a „hegyomláshoz”, a „dobok” hangjához. A szerző vizsgálja a tagmondatok kiemelt szavainak magasság szintjét, a közöttük lévő különbséget, az ő hangok szerepét, melyek csaknem előkészítik a kulcsszót: az öregséget. Az anapesztusok, a spondeusok „szinte leállítják a sort”. A szakasz utolsó verssorában pedig a feloldódás vehető észre, mely a metrumban is kifejeződik. („...akarván igazát, mielőtt elomolna...”) S ebben a versrészletben feltűnik a három ponttal jelzett lassítás, megállás is.

Az ötödik tétel határozottan elkülönül a korábbi szakasztól, a költő térbeli szempontból is érzékeltette a lezárás fontosságát. A rövidség pedig – a világos szerkezettel együtt – még jobban kiemeli ezt a szakaszt. A szavakban sok a színtelenebb *e*, egyszerűbbek maguk a szavak is „visszazökkenünk a sűrke, mindennapos realitásba” – állapítja meg Fónagy. Nyitott szerkezetű, hosszú mondatunk van a középpontban, mely valamiféle kimondhatatlanságot is érzékeltet. Ezen megállás után egy rövid mondat a vers utolsó sora: „S a feje körül tompa derengés.”

A lefékezettség, az állókép, a harmónia jellemzi a vers befejezését, melyet „ikonnak” nevez Fónagy. De ehhez hozzátartozik még Füst Milán, a költő versmondásának különös lezáratlansága, mellyel talán „ablakot nyit a végtelenbe.”

4. Fónagy Iván Füst Milán Öregség című versét összehasonlítja Juhász Ferenc *A tékozló ország* című eposzával a két-három szótagú szólamok tekintetében. Majd a tartalom mint forma nézőpontjából tekinti Füst Milán versét, a zenei elrendezésű belső formát, a téma felvetését, lezárását stb. Tóth Aladár és Szabolcsi Bence Mozart utolsó nagy dalműveinek tételeivel, az „egyetlen sokarcú melodikus alapeszmével” veti össze Füst Milán versét. Külön fejezetben vizsgálja az élőszó, a különböző beszédmód, stílus, hangmagasság, zeneiség lehetőségeit. Áttekinti Füst Milán versmondásának hangsajátosságait, zenei frekvenciagörbéket rajzol, figyel például a „döngő hajnalodások” vagy az „ősz haját verte a szél” szószerkezet, illetőleg tagmondat hangnyomásgörbéjére. A befejezésben a költő – a „tompá derengéssel” – „mollban” zárja le a verset, a hang mindinkább suttogóvá válik. A kutató összeveti Füst Milán két versmondását, az alaphangtól való eltávolodást. Ezt hasonlítja L. L. szövegmondásához. Képekkel is szemlélteti a „hallható mimikát.”

A hanglejtés-metaforák vizsgálatakor érdekes példát idéz Timár József utolsó szerepéből, amikor Arthur Miller *Az ügynök halála* című drámájában az örömet érzékeltező szöveg komor érzelmét, mondatdallamot takar. Komplex dallamként elemzi Gábor Miklós Hamlet-monológjának három szavát. „Füst Milán hanglejtés-metaforája Ionesco hasonló tárgyú tragikomédiájának, a *Haldoklik a királynak* (Le roi se meurt)

egyik jelenetére emlékeztet, amikor a király, aki éppolyan energiával, de kevesebb fenséggel utasítja el a halál gondolatát, mint Füst Milán aggastyánja, úgy fordul a feleségéhez, mint az 5-6 éves kisgyerek az anyjához. A halál elől a gyerekkorba menekül. Hasonlíthatatlanul leplezettebb, diszkrétebb a pillanatnyi regresszió az Öregség esetében, ahol csak az interpretációban kerül sor rá, dallamcélzás formájában – fogalmazza meg Fónagy Iván (127). Majd később az utószóban válaszol – természetesen már csak képzeletben teheti meg – a költő feltételezett kérdéseire: „mi a haszna az ilyen heterogén szöveg- és dallammagyarázatnak?” A különböző eszközök segítségével nyelvi, meta-nyelvi problémákat kell megoldani, szavakba foglalni, amit nem lehet szavakba foglalni. A fonostilisztika áthidalja az áthidalhatatlant – mondja Fónagy –, „nyelventúli” üzenetet fogalmaz meg. A táblázatok, mérések ellenére – mégis sok a „talán” az ilyen összegezekben. A költői mű mindig közeledik a zenéhez, az interpretáció pedig a „zeneiséghez.”

5. Fónagy Iván könyvében Füst Milán Öregség című versének dallamát vizsgálta. Most pedig röviden foglaljuk össze Füst Milán és a zeneiség kapcsolatát! A költő szívesen hallgatta Bachot, Beethovent, Wagnert, közeli barátságban volt Reiner Frigyessele és a világhírű Szigeti Józseffel. Többször írt arról, hogy a zeneköltőhöz közelálló költőket kedveli. Vallott Toscaniniról, a kamarazeneiről, Yehudi Menuhinről. Kritikusai észrevették különös prófétai hangját, breugheli kísérletességét. Kosztolányi „vijjogó kétségbeesésnek” jellemezte ezt a hangot, Komlós Aladár „ajjveszékelést” hall verseiben, Szilágyi Géza a Végzet lépéseinek döngését veszi észre soraiban, Radnóti Miklós hősi szomorúságról beszél, K. Havas Géza infernális fortissimóit elemzi, Vajda Endre különös sikoltásait figyeli. Tehát csaknem valamennyien észrevették Füst Milán verseinek különösen komor hangját, biblikus erejét. Maga a költő is elárulja olykor verseiben a megszólalás keserűségét: „ajjong” a *Mózes számadásában*, hangosan „sír” a *Levél Oidipusz haláláról* című versében, prófétai hangon szól *A magyarokhoz*. Máskor a vers címében lappang a zenei vonatkozás: *Madrigált*, *Zsoltárt*, *Siratót*, *Halotti zsoltárt* ír. Panaszos hangját szeretné felerősíteni, a magányos hangot megsokszorozni: ezért kórust is fogalmaz. „Cantus firmus” írja fel címként egyik verse fölé, s ezzel is jelzi a többszólamúságot. A Motetta is a többszólamúságra és a régi zenei műfajra utal. A költői hang felfokozottságára figyelmeztet néhány igével: „üvölt”, „ordít”, „rémítőt kiált”, de ezt legtöbbször ellenpontozza a csenddel, a halk szóval. Hiszen minden hiába – „porba ejtette a könnyeit.”

A költői nyelv hangtanából (Fónagy Iván: 1959. Akadémiai Kiadó, Budapest) emeljük ki néhány megfigyelési szempontot, és ezek alapján foglaljuk össze Füst Milán költői nyelvének néhány jellemző vonását! Verseinek hangspektruma gazdag: „sötét és hallgatólag” egyszerre. Mély hangú magánhangzók komorságot sejtetnek, de ezt a hanghatást fokozzák a magas hangrendű szavak – fájdalmas jelentésükkel: „Ó hogy panaszlom és mindig e világi futásom, – minek is jöttem ide?/ Hogy porba ejtettem a könnyem is itt... De megbántam én az életemet” – írja a *Henrik király* című versében. S azt hisszük, hogy Füst Milán mondatszerkesztése a legjellemzőbb. Mint Fónagy Iván is megállapította az *Öregség* című versét vizsgálva: szívesen él a költő rövid tételmondatokkal a verskezdetekben. A *Tél* című versét így kezdi: „Fagyos és sötét a föld”, a *Jelenést* meg így: „Az angyalok sötétek”. A *Zsoltárt* pedig: „Ó uram, engem bántanak –”. Gyakran szakítja meg hosszabb összetett mondatait egy-egy rövid felkiáltással, kérdéssel. Például *A Mississipi* című versében keserűen állapítja meg: „Fekete nap volt az életem. Kinek panaszlom? Elmúlt”. A versmondás és versolvasás szüneteire is sokszor figyelmeztet a költő gondolatjelekkel, három ponttal. A *Levél a rémületről* versmondatait szétértékel, szüneteket kényszerítve az olvasóra és a hallgatóra: „Szabályosabbnak hittem ezt a létet eddig. – Ma már megvetem. /Sietni kell? – És félni? emberek! – Nem

nézhetem a holdat lassan is?/E szép világ hát nem enyém?..." Füst Milán biblikus-zsoltosmások hosszú verssorai, végtelenbe hullámzó versmondatai – zenei hatásúak. Így például az *Epilógus: O beata solitudo! O sola beatitudo!* című versében öt hosszú verssort ível át egy bonyolult összetett mondat: „Nehéz a valóság nekem, futni segíts hát s feledni, oh isteni jószág,/Ki a paripáknak gyors lábakat adál és szárnyat a madárnak...” stb. A költő mondatainak különös erejét még fokozza a gyakori megszólítás, a második személyhez való odafordulás, a kommunikációnak ez a formája. Ebben a versében a művésznak szól („Segíts hát nekem is"...), másodikban az igaz bíróhoz, a harmadikban a pártfogójához, a negyedikben az olvasóhoz („Élek és kiáltok, hogy halld...” kezdi az *Egy egyiptomi sírkövön* című versét). Mint Fónagy Iván is elemezte az *Öregség* verssorait, hasonlóképpen más versekben is gyakori az azonos mondatkezdet, az indulatszavak szerepének megnövekedése, a kötőszavak határozott kiemelése. A fájdalmas, pesszimista költői hang érezhető egy-egy ellentétes kötőszó megismétlésekor. A *Henrik király!* című versében a hiábavalóság érzetét kelti („De minek a szó?”), majd ismét folytatja tagadásal az ellentétet: „De nem álmodom már tovább. Mert nincs is mit. Minek a szó?/Hiába mondjátok, én sosem éltem.”

Az *Öregség* című verssel félig-meddig összehasonlítható Füst Milán *Negyedik Henrik király* című drámája. A költő mondat szerkesztése hasonló verseiben és a drámában; például gyakori a kötőszavak kiemelése, a szünetek jelzése stb. De a mondatok lerövidülnek: „Mert végét járom ám, Frigyes. Ne szólj, tudom. – És imádkozni viszont nem bírok. Hogy életemben sohasem voltam ostoba...szentül hiszem. S már most.... – körül néz –: Hogy vén vagyok...s ily baj lett nekem vénkorom...” És hosszabb elemzést igényelne a *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikája, előadás jellegének, az élőbeszédhez való kapcsolódásának megfigyelése. Például: szívesen kezdi kötőszóval, közbevág kérdéseket, hirtelen megállítja áramló mondatait, ismételi, felkiált, odafordul hallgatóihoz stb. Így kanyarodik többfelé az öregségről szóló előadás egyik mondata: „Tehát az öreg embernek az a tapasztalata, hogy változtatni nehéz volt az ő korában, ez az emléke nem olyan irányban teszi elszánttá, hogy mégiscsak és akármilyen lesz is, muszáj változtatni a dolgokon, hanem megátalkodottá teszi abban a véleményében, hogy meg se szabad kísérlni a változtatást, minthogy úgyszólván hiábavaló mindennemű kísérletezés.”

6. Fónagy Iván Füst Milán *Öregség* című versét, dallamát vizsgálta. A költő különösen emelkedett prófétai hangját érezhetjük *A magyarokhoz* című versében is a magyar nyelvről szólva mindnyájunkhoz: „Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok/S azt meg kell védened.”

Szekér Endre

Irodalom

Szende Tamás, *NyK.* 77. (1975.) 303-307.

Voigt Vilmos, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27. (1977.) 201-202.

Voigt Vilmos, *ITK.* 83. 116-117.

Dienes Dóra: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése
Nyelvtudományi Értekezések 98.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 91 p.

A hetvenes években Magyarországon még igencsak korai szakaszát élte a modern szövegtani kutatás, de 1978 tavaszán Kaposváron már az első szövegtani konferenciát is megrendezte a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Átfogó nagy szintézisek még nem születtek (ugyan miből is születhettek volna?), de a nyelvről való gondolkodás közben egyre többen lépték át a mondathatárt, s egyre több vonatkozásban derült ki, hogy nem kaphatunk kielégítő magyarázatot nyelvi jelenségekre, ha figyelmen kívül hagyunk olyan összefüggéseket, amelyek túlmutatnak a grammatika hagyományos területein: a morfológia és a mondat szintjén.

A szövegre irányuló vizsgálódások egyes nyelvészek számára nemcsak az érdeklődési terület kiterjesztését jelentették, hanem kutatásuk tárgyának egészen új szemléletét is. A fonémák, morféma, szavak, szintagmák elemeikből való „felépítése” helyett „felülről” közelítve az alsóbb szintek jelenségeihez, egészen más megvilágításban kezdtek látni ezek összekapcsolási lehetőségeit, szerepüket a kommunikációs folyamatban. A „szövegközpontú nyelvészlelet”-nek egyik kitűnő művelője Deme László, akinek az „iskolájában” Dienes Dóra nevelkedett. Az ő érdeklődését egy mondattani jelenség: az ellipsis keltette föl, s a mondat szerkezet, egész pontosan magyar szövegek mondatainak szerkezeti elemzése juttatta el ahhoz a felismeréshez, hogy „a hiányosság a szövegnek egyik grammatikailag is nyomon követhető összetartó erejévé válik.” (87.)

Könyvének első fejezete – *A konstrukcionális hiányosság* – a többihez képest terjedelmesebbre sikerült, a vizsgálódás anyagának kijelölése és körülhatárolása közben ugyanis néhány vitatott vagy elméletileg nem eléggé tisztázott kérdésbe akadt bele a tola, s ő nem kerülte meg ezeket, még ha némiképp kitérőt jelentettek is a szorosabban vett témájához képest.

Rögtön az elején, miután körülhatárolta a felméréndő területet, elválasztva a nyelvi hiányosságot a logikaitól, állást kell foglalnia „a mondat” kérdésében. Megállapítása, hogy tudniillik a nyelvi hiányosság szerkezeti hiányosság, s ezért nem a mondategységben keresendő, ami funkcionális egység, hanem csakis a szerkezeti egységen, a mondat-egységen belül lehet vele találkozni, megerősíti a Deme-féle terminológiai megkülönböztetés indokoltságát.

Mielőtt azonban a mondat egység szerkezetében mutatkozó hiányosságokat vizsgálhatná, először utat kellett vágnia abban a dzsungelben, amely a magyar nyelvtani fogásban uralkodik a mondat szerkezet típusainak megítélésében. A tagoltság vagy tagolatlanúság, a teljes vagy hiányos szerkezet vagy épp szerkesztetlenség fogalmának tisztázásához szívből ajánlhatjuk könyvének 10-13. lapjait mindazok számára, akik például a II. gimnáziumi tananyag megfelelő fejezetének tanításakor már kellemetlen önellentmondásokba bonyolódtak. A következő feladat pedig a hiányosság fogalmának értelmezése, amelynek során megint csak szembekerül a magyar mondatnagyon hagyományos tanításával.

Aszerint ugyanis csak az a mondat hiányos, amelyből az alany vagy az állítmány – „a két fő mondatrész” – hiányzik. A minden mondatot mindig kétfelé (pl. NP-re és VP-re) tagoló elemzésektől eltérően, a valenciaelméletet követve a mondatok minimális szerkezetéből indul ki, mint „amiből már semmit sem hagyhatunk el anélkül, hogy a megmaradt elemek ne utalnának a hiányzó tagra.” Bizonyítja, hogy az állítmányként álló ige eltérő szorosságú kapcsolatban van a környezetében álló mondatrészekkel, s nemcsak meghatározza ezeket, hanem „együtt maga is részt vesz a konstrukcióban, s

a mondatformát aszerint építi maga köré; hogy az adott kontextusban mennyi szemantikai kiegészítést kíván meg a mondanivaló (19). Ebből pedig az következik, hogy a mondategységek minimális szerkezetében mutatkozó hiányok felméréséhez minden esetben meg kell vizsgálni egy-egy igeelőfordulásnak a környezetét abból a szempontból, hogy a szükséges bővítmények szemantikai tartalmából mit szívott magába a mondat egyéb alkotó elemeiből, mert az ige és a mondatforma kölcsönösen befolyásolják egymást.

(Hogy a mindig állítmányként szereplő ige központi szerepet kap ezekben az elemzésekben, az nyilvánvaló. A kákán is csomót kereső kritikusan azonban felötlik a kérdés: nem csak ige lehet állítmány, még ha „igésedik” is minden névszó állítmányként. Azt könnyű belátni, hogy mivel a főnévi állítmány környezetéből a jelzők nem mondat-szintűek, nem érintik a mondatformát, az egyetlen kötelező mondat szintű elem mellett az alany, ilyenformán a főnévi állítmányú mondatok kérdését akár elintéztnek is tekinthetjük az A – Á típusú mondatformával (28). A vonzatos melléknevek határozói bővítményeiről azonban sehol sem esik szó, s ezt ebben, a hiányosság kérdéskörén messze túlmutató, fontos elméleti alapokat tisztázó fejezetben akkor is hiányoljuk, ha oka történetesen abban rejlenék, hogy a melléknevek határozói bővítményei vagy fakultatívak: *Az ország nagyon szegény*, vagy olyan mértékben kötelezőek, hogy a mondatból ki sem hagyhatók: *Az ország ásványi kincsekben szegény*, és így nem merülnek fel a szerkezeti hiányosság esetei között. E kérdés ugyanis korántsem tekinthető tisztázottnak.)

Dienes Dóra meggyőz bennünket arról, hogy az igék vonzatossága nem valami eleve adott jellemzőjük, hanem a kontextus függvénye. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a „fakultatív” és a „kötelező” vonzatok mellett van egy harmadik fajta is: a „*reprezentálható*” bővítmények népes csoportja. Pontosan ezek azok ugyanis, amelyek lehetővé teszik a hiányos mondat szerkezetek kialakítását, mert a kötelező bővítmény soha nem marad el a mondatból, a fakultatív viszont nem hagy maga után olyan űrt, hogy hiányát érezkelhetnénk. A reprezentálható vonzat viszont elmaradhat a mondatból annak ellenére, hogy része a minimális mondat szerkezetnek, mert a hiányzó elem „létére és többnyire grammatikai minőségére is utalást találunk” a megmaradt konstrukcióban, „és mindig beleértjük a mondatba” (23).

A következő két fejezetben azt tárgyalja a szerző, hogy milyen elemek hiányozhatnak a mondatból; előbb a mondatfunkciós részeket veszi sorra, a 3. fejezetet pedig a szerkezettagoknak szenteli. Mielőtt azonban sort kerítene az egyes mondat elemfajták tüzetes vizsgálatára, tesz egy közös megkötést: „Konstrukcionális hiánynak tekintem a harmadik személyű mondatrészek elmaradását. Nem tekintem hiányosnak az olyan mondat egységeket, amelyekből első, második vagy általános személyű mondatrész maradt el.” (26.) Eljárását ugyan alaposan megindokolja, megfogalmazása azonban mégis ellentmondást rejt a 24. oldalon leírtakkal szemben: „A szerkezeti hiányosság (...) voltaképpen mindhárom személy esetében fennállhat, a különbség a kiegészülés síkjában van. Az ÉN és a TE tartalmát a s z i t u á c i ó mindig tisztázza (...)” majd később: „A szituáció és a gesztusok kiegészítő szerepét nem elemezhetjük grammatikai szempontból (...)” (24).

Az ellentét nyilvánvalóan csupán terminológiai, de azért ne menjünk el mellette szó nélkül. Mivel Dienes Dóra előre eltökélt szándékkal irányította figyelmét „a szerkesztettségi hiányosságra és szövegösszefüggésbeli kiegészülés”-re, nem is tehet mást, mint hogy elhárítja a nem kontextuális kiegészülésű hiányosságokat. Ezzel csak egyetérteni lehet. Amit nehezebben fogadunk el, az a 26. oldal megfogalmazása, amely a nem kontextusból kiegészülő hiányokat végül is kirekeszti a szerkezeti hiányosságok fogalmából. Ezt azért tartjuk veszteségnek, mert valamely szövegösszefüggésből odaérthető 3. személyű elem hiányához képest az általa is (joggal) explicitnek tekintett,

3. személyű névmást tartalmazó mondatforma még ugyanúgy a kontextusra (olykor pedig a beszédhelyzetre) van utalva értelmezését illetően, mint a névmási elem nélküli változat, a névmás jelenlétét pedig igen gyakran pontosan olyan okokkal magyarázhatjuk, mint az 1. vagy 2. személyű névmások kitételét. De ha a „Már megjöttél?” mondat „szerkezetileg nem hiányos”, akkor hogyan minősíthető a „Te már megjöttél?” explicitása?!

Ha már a vitatható megállapításoknál tartunk, megemlítem még, hogy akad egy-két más megfogalmazás is a kötetben, amelyet nem tartok szerencsésnek, vagy nem értek velük egyet. Nem beszélnek pl. „bármilyen személyű alany hiányá”-ról (27) akkor, ha ezen a cselekvéshordozó személyére utaló személyragot viselő főnévi igenév értendő, mert nézetem szerint az alany ilyenkor mindig 3. személyű, az igenév cselekvéshordozóját ebbe épp úgy nem szabad belekeverni, mintha birtokos jelzője volna az alany-nak. Nem nevezném „igeneves szerkezetekből álló állítmányok”-nak, még kevésbé „összetett igealakok”-nak a *meg van választva, volt kapható, lenne tekintendő* szókapcsolatokat sem (28), de el kell ismernem, hogy e fenntartások teljesen mellékesek az adott összefüggésben, egyrészt azért, mert Dienes Dórának egyik erénye a pontos és világos fogalmazás, amely mindig egyértelművé teszi, hogy mikor mit értsünk egy kifejezésen, másrészt azért, mert ha a terminust vitatjuk is, a szóban forgó jelenségekről tett megállapításai igen meggyőzőek.

A mondatfunkciós részek fejezetében főként a tárgy és még inkább a határozók hiányával foglalkozó részek igazán érdekesek, erre ugyanis korábban egyáltalán nem terjedt ki a figyelem. A tárggyal kapcsolatban fontos megfigyelés, hogy nemcsak a tárgyas ragozás utalhat a hiányzó tárgyra, hanem az ige jelentése, és a jelentést befolyásoló ige-kötő jelenléte is, és az is érdekes, hogy az ige-kötő ilyen szempontból hasonlóan viselkedik a tárgy és a határozók iránt: bizonyos esetekben mindkettőt az teszi reprezentálhatóvá. De nem csak az ige-kötő által meghatározott vonzatok elmaradása eredményezhet hiányos mondatot: morfológiai eszközzel reprezentálható a részeshatározó a birtoklást kifejező létige mellett csakúgy, mint a főnévi igenévi alany cselekvéshordozójaként; a középfok jele egyértelműen jelzi, hogy a mondatba értsük bele a hasonlítóhatározót, sőt hozzátartoznak a minimális szerkezethez olyan határozók is, amelyekre nem utal más, mint az igenév vagy az egész konstrukciónak a jelentése (pl. a *megy* mást jelent irányjelölő határozóval kiegészítve, mint ilyen nélkül, s az *uralkodóvá válik* kifejezés nem lehet értelmes, ha nem tudjuk, hogy mely területen.)

A mondat alárendeltebb szintjein mutakozó hiányosságok közül legfőljebb a birtokos jelzőre terjedt ki eddig a mondatelemzők figyelme, Dienes Dóra azonban módszeresen végigmegy az igeneveknek alárendelt bővítmények típusain, s megállapítja, hogy bár a hiányosság ritkábban fordul elő szerkezettagként álló mondatrészek körében (pl. a tárgy esetében csak a főnévi igenév tárgya jöhet szóba, az igenevek mellől pedig vagy nem hiányozhat az alany, vagy ha hiányzik, nem is tehető ki), a jelenség létrejöttében ugyanazok a tényezők működnek közre, mint a mondatszinten.

Dienes Dóra könyve eddig a pontig megmaradt a szövegközpontú mondattan területén. A szövegten számára onnantól válik igazán érdekessé, amikor rátér *A kiegészülés kérdésére* (4. fejezet). Ez a rész is a fogalmak egyértelmű, a jelen munka szempontjából leginkább használható definiálásával kezdődik (explicitás kérdése, a kiegészítő elem típusai). Fogadjuk el azt a következtetességet, amellyel a konstrukció teljességét tartva szem előtt, a névmási elemeket is a konstrukcionális hiány kiegészülési forrásának tekinti, habár jól tudjuk, s a szerző sem titkolja, hogy ezeknek maguknak is szükségük van antecedensre a tartalmi feltöltődéshez. A hiányzó alany jelentését megadó kölcsönös névmás például kétségtelenül más alanyokat sugall, mintha helyette személyes névmás állna (53).

Fontos megállapítás, hogy a hiány előtti explicit elemeknek mennyivel nagyobb a kiegészítő erejük, mint a hiány után állóknak, s hogy ez alól csak a mondategységen belül helyet foglaló kiegészítő elem kivétel. De még érdekesebb, hogy a mondategységen belüli kiegészítés lehetősége szinte kizárólag a birtokos jelző hiányára korlátozódik. A mondategységen belülről kapott kiegészítés legtermészetesebb módja a mellékmondat, s gyakori eset, hogy a hiányos szövegdarabkát a mondategész valamely megelőző mondategységének eleme értelmezi. Megint csak érdekes megfigyelés, hogy bármely hiányzó elemet kiegészíthet bármilyen minőségű és szintbeli helyzetű mondatrész – kivételt ez alól egyedül az állítmány képez, amelynek kontextuális előzménye sem lehet más, mint állítmány (55). A mondategész határán is túltekintő vizsgálat ugyanezt állapítja meg, s kideríti azt is, hogy a kiegészítő elem egészen meglepően távol is lehet a hiánytól, amelyet általa értelmezni tudunk, bekezdések, sőt fejezetek határa sem jelent akadályt. Rendkívül fontos szerepe van viszont annak, hogy a beszélő/író szavaival képzeletbeli szituációkat képes teremteni, s e másodlagos szituáció elemeit a hallgató valóságként fogadja el a szöveg befogadása és megértése közben.

A szövegalkotás gyakorlati szempontjából legizgalmasabb kérdést az 5. fejezet tárgyalja: az *Az explicit kiegészíthetőség kérdése*. Ha eddig csak sejtettük, hogy egyes elemek elhagyása a szövegépítés során nem csupán lehetőség, hanem esetenként kényszer, most Dienes Dóra módszeresen végigkalkulál bennünket e probléma sokféle elágazásán, s jónéhány alapvető szabályt ő fogalmaz meg először tételesen. Csak a legfontosabbak: „Nem szerepelhet explicit alakban az a birtokos jelző, amely megegyezik a mondategysége alanyával (kivéve a nyomatékos *saját*, ill. *a maga...-je* alakot)”; „a mondat-egységekben nem szerepelhetnek explicit alakokban olyan elemek, amelyek az előző mondategységben már szerepeltek explicit vagy reprezentált formában”, de meg kell állapítania, hogy ez a szabály nem érvényes a bekezdések határán; a szinonimával való kiegészítés gyakran lehetséges ott is, ahol az alapszó behelyettesítését nem tűrné el a szöveg. Kitér arra is, hogy az explicitás, illetve annak hiánya milyen jelentős stílusesszék (62, 71-73).

A 6. fejezetben a vizsgálat során feldolgozott szövegek statisztikai elemzését is megkapjuk, ami mindig sok tanulsággal szolgál, ha valaki tud olvasni a számokból. Ez esetben a korpusz nem olyan nagy, hogy az itt közölt adatoknak a nyelv teljességét reprezentáló értéket tulajdoníthatnánk, de ahhoz elegendő, hogy néhány jelenséget igen szemléletesen tegyen. Beszédeselek a tudományos stílus és a széppróza különbségei mind az összesítésben, mind az egyes hiányzó elemek típusainak összevetésében. Érdekes, hogy míg az alany és a tárgy hiányának gyakorisága viszonylag kevésbé tér el a különböző műfajú szövegekben, az állítmány hiánya alig fordul elő a tudományos-fejtegető prózában, a birtokos jelző hiánya viszonylag magas arányszámot mutat. A határozók hiánya pedig a jelek szerint olyan mutatót produkál, amely a leginkább jellemző a szerzők egyéni stílusára.

Az utolsó fejezet (*Összegezés és kitekintés*) címének megfelelően összefoglalja a hiányosság vizsgálatának tanulságait, majd lezárva azt a kérdéskört, hogy mi maradhat el a mondatformából, felteszi a logikusan következőt: „mi az, ami semmiképpen sem maradhat el a mondatból?” Ebben a rövid „kitekintésben” persze csak jelzésszerű lehet a válasz, de nem érdektelen: „Az el nem maradható elemnek a szövegben való jelenlétét ... kommunikációs értéke teszi elengedhetetlenné.” Leszögezi, hogy a téma és réma kérdését nem lehet a mondategység konstrukciójából kiindulva vizsgálni, mert a megvalósult mondat szerkezetet a mondategységnek egy „jól alkotott, elemi modelljéhez” viszonyítjuk, s eszerint minősítjük elemeit kötelezőnek vagy fakultatívnak. A kommunikatív szempontok alapján felállított kötelező–fakultatív kategóriapár esetén viszont nincs olyan modell, amelyhez viszonyíthatnánk: kommunikatív kötelezőnek az adott kontex-

tushoz képest új részeket (= a rémát) kell tartanunk. Hogy van-e összefüggés a konstrukcionális és a kommunikatív kötelezőség fogalma között, és ha igen, miféle az az összefüggés, arra nézve nemcsak Dienes Dórától nem kaptunk még választ, de mástól sem az időközben eltelt 13 év alatt.

M. Korchmáros Valéria

Irodalom

Horváth Katalin, *HungÉrt.* II. (1980.) 168-169.

Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata
Kriterion, Bukarest, 1980. 195 p.

Murvai Olga könyve többszólamú mű. Fő motívuma a szabad függő beszéd mibenléte. A fő motívumot két szempontból bontja ki: az egyik a kommunikációelmélet és a szövegnyelvészet, a másik az impresszionista prózastílus jellemzésének szemszöge.

Abból kiindulva, hogy a magyarázandó jelenséget célszerű jól körülhatárolt anyagon tüzetesen megvizsgálni, a szerző a magyar (impresszionista) próza négy mestere, Kaffka, Krúdy, Babits és Kosztolányi műveire összpontosít. A vizsgált anyag azonban nem marad a magyarázandó jelenség, vagyis a szabad függő beszéd illusztrációja: épp ellenkezőleg: a könyv egyik fontos tanulsága éppen az, hogy az impresszionista próza *szükségszerűen* él a szabad függő beszéd lehetőségeivel, és megfordítva: a szabad függő beszéd *lényegi* tulajdonságai szervesen illeszkednek az impresszionista próza meghatározóan fontos tulajdonságaihoz. Így a könyv a szabad függő beszéd vizsgálata révén az impresszionista próza alapvető tulajdonságainak összefoglalását adja.

A példák vizsgálata során a szerző egyszerre szemlélteti a szabad függő beszéd mibenlétét és (stílus)hatását. Egyúttal azonban tovább is lép: könyvének célja szerint a szabad függő beszéd meghatározását és magyarázatát kívánja adni, és pedig szövegnyelvészeti és kommunikációelméleti keretben. A meghatározásra és magyarázatra több egymást *szükségszerűen* követő lépésben kerül sor. Ezek a következők: 1. a terminus lehetőségeinek áttekintése után a szerző indokolja a szabad függő beszéd (a következőkben SzFB) szakszó választását (Bevezetés); 2. a tudománytörténeti előzmények rövid bemutatása (II. 2. fejezet) után megerősíti a szövegnyelvészeti közelítés szükségességét (III. 1. és 2.1. fejezet); 3. bemutatván a szabad függő beszéd mint szöveg értelmezéséhez alapvetően szükséges szempontokat (a szöveg fogalma, a szövegkohézió, az elhatárolhatóság kérdései), magának a SzFB-nek mint szövegnek szemantikai meghatározást ad (III. 2. fejezet); 4. a komplex jelnek tekintett SzFB-et (úgy is mint szövegrészt és/vagy mint szöveget) kommunikációelméleti modellbe helyezve működésében vizsgálja (IV. fejezet).

Nézzük e lépéseket egyenként – ezek alkotják a könyv címében foglaltak (szöveg és jelentés) kifejtését is.

1. A szakirodalomban előforduló megnevezések (például szabad indirekt stílus, közvetett stílus, meglevenítő vagy átképzéletes függő beszéd, átélt beszéd, átképzelé-

ses előadás stb.) közül a szerző a SzFB terminus választását a következőkkel indokolja: (a) ez a megnevezés az oratio recta és az oratio obliqua (egyenes beszéd és függő beszéd) mellett egy harmadik típusú normatív, grammatikai tényre utal; (b) a terminus hangsúlyozza, hogy nem stílusjelenséggel állunk szemben; (c) kiemeli, hogy a beszéd (parole) jelenségéről van szó; (d) lehetővé teszi, hogy a SzFB-et mint beszéd típusú jelenséget kommunikációelméleti modellben magyarázzuk: ebben a modellben a közlési folyamatból vezethetők le a stilisztikai funkciók, illetve megmagyarázhatók a jelenség jelentéstani vonatkozásai is.

2. A könyv röviden summázza a jelenség és a róla szóló kutatás történetét. Bemutatja a SzFB grammatikai eredetét hangsúlyozó, illetve kutató genfi iskola (Bally) és a lélektani eredetet, ezzel együtt a „funkciót” központba állító müncheni iskola (Vossler) tanait. Melléjük állítja az esztétikai eredetet hirdető nézeteket (N. Vita) és az írott (Lips) versus beszélt nyelvi eredet (Spitzer) kérdését. Taglalja a mondattani meghatározás lehetőségeit (aszerint, hogy a SzFB mit vett át az egyenes beszéd grammatikai jegyeiből és mit a függő beszédéből). Kitér az ún. langue-parole vitára. Eppen ebben jelenik meg az az okfejtés, amely szerint a SzFB mint parole jelenség, mint gondolati alakzat csak a szövegkörnyezetből és a szövegösszefüggésből következtethető ki. Eszerint meghatározása és magyarázata szükségszerűen szövegtani keretben történhet.

3. A szerző a szöveg meghatározásának ismert dilemmáját (a szöveg a mondat felől közelítve leírható egység, például mondatok sora – avagy a szöveg az az alapegység, amelyből kiindulva minden egyéb egység, köztük a mondat is, meghatározandó) egy munkahipotézisként kezelt szövegdefinícióval oldja fel: a szöveg a kommunikáció felől tekintve „a beszédtevékenység *terméke* és egyúttal *formája* is: olyan *zárt rendszer*, amelyben lexikai, jelentéstani, grammatikai, stilisztikai jelentések aktualizálódnak” (55). Ezzel tipikusan szemiotikai és/vagy kommunikációelméleti szöveg meghatározást ad. Minden ilyen szövegfogalom alapvető kritériuma, hogy a szöveg elemzéséhez (megértéséhez) szükség van a közlési folyamat minden tényezőjének közreműködésére, köztük tehát a befogadónak, például az olvasónak a közreműködésére is, háttérismereteivel egyetemben. Végző soron az így értelmezett szöveg vizsgálata valójában tartalomelemzés (l. 86. lapon is). A SzFB mint szöveg bemutatásához és magyarázatához csatlakozik első lépésben két kérdéskör vizsgálata: a szöveg összeforrottságának, vagyis a szövegkohézióknak és a szöveg elhatárolhatóságának kérdésköre. A szövegkohéziót biztosító belső (szemantikai, logikai-szemantikai) viszonyok között a párhuzam mint a szövegstruktúra meghatározó jegye a SzFB esetében is érvényes. Emellett sűrűn előforduló karakterisztikus viszony azonban az ellentét is, amely a párbeszédes szövegtípusban értelemszerűen nem léphet fel mint kohéziót teremtő erő (hiszen a párbeszéd egymásba fűződő: „párhuzamos” reakciókból áll), a SzFB-ben, ebben a rejtett módon, az író-szereplő-narrátor-olvasó közlési síkját egyszerre átfedve „dramatizált” szövegfajtában, azonban gyakori jellemző. A SzFB mint szöveg elhatárolhatóságának kérdéskörét a szerző a SzFB-et bevezető demarkatív lexémák vizsgálata révén taglalja. Mistrík nyomán elkülöníti a sima és a meredek szövegindítást. Táblázatba foglalt adatokkal szemlélteti a különböző szófajok szóródását, külön szől a sima indításra, illetve a meredek indításra jellemző szófajokról. Álljon itt példaként egy egyedülálló főnévvel lehatárolt, meredek indítású SzFB a 81. lapról, Kafka *Hiába* című írásából idézve: „Ő pedig soha meg nem bocsáthat (...) – Szerelem! (...) Idegesség az, önző és vérfertőző hazugság. Itt most mindennek vége szakad.”

A SzFB-et mint szöveget a szerző – kommunikációelméleti és szemiotikai indítással szövegfogalmából következően – „komplex szemantikai jelnek” tekinti. Felfogása szerint a szöveg *jelentése* határozza meg a szöveget (l. az előbbi hipotetikus szöveg meghatározást). Ez a jelentés a különféle lehetséges jelentésdimenziók („a szerző, a narrá-

tor, a szereplő, az olvasó szempontját előrevetítő jelentésértelmezések", 86) együttes jelentése alapján áll össze. A SzFB mint komplex szemantikai jel jelentésére az a jellemző, hogy a különböző közlési síkok (szerző, narrátor, szereplő, olvasó) összesomosódnak. Ez azonban nem döntő kritérium. Döntő az, hogy „a különböző közlési síkok n számú közös tartalmi elemmel rendelkeznek – ezért is fedhetik át vagy keresztezhetik egymást –, de mindegyik közlési síkban kell lennie legalább egy olyan elemnek is, amely jellemzően a sajátja, különben a SzFB hírforrása teljes mértékben azonosítható lenne a szerzővel, a szereplővel vagy narrátorral vagy az immanens olvasóval (lásd közvélemény), mint az az egyenes beszéd vagy a függő beszéd esetében be is következik" (87). Ezzel megfogalmazódott a SzFB meghatározása. Az egymást átfedő, illetve egymástól független, önálló elemek szövegsemantikai természetűek, feltárásuk a szöveg szemantikai szerkezetének elemzésével lehetséges. A könyv hoz is példát erre az elemzésre. Alapfogalmi a szemantikai kontrasztív összetevők (szemantikai jelölők vagy markerek) és ezek osztályai, a minden egyedi szövegre egyedileg megállapítható lexikon és a szemantikai predikáció (l. 88 kk.).

4. A következőkben a szerző a fenti meghatározás alapján a SzFB-et kommunikációelméleti modellben értelmezi. A modell a különböző közlési síkok összefonódását taglalja az üzenet dekódolásának szemszögéből. A SzFB sajátossága éppen az, hogy vitatható a feladó személye, illetve „kettős” feladóval is számolhatunk, és hogy ennek következtében többféleképpen dekódolható maga a szöveg. Éppen ezért a SzFB minden más közlésformánál jobban számít az olvasó aktív, jelentésteremtő szerepére. A hírforrás és a dekódolás többsíkúságával jellemezhető SzFB-et jól modellálják az egymás után bemutatott, egyre bővülő kapcsolatkörök, amelyek a kommunikációt hordozzák. Ezek a következők: (a) az író–narrátor–üzenet kapcsolata, (b) az író–szereplő–narrátor–üzenet kapcsolata, (c) az író–szereplő–narrátor–olvasó–üzenet kapcsolata. Az (a) esetben az író és a narrátor elkülönítése révén érdekes tipologizálásra nyílik lehetőség például a „valószínű”, „talán” szavakat tartalmazó esetekre vonatkozóan. Itt az olvasó aszerint ítéli meg a mesélő illetékességét és a hír valószínűségét, ha a bizonytalanságot kifejező szó forrása nem a szerző, hanem a narrátor, illetve nem (vagy nem csak!) a narrátor, hanem a szereplő. A (b) eset azt a fontos tényt világítja meg, hogy ha a narrátor nem semleges, független elbeszélő, hanem „pártos” módon vesz részt az események előadásában, akkor ezt csak SzFB keretében, illetve formájában teheti. Ily módon a narrátor maga is bizonyos értelemben szereplővé szerződik. A (c) eset szépen példázza a szerző, Murvai Olga elkötelezettségét a szemiotika jelentésértelmezése mellett. Magyarázata szerint az olvasó a SzFB-et tartalmazó kommunikációban kettős szerepet kap. Egyfelől ő a tényleges befogadó, másfelől tudásával, illetve bizonytalankodásával vagy nem-tudásával beépül a SzFB-et tartalmazó szövegdarabba: ő dönti el, hogy el tudja-e választani a SzFB-ben egymásra vetített síkokat. Ebben a szerepében pedig maga is a SzFB mint komplex szemiotikai jel része lesz, nem dekódoló, hanem az üzenet tartozéka.

E többszólamú könyv egyik szólama a címben is szereplő „szöveg és jelentés” mindvégig összefonódik egy másik szólammal: az impresszionista próza jellemzésével. Míg azonban az eddig bemutatott fejezeteket a szövegelmélet szempontjai uralták, a rövid bevezetést követő II. 1. fejezetben, illetve az összefoglalást megelőző V. fejezetben mint egyfajta keretben az impresszionista műalkotás sajátos jegyei kerülnek előtérbe. A II. 1. (történeti) fejezet a SzFB létrejöttét és funkcióit kutatja a magyar próza történetében, különös tekintettel az impresszionista stíluskorszakra. Az V. (esztétikai) fejezet a műalkotás kompozíciójának és a szövegnek, adott esetben a SzFB-nek mint szövegnek a kapcsolatát taglalja.

A II. 1. fejezet fontos megállapításai többek között a következők:

(1) Az irodalomtörténeti és stílustörténeti kutatás a SzFB létrejöttét hagyományosan a szóbeli népies előadásmódnak az írott irodalomba való behatolásaként magyarázza. Más, nem kevésbé fontos eredője lehet azonban az író elbeszélő magatartásának megváltozása, az epikus objektivitás megingása, az írói közlés helyett a személyes részvétel illúzióját keltő narratív perspektíva igénye.

(2) A századforduló irodalmi irányzataiban egyre erősebb lesz az írói magatartás szubjektivizálódása, és együtt az ebből táplálkozó impresszionista jellegű ábrázolási mód. A szubjektivizálódás konkrét indítéka az egyes íróknál különböző lehet (például Krúdy álmodozása: a való világból való menekülés; Kafka alapélménye: az asszonyinak születés).

(3) A SzFB szervesen illeszkedik a megváltozott írói magatartáshoz, annak alapvető megjelenítési módja. A szubjektív időt írói eljárásai közé iktató Krúdy számára például a SzFB, tágítható időintervalluma miatt, az időfelettség eszköze lesz. Kafka számára a SzFB teszi lehetővé, hogy minden hősében jelen legyen, hogy vívódásaiban az ő vívódásai kapjanak hangot.

(4) Az impresszionista korstílus az élményt teszi főszereplővé, az élmény alakítja az eseményeket és ez befolyásolja magát a kompozíciót is. Az élmény megragadása a részletek egyidejű látásában lehetséges. Ennek megfelelő kifejezésmód a különböző perspektívákból érkező üzeneteket egyszerre rögzítő és közvetítő SzFB.

Az V. fejezet a szöveg *kommunikációelméleti* és a kompozíció *esztétikai* fogalmát fűzi egybe. A SzFB-et szövegelméleti szempontból olyan részstruktúrának tekinti, „amely a műalkotás hierarchikus felépítettségében, a teljes szöveg struktúrájában kompozícióegységként vesz részt” (123 k.). A prózai műalkotás szerkezetének egységei hagyományosan a cselekmény, a szereplő, a színhely és az idő. Szerkezeti elemnek tekinthető emellett a leírás és az érzelmi, gondolati reflexió. Az élmény, a részletek iránt érdeklődő impresszionista író számára a cselekmény elveszti legfőbb kompozíciós értékét, helyét állóképszerű helyzetrajzok foglalják el. Megváltozik a narratív perspektíva: alapja nem az esemény, a történet, hanem a látott, hallott vagy más módon érzékelt információ és az általa kiváltott gondolattársítás vagy hangulat. Ennek felel meg a bemutatott szerzők műveiben igen gyakran SzFB formájában előadott leírás és reflexió. Külön fejezet (V. 2.) taglalja a reflexióba és leírásokba foglalt szóképeket. Esztétikai szempontból fontos következtetéseket summáz az utolsó alfejezet (V. 3.). Ebben a szerző Mukařovskynak a műalkotást meghatározóan jellemző, abban megvalósuló „jelentéshalmazódás” fogalmából indul ki és az impresszionista hangulati novella jelentéshalmazódását mutatja be. Ennek egyik magától értetődő kifejezési lehetősége a SzFB.

Az egész művön végigvonuló kettősség jellemzi a könyv összefoglalásnak szánt zárófejezetét. Ebben mindkét szólam: a szövegten szempontja és az impresszionista stílus bemutatásának szempontja egyformán érvényesül. Célja, hogy egyfelől a (komplex) jelnek tekintett SzFB-nek, másfelől a szöveg jelentéstani struktúrájának összefüggéseit feltárja és osztályozza, és hogy a feltárt összefüggésekről kimutassa, melyik miképpen kapcsolódik az impresszionista stílus meghatározó tulajdonságaihoz. Alapgondolata, hogy egy-egy szöveg(darab) mint elemi jel beletartozhat egy magasabbrendű jelkomplexumba, éspedig vagy a maga teljes egészében, vagy bizonyos elemei révén. Mind a szöveg(darab), mind a magasabbrendű jelkomplexum (például maga a műalkotás) lehet funkciója szerint „jelölt” vagy „jelölő”. A SzFB és az irodalmi mű „kontextuális kompozíciójának” (168) négy alaptípust feleltet meg. A szövegdarab (például SzFB) és a magasabb szintű komplex jel kapcsolata lehet metonimikus, ez esetben a szövegdarab mint jelölt teljes egészében benne van a magasabb szintű jel (a műalkotás) jelöltjében. (Például egy szereplő elemi jel szinten való bemutatása része a szereplőről a mű egésze

alapján kialakított jellemrajznak.) A szövegdarabnak más esetben csak bizonyos tényezői vesznek részt a magasabb jelkomplexumban. (Például a SzFB mint elemi jel csak egyetlen elemének, mondjuk, a beszélő sajátos szóhasználatának a révén jut szerephez mint jelölő a magasabbrendű jel jelölő funkciójában.) Ekkor szinekdochés összefüggésről beszélhetünk. A metaforikus kapcsolattípus esetében a szövegdarab jelöltje (például a SzFB metaforikus jelentése) alkotja a magasabb jelentéskomplexum átvitt értelmű jelölőjét. (Például a *Halálfi*ai hősnőjének, Nellinek SzFB formájában megjelenő metaforikus sorsábrázolásba így illeszkedik mint jelölt a regény mondanivalójaként értelmezett általános sorsábrázolásba mint jelölőbe.) Létezhet a felsoroltakon kívül egy negyedik típusú összefüggés is: amikor a jelentéskomplexumok egymásba illesztése az emberi tudat asszociatív tevékenységének eredménye. Éppen ez az asszociációs típusú szövegösszefüggés az, amely lehetővé teszi, hogy az egyes szövegdarabok (például a SzFB-ként megjelenő szövegek) önálló vagy többé-kevésbé önálló jelentései hozzákapcsolódjanak a műalkotás „mélyszerkezetéhez” (174). Nem véletlenül nevezhetjük ezt a típusú kapcsolatot impresszionista kapcsolatnak is: az impresszionista látásmód eredménye, hogy az élményeket kinagyított részletekből összeálló, statikus jelentésű szövegdarabok rögzítik. Az egyes szövegdarabok – így nem utolsósorban a SzFB-ként megjelenő szövegek – igen gyakran a vázolt asszociatív összefüggés révén válnak a kompozíció alkotóelemévé. Az impresszionista stílus és a SzFB ezen a ponton is kölcsönösen összefonódik mint ok és következmény. Összefonódásuk megállapítása zárja le a magvas kötetet.

Kocsány Piroska

Irodalom

- P. Dombi Erzsébet, *Nyírk.* 25. (1981.) 1. 106–107.
 Kemény Gábor, *Nyr.* 106. (1982.) 4. 465–476.
 Molnár Ildikó, *HungÉrt.* IV. (1982.) 1–4. sz. 271–272.
 Szász János, *Utunk*, 38. (1983.) 5–6.

Ismétlődés a művészetben

OPUS, Irodalomelméleti Tanulmányok 5.

Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 356 p.

0. „1973 tavaszán kétnapos ülésszakot rendezett az MTA Irodalomtudományi Intézetének Irodalomelméleti Főosztálya *Ismétlődés, párhuzamosság, ritmus* címmel. Az ülésszakon fiatalok, főleg irodalom- és művészetelmélettel foglalkozó kutatók tartottak előadásokat. A konferencia sikere egyes résztvevőket arra csábított, hogy előadásukat csupán kiindulási alapnak tekintve tanulmányokban rendszerezék elképzeléseiket. E közös munka eredménye ez a gyűjtemény.

A szerkesztésben kétféle koncepciót igyekeztünk érvényesíteni. Az egyik: hogy mennél több szakterület tanulmányozói forgathassák haszonnal, legyen benne szó a főszereplő irodalomról kívül zenéről, képzőművészetről, és legyen a kötetben legalább né-

hány, egy-egy anyagrész teljes áttekintésére törekvő alaptanulmány (...) másik szerkesztési koncepciónk: hogy a kötet többszörösen átdolgozott írásai mégiscsak őrizzenek meg mennél többet az 1973-as ülés eleven, ösztönző vitaszelleméből." (*Szerkesztői utószó*, 356–357.)

1. Robert Austerlitz írt bevezetőt: *Szabad gondolatátársítások általában az ismétlésről avagy Repetitio matrix studiosa*. (7–16.) A valóság ismétlődéseit és párhuzamait a nyelvek palatális/veláris deiktikumai tükrözik. Más oppozíciók a fonémák világából Jakobson nyomán ismertek. (11.) Déry Tibor példája (*felült-fülett*), a zene és az építészett számos jelensége az ismétlést feltűnőnek és rejtettnek mutatja egyszerre. Az ismétlődés végtelen sok megnyilvánulása azért maradhat észrevétlen, mert az egymásra ható ismétlődő események óriási rendszere mint háttér az időben szüntelenül változik. A figyelmes olvasó a proverbiumban (*Sic fuit est et erit: similis similem sibi querit*) felismeri az ismétléseket.

2.0. Az ismétlődés-ismétlés történetfilozófiai és esztétikai megközelítése aspektusából indul ki 7 tanulmány.

2.1. Veres András a filozófia ismétlődés-értelmezéseit elemzi: *Az ismétlődés vizsgálatának szintjei és szempontjai*. (14–42) A történeti áttekintés a linearitás és iterativitás küzdelmét mutatja, összefüggésben a társadalmak virágzó és válságos korszakaival. A mindennapi élet az ismétlődésre készítet: életsémák, alkalmazkodás, szokások, fogyasztói állam. A magasabb objektívációkkal kapcsolatos tevékenységben a kreativitás az uralkodó: a tudomány teljes, a művészet variációs ismétlést tekint modell értékűnek. Az esztétikában elemi szinten az ismétlődésnek, bonyolultabb szinteken az invenciónak van jelentősége.

Jakobson a szelekciót, a szabályszerű ismétlést a kombináció fölé rendeli. Veres András a cselekménystruktúrában értékszerkezetbe rendezi az aktusok, rész-aktusok, kerettörténet, ismétlődő narratív tényező, linearitás és koncentrikus elrendezés világát. Releváns az alkotói invenció és a művészetlélektan szempontja is: várhatóság, sokszorosíthatóság stb.

2.2. Gergely András (*Az ismétlődés-ismétlés problémája a történetfilozófiában*, 43–58) áttekinti a történet/történelem kategóriáiban a linearitás/ismétlődés párhuzamát. Az ókor ismétlődést, a középkor linearitást hirdetett, a felvilágosodás újra az ismétlődést, a romantika a haladást preferálja. A történet egyedisége az időnek van alávetve, a természet egyedisége külsődleges, az ismétlődés és egyediség alapjai a tartamok.

A neokantiánus szemlélet az egyszerűséget abszolutizálja, a szerző szerint a történetész kreatív gondolkodása variációs ismétléseket fedez fel az események sorában.

2.3. Horváth Iván–Kocziszky Éva a költészet megismételhetetlenségét hirdeti: *Költészet az emberiség anyanyelve*. (59–63.) J. G. Hamann nyomán a költészet fordítás anyanyelvről embernnyelvre. Az emberi megszólalás ősi stádiumában szól a költő, mindig a *most* nyelvén. Így a költészet a mulandó és nem mulandó idő körforgásában egyedi, az irodalomtörténész számára idegen nyelven beszél. A tudós a költemények történeti sorában csak szétszedhető és összerakható tanulmányoz.

2.4. Szerdahelyi István–Garai László tanulmánya: *Az ismétlődés és az esztétikai minőségek*. (64–76.) A szerzők az ismétlődést az esztétikum formai-kifejező oldalához sorolják. Az esztétikai objektivitás elve alapján elemzik rendre a *fenség*, a *rűtség*, a *közönösségesség*, a *komikum*, a *tragikum*, az *elégikusság* minőségét; relevanciát tulajdonítanak a befogadói attitűd szubjektív természetének.

2.5. Szegedy–Maszák Mihály az ismétlődésekben közös alapszerkezeteket posztulál: *A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében*. (77–159.) Elemzi a redundancia, a felesleg, a folytonosság és a megszakítotttság alakzatait.

A *folytonosság* eszköze a konvenció, a művészi jelrendszer fejlődése is felhasználja a régi konvenciókat. Az interpretációban az egyedi mű performanciája a befogadó kompetencia-konvenciójában hat, makrokontextusa konvencionális, mikrokontextusa egyedi. A zenében gyakori a tükrörszimmetria. Az arány interpretálásakor a befogadó szubjektumát saját konvenciói érvényesítik. A körkörös ismétlés hatása ironikus lehet.

A *megszakítottság* eszköze a kölső idézés: átírás, stílusutánpótlás, archaizálás, stilizálás. Az anagramma, a beágyazódás az interpretátor tájékozottságát igényli, a hatást az eredeti és az új szövegkörnyezet feszültsége szolgálja. A belső idézés gyakoribb ('natura naturans'): vezérmotívum, önparabola. A belső idézés fokozza a jelentés mélységét.

Az összetettebb formák közül kiemelkedik a *változat*. A módosítatlan ismétlés a meggyőzést, a komikumot segítheti; a művészet általános rendezőelve a módosított ismétlés. A zenében ilyen a transzponálás: modulációk, kánon, karaktervariáció, szeriális technika. Az irodalomban: népmeseelemek módosulása, eseményleírás-variációk. Elemek és relációk változatai alaktani párhuzamosságok: a rím, a figura etymologica, kriptogramma, anafónia, anagramma. (Az utóbbi Starobinski szerint a beszéd 'mögöttes egész'-e.) A mondatban párhuzamai: felsorolás, ellentét, láncszerűség. A jelentettek hasonlóságán alapul a metafora, a hasonmás. A hasonmás és az ismétlődés együtt az önmagát tükröző narráció. A *sorszerűség* is összetettebb forma, ezt mutatja a szeriális zene. Az irodalomban sor-természete lehet szereplők nevének, tér- és időkomponenseknek, motívumoknak.

A *ritmusban* a szerző feszültség és feloldás ismétlődését látja. A művészi ritmus szerves része a művészi jelrendszereknek, története az összetevő és a felosztó ritmus küzdelméből áll. A gépies felosztó ritmusra reagál a romantikában az irodalom kétféle ritmizálása, a zene tempóváltoztatása. Debussy és Bartók zenéjében az összetevő ritmus és az újklasszicizmus felosztó ritmusa találkozik. A befogadott mű nem ismétlődik, a sokszorosíthatóság azonban újabb problémákat vet fel.

A körforgás és linearitás a művészet elméletében mint *zárt és nyitott forma* (Wölfflin) küzd egymással, a művek pedig egyedileg tárgyiasulnak. Így a történeti folyamat folytonosság és megszakítottság dialektikájában értelmezhető.

2.6. Beke László a reprodukálást elemzi: *Ismétlődés és ismétlés a képzőművészetben*. (160–176.) A művészet kialakulásában és történeti fejlődésében fontos az ismétlődés, erre utal a *séma*, *másolat*, *típus*, *sztereotípiák* kategóriáiban. A fotó, a grafika, a metaszet világában a *multiple* és a *szitanyomat* után felmerül a probléma: az ismétlés mint rekonstrukció, mint valóságábrázolás leírása. Pl. a Mona Lisa bajusza, a valóság és mása, a film ismétlődő jelenete, azonos tárgyak, számítástechnika készítette grafika stb. Erdélyi Miklós fotósorozata (170–176) és formulái (*Ismeretelméleti tézisek. Azonosítás-elméleti vizsgálatok*) szisztematikusan kutatásról tanúskodnak. Az ismétlést Beke László a művészi új feltételének mondja.

2.7. Szörényi László a filmről ír: *Mitikus szerkezetek ismétlődése Eizenstein filmjeiben*. (177–187.) A szerző több funkcióban látja a mitikus motívumokat. A *Sztrájk* tömegek passióját mutatja: megaláztatás – lázadás/felmagasztogatás – pusztulás. A *Patyomkin csatahajó* ördögi tisztikarával testvéri legénység áll szemben, a matróz mártír, a hajó megváltó szerepet kap. Az *Október* a Pokol erődjét ábrázolja a Téli Palotában. A *Régi és Új* alaphelyzete komikus, az ellentábor karikatúra. A *Jégmezők lovagja* a nemzet és a vezér győzelmét hozza a fehér köpenyes Rossz, a lovagok ellen. A *Rettegett Iván* főszereplője drámai hős. Naiv legényből a nép Megváltójának pózában válik démoni uralkodóvá.

A szerző úgy véli, hogy a mítoszok középpontjában a passió újraértelmezése áll, a személytelen szenvedéstől a személyes démonikus passióig.

3.0. Az ismétlődés-ismétlés nyelvészeti és poétikai megközelítése 6 gondolatmenetet jellemez.

3.1. Mártonfi Ferenc a fonológiát kutatja: *Nyelvészet és verscsinálás*. (191–243.) A '60-as évek generatív grammatikáját bírálja a szerző, ennek fonológiája helyett „fonológiai automatát” javasol. Ez a FA egészében és explicit módon számot adna a beszélő és a hallgató fonológiai kompetenciájáról. Az onomatopoezis, az indulatszók, a gyermeknyelv egyéni szavai ilyen automatára támaszkodnak. Fontos lenne a műköltészet és a modern folklór, az idegen szavak átvétele és a betűszók kiejtése szempontjából, ismeretlen nyelv felismerésében és nyelvi tréfákban. Feladata elvileg végtelen számú lehetséges morféma rekurzív előállítás. Ilyen FA technikailag keményebb követelményeket támasztana a szintaktikai komponenssel szemben, hogy összeegyeztethető legyen vele.

A szerző felvázolja egy FA néhány tulajdonságait. A természetes egység a szótag, szekvenciáinak szegmentumai hierarchikusan rendezettek, ezt tükrözik az átíró szabályok is. Az elemzés meghatározó jegyek szerint történik, az üres helyeket morfémasztruktúra (MS) szabályok töltik ki, bizonyos tulajdonság-szegmentumok más tulajdonságok alapján tovább szegmentálhatók. A bázis-szótagokat mássalhangzók s az őket követő magánhangzók alkotják, ezekből levezethetők a felszíni szótagok. A FA morféma-khoz strukturális leírásokat generál.

A legtöbb nyelvben az első szabályok morfémajegyeket és szótagjegyeket osztályoznak. A FA a szótár elemeinek megfelelő bázis-szótagokból szótári alalakokat generál, erre MS szabályok és fonológiai szabályok épülnek. E sorhoz azonosító művelet kapcsolja szintaktikai struktúrák szótári tételeit. A FA fonológiai mélystruktúrát hoz létre, tehát a lexikon tételeit végig kell vezetni a FA-n.

A „verscsináló automata” működését verstani fogalmakkal illusztrálja a szerző. A magyar nyelv fonológiai osztályai és a megkülönböztető jegyek, a redundancia-szabályok és a magyaros szótagstruktúra speciális szabályai után áttekinti az ütemes, a szótagszámláló és az időmértékes verselés típusait is, szabályrendszereit is. Igen érdekes az általános szabályok és az automata eredményeinek összehasonlítása, különösen az „előállított” szonett és Vas István szonettjének párhuzama. (238–240.)

A szerző hangsúlyozza, hogy a valóságban a versírás folyamatában a szintaxis és a fonológia állandó oszcillálása játszódik le.

3.2. Hoppál Mihály narratívumokat vizsgál: *Az „első” mese. Az ismétlés szerkezete a folklórban*. (244–266.) Speciális szabályokat kutat, amelyek a mondatok és a szövegek ismétlődéseit ikonikusan vezérlik. E mesetípus lényege az ismétlés: a szöveg és egy-égei, sőt elemei is ikonikusan szerkesztettek. A frázis egyre hosszabb, a szövegegységek láncszerűen topic-comment váltásokat mutatnak, a fordulópontig tagadott, utána állító igék láthatók.

Ez a típus ősi jelenség, a szöveg teljesen koherens, nyelvi jelei binárisan tagolódnak. Felismerhető a Biblia részleteiben is.

3.3. Simoncsics Péter tanulmánya, *Az ismétlés különféle fajtái uráli népköltészetekben* (267–285) a jurák, a vogul és a magyar népköltés példáin a nyelvi anyag és művészi felhasználása közötti viszonyt mutatja be, Lotz János modelljében az idő-szintaxis/morfológia, a rezgésszám-fonológia és hangerő-hangsúlyozás/hanglejtés megfeleltetések relevánsak. A *jurák* nyelvben a költői beszéd megjelöli a sorok végét, nyújthatóak a magánhangzók, duplázódhatnak a szótagok, a hangsúlytól függően hanglejtési fonéma jelentkezhet. A *vogul* költői nyelv szintaktikai ismétlődései és párhuzamosságai a népi kultúra világában a női sorsot ábrázolják, a forma szonettként is értelmezhető. A magyar népdalban a nyelv magánhangzóharmóniája, a rímelés segít kibontani az értelmezésben a népi jelképrendszert; ezt teszi a szintaktikai párhuzamosságokban jelentke-

ző szemantikai probléma is. A szerző hipotézise a 12 soros dalt szonettforma lehetséges változatának tekinti.

3.4. Iványi Tamás szépirodalmi szövegeket elemez: *A párhuzamosság szemantikai hátteréről.* (286–308.) Feltárja a szintaxis és a szemantika kapcsolatait magyar és arab szövegrészletekben, az utóbbi különösen kedveli a parallel formákat. Sajátos szerepük van a dinamikus/statikus, folyamat/eredmény jegyű fogalmaknak. A szerző az irodalmi elemzés kiindulásaként a nyelvi analízist jelöli meg. A köznyelvi szemantika felől fény derül a párhuzamosságok funkcionalitására és díszítő jellegére.

3.5. Csúri Károly elméleti nézőpontot vezet be: *Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról.* (309–333.) Elméleti alapja Petőfi S. János ko-textuális és kon-textuális aspektust megkülönböztető TeSWeST-elmélete. A szerző támaszkodik Kanyó Zoltán hipotézisére, amely szerint a nyelvrendszer általános jegyeiből speciális szabályrendszer vezethető le, ez a poétikai kód. Az irodalmi mű másodlagos szemantikai rendszerét az absztrakt szövegbázisból más transzformációkon kívül sajátos retorikai transzformációkkal hozzák létre. A poétikai kód szűrőfunkcióban működik, elvei: ekvivalencia, opposíció és ambiguitás. Az ismétlődés irodalmilag akkor releváns, ha összefügg a poétikai kód szabályaival. A szövegkülső/szövegbelső ismétlés párhuzamos az embléma/motívum kategóriákkal.

A ko-textuális vagy szövegbelső ismétléseket predikátumok és predikátum-konfigurációk alkotják, ha ezek csakis ismétlődésük által részesei a szöveg másodlagos jelentésének. A bázisban is elhelyezkedhetnek, létrehozhatóak transzformációkkal is. Az ismétlések teremtetten másodlagos világokhoz az interpretátor rendel értékeket. A kon-textuális vagy szövegkülső ismétlések másodlagos világai konvenciók, összeegyeztetések eredményei. Azok a kon-textuális ismétlődések relevánsak, amelyek közvetlenül részesei az interpretált másodlagos jelentésnek. A kon-textuális információk ko-textuális reprezentációkra való leképezését működő explicit szövegelmélet és enciklopedikus-pragmatikai szótár tenné lehetővé.

A szövegkülső ismétlés-rendszer a szövegbelső ismétlés-kapcsolatok függvénye, a jelentések aktualizálódhatnak, módosulhatnak. Az ismétlődő szövegrészek szövegsemantikai és világsemantikai reprezentációk ko- vagy kon-textuálisan azonosítható részei. Az ismétlődések irodalmilag relevánsak a poétikai kód ekvivalencia-szabályai, a motívum- és embléma-skálák, a világokra vonatkozó feltételek alapján. Fontosságuk a motívum- és embléma-skálákon elfoglalt helyüktől, a levezetés helyétől és a transzformációs feltételektől függ.

Az adott elméleti modell átírható, a hipotézis gyakorlatilag explikálható.

3.6. Bonyhai Gábor regényrészleteket vizsgál: *Az értékek kibontakozása és az ismétlődés Thomas Mann „Doktor Faustus”-ában.* (334–354.) A szerző párhuzamba állítja az eszmei tartalom értékrendszerét és a poétikai funkció formarendszerét, s így írja le az értékfejlődés folyamatát. A 3. és 27. fejezet a humanizmus és a megismerés értékeinek konfliktusát ábrázolja.

A 3. fejezetben kibontakozó értékek ambivalensek (*rend-kísérletek, szépség-veszély, szélhámos-művész*). A megismerés vágya szorosan összefügg a misztikával. A „látható zene” és a „jégvirágok” párhuzama világos, az élettelen természet 'hideg' mechanizmusai a szerves, organikus élővilágot helyettesítik.

A 27. fejezetben Leverkühn műveiben a teljesen kötött rend és a teremtő fantázia ekvivalens, a zene szép és komikus egyszerre. F. Blake és J. Keats verseinek megzenésítése a szöveg és a zene feszültségét árasztja. Mann variációszerűen dolgozza fel a korábbiakat. Az ember világa partikuláris, a megismert világ egyre absztraktabb, a humánegység mesterségesen rekonstruálható, variálható. Az elemzett részletekben az értékek és értékösszefüggések variációs ismétlődései tárulnak fel.

4.0. Horváth Iván és Veres András a *Szerkesztői utószó* (355–357) soraiban idézi az ismétlődés-kutatás múltját, s a hazánkban a XVIII. században R. Lowth nyomán kezdődött, a XX. században igen színvonalas vizsgálatokra utal.

Nagy L. János

Irodalom

Z. T., *HungÉrt.* IV. (1982.) 1–4. 80–81.

Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról
Nyelvtudományi Értekezések 117.
Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 106. p.

1. Szemléltető példái révén Bánréti Zoltán könyve mondattani munka, de a mondatkeretben vizsgált szemantikai összefüggések szövegfunkciós alakulatokra is érvényesek, a megállapítások tehát szövegtani szempontból is tanulságosak.

Tanulságos maga a vizsgálat: a vizsgálati apparátus és a kutatói szemlélet is. A kutató itt adatokat értelmez, a megengedő kötőszók és mondatok sztenderd előfordulásaira vonatkozó szintaktikai és szemantikai adatokat. A *szintaktikain* elsősorban a kötőszók mondatbeli pozícióit (a topikhoz és a fókuszhoz viszonyított szórendi helyüket) érti, a *szemantikain* pedig az egyes kötőszók nyelvi, szótározható jelentéseit. Ezekkel modellálja a beszélő konjukcióként (M_1 és M_2) vagy megengedésként (*Bár* M_1 , *mégis* M_2) a tagmondatokkal denotált tényállásokat.

Elkülöníti tehát a szerző a tényállásokat az őket jelölő mondatok jelentésétől, s ezzel lehetővé válik a jelentésszerkezet implicit, ám valóságos elemeinek figyelembévétele is. Mindez – honi viszonylatokban – jó időben, nem sokkal a külföldi kutatások után keletkezett (Petőfi–Kayser: 1976., Petőfi: 1978.); sajnálatos, hogy nem sokan látták meg a Bánréti Zoltán témakezelésében megnyilvánuló újat. A jelen ismertetésben főleg erre törekszem.

2. Előbb azonban tekintsük át a könyv tematikáját!

2.1. A megengedő mondatok nyelvészeti értelmezéséhez két alapvető problémát bocsájt előre a szerző. Egyik az alá- vagy mellérendelés kérdése. A válaszhoz a tagmondatok sorrendi felcserélhetőségét s ezzel együtt az anaforarelációk változását ajánlja vizsgálati szempontul. Másik előzetes feladata a szerzőnek, hogy javaslatot tegyen a megengedő mondatok definíciójára. Ennek legfontosabb eleme az a szétválasztás, amely külön számol a beszélő állításával, valamint előfeltevéssel:

„(...) a *Bár Jánosnak nincs pénze, mégis költekezik* mondattal a beszélő állítja, hogy Jánosnak nincs pénze és költekezik, pragmatikusan előfeltételezi, hiszi:

Ha egyszer Jánosnak nincs pénze, akkor nem kellene költekeznie.” (10.)

A tényleges vizsgálatot tárgyaló két első fejezet a megengedő kötőszók mondatbeli pozícióit (mozgását, mozgathatóságát), azaz szintaktikai viselkedését mutatja be.

2.2. Először a sztenderd esetek három alaptípusát láthatjuk; ezek egyértelműen alárendelő viszonyt modellálnak. „Az első tagmondatban előforduló megengedő kötőszó 'mozog', lehetséges helyzetei összefüggenek a mondat aktuális (topik-fókusz) tagolódásával. A két tagmondat közötti megengedő kötőszó nem 'mozog', nem fordul elő a második tagmondat belsejében. Azok a kötőszók, melyek mind a két helyzetben előfordulnak, azt a mintát követik, mely a helyzetükből következik, tehát az első tagmondatban előfordulva 'mozognak', a két tagmondat között azonban nem mozdíthatók.” (13.) A negyedik kötőszócsoporthoz – viselkedése alapján – a szerző mellérendelőnek találja.

2.3. A megengedő kötőszók pozícióinak sztenderd esetei után a szerző egy lehetséges helyzetet vizsgál meg közelebbről: a topik utáni, de a fókusz előtti helyzetet. Itt kerül elének a zárójeles szerkezet típusa, amelynek szemantikai és szintaktikai leírása az egész témakezelést jellemzi:

„A zárójeles szerkezet típusa szemantikai olvasata olyan, hogy benne az első állítást megszakítja a második állítás, majd ennek befejeződése után folytatódik az első. Az ennek alapot adó szintaktikai szerkezetet pedig az jellemzi, hogy az M₁ tagmondat topikja után közvetlenül ékelődik be az M₂ tagmondat egésze, majd ennek vége után következik az M₁ tagmondat fókusza és neutrális része.” (25.) Nézzük meg ezt egy példán:

[János] – bár szereti a fagyaltot –, [nem kér] belőle. (A bár kötőszó helyén a *noha, habár, jóllehet* is állhat.)

2.4. Alapvető értéke a könyvnek az a két fejezet, amelyben a megengedő mondatok szemantikai típusait viszonyítja a szerző az ellentétes mondatok két alaptípusához: a kontraszt (szimmetrikus) és az elvárás törlő (aszimmetrikus) ellentétefajtákhoz.

2.4.1. A kontraszt ('szembeállító', 'egyszerű') ellentét alapformájában szintaktikai párhuzamosság van, az ugyanolyan osztályú szintaktikai elemek között *t a g a d á s* szerepel:

János megette az ebédet, Mária nem., illetőleg lexikális antonímia:

János magas, Mária alacsony.

Ezekről tanulságosan különböznek az implicit kontraszt ellentétes mondatok. Bennük az állított tények maguk nem ellentétesek, így a kitett kötőszó ad műveleti utasítást a partnernek, hogy olyan kontextust (előfeltevést, konklúziót) rekonstruáljon, amelyben az állított tények ellentétesek:

Sári volt a boltban, de János nem öntözte meg a citromfát.

E példa jól szemlélteti azt a helyzetet, amelyben a mondat teljes jelentését a partnernek két részjelentésből kell összeraknia. Egyik rész az explicit (állított) jelentés:

Sári volt a boltban, (és) *János nem öntözte meg a citromfát,* a másik rész implicit; az, amit a beszélő – feltehetőleg – elképzelt, hitt, továbbá amire – feltehetőleg – következtetett, amikor azt mondta, amit mondott. A jelentésnek azt a részét a partnernek kell rekonstruálnia; a beszélő legalábbis erre ad utasítást neki a *de* kötőszóval.

E példában Bánréti Zoltán az állított jelentés mellé így rekonstruálja az implicit jelentést: „Például legyen a beszélő hiedelme:

Ha valaki megígér valamit, akkor azt teljesíteni kell. János megígérte Sárinak, hogy ha Sári vásárol, akkor ő (János) megöntözi a citromfát.

A beszélő mondata:

Bár Sári volt a boltban, János nem öntözte meg a citromfát.

A beszélő állítja:

Sári volt a boltban, és János nem öntözte meg a citromfát.

A beszélő hiszi:

a) előbbi hiedelmét,

b) a)-ra és az állítottakra tekintettel előfeltételezi:

Ha egyszer Sári volt a boltban, akkor Jánosnak meg kellett volna öntöznie a citromfát." (42.)

Az idézett rekonstrukcióban szereplő *kell* (*kell, kellene*) valamilyen szokásrendszerre, konvencióra épít, amely alapján meg kellene tenni valamit. „A *kell* modális ige által jelzett szükségszerűség tehát a deontikus modalitás esete” – emeli ki a szerző (43), s ez fontos jegy, mert a következő fejezetben vizsgált elvárástörő ellentétben más modalitásfajta érvényesül.

2.4.2. Az elvárástörő ellentét (s a vele együtt vizsgált megengedő viszony) tipikus formájában nem vezet be új topikot a második tagmondatába:

János magas, de nem tud jól kosárlabdázni.

A *de* kötőszó a partnert itt az implicit jelentés olyan rekonstruálására utasítja, amely diszpozicionális modalitást képzel a beszélő hiedelme, előfeltevése mögé: "(...) a beszélő az első tagmondat által denotált tényben fizikai vagy szellemi, belső vagy külső tulajdonságot, körülményt lát, mely valaki vagy valami számára *k e p e s s é g e t*, illetve *l e h e t ő s é g e t* jelent *v a l a m i r e*" – írja – Kiefer Ferenc munkájára hivatkozva – Bánréti Zoltán (45). A beszélő hiedelme az idézett mondat kapcsán:

Ha valaki magas, akkor az jól tudhat kosárlabdázni.

A beszélő előfeltetelezi, hiszi:

Ha egyszer János magas, akkor jól tudhat kosárlabdázni.

2.5. Az implicit jelentés – öntudatlan vagy tudatos – rekonstruálásában a megengedő kötőszó által szerepet kap egy előfeltevés, amelyet a szakirodalom – a jelen munka is – *i m p l i k á c i ó* (*ha..., akkor...*) formájában ad meg. Az ezt vizsgáló fejezet (*A megengedő mondat implicit jelentését adó előfeltevések*) rávilágít a potenciális, az aktuális, más szempontból a valószínű, a szükségszerű stb. implikációk, valamint a kötőszók összefüggéseire. Közülük nemcsak elméletileg, hanem praktikusán (pl. iskolai magyarázatban) is tanulságos az ugyanazon tagmondatban szereplő *mégis* és *noha* különbsége:

A kályhában pislákol a tűz, Kati *mégis* a fotelben ül.

A kályhában pislákol a tűz, *noha* Kati a fotelben ül.

„Látható – írja a szerző –, hogy a két mondat fordított irányú potenciális implikációra utal. Az első mondaté:

Ha egyszer a kályhában pislákol a tűz, akkor nem kellene Katinak a fotelben ülnie.

A második mondaté:

Ha egyszer Kati a fotelben ül, nem lehetne, hogy a kályhában pislákol a tűz.

A *mégis*sel alkotott mondatot csak úgy érthetjük – folytatódik az elemzés –, hogy a *mégis* nem a saját, hanem a *m á s í k*, az előző tagmondatot teszi meg a potenciális implikáció előtagjának", míg a megengedő kötőszó mindig a *s a j á t* tagmondatát teszi meg implikációs előtagnak (54).

2.6. Hogy milyen gazdag lehetőségei vannak az alkalmazott módszernek, legjobban talán az a fejezet szemlélteti, amely az alárendelő jellegű megengedő kötőszókat a második tagmondat előtti helyzetükben vizsgálja (69–77). Itt tudniillik a kutató a kötőszók helyzetével együtt a mondatok aktuális tagolódását és intonációs jegyeit is (szünet, hangfekvés, hangsúly, nyomaték) figyelembe veszi. Például:

„A beszédpartner:

János is és Sári is kövérek.

A beszélő:

János – sovány, bár Sári (tényleg) kövér." (69.)

Ez a példa azt az interpretációtípust szemlélteti, amelyikben a beszélő a hallgatónak az első kijelentését (*János kövér*) cáfolja, úgy, hogy ennek ellenkezőjét állítja (*János – sovány*), és a második kijelentést (*bár Sári tényleg kövér*) 'engedi meg'. (A *János* utáni

rövid szünet a topik nyomatékos voltát jelöli. A második tagmondat – olvashatjuk a jelölés értelmezésében – lényegesen alacsonyabb hangfekvésben, mélyebben intonált, mint az első, és gyenge nyomatékú.)

Egy másik interpretációtípusban mindkét tagmondat fókuszán erős hangsúly van (ezt a félkövér szedés jelzi); a második – megengedő kötőszós – tagmondat topikja nyomatékos (félkövér szedés jelzi):

János sovány, bár Sári – kövér.

„Ez az interpretáció elvárást törlő típusú – írja a szerző –, a beszélő az aktuális tagolás módjával és a megengedő kötőszóval egyértelművé teszi, hogy szerinte Sári kövérségéből János kövérségének kellene következnie, de ez nem teljesül.

A beszélő előfeltevése:

Ha egyszer Sári kövér, akkor Jánosnak is kövérnek kellene lennie.” (70.)

E két interpretációtípus után s a harmadik előkészítésekor láthatunk be Bánréti „laboratóriumába”:

„Változtassuk most meg az aktuális tagolódás tulajdonságait és a tagmondatok intonációját. Ne legyen a második tagmondatban nyomatékos topik, és egyikben se legyen kontrasztív fókusz. A második tagmondat rövid szünet után következzen, az elsőhöz képest sokkal gyengébb nyomatékkal és lényegesen alacsonyabb hangfekvésben, mélyebben intonálva:

János sovány – (bár Sári kövér).

Ilyen intonáció és aktuális tagolás mellett – folytatódik az elemzés – mondatunk így parafrázizálható:

János sovány, attól függetlenül, hogy Sári kövér. (...) Ez az elvárást törlő interpretáció ellentéte; a beszélő nem kötelezi magát olyan szemléletre, hogy az egyik állításból következtetni lehetne a másikra.

A beszélő a mondattal állítja a két tagmondat konjunkcióját:

János sovány és Sári kövér.

Előfeltételezi, hiszi:

Az, hogy János sovány és Sári kövér: összeegyeztethető (kompatibilis).

A beszélő előfeltevése levezethető ilyen típusú hiedelem föltételezésével:

Lehetséges (valaki hiheti): az, hogy János sovány és Sári kövér, ellentmondhat egymásnak más esetben.” (71.)

2.7. A következő fejezet is a második tagmondat előtti kötőszó-pozíciót vizsgálja, de más szempontból. Itt az alá-, illetőleg a mellérendelő szerep elkülöníthetőségéről van szó igen tanulságos és továbbgondolásra készítő módon. Különösen ilyen az, amit a *mégis/mégsem* és a *de* szerepkülönbségéről olvashatunk: az előző tartalmaz anaforikus elemet, az utóbbi nem:

Fájt a feje, mégis kávét ivott.

„A mondat jellegzetesen elvárast törlő interpretációt valószínűsít – írja a szerző –, a beszélő hiszi: Ha egyszer fájt a feje, akkor nem kellett volna kávét innia. A *mégis* anaforikussága pedig azzal magyarázható, hogy utólag teszi meg az első tagmondatot következtetési alapnak. (...) A *de* maga nem tartalmaz anaforikus elemet, és olyan interpretációt is lehetővé tesz, amely korlátozza vagy felfüggeszti az első tagmondat érvényét:

Fájt a feje, de ivott egy kávét, ezért már jól érzi magát.” (83.)

2.8. Az utolsó fejezet a faktualitással kapcsolatban elemzi a megengedő kötőszók két alaphelyzetét, így az első tagmondatban tipikus *bár*-t és a második tagmondat elején tipikus *pedig*-et. Bánréti itt azt a két interpretációs lehetőséget vizsgálja, amelyek egyikeben a tagmondat jelölte helyzet ténylegesen fennáll (s erről a beszélő meg van győződve):

János bár szereti ezt a zenét, nem megy el a koncertre.

János nem megy el a koncertre, pedig szereti ezt a zenét;
illetőleg nem osztozik a beszélő János attitűdjének tartalmában:

Bár János aggódott, hogy megfázott, mégsem fázott meg.

János nem fázott meg, pedig aggódott, hogy megfázott.

3. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról szóló értekezés merőben új, a magyar nyelvtudományban korábban nem ismert területekre terjesztette ki a téma vizsgálatát. Rendszeres kutatás tárgyává tette a jelentés implicit komponenseit, az eszközhasználatban pedig az aktuális tagolódás vetületeit.

A szerző szemléletében és módszerhasználatában a logika jelenik meg. Nem élő mondatok rejtett jelentésrészleteit igyekszik megfejteni, hanem a következetes lépésekkel változtatott nyelvi formához keresi meg azt a tényállást és a beszélőnek azt a – hiedelmére épülő – előfeltevését, amelyek összefüggésében a nyelvi forma adekvátnak bizonyul.

Békési Imre

Irodalom

Horváth Katalin, *HungÉrt.* VII. (1985.) 1–2. 245–246.

Huszár Ágnes, *Nyr.* 110. (1986.) 2. 233–234.

Rácz Endre, *ÁNyT.* XVIII. (1989.) 380–384.

Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 693 p.

Dokumentatív értékű e mintegy hétszáz oldalnyi terjedelmű mű, hiszen az 1985-ös összegző kiadás egy másfél évtizeddel korábban, 1970-ben elkészült irodalomtudományi rendszerezést, „valamiféle műalkotáselmélet”-et takar. A kötet történetiségénél maradván, a rendszerezés előzménye egy évtizedes intervallumra, a hatvanas évek strukturalista szemléletmódjára, kutatási eredményeire, problémafelvetéseire épül.

Rövid ismertetésemben a mintegy két évtizedes rálátás távolságából sem értékelni, netán bírálni, vagy éppen dicsérni kívánom a kötetet. „Csupán” igyekszem bemutatni teoretikus koncepcióinak vázát, mely az ismertetés rövidege miatt sajnos együtt jár az empirikus, meggyőző műelemzések és a történeti fejezetek „felületes” megemlékezésével.

Alkotó – mű – befogadó triádjának elemei különböző mértékben hangsúlyozódtak az esztétika történetében, az irodalomelméleti irányzatokban. Hankiss Elemér axiomatikus kiindulópontja szintén e hármasra épít, de nem statikusan emeli ki az egyik tényezőt, hanem dinamikus módon közelít. Az irodalmi művet kétirányú folyamat: keletkezés és hatás, rögzítés (alkotói oldalról) és generálás (befogadói oldalról) metszéspontjaként értelmezi. Ebből következők a kötet tanulmányait egybefogó problémafelvetés is: objektív válaszokat kapni arra vonatkozóan, „hogyan az irodalmi alkotás hogyan képes viszonylag kisszámú jel segítségével gyakran igen gazdag és bonyolult emberi élményeket

rögzíteni, tárolni, s ezeket az élményeket később, akár évszázadokkal később, az olvasókban, a nézőkben újra feltámasztani, létrehozni, »generálni« (33).

A probléma megoldásának Hankiss-féle hipotézise a következő (35 – 101): a műalkotás nem struktúra, hanem komplex modell, mely passzív, aktív, szerkezeti, funkcionális és interstrukturális vetületekkel bír. A műalkotás mint komplex modell funkciója: alkotói oldalról egy „dinamikus erőrendszert”, „reális struktúrát” rögzítsen; befogadói oldalról pedig egy másik, de hasonló „reális struktúrát” újra létrehozzon, „sugározzon”, újraalakíthatóvá tegyen. A hipotézis kapcsán legalább két terminológia interpretációjára kell kitérni. Hankiss Elemér impozáns részletességgel közelíti meg a struktúra és az irodalmi mű definiálásának kérdéskörét. A struktúra meghatározásainak két tendenciáját összegezi és egyben két struktúratípust, két struktúra-definíciót vél elkülöníthetőnek: az úgynevezett „reális struktúrát”, „erőrendszert”, melyben az okok és okozatok nem lineáris, hanem kölcsönös, többoldalú erőrendszere éppen a működés állapotában van (35 – 41), és az úgynevezett „virtuális struktúrát”, mely törvényrendszert jelent, képességet, potencialitást, programot (46 – 51). E két struktúratípus nem azonos, de feltételezik egymást, a törvényrendszerek konkrét erőrendszereket irányítanak, de nem lineáris hierarchiában, hanem „sokoldalú, kölcsönös összefüggésrendszert” alkotnak (57), kölcsönösen befolyásolva a másik jellegét. A szerző szemléletesen mutatja be e két struktúratípus fentebb leírt teoretikus működését a nyelv mint virtuális struktúra és a konkrét beszédaktus mint reális struktúra kölcsönös meghatározottságán keresztül (51 – 58). Mint már említettem, az irodalmi mű ebben az értelemben nem struktúra, hanem egy olyan komplex modell, mely reális struktúrákat közvetít alkotó és befogadó között. A gondolatkörben maradva, világossá és áttekinthetővé válnak azok a fogalomtendenciák, melyek a mintegy kétezeröttszáz éve makacsul újramegválasztott – mi a műalkotás?, mi az irodalmi alkotás? – kérdésre vonatkoznak. Az egyik tendencia, ha az irodalmi alkotást azonosítják a reális struktúrával, – más szóval – az alkotóban, vagy befogadóban meglévő műélménnyel. Hankiss Elemér e válaszcsoporttal nem ért egyet, hiszen ez végletes szubjektívizmushoz vezet: azaz „annyi Faust van, ahányan a Faustot valaha is elolvasták” (66). Részemről megjegyzem, e megközelítésnek van egy másik végtelensége, végletes objektívizmusa is – a példánál maradva: csak egy Faust van. Bár teoretikusan egyik sem zárható ki, de a műalkotások értelmezésében gyakorlatilag egyik út sem járható. Az irodalmi alkotás definiálásának másik tendenciája az, amelyben mint virtuális struktúráként értelmezik a művet, „mely akkor is létezik, ha egyetlen ember sem olvasa” (67). E tendencia sem fogadható el, hiszen az alkotások transzcendens léteztetése éppen a kutatót zárja el kutatása tárgyától. A szerző e két tendenciát elvetve, az irodalmi művet tehát olyan komplex modellként, olyan jelegyüttesként értelmezi, mely „rögzíti” az alkotói reális struktúrát és „vezérli” a befogadói, ugyancsak reális struktúrát (66 – 69). Az irodalmi mű összetettsége több modellvetületet hordoz. Alkotói élményből indulva, a diakrón szinten mint passzív modell rögződik, pontosabban az alkotó „bizonyos jelek, jelösszefüggések segítségével” rögzít egy struktúrát (69). Szinkron szinten a műalkotásban három modellvetület fonódik össze: a szerkezeti modell, mely csak a jelkombinációkat írja le; a funkcionális modell, mely e jelkombinációk mozgásrendszerét jelenti; és az interstrukturális modell, mely a műalkotáson kívüli erőrendszerekhez, reális struktúrákhoz kapcsolja a művet. Végül ismét diakrón szintre térve, az irodalmi mű ötödik sajátossága az aktív modellvetület, melynek funkciója, hogy a befogadó tudatában „vezérelje”, „földélezze” a passzív modellként rögzített reális struktúrát, és a befogadóban valami hasonló élményt hozzon létre (69 – 101).

E hipotézis teoretikus és empirikus bizonyítása során hatszáz oldalon keresztül olyan tudományos ismeretekhez jutott Hankiss Elemér, melyekkel az azóta eltelt időszak bármely műalkotás – elmélettel foglalkozó kutatójának számot kell vetni. Bizo-

nyításában e teória nem elméleti, légüres térben, hanem a különböző, már bizonyos történetiséggel bíró, huszadik századi irodalomelméleti irányzatok ismereteihez kapcsolódik az egyik oldalon, míg a másik oldalon e teóriát interdiszciplináris közegbe helyezi. Végül ezen elmélet életképességét, valóságosságát empirikus tények sokaságával, konkrét művekre való kitekintésekkel, statisztikai mérésekkel támasztja alá.

A műalkotás passzív modellvetületének rögzítő jellegével foglalkozik a legkevesebbet a szerző, hiszen a műalkotások e rétegét már szinte minden lehetséges szempont szerint kutatta és igen eredményesen kutatja a retorika, poétika, stilisztika. Sokkal kevésbé feltárt a diakrón szint másik: aktív modellvetülete. Megjegyzem: még kevésbé kutatott a passzív és az aktív modellvetület kapcsolata, az a problémakör, mely már hermeneutikai jelleggel arra irányul, hogy a passzív modellvetületből milyen feltételekkel, kritériumokkal válnak egyes elemek aktívvá, koronként változva, süllyedve és emelkedve elfelejtődnek, illetve újra életre kelnek egy műalkotáson belül. Szintén hermeneutikai irányú problémakör a megértés – félreértés paradoxon, mely a passzív – aktív modellvetület közötti adekvát meg nem felelést jelenti Hankiss terminológiájában. De e meg nem felelésnek is van „virtuális törvényszerűsége”, stuktúrája; pontosabban: a műalkotás passzív modelljéből mi válik aktívvá, mindez megközelíthető a kommunikációelmélet, irodalomszociológia és az irodalomléktan tudományágak segítségével.

A szerző az irodalomléktan eredményeit és módszereit használja fel a „műalkotás aktív modellvetületének megközelítésében (107–145), különös tekintettel az irodalmi mű hatásfolyamatát vizsgáló hatáseleméletek (146–169) eddigi eredményeire. Az irodalmi mű hatásának – elfogadott – statikus képlete (valóság – mű – olvasó) mellett a szerző felállít egy részhipotézist: a hatásfolyamat dinamikus képletét (170–188.) A problémaszituáció a következő: minden irodalmi mű a különböző társadalmi-pszichikai erőterben a különböző befogadóknál képes arra, hogy feszültséget megszüntessen vagy fokozzon. Valamely befogadói erőteret „megváltoztatni csak erővel lehet” (173), és ha az irodalmi mű hatása ilyen jellegű, akkor a mű maga is „energiahordozó”. A kérdés egyrészt: hogyan sűrűsödnek, kerülnek bele és hogyan aktivizálódnak, kerülnek ki ezek az érzelmi – gondolati energiák a műbe, illetve a műből; másrészt a kérdés az: hogyan kódolja az író mindezt a passzív modellbe, és hogyan dekódolhatja az olvasó, azaz hogyan hat az aktív vetület. E problémakörök empirikus vizsgálatát Hankiss Elemér az irodalmi alkotások nyelvi jelsorának szintjén végzi el, többször is hangsúlyozva, hogy a többi szinten (cselekmény, ábrázolás, nem nyelvi szint) ilyen irányú kutatások még nem történtek.

Az irodalmi alkotások nyelvi jelei (is) eszközök, „kulcsok” energiák rögzítéséhez és életre keltéséhez. De melyek ezek az energiák? A szerző által elfogadható válasz egy részletes motiváció-tani, történeti áttekintés (188–196) után sok-sok, az emberi alaptermészetet jellemző, köznapi készségben és alaptulajdonságban fogalmazódik meg. Tehát a művészi alkotómunka energiaforrása – csak egy-kettőt kiemelve – a „kifejezés és közlés vágya”, „kíváncsiság”, „érdeklődés”, a „kereső és felfedező ösztön”, a „formálókedv”, a „problémák megoldásának vágya”, az „újdomság és változatosság kedvelése” (195). Ezután felmerül az a kérdésben megfogalmazható probléma is, hogy: mi az, ami e készítő energiák által rögzül. Hankiss Elemér elfogadja az esztétikában is oly sokszor vitatott tükrözéseméletet: „Igenis tükrözi hát a műalkotás a valóságot, a valóság és az író viszonyát, küzdelmét, mégpedig gazdagabban, mélyebben, dialektikusabban, mint gyakran vélni szokás.” (181). Végül még egy kérdéskör: hogyan rögződik az alkotó reális struktúrája, adott sors-, létélménye, viszonya a valósággal; milyen alkotói módszerekkel, milyen mechanizmusokkal lesz képes a nyelvi jel arra, hogy reális struktúrákat létrehozó energiát közvetítsen. A legegyszerűbb és leggyakoribb „energiatranszformáló” módszer az ismétlés, mint szó- vagy jelentésismétlés (200–201). Egy másik energiát

sugárzó mechanizmus az eltérítés, eltérés (205–212). Arisztotelész óta tudjuk, hogy a valóságtól kell eltérnie a műalkotásnak, de hogy hogyan és milyen mértékben, erről igen változatos válaszvariánsok sorolhatók fel. Hankiss Elemér az irodalmi alkotásban az eltérés hogyanjának és milyenségének viszonyító alapjaként a „köznyelvi átlag”-ot tartja elfogadhatónak (208–212). Megjegyzem, hogy a visszatükrözés elvét cáfoló esztétikai, irodalomelméleti kutatók nem figyeltek fel eléggé arra a paradox tényre, hogy az energiát, figyelemfelkeltést indukáló írói mechanizmusok – az irodalomban a nyelvi szinten az ismétlés, sűrítés, eltérés, feszítés –: eszközök, melyek éppen azáltal tudnak hatni, ha eltérnek a valóságtól, az irodalmi alkotásokban eltérnek a valóságot ábrázoló „köznyelvi átlag”-tól. Tehát véleményem szerint a visszatükrözés elvét cáfoló esztéták felcserélik a művészet (egyik) lényegét a művészet eszközrendszerével. Hankiss e koncepciója olyan fontos felismeréshez vezetett az irodalom területén, melynek következményeit még mindig nem vonták le az általános esztétikában. A szerző az „átlag köznyelvtől”, a várttól, az előre sejtettől való eltérésnek három fokozatát különíti el (212). Elsőként, ha eltérés nincs vagy minimális, tehát a műben egy adott elem nem telítődött fel többletenergiával, mindössze tényinformációhoz juttat; másodikként: ha az eltérés ennél nagyobb, de még felfogható, ebben az esetben esztétikai-stilisztikai hatást fejt ki; harmadikként: ha az eltérés foka olyan nagy a várttól, az előre sejtettől, hogy „bántó értelmetlenségbe” fullad az olvasó részéről, így az esztétikai hatás elmarad. Bár a szerző nem utal rá, de véleményem szerint érdekes következtetésekre juthatnánk, ha az eltérítési fokozatok viselkedését a történelmi múltban keletkezett irodalmi műveknél is megvizsgáljuk. Eltérítési fokozatok megduplázódnak, hiszen a múltban rögzült passzív modellvetület eltérítési fokát is meg kellene vizsgálni a múlt „átlag-köznyelvéhez” viszonyítva. Ezt nehezíti az a tény, hogy a múltból – többségében – irodalmi nyelvű dokumentumok maradtak ránk. És ezenkívül a jelen olvasójának átlag-köznyelve is mértéke lesz az eltérésnek. Így könnyen létrejön az a tendenciózus folyamat, hogy a mai átlagolvasók többségénél az 1. és a 3. fokozat többnyire felcserélődik. Tényszerűbben: a műben a korhoz, szokásrendszerhez, értékrendszerhez, mindennapi életéhez kötött, energiát nem sugárzó tényinformációk könnyen átsapnak a 3. fokozatba, a „bénító értelmetlenségbe”. A hermeneutika, a megértés tudománya és művésze éppen ezen ellentmondásos viselkedés feloldására irányul. Módszerük, hogy az egyes művek alapos elolvasása után a mű bizonyos szemantikai kontextusait visszahelyezik a „hagyomány kontextusába”, az adott kor vizális és verbális dokumentumrendszerébe, majd mintegy feltöltödvé, mindezt visszahelyezik a műbe. Hankiss Elemér egy másik energiát sugárzó mechanizmus, a sűrítés esetében is azt elemzi, hogy mit és hogyan, milyen eszközökkel sűrít a mű. (212–228). *Mit* kérdésre a válasz: a valóságot, így a műalkotás valósága intenzívebb, dúsabb, egyfajta homorú tükör, vagy éppen lukácsi fogalmat használva: intenzív totalitás (213). *Hogyan* sűrít kérdésre a válasz: a nyelvi jelek ismétlésével, fokozásával; kulcstényezőkkel – mint kulcsszóval, kulcsmondattal, eszméssel, tipikus emberi léthelyzetekkel, sorsokkal, magatartásmintákkal. Végül egy harmadik kérdésre is válaszol Hankiss: milyen sűrítési fokkal hat a legjobban a műalkotás: Akkor, ha a „disszonáns mozzanatok”, „harmonikus egységbe” olvadnak (220), ha „maximális mennyiségű impulzus optimális harmóniában” van (220), ha a műalkotás „ökonómiája” magasan szervezett „organizáció” (226). Hagyományos kifejezéssel élve: ha a műalkotás olyan szerves egész, amelyhez sem hozzáadni és amelyből sem elvenni nem tudunk. Az aktív modellvetület energiát sugárzó mechanizmusaként a szerző a „feszítést” is elemzi (228–248). Az irodalmi műalkotás minden olyan, legalább két eleme hordozhat feszültséget, mely ellentétes pólustöltésű. Így például a rímek, ritmus, metaforák, a különböző retorikus formulák, a paradoxon, a szinesztézia, paralelizmusok stb. A műalkotásban a kifejezés-

formák (szatíra, irónia, pátosz, humor, tragikus, komikus stb.) hatása is feszültségből, mégpedig „két egymás mellett futó tudatsík feszültségéből ered” (239).

Az irodalmi alkotás szinkron szintjén elhelyezkedő harmadik modellvetület a szerkezeti modell (251–467). A szerkezeti modellvetületnek négy rétegét véli elkülöníthetőnek a kötet írója: a nyelvi mozzanatok, a kompozíciós, a valóság- és az értékmozzanatok rétegét. Az irodalomtudományi irányzatok különbözősége fakadhat abból is, hogy valamelyik réteget vélték fontosabbnak: például a pozitívizmus a valóságmozzanatokra összpontosított, a marxista kutatók a valóság- és értékmozzanatokat, míg a strukturalisták a nyelvi és kompozíciós mozzanatok elemzését. A mű szerkezeti modellvetületén belül a nyelvi kifejezés szintje a „műalkotás fonetikai, morfológiai, lexikai, szintaktikai, stilisztikai” leírása (252). A kompozíció szintje: a cselekmény, a motívumok, paralelizmusok, idő-tér szerkezet, nézőpont rendszere (252–253.) A valóságsszint a műalkotásba került külső és belső valóságmozzanatok rendszere, melyet a szemantika és az irodalomszociológia kutat (253–254). Végül az értékmozzanatok szintje, mely az elemek értékmozzanatára figyel. Hankiss Elemér utal arra, hogy ez utóbbi két szerkezeti réteg vizsgálata a jövő kutatóira vár, de főképp az axiológiai réteg maradt feltáratlan. E négy szerkezeti szint összefonódását, de mégis elkülöníthető voltát reprezentálja Kosztolányi: Októberi táj című háromsoros versének elemzése (257–278); a több mint kétszáz regénybefejezés vizsgálata (278–323); a drámai katarzis-gépezet szerkezeti modelljének leírása (324–368) és Shakespeare Hamletjének hasonló megközelítése (369–405). A műalkotás szerkezeti modelljének empirikus tényekhez kötött megközelítései után Hankiss külön fejezetet szán egy új, de e modellvetület elemzéséhez nélkülözhetetlen tudományos eszköznek, a kvantitatív elemzés módszerének (412–467). Az egzaktitás, a tudományosság, az objektivitás igényéből fakad az irodalomstatisztika mérési módszere, mely eddig eredményesnek bizonyult a nyelvi és kompozíciós szinten. E módszer eredményei a szerző szerint egyre „alkalmasabbnak látszanak arra, hogy az esztétikum bonyolult jelenségét adekvátan rögzítsék.” (453).

A műalkotás szinkron szintjén elhelyezkedő második modellvetület a funkcionális (467–598), mely a jelkombinációk mozgásrendszerét írja le. E módszer két oldalról szabályozható. Az alkotó oldaláról, aki egyrészt irányítja a mű egészét átszövő „makromozgásokat”, a műre jellemző dinamizmust (467–487), mint a cselekménysort, idő-térbeli, dramaturgiai „lendület” ívét, dinamizáló és késleltető mozzanatok; másrészt irányítja a mű „mikrodinamizmusait”, melyek a műben a kisebb jelcsoportokat hozzák mozgásba (488–596). A funkcionális modellvetület mint mozgásrendszer a másik oldalon szabályozott az olvasó tudata által, mely az alkotói kódolásokat képességei, érzékenysége szerint érzékelheti; de hogy pontosan hogyan képes erre, milyen hatásfokkal, milyen agyműködési mechanizmusokkal, ez a problémakör még kevésbé feltárt, mint a műalkotásban potenciálisan meglévő makro- és mikrodinamizmusok rendszere.

Hankiss Elemér 1969-ben megjelent könyvében – *A népdaltól az abszurd drámáig* – a műalkotások mikromozgásait is elemzi. E vizsgálódás tudományos eredményei, mint a „síkváltás”, „oszcillálás” olyan törvényszerűségek, tézisek ma már, melyek elfogadottakká váltak az irodalommal foglalkozók körében, sőt a nyolcvanas évektől fokozatosan beépültek a középfokú és a felsőfokú oktatásba is. Húsz év alatt a síkváltás, az oszcillálás mint az esztétikum forrásának egyik hipotézise irodalomelméleti törvényszerűségnek bizonyult, és egyike a szerző legtermékenyebb problémafelvetésének. Az aktív modellvetület ismertetésében a műalkotás optimális hatásának egyik kritériuma volt a minél több hatásimpulzus kiváltása minél kevesebb jellel, vagy minél szervezettebben. A szerző szerint egy irodalmi mű hatásmozzanatának minőségi alapegysége nem a rím, metafora, szimbólum stb. mint heterogén minőségek, hanem ezek egy közös mozzanata. Az, hogy minden írói hatásimpulzus kiváltásában legalább két valóságsík, tudatsík

van jelen, és e síkok között a befogadó tudata „ide-oda vibrál, oszcillál” (497). A síkváltást mint az irodalmi műnek e hatásmozzanatát meggyőzően bizonyítja az – elsősorban – költői, stiláris eszközök elemzésével (497–510). A síkváltás különböző típusait különíti el József Attila verseiben (510–518); mint kettő, három, sőt négy, öt, hat sík egybejátszását egy komplex képen belül (510); vagy éppen két sík jelenlétét egy szóban (500); vagy az olyan típusú síkváltást, mely gondolat-, érzelem- és magatartásváltást jelent (513–518). A síkváltás és az általa kiváltott oszcillálás irodalmi jelenvalóságának bizonyításához azonban nem elegendő tény a költészetből és egy modern magyar költő képépítkezésének eszközrendszeréből vett példák sokasága. Ezért Hankiss Elemér más műfajok, és más korszakok irodalmában, ezenkívül nem irodalmi szövegeknél is reprezentatív „mintavétellel” megvizsgálja e hatásimpulzus létét, jellegét. A köznyelv, retorika és irodalom összehasonlításában egy lényegi – látszólag más – hatásimpulzust „fedez” fel, mégpedig az „ismétlés”, „ismétlődés” mozzanatát (523–533), melyről mélyebb megközelítésben kiderül, hogy mozgásrendszere, ide-oda vibrálása azonossá teszi az oszcillálással (534). Az ismétlődés és oszcillálás lehet, „horizontális” típusú, melyben „azonosság” és „nem-azonosság” felderítésében vibrál az olvasó tudata, és lehet „vertikális” típusú, melyben a különböző valóság síkok, tudatsíkok vibrálnak. A szerző ez utóbbit tartja esztétikai, irodalmi hatás forrásának (535–538). A vertikális oszcillálás lényegiségét, minden irodalmi formában való bennelevőségét bizonyítja a népköltészetből vett példákkal (540–548), az irodalomtörténeti kitekintéssel (548–559) és más műfajok, regény- és drámaelemzések segítségével (559–573). Végül az oszcillálást egy még tágabb összefüggésrendszerbe helyezi a szerző: az esztétikai élmény forrásának tekinti (574–598). Utal Hankiss Elemér az oszcillálás ontológiai státuszára is, mégpedig arra, hogy az embereknek talán azért fontos a művészet és az általa meglévő oszcilláló mechanizmus, mivel saját emberi alaptermészetünk lényegére ismerünk fel benne, hiszen „tudat- és érzelmvilágunk alapvető kategóriái (is) oszcillálnak” (581). Megjegyzem, ez a félmondatos idézet feltáratlan, a jövő kutatóira váró művészetpszichológiai, agykutatással kapcsolatos megoldatlan problémahalmazt takar, s lehet hogy a szerző e „sejtése” igazolódik, és egy emberi tevékenységrendszer, a művészet, az irodalom lényegi hatásmozzanata, az oszcillálás: a tudatműködés egy eddig ismeretlen hatásmechanizmusát tárja fel.

A műalkotás szinkron szintjének harmadik rétege az interstrukturális modellvetület, mely a művet átfogóbb struktúrákba kapcsolja, mégpedig az író – mű – olvasó kommunikációs rendszerébe (601–683). Két lényegi kapcsolattípust emel ki a szerző, egyrészt azt, hogy az író miképpen rögzíti a műbe a kommunikációs „Helyzetet”, mellyel már a műben megfogalmazódó „Választ” is életre hívja (603–634); másrészt azt, hogy milyen jellegű a kapcsolat író – olvasó között, és e kapcsolat hogyan változott az irodalom történetében (635–683).

Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell* című könyve olyan alapmű, mely mind a magyar, mind a külföldi irodalomelméleti irányzatok és társtudományok eredményeit felhasználva, több, részhipotézisben gazdag teóriát felállít és bizonyít. A tudományelmélet szerint egy hipotézis annál jobb, termékenyebb, ha bizonyítása után minél több részhipotézist felvet, indukál; minél több előrelátást lehetővé tesz; minél több impulzust ad ötletekhez, sejtésekhez, tudományos intuíciokhöz. Azaz olyan új tudományos eredményhez vezetett, mely az emberi ismeretek egy még fel nem tárt összefüggésrendszerére irányítja a figyelmet. Ezzel a mércével mérve Hankiss Elemér könyve még sokáig „szellemi kincsestára” marad az irodalomról, művészetről gondolkodóknak.

Máté Zsuzsanna

Vekerdi László, *Kort.* 1986. 9. sz. 154–159.

Kálmán C. György, *HungÉrt.* 9. (1987.) 3–4. sz. 56–57.

Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések
Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 374 p.

A logikai és grammatikai vizsgálódások szíami ikerként, szétválaszthatatlanul, de össze nem keverhetően, együtt születtek az európai tudományosság hajnalán, a görög-ségben. A középkorban és az újkorban szétoperálta őket a szaktudományokká aprózódás. „A gondolkodás grammatikája” cím visszatér a korábbi kettős egységhez. A visszakanyarodás azonban nem anakronisztikus, hiszen csak „kettőskép”, azaz metafora (Békési: 15). Az elmúlt két, két és fél évezred és benne elsősorban a XX. század nyelvészeti eredményei ezt a metaforikus visszatérést teszik lehetővé, ám ugyanakkor szükségsszerűvé is. A túlzott szakosodás a tudományokban kiváltotta az ellenkező törekvést, az egységesedés igényét. A Németh Lászlótól kölcsönzött metaforikus címadás (348) ebben a tudományos munkában, mint általában a tudományokban, egyáltalán nem zavaró, sőt tömören világossá teszi Békési alapállását a nyelvészeti vizsgálódásban: kommunikációs-funkcionális oldalról közelíti meg a nyelvi jelenségeket (15). A nyelvésznek ebben a könyvben az az izgalmas, hogy a korábbi magyar és külföldi kezdeményezések nyomán (11–13) a szerző erőteljesen rávilágít egy újabb, eddig kevésbé vizsgált szempontra, amellyel így a XX. század utolsó harmadának irányzataihoz is kapcsolódik, nevezetesen arra, hogy a nyelv nem annyira önkényes jelrendszer, amint azt a hetvenes évekig vélte a nyelvészek többsége: „A konstrukciós forma a születő gondolatot szolgálva alakul olyanná, amilyen; a keletkezett alakulat mégsem esetleges, hanem többnyire jól tipizálható, méghozzá nyelvészeti apparátussal” (16). A peirce-i szemiotikai fogalmakra átfordítva ez a nyelvben a diagrammatikus ikonicitás, azaz nem a jel részei hasonlítanak a jelzettre, hanem a jelek viszonya hasonlít a jelzettre. Tehát például egy eseménysor nyelvi megformálásában, megjelenésében nem önkényes jelként születik meg, hanem követi az események időrendjét vagy az ok-okozati kapcsolatokat stb. (vö. 16). Legfőképpen azt tartom tehát Békési érdemének, hogy a Saussure által éppen csak érintőlegesen említett motivációt a mondatoknál nagyobb, szövegtani egységekben, úgynevezett konstrukciós típusokban vizsgálja hatalmas corpusra támaszkodva (háromezer szövegrészlet XX. századi magyar íróktól. 25–26, illetve 351–354). A konstrukció-típus „formailag egyfajta szövegszerkezeti alapegység, amelyet két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez” (31). Ennek az egységnek sarkkövei a kötőszóhasználat, a központosítás és a sorrend (44 stb. és 105 stb.).

Nem véletlen, hogy a logikára és a grammatikára elsődlegesen építő ókori retorikák óta nem kapott ilyen mérvű hangsúlyt a kötőszó (szüнден-ton-aszüнден-ton), mint a gondolkodásnak ebben a grammatikájában (vö. 43–58). Jól tudták az ókori retorikusok is, hogy „vannak viszonyfajták, amelyeket tipikusan a kötőszó hoz létre” (44). Ugyanakkor kapva kaptak volna Békési könyvének alábbi és hasonló kifinomult elemzésein: „Az ismétlés szerepe [Németh László idézett szövegében] az, hogy megengedje az egzisztencializmus részgazságát, elismerje az elismerendőt azért, hogy annál meggyőzőbben, hatásosabban jöjhessen a valódi igazság (...) – 1. előre bocsátja a vitatandó tételt, 2. ta-

gadja, szembenáll vele, 3. mielőtt közölné a tagadás-szembenállás okait, előrebozsátja: megengedi a vitatott tétel részizagságát" (55).

Csaknem teljesen ismeretlen volna azonban az ókori retorikusnak a „központozás szövegszervező szerepe" (59). A mai központozás újkori fejlemény, s mintha még ma is kialakulatlan volna: „Az elemzés egyik legbizonytalanabb pontja ugyanis az, hogy néhol felül kell bírálunk az írói központozást, vagy legalábbis kételkednünk kell benne" (59). Ennek következménye, hogy a szöveg konstrukcionális és grammatikai szegmentálása nem mindig felel meg egymásnak (60, 93 stb.). Egyik nyilvánvaló oka ennek, hogy a szövegalkotásban „nem a logika vezérel mindenekelőtt, hanem a kommunikáció" (67). Nem véletlen tehát, hogy a legújabb korban a XX. század szépirodalma sokszor mellőzi a központozást (vö. 78).

Míg a kötőszó olyan, mint az ecsetvonás a festményen – kitehető, elhagyható, pótolható, illetve interpolálható –, addig a sorrend olyan a szövegben, mint a szökött faliszőnyeg, vagyis „az alakzat keletkezési-létezési módja" (94). Nem változtathatók rajta, legfőljebb úgy, hogy az egészet felbontom, s ez csupán hipotetikus lehet, egyfajta kutatási módszer (vö. 94). A kommunikációs stratégia dönti el a kisebb és a nagyobb egységek (mondatrészek, tagmondatok, mondatok, szövegegységek) sorrendjét (103–104), s ezért a sorrend nem önkényes, hanem többnyire ikonikus jelrendszerré teszi a szöveget. A szövegegység kisebb részeinek sorrendjét az egész magyarázza, a nagyobb egységeket pedig befolyásolják a kisebbek (104). Ez a strukturalizmusban gyökerező, lényegében már Platon Phaidroszában megtalálható, de Békésinél empirikus szövegtani megállapítás különösen a műfordításnál válik rendező, illetve újrendező elvé (104–110).

Az aktuális tagolódás és a tartalmi-logikai kapcsolás két megközelítési mód, „de – eddig legalábbis – egyik sem épített különösebben a másikra". Az érdektelenségnek „koncepcionális oka is lehet" (121). Békési e megállapításában igen bölcsnek találok az ist, mert nagyon valószínűen egyszerű gyakorlati oka is van: bizonyos szövegtípusokon lehetséges, sőt kézenfekvő az aktuális tagolódás vizsgálata, másokon viszont nem. Az aktuális tagolódás hívei az utóbbi típusú példákat egyszerűen mellőzik. A Békési-féle konstrukciótípus-vizsgálat ellenben mindenfajta szöveg elemzésére alkalmas.

„A két kapcsolás alkotta konstrukciótípusok közül (...) a leggyakoribbakat, vagyis az ellentétesség, az okozatiság, illetőleg az ellentétesség és az okozatiság konstrukcionális összefüggéseit" (133) tekinti át a könyv a továbbiakban (133–310). Mindegyik alakatot felosztja és rendszerezi a konstrukciótípus felépítettsége (szerkezete) és beépítettsége (magasabb szövegegységbe tartozása) szerint. A közbeiktatott összegezések nemcsak a következtetések levonására, általánosítások megtételére és tudománytörténeti mozzanatok feltárására alkalmasak, hanem a példák özönével illusztrált fejtegetéseket is áttekinthetővé teszik az olvasónak. A konstrukciótípus felépítettsége szerint lehet elemi konstrukciótípus, ha csupán a szükséges két kapcsolás van meg benne (133, 139 stb.). „Az elemi konstrukció megjelenhetik a mondatok, a szövegegységek és a szöveg szintjén egyaránt" (139). Megokolt utótagú ellentétes mondat szintű elemi konstrukció például: „Proust eldobja az esemény buta és olcsó zsinórját, *de* kár eldobnia, mert a gyöngyök is szétszaladnak" (Németh László). Ábrázolva:

[F \rightarrow F (F \leftarrow F)] (141)

ahol \rightarrow ellentét, \leftarrow okadó magyarázó, < [(a konstrukció tagjainak elkülönülése, tömbösödése. (A jelek magyarázata egyébként a könyv 27–29. oldalán található.) Bővített konstrukciótípusról akkor beszélünk, „ha elő- vagy utótagjában egyéző tartalmi-logikai kapcsolás is van" (133 stb.). A konstrukció utótagja bővül ki például szembeállító ellentéttel: „1 Egy hétig tartott majdnem, mire nagy kinnal felszántottuk a négy hold földet. 2 *De* a boronálás nem sikerült. 3 Amíg friss volt, nem lehetett rá menni, mert belejárt a

l6 lába, amikor megszikkadt, akkor meg nem ontotta meg a borona" (Veres Péter). Ábrázolva:

$$< [1/a] \Rightarrow [(2) \leftarrow ((h \setminus 3 \leftarrow 3) \rightarrow \leftarrow (h \setminus 3))] >$$

ahol 1, 2, 3 a mondategészek száma, a az alanyi mellékmondat, $\Rightarrow \leftarrow$ szembeállító ellentét, \setminus grammatikai alárendelés (főmondat/mellékmondat, mellékmondat/főmondat) (160).

A konstrukciótípus beépítettsége szerint lehet viszonylag önálló, és lehet összetett konstrukció része (előtagja, utótagja). Viszonylag önálló megokolt utótagú ellentétes konstrukció:

„Ő táncmultságokat ád szüntelen,
Úgy, mintha mindég vagy lakodalma, vagy
Keresztelője volna: és nekünk
Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az
Utcán előnkbe bukkanik, *mivelhogy*
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.”
(Katona: Bánk bán. III. felv.)

Ábrázolva:

$$[(F / h) \Rightarrow ((F / f) \leftarrow F)],$$

ahol h a határozói mellékmondat, f a feltételes mellékmondat. (179). Megokolt előtagú ellentét összetett konstrukció részeként például: „1 Ady, Babits problematikus írók, Tóth Árpád nem. 2 Adyn, Babbitson, a »nagyokon« ötven év múlva is vitatkozni fognak, mert művük rászorul a jóindulatunkra [a műélvező részvételére B. I.], *míg* Tóth Árpád, a »kismester« megél érdeklődésünkéből” (Németh László). Ábrázolva:

$$< [1 \Rightarrow \leftarrow 1] - [(2 \leftarrow 2) \Rightarrow 2] >$$

ahol $[]$ magában az idézetben az eredetileg nem szereplő részt jelöli, – pedig kapcsolatos kapcsolásfajta (236).

A konstrukciótípusok néhány szövegszerkezeti tanulsága című fejezet elsősorban a kizáró ellentét és a magyarázó viszonyfajta konstrukcionális jelentésével foglalkozik. „A kizáró ellentét konstrukcionális jelentését (mint minden viszonyfajtaét) az adja, hogy elő- és utótagja tipikusan miféle viszonyfajtaakkal bővül ki, miféle főkapcsolás-viszonyfajta elő- vagy utótagjába épül be, vagy alkot velük összetett konstrukciót” (313). Ilyen elemi konstrukció például: „Nem hiúságom szenvedett, *hisz* annak igen udvariasan vettek táplálékot, maguknak a gondolatoknak nem láttam eredményét” (Németh László). Ábrázolva:

$$[(F \rightarrow F) \neq F]$$

ahol \neq a kizáró ellentét jele (314).

„A magyarázó (megokoló, kifejtő) folytatást maga a (szöveg-) szövegegységkezdő helyzettel járó tételmondat szerep is implikálja” (324, vö. a klasszikus retorikában az *expositio* fogalmával). Tagadó minőségű tételmondat például: „1 »Az, ami nem fejezhető ki világosan, *nem* is érdemi meg, hogy kifejezzék.« 2 Az ilyesmiről *tudniillik* előbb-utóbb kiderül, hogy csacsiság” (Kosztolányi). Ábrázolva:

$$[(1 \hat{a} 1/t) \Leftarrow (2/a)]$$

ahol a az alanyi mellékmondat, \Leftarrow kifejtő magyarázat, \hat{a} a közbeékelődés jele (327).

E fejezet igen röviden foglalkozik az időbeli viszonyítás kérdésével. Az időrendnek is van szerkezetalkotó szerepe, konstrukciós formája (344).

Összefoglalásként hadd hivatkozzak magának Békési Imrének végső összegezésére is (347–350). A *gondolkodás grammatikája* mindenféle szépirodalmi szövegre kiterjesztve folytatja, továbbfejleszti a hatékony és sikeres kommunikáció szabályainak, módjainak és eszközeinek azt a logikai-grammatikai kutatását, amelyet az ókori retorika

ka nyilvános beszédsszövegekre leszűkítve megkezdett. Tovább lép abban is, hogy a szavak, mondatok szintjén túl a szöveg szintjén is több szövegszerkezeti egységet tipizál, valamint abban, hogy a kommunikációt tekinti a nyelvi építkezés irányító elvének, és a nyelv ikonikus voltát hangsúlyozza és bizonyítja. A könyvet az idézett művek jegyzéke, szakirodalmi utalások, szövegtani bibliográfia és névmutató zárják le. A *Válogatás a szövegtan magyar nyelvű irodalmából* című szövegtani bibliográfia a kutatókat, tanárokat és egyetemi-főiskolai hallgatókat bizony hálára készíti a szerző iránt, hiszen sok-sok fáradságos munkától kíméli meg őket. Ugyanők még kevésbé nélkülözhetik a fentiek alapján magát az egész könyvet, ha a kor színvonalán akarják művelni a szövegtant, stilisztikát és általában a nyelvészetet. Nemcsak hasznosnak fogják találni ezt a munkát, hanem a felfedezés és tájékozódás örömeivel kell, hogy olvassák.

Bencze Lóránt

Irodalom

Szabó Zoltán, *Nyr.* 111. (1987.) 3. 352–353.

Láncz Irén, *Híd.* LII. (1988.) 6. 840–842.

Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből
Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 403 p.

Amennyiben az ismertetés címében foglalt könyvről kívánunk szólni, nem kerülhető meg, hogy többről is szóljunk. Csúri Károly 1990-ig az egyetlen volt a Szegedi Szemiotikai Iskola tagjai közül, kinek magyarul könyve jelent meg. Ez a tény is jelzi, hogy erről a – véleményem szerint igencsak jelentős – magyar irodalomelméleti műhelyről a magyar irodalomelmélet kiritkája nemigen ejtett szót. Így ez az ismertetés megpróbál Csúri Károly könyvén túl a Szegedi Szemiotikai Iskoláról is mondani valamit.

1. Tudományelméleti alapok

1.1. Logikai pozitivizmus

A Szegedi Szemiotikai Iskola képviselői az irodalomtudományt a tudományelmélet irányából próbálták szisztematikusan megközelíteni. Az irodalomtudományi strukturalizmus is gyakran hivatkozott Rudolf Carnapra és Karl Popperre, így korántsem meglepő, hogy a szegedi szemiotikusok is ehhez a nézetrendszerhez kötődtek. Kanyó Zoltán egész tudományos tevékenysége alatt alapvetően carnapiánus maradt még akkor is, amikor nyelvszemléletét Wittgenstein kései filozófiája, szemiotikai nézeteit pedig pragmatikai tanulmányai határozták meg. Kanyó nyolcvanas évekbeli gondolkodására végig jellemző volt ez az ellentmondás. Csúri Károly – noha kijárta a carnapi iskolát – a nyolcvanas években sokkal inkább a popperi tudományelmülethez kötődött, amit kiegészített a Lakatos Imre által kidolgozott „kutatási programok” elgondolásával. Míg Popper az elméleteket a természettel ütköztetve kívánt előrehaladni a „falszifikációs úton”, addig Lakatos „két, egymásnak ellentmondó, ugyanarra a tárgyterületre vonatkozó elmélet” (20) közötti döntést állította a tudományelméleti eszmélkedés középpontjába. „Kérdéssé vált tehát Popper azon elképzelése, hogy az elmélet a

természettel ütközik, az elveket empirikus tények kérdőjelezzik meg. Új válasz születik a dilemmára: nem elmélet és tapasztalat, hanem csak két elmélet szembesíthető egymással, egy olyan például, amely a tényeket szállítja csupán, s egy olyan, amely értelmezi, magyarázza is azokat." (20.) Lakatos koncepciója az irodalmi műértelmezés számára különösen kedvező pozíciót ajánl, hiszen az irodalmi szövegek esetében nehéz lenne annak a valóságdarabnak a kijelölése, melyet ütköztetni lehetne a szövegre létrehozott jelentésegységgel. Ezzel szemben igazolható az, hogy ugyanahhoz a szöveghez több jelentés (azaz több elmélet) is rendelhető, s hogy aztán ezek a jelentések mérkőznek meg egymással. „Valószínű, hogy az egymással rivalizáló elméletek közül az lesz az életképesebb, amelyik empirikus tartalmát tekintve gazdagabb, több új tényt és problémát képes megvilágítani a kutatóval, mint a másik." (20, kiemelés: O. F.) Csúri itt visszacsempészi az empirikusságot mint az életképesség elsődleges feltételét, s így már nem teheti meg azt a tudományteoretikus lépést, amely a Kuhn-i elgondolás mezsgyéjén túlra juttatná. Ez természetesen nem csupán tudományelmélet-történeti érdekesség. Konzervál olyan ellentmondásokat is, melyeket a Thomas Kuhn által megalkotott gondolatrendszer már képes feloldani.

1.2. Kuhnianus kritika

1.2.1. Konvenciók és legitimáció

Ha az empirikusságot tesszük meg az egymással versengő elméletek közti döntés elsődleges feltételének, ez azt is jelenti, hogy a tudományosság egyenlő az empirikussággal. Ezzel megfogalmaztuk a logikai pozitivizmusnak a végső alapra vonatkozó fundamentalista tételét. Csúri azonban így önmagával kerül ellentmondásba: „(...) sem logikailag, sem empirikusan, azaz tapasztalatilag nincs olyan végsőnek tekinthető bázis, melyet ne követhetne újabb szint." (15.) Ez a végtelen regresszió tétele, amelyet a tudományos gyakorlatban természetesen minden kutató megsért, hiszen ellenkező esetben nem volna lehetséges tudományos eredményeket létrehozni. Ezt a jelenséget a Kuhn-i tudományelmélet segítségével tudjuk magyarázattal ellátni: elkülönítjük a tárgy- és metaszintet. A tárgyszinten feladjuk a „végtelen regressziót", s elismerjük a tudósnak a tudományos normák és értékek iránti elkötelezettségét. A metaszinten érvényesítjük a „végtelen regressziót", s ezzel együtt a tudományos normákat és értékeket az ún. legitimáló közösség konvenciórendszerébe utaljuk, ezáltal megszüntettük a „végső alap" érvényességét. A legitimáló közösségnek áll jogában egy bizonyos elméletet tudományos elméletté, azaz paradigmává emelni. Csúri elgondolásában a meta- és a tárgyszint egymásba csúszott. Ugyanis Csúri mint irodalomértelmező megjelölheti (sőt meg is kell jelölnie) saját tudományos értékeit (például az empirikusságot), melyek irányítják szövegértelmező tevékenységét (targyszint), azonban Csúri mint a tudományos tevékenységről elmélkedő csak azt mondhatja, hogy mindig az éppen aktuális legitimáló közösség konvenciórendszerében létező éppen aktuális tudományos értékek minősítenek egy elméletet tudományosnak (metaszint). Így lehetséges, hogy a könyvének 15. és 20. oldalán egymásnak ellentmondó kijelentések olvashatók, de amint elkülönítjük a meta- és tárgyszintet, ez az ellentmondás eliminálódik.

1.2.2. Empirikusság

Miután az empirikusságot a tudományos tevékenység tárgyszintjére szállítottuk le, kérdés, hogy ez a tudományos érték mennyiben érvényesíthető az irodalmi művek jelentésének megalkotása során. Vajon az irodalmi szövegek vizsgálata alkalmával megadható-e a kutatás empirikus bázisa? Eme kérdéseinket mi sem indokolja jobban, mint-hogy Csúri Károly „az irodalomtudományt empirikus hipotézisrendszernek" (149) tekinti. Az ilyen, empirikus elméleteknek – olvashatjuk tovább – „olyan következményei vannak, melyek megfigyelhető jelenségekre vonatkoztathatók." (149, kiemelés: O. F.) A szerző ezen kijelentései korántsem deklarációk, hiszen a Hugo von

Hoffmannsthal *Lovastörténet* című szövegének értelmezését a következőképp kezdi: „Értelmezésünk kezdetén egyszerű, formális megfigyeléseket rögzítünk. Feltűnik például, hogy az elbeszélés nyitó és záró jelenete, hasonlóan más Hoffmannsthal-írásokhoz, szorosan kapcsolódnak egymáshoz”. (68.) Itt természetesen az a kérdés fogalmazható meg, hogy lehet-e megfigyelés tárgya egy elbeszélő (vagy bármilyen) szöveg valamely jelenete. Hiszen olvasás során az értelmező egyetlen tárgyat képes érzékileg elérni, azaz megfigyelni, ezt pedig – Ingarden nyomán – nem alkotja több, mint papír és nyomdafesték: a reális tárgyként létező „szöveg”. A „jelenet” a tudatunkban, az olvasás folyamatának egy későbbi szakaszában jön létre, pontosabban: maga az értelmező hozza létre. Ez a tárgy mint a tudatunkban létező dolog természetesen nem érhető el érzékeink számára, tehát nem lehet tárgya megfigyelésünknek.

Csúri Károlytól korántsem áll messze ez utóbbi nézet, hiszen a modellek bevezetése egyik legjellegzetesebb vonása irodalomtudományi tevékenységének. A modellek alkalmazásában „szerepet játszik még az a tény is, hogy többnyire olyan jelenségeket és folyamatokat kell megismernünk, amelyek érzékeink számára közvetlenül nem hozzáférhetők.” (24, kiemelés: O. F.) Ennél még tovább megy, ugyanis azt állítja, hogy „a megismerő alany nem csupán a modellt alkotja meg, hanem, bármilyen furcsa, a modelleredetit is.” (25.) Ez pedig az ún. radikális konstruktivizmus ismeretelméleti álláspontjának elismerését jelenti. Úgy vélem, hogy a fenti ellentmondások úgy oldhatók fel, ha az empirikusságot mint ontológiai elkötelezettségekkel járó tudományos normát átértékeljük és ismeretelméleti értelmezéssel látjuk el: a tudományos kommunikáció normáit rendeljük hozzá. Ezzel ugyanazt az utat jártuk be, mint az empirikus irodalomtudomány némely képviselője (pl. H. Hauptmeier, G. Rusch): programunk nem egy empirikus irodalomtudomány létrehozását kell tartalmazza, hanem az ún. konstruktivista irodalomtudományét. Ezáltal az irodalmi vizsgálódások során megszabadulunk empirikus kötöttségeinktől, és a jelentésalkotás folyamatát is konstruktív aktusként vagyunk képesek elismerni.

2. Szemiotikai keret

A szemiotika a hetvenes években a szegedi szemiotikusok számára is a tudományosság biztosítékaként jelentkezett, ami visszavezethető a logikai pozitivisták jelleméleti elkötelezettségére. A tudományelméletben a neutrális nyelv kidolgozása érdekében a szintaktika játszotta a legjelentősebb szerepet, a hetvenes évek magyar irodalomtudományában a szemantikai elemzések váltak uralkodóvá, s csak a hetvenes évek végén került előtérbe a szemiotika mint a szemiózis egészét átfogni óhajtó tudomány. Így a korábban csak deklarált „kommunikációs folyamat egésze” valódi pragmatikai alapozást kapott. Csúri is meghaladja többek között a generatív poétikában kidolgozott az „irodalmiság mint specifikus szövegtulajdonságok összessége” tételt. A nem-irodalmi nyelvi jelenségek az automatizálódott kommunikatív cselekvések segítségével jönnek létre. „Az irodalmi kommunikáció ezzel szemben éppen arra törekszik, hogy a merevvé vált nyelvi és kulturális kódokat megváltoztassa.” (267.) „A művészeti üzenet befogadásakor az általánosan érvényes nyelvi és más társadalmi-kulturális kódok mellett a befogadóban egy speciális, ún. *esztétikai kód* jön létre. Az esztétikai kód képessé teszi a befogadót arra, hogy a jelanyag előre nem kódolt tulajdonságait, valamint a szintspecifikus információkat jelhordozóként értelmezze.” (268–269.) Csúri konstruktivista hajlandósága itt is megmutatkozik, ugyanis ez az esztétikai kód nem valami előre adott, netán a szövegben benne rejlő valami, amit az irodalomértelmezőnek fáradságos munkával a szöveg burkából kell mintegy kifejtetni. Nem. Az esztétikai kódot a szövegolvasás során az olvasó konstruálja, s a megalkotott esztétikai kód „részben a használatos kódokra, részben azok rendszeres tagadására épül, s a megalkotott szabályok segítségével képes magyarázni a szokásos módon nem interpretálható jelanyagot.” (275.)

A konstruktivizmus jelenléte Csúri gondolkodásában a pragmatika fontosságát és a szemantikától való elválaszthatatlanságát mutatja. Módszertanilag elkülöníti e két szintet: „Ha például, mint elemzéseink többségében, egy elbeszélés világát kívánjuk rekonstruálni, akkor ideiglenesen eltekinthetünk a társadalmi, illetve irodalmi kommunikáció komplex folyamatának leírásától.” (12.) A kérdés csupán az, hogy tárgyszemléletének szerves részét képezi-e a pragmatikai dimenzió. Csúri a jelentésképzés során a szemantikai dimenzióban mozogva „a szintaktikai kategóriákhoz és relációkhoz tematikai értékjegyeket rendel” (284), „a pragmatikai megszorítások a szövegvilág használati kontextusát igyekeznek körülhatárolni.” (365.) Ez utóbbi idézetből kitetszik, hogy a pragmatikai dimenzió bekapcsolása arra szolgál, hogy újabb jelentéseket legyen képes az elemző az elemzett szöveghez kapcsolni. Például Juhász Ferenc *Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb* című verse értelmezése alkalmával a szemantikai dimenzióban a „csütörtök este” jelentésmezejébe „zsúfolódik emblematikusan az ember előtti ősvilágtól, az ősi magyar hiedelemvilágtól a Jézus Krisztus-i megváltáson keresztül egészen a »szocializmus korszakáig« az emberi lét és történelem végtelen ideje.” (364.) A pragmatikai dimenzióban leszűkül az előbbi jelentésmező és természetesen a létrejött keskeny sávon el is mélyül: „a szövegvilág aktuális állapotát az ötvenes és részben a hatvanas évek magyar viszonyaira, felbomlott és devalválódott értékrendjére vonatkoztathatjuk.” (366.) A pragmatikai elemzés eredménye nem a Morris-i értelemben vett interpretánsnak a meghatározása, hanem a szöveghez rendelhető jelentések gazdagítása. „Az interpretáns az organizmusnak az a szokása, hogy a jelölő miatt úgy reagáljon jelen nem levő, de az adott szituációban fontos objektumokra, mintha azok jelen lennének.” (C. W. Morris: *A jelelmélet megalapozása*. In: Horányi – Szépe: *A jel tudománya*, Budapest, 1975. 78.) Az interpretáns meghatározása szociológiai-pszichológiai tényezők leírását kívánja meg, aminek megvalósítása egyet jelentene annak a szociológiai fordulatnak a végrehajtásával, melyet a Kanyó-hagyomány folytatásának követelményeként határozhatunk meg. Így végül Csúri pragmatikai felfogása valójában egy kiterjesztett, kontextuális szemantikát foglal magában.

3. Az „irodalmi” magyarázat

3.1. Lehetséges világok

Az „irodalmi” magyarázat „leginkább szükséges, ha nem is elégséges, és egyedüli előfeltételét abban látjuk, hogy az irodalmi mű világát fikcióként kezeljük, és mindennek-előtt szövegismeretünk, illetve a szöveg által aktivizált és (újra) rendezett világismere-tünk alapján próbáljuk meg rekonstruálni. A mű jelentése, ’végső üzenete’ nem azonos valamiféle tartalmi kivonattal, filozofikus megállapítással, hanem egybeesik magával a szöveghez rendelhető világgal. Ebből adódóan az ’üzenet’ értékét irodalmi szempont-ból kevésbé a gondolatok bölcsessége, mint inkább a kérdéses (lehetséges) világ struk-turáltsága, differenciáltsága szabja meg. Az irodalmi művek ’irodalmi’ szempontú vizs-gálata így természetes módon feltételezi a minden részletet felölelő, a belső és külső kapcsolatok pontos leírására és magyarázatára törekvő rendszerszemléletet, az egysze-rűség, az ellentmondásmentesség, a koherencia, a teljesség tudománymódszertani is-mérveinek szem előtt tartásával.” (43–44.) Úgy gondolom, ez a szövegrész magában foglalja Csúri műelemző hitvallásának alapvető kijelentéseit. Eszerint már nemcsak a szövegértelmező mentesül az empirikus, ontológiai kötelezettségektől, de az irodalmi mű megítélése során sem kötelező a szöveg referenciáit a valós világban keresnünk. Amit mi, irodalmi szövegértelmezők már régóta érzünk, hogy az irodalmi művek fikci-onálisak is, meg aztán kötődnek is a valósághoz, nos, ezt a laza emóciókat szilárdította meg a lehetséges világok szemantikája alapján létrehozott Bernáth – Csúri elmélet. A lehetséges világok nyelviileg konstruált világok, melyek ontológiai érvénnyel nem, csakis ismeretelméletivel rendelkeznek. Így a korrespondencia-elv alapján az igazság nem

kérhető számon rajtuk. Azonban épp „verbális létük” az oka annak, hogy nyelvi-mentális úton levezethetők aktuális világunkból, így az irodalmi művek igazsága egyrészt a mű világán belül valósul meg, ekkor az igazság koherencia-elve működik, másrészt a mű lehetséges világa és az aktuális világ közötti transzformáció végrehajtása során ismerheti fel az olvasó azokat az összefüggéseket, igazságokat, szabályokat, melyek a világ „rendes”, „normális” szemlélése alkalmával „nem láthatók”. A lehetséges világok épp lehetőségségükkel, illetve a segítségükkel felvett szokatlan nézőpontokkal vezethetnek el bennünket, olvasókat valami olyasmihez, mit az „irodalmi mű lényegének”, „mélyebb igazságnak” stb. szokásos nevezni.

3.2. Narratív struktúra

Bernáth Árpád és Csúri Károly a lehetséges világok szemantikáját elsősorban elbeszélő szövegek értelmezése során látják alkalmazhatónak. Az általuk kidolgozott elmélet megnyerő tulajdonsága az egyszerűség, amely egy eszmékkel, mély intuíciókkal és literátori kódokkal gazdagon ellátott irodalomértő számára primitívnek is tetszhet. Teóriájuk néhány alapvető kijelentésben összefoglalható. Elsődleges hipotézisük, hogy az elbeszélő szövegekhez egy ún. narratív struktúra kapcsolható, amely legalább egy, két állapotot összekötő változásrelációt foglal magában. Változásról pedig akkor beszélhetünk, ha a kiinduló állapot valamely szereplőjének megváltozik az ún. kitüntetett attribútuma. Például Wolfgang Borchert *A konyhai falóra* című szövege esetén a kiinduló állapotban a „fiatalember” nem teremt kapcsolatot, a záró állapotban azonban igen. Ebből a meglehetősen egyszerű megállapításból jut el Csúri a Borchert-szöveg szemantikai mélységeiig. Számunkra most nyilvánvalóan nem a létrehozott értelmezés a lényeges, hanem ennek az értelmezésnek a létrehozási módja. Amennyiben elfogadjuk az „empirikus” terminusnak a kommunikációs normákat, azaz az ellentmondásmentességet, az ellenőrizhetőséget, az ismételhetőséget és az egyszerűséget magában foglaló interpretációját, akkor Csúri Károly szövegmagyarázatai példaként állíthatók. Értelmezései a szöveg alapján létrehozott egyszerű struktúrákból indulnak ki, majd interpretációs problémákat vet fel, mindezeket egy absztrakt szintaktikai modellben helyezi el, végül a modell szemantikai tényezőkkel egészül ki: így áll elő a mű jelentése, amely „egybeesik magával a szöveghez rendelhető világgal”. (43.)

3.3. Motívumok és emblémák

Azonban a narratív struktúra megalkotása önmagában nem mindig elegendő az „irodalmi” magyarázathoz, hiszen a művészi üzenet sok esetben nem az irodalmi szöveg világszerűségében, hanem sokkal inkább szövegszerűségében fogható. S ha a szöveget „szövegszerűségében” kezeljük, akkor ezzel mintegy „át is adjuk magunkat” a szövegnek, a szöveg világát létrehozó szabályrendszernek, s a valós világ rekonstrukciója helyett a mű lehetséges világának konstrukciós folyamatában veszünk részt. Az irodalmi művet szövegszerűségében kezelni egyet jelent a szöveg értelmezését kiszabadítani a bennünket és a szöveget egyaránt övező tények referenciális hálójából. Csúri mindezt a motívumok és emblémák szintén rendkívül egyszerű elmélete segítségével teszi meg. Egyrészt – Bernáth nyomán – rendet teremt az ismétlődések terminológiai zűrzavarában: 1. vannak olyan ismétlődő „szövegdarabok”, melyek egy adott szövegegészen belül ismétlődnek, ezek a *motívumok*; 2. s vannak olyanok, melyek ezen szövegegészen kívül fordultak már elő valahol: vagy egy másik szövegben, vagy az aktuális világban, ezek az *emblémák*. Természetesen eme terminusok definícióit kellő tudományos szigorral adja meg, s csak emeli a meghatározások értékét, hogy köznap nyelven is elmondhatók. Csúri – hasonlóan Bernáthhoz – a lehetséges világok szemantikája, a narratív struktúra elmélete és a motívumok, ill. emblémák teóriája segítségével egy olyan szövegértelmezési módszert dolgozott ki, s ezt a módszert oly módon alkalmazza, hogy – a recenzens

véleménye szerint – mintául szolgálhat mindazoknak, akik a Duna és a Tisza tájékán irodalmi szövegekről kívánnak diskurálni.

4. Strukturalizmus és konstruktivizmus között

Csúri Károly könyvében (*Lehetséges világok*) olyan tanulmányokat, elemzéseket közöl, melyek másfél évtized alatt születtek, így amellet, hogy alkalmasak szerzőjük gondolati útjának bemutatására, a fentiekben már megmutatott ellentmondásokat is tartalmaznak. A recensens úgy látja, hogy a strukturalizmus keretei között létrejött és működött generatív poétika szemlélete érvényesül – például – a bevezető tanulmányban: „a szabályrendszerek, illetve modellstruktúrák lehetővé teszik egy lehetséges világokra épülő műfajtipológia körvonalazását is, valamint segíthetnek az irodalomtörténeti korszakok pontosabb jellemzésében.” (37.) Ez a szándék végül is az ún. irodalmi kompetencia vizsgálatára irányul, amely az összes lehetséges irodalmi szöveget generáló szabályrendszernek a létrehozását célozza meg. Kanyó Zoltán a közmondások-ról írott disszertációjában ugyanezen irányban halad. Csúrinak a szemantikai stúdiumokhoz való erőteljes kötődése is az irodalomtudományi strukturalizmus pozícióit erősíti.

Ellenben – mint a fenti gondolatmenetből is kiderült – a szerző nemhogy a strukturalizmuson túlmutató empirikus irodalomtudományhoz vonzódik, de az ezt meghaladni kívánó konstruktivista irányzatához. A pragmatika tételezése és az esztétikai kód konstruktív létrehozásának elismerése szintén az empirizmussal szemben a konstruktivitást helyezi előtérbe.

Míg az irodalomtudományi és -elméleti felfogások esetenként ellentmondásosan élnek egymás mellett Csúri nézetrendszerében, addig a szövegértelmezésről kialakított elgondolásai, műelemző fogalmi apparátusa és módszertana ellentmondásmentes egységet alkot. Így a kötet erőnyeit elsősorban az irodalmi szövegekről szóló beszéd tisztaságában, áttetszőségében lehetséges fellelnünk.

Odorics Ferenc

Irodalom

Odorics Ferenc, *Budapesti Könyvszemle* 2. (1990.) 1. 93–97.

Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben

Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 291 p.

A nyelv gyors változásának korát éljük, s így a költői nyelv is átalakulóban van. Szabó Zoltán Kis magyar stílustörténetében a kezdetektől a Nyugat stílusforradalmáig, sőt a jelen közvetlen közeléig, a tárgyias-intellektuális stílusig, József Attiláig és Illyés Gyuláig feltérképezte a magyar költői nyelv jellemzőit. De hogy milyen a mai magyar költészet nyelve, stílusa, milyen alapvető sajátosságai vannak, ezekre a kérdésekre Szekér Endre újabban megjelent, s itt ismertetésre kerülő könyvében kapjuk meg a választ.

A szerző a hetvenes-nyolcvanas években megjelent versesköteteket elemzi, de alkalomadtán visszapillant felszabadulás utáni líránk korábbi időszakaira is. Céljából a mai költői nyelv sajátosságainak a bemutatását és rendszerezését tűzi ki, s nem az egyes köl-

tői életművek stilisztikai jellemzését. Így a stilisztikai, nyelvi jelenségek állnak előtérben, amelyeket illusztrál a költői alkotásokkal. Egy költő tehát többször, több helyen is szerepel, de az előfordulások száma önmagában nem hordoz semmilyen értékítéletet sem.

A mai költői nyelv egyik legfeltűnőbb sajátosságának Szekér Endre a nyelvi játékosságot tartja. Valójában persze ez a nyelvi játékosság már régebbi költői korszakokban is megtalálható, de ma különösen megnőtt a jelentőségük. A költők a nyelv rejtettebb értékeinek felfedezése során elsősorban a hangok hangulati árnyalatainak, a különböző magán- és mássalhangzók sajátosságainak a kiaknázásán alapuló ötletes hang- és szójátékokra építenek. A hangoknak, betűknek önálló jelentést tulajdonítanak, s így foglalják versebe. Mások a költők felkutatják, és versebe építik a szótárak különleges szavait, feltárják a szavak szerkezetét, sokrétű jelentéstartalmát, meglepő kapcsolatait. De gyakran játszanak a költők a mondattal is, széttördelik, vagy be sem fejezik, az olvasóra bízva a folytatását.

A hangszimbolikáról írva állapítja meg Szathmári István a Nyelvészeti Dolgozatok 98. füzetében, hogy a „mondat, mint a rezonátor, felerősíti, előtérbe állítja a domináns hangok egyik vagy másik, eleve létező sajátosságát.” Weöres Sándor *Hangcsoportok* című versét idézve a hangok „jelentését” vizsgálhatjuk. Így vannak „puha, forró hangok”, „gyors, gyöngyöző, vidám” és „áradó, sugárzó hangok” is.

Valójában ezzel a nyelvi játékossággal függ össze a költői maszkok, álarcok kedvelése. Ma egyre gyakoribbá válik, hogy költőink valósággal elbújnak egy másik költő nyelvi-stiláris sajátosságai mögé. Ez a stílusváltás, szerintem, nemcsak arra ad alkalmat, hogy ezáltal gazdagodjék a költő kifejezésmódja, amint ezt Szekér Endre megjegyzi, de adott helyzetben a költő egyedüli élettere is lehet. Emellett pedig mindenképpen kitágítja a költemény térbeli és időbeli határait. De kitágul ezáltal a költői én is: a költő megkétszerezheti, sőt megsokszorozhatja énjét.

A költői alakváltozásnak különböző fajtái vannak. Az egész életművet átfogó, több kötetre kiterjedő azonosulás mellett a költő gyakran csak egy-egy versben vagy versciklusban visel álarcot.

Weöres Sándor *Psyché* című kötete, tudjuk, irodalomtörténeti jelentőségű, de a költő mindig is szívesen öltött magára más-más költői magatartásformákat: az óegyiptomi himnuszoktól a maláj ábrándokig, Jeremiás siralmaitól az amerikai néger spirituálékig. De idézhetjük Rákos Sándor, Kálnoky László, Juhász Ferenc, Tornai József, Veress Miklós, Tóth István, Benjámín László, Csoóri Sándor, Zek Zoltán költői maszkjait is.

A költői álarc viselésénél szűkebb jelenség az evokáció elterjedése. Ez azt jelenti, hogy költőink ma előszeretettel idéznek költőtársaik verseiből. Úgy érzem, hogy ez a jelenség mindenképpen növeli a befogadás komplexitását, hiszen az evokáció stílusváltást idéz elő a versben. Az idézett sor vagy sorok sok mindent asszociálnak. Felidéznek a másik költőnek, versnek, kornak a hangulatát. Ezáltal pedig egyfajta vibrálás keletkezik az olvasó tudatában a most olvasott, s a pusztán csak emlékezetéből felidézett vers között. S valójában, ez a mai modern költészet nyitottá tételének is az egyik módja.

Szekér Endre aszerint osztályozza az irodalmi evokációt, hogy verscímet, kulcsszót vagy egy-egy teljes mondatot idéz. Sőt van az evokációnak összetett formája is, amikor az idegen költőtől átvett részeket végig követik a vers egész menetét. Rákos Sándor nagyobb verskompozíciót írt *Hódolat az Omagyar Mária-siralomnak* címmel, vagy Simonyi Imre *Rendületlenül* című verse teljes egészében az evokációra épül. Újabb típust képvisel a több költő verssoraiból összeállított evokáció. Természetesen ez már átmenetet képez a verskollázs, a versmontázs felé. Simonyi Imre *Vallomás az utolsó szó jogán* című költeményében Szenczi Molnár Albert XC. zsoltárától Petőfi- és József Attila-idézetekig jut el. De gyakori az evokáció Somlyó György, Csorba Győző, Képes Géza, Lászlóffy Csaba, Bóka László és Illyés Gyula költészetében is.

Ami a mai versek terjedelmét illeti, a végletek kedvelése a jellemző. Egyrészt elszaporodnak az úgynevezett „hosszú versek” (l. Juhász Ferenc, Nagy László költészetét például), másrészt viszont minimálisra szűkül a versek terjedelme, sőt az úgynevezett verstörédék, a lírai miniatűr is egyre gyakoribb. Ezzel a költő szintén a befogadó, olvasó együttműködésére számít. Illyés Gyula például „abbahagyott” verseket tett közzé egy teljes kötetben. S e kötet előtt maga vallott alkotói módszeréről, a versek megmunkálásáról, befejezéséről és befejezetlenségéről: „Az abbahagyásnak művészete is van. Meg kell éreznie a költőnek azt a pillanatot, amikor nem szabad tovább folytatnia”.

A vázlagszerű versek stílusa is sajátos, hiszen hosszan ívelő összetett mondatok nem férnek bele. A mondatok is töredezettebbé válnak. Gyakoriak a kihagyásos, hiányos szerkezetek. Így megnövekszik elsősorban a szavak súlya. A töredék ereje a gondolat sűrítésében rejlik.

A költői miniatűrök nagy mestere Pilinszky János is. Ő maga így ír erről: „Ha megkérdeznék, mi is az én költői nyelvem, igazság szerint azt kellene válaszolnom: valamilyen nyelvnélküliség, valami nyelvi szegénység”. (*Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Magvető, 1983. 36). Néhány verscíme is jelzi a nyelvi és terjedelmi sűrítettséget: *Summa*, *Kétsoros*, *Négysoros*, *Sírkövemre*. Keresztúri Dezső „szilánkoknak”, Rába György „torzónak”, Veress Miklós „miniatűrának”, Vidor Miklós „cserepeknek”, Kiss Dénes „versmagoknak”, Tóth Endre „miniatűröknek”, Ágh István pedig „elvetélt versek”-nek nevezi ezeket a rövid költeményeket.

De újítás a modern költészetben a látható nyelvi eszközök felfedezése. Itt elsősorban a grafikai eszközöknek: a kis- és nagybetűk, a betűformák és egyéb írásjelek sajátos kezeléséről van szó. A látható nyelv segítségével erőteljesebb kifejezést nyerhet a költő érzelme, indulata. De ma már gyakori, hogy a költemény a nyelvi jelentésen is túllép, és képverssé válik (l. Nagy László, Király László, Tamkó Sirtó Károly, Palocsai Zsigmond költészetét).

Egyre gyakoribb jelenség az is, hogy a versbe benyomul az élőbeszéd. A költők így széttörik a vers megszokott feszesebb stílusát, s a mindennapi beszédhez közelítik.

Másik érdekessége a mai költői nyelvnek az, hogy a hivatalos nyelv jellegzetes kifejezőeszközei is a vers részévé válnak, sőt kérvényszerű, ügyiratformában írt versek is születnek. Ma már a versek címében is megfigyelhető ez a lírai nyelvbe bevonuló hivatalosság. A költő jegyzőkönyvet, tudósítást, leltárt, nyilatkozatot, közleményt, jelentést, kérvényt ír versben (elsősorban Szilágyi Domokos és Hervai Gizella költészetében gyakori jelenség). Mindez, szerintem, jól sejteti az egyén vergődését a bürokrácia hálójában.

Mai modern költészetünk eddig felsorolt jellegzetességei mellett Székér Endre számba veszi a hagyományos népköltészeti sajátosságok tovább élését is. Természetesen ezek is modernebb törekvésekkel ötvöződnek. Pomogács Béla *Az újabb magyar irodalom 1945 – 1981* című könyvében elkülöníti a néphagyomány örököseit (Erdélyi József, Sinka István) és azokat, akiknek munkásságában a népiesség a nyugatossággal fonódott egybe (Illyés Gyula, Jankovics Ferenc). A felszabadulás után pedig külön szól a „fényes szelek nemzedéke” (Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre, Kormos István), valamint az új népiesség költőiről (Kiss Dénes, Csukás István, Ágh István).

Székér Endre természetesen nem törekszik, és nem is törekedhetik teljességre, inkább a mai költői nyelv főbb tendenciáit villantja föl. Munkája mindenképpen hiánypótló stilisztikai szakirodalmunkban. Haszonnal forgathatják nemcsak nyelv- és irodalomszakos tanárok és diákok, hanem mindazok, akiket a magyar nyelv, stílus és költészet egyaránt érdekel.

Műelemzés – műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos
Sport Kiadó, Budapest, 1990. 246 p.

A Sport Kiadó gondozásában 1990-ben jelent meg a *Műelemzés – műértés* című tanulmánykötet, szerkesztője: Sipos Lajos.

A könyvborító Banga Ferenc grafikájával vonja magára a figyelmet, humorosan szemléltetve a könyv egyik sajátosságát, a sokszemszögűséget. Sipos Lajos bevezetőjében körvonalazódik a tanulmánygyűjtemény műértés-felfogása, miszerint „a művek (...) megközelíthetők” és a „(...) megközelítésnek sokféle útja van” (7). Következésképpen a teljes befogadáshoz szükség van a műelemzésre, mégpedig a több aspektusú műmegközelítésre.

A Műelemzés – műértés kötet tíz tanulmányból áll, valamint egy *Tudáspróba* fejezetről, mely a tanulmányokhoz készült feladatlapokat, tesztek tartalmazza. A műelemzések mindhárom műnemet reprezentálják. Kronológiai sorrendben állnak, és tízféle lehetőséget mutatnak be a műelemzési eljárások közül. E metodikai gazdagság jelentkezik a konkrét műelemzésekben és a tanulmányokat indító bevezetésekben is, amelyek röviden ismertetik a címben megjelölt módszer kialakulását, fejlődéstörténetét, annak lényegét és eszközrendszerét. Minden írást irodalomjegyzék zár, melynek első pontjában a módszerrel kapcsolatos könyvek bibliográfiái állnak, második pontjában pedig az elemzett műről, illetve annak szerzőjéről íródott tanulmányok. Az egyes műelemzésekben való tájékozódást nyomdatechnikailag is segíti a kötet, kiemelt szavaival, szó szerkezeteivel, hisz ezek egyben vázlatát is adják az adott tanulmánynak, és kategóriáit a hozzá tartozó módszernek. A tudáspróbák a tanulmányokra épülnek. Kérdések formájában tartalmazza azokat a lényegét, de igényelik a művel kapcsolatos kor, műfaj, a költői, írói pálya stb. ismeretét, az ilyen irányú tájékozottságot is. A gyűjteményt az 1989-es (bölcsezzettudományi karokra szóló) magyar felvételi feladatlap zárja, teljesebbé téve a tudáspróba tesztek sorát.

Az *ontológiai drámaelemzés lehetőségei* címmel Bécsy Tamás tanulmánya nyitja a kötetet (8-33). Az írás első része az általában vett drámaelemzéssel, második része egy konkrét műértéssel: Ibsen *Solness építőmesterének* bemutatásával foglalkozik. A tanulmányt indító gondolatmenet a drámaelemzés buktatóiról és arról a szükségszerűségről szól, hogy a drámát a maga műnemében lehet csak teljes értékkel vizsgálni, azaz figyelembe kell venni a művészi megformáltságot az élet és a művészet felől nézve egyaránt. Hisz „(...)a forma a mű létmódját teremti meg” (9), s az ontológiai elemzésnek ezt, s e létezésből adódó törvényszerűségeket kell vizsgálnia. Ennek kapcsán Bécsy Tamás felvázolja Lukács György munkamodelljét és Arisztotelész négy ok-tényezőjét. Végigkíséri a drámaelméleti iskolák kialakulását, és kiemeli azt a két legfontosabb vonatkozást, melyek a XX. századi drámaelméletek sokszínűségét adták, s csak az „alakosság” megállapításáig juthattak kiindulópontjuk jellegéből következően. Ha azonban a drámaelemző abból az arisztotelészi felfogásból indul ki, hogy az író tevékenysége az utánzás, a valódi formateremtő elvhez juthat, melynek törvényszerűségei „(...) véglegessé, befejezetté, időtlenné teszik az anyagot, a valóság embereinek cselekvéseit” (13) – hangsúlyozza

Bécsy Tamás. A dráma meghatározásához pedig a nevek és dialógusok, valamint a közöttük lévő viszony szerepének a leírásával vezet el a szerző. A műnemtől független drámabemutató mellett a másik buktatóként a dráma és színjáték viszonyának tisztázatlanságát jelöli meg az elemzésben. Fontosnak tartja a két művészi ágazat önálló voltának felismerését, s az önállóság érvényesítését a műértésekben.

A Solness építőmester ontológiai drámaelemzése a tanulmány eddig kifejtett koncepcióit érvényesíti. Ezért elszigetelt Ibsen művét minden interpretációjától, a műről készült kritikák és elemzések közül pedig csak azokat juttatja érvényre, amelyek a mű alapproblémájával az alakok közötti viszonyba beépített világszerűséget jelölik meg. A viszonyváltásokat vizsgálva, Bécsy Tamás megállapítja még, hogy a Solness építőmester a középpontos drámák típusába tartozik, s e besorolást korábbi tanulmányával és a dráma alakjainak vizsgálatával támasztja alá.

A lírai műnemhez tartozó művekről készült tanulmányok sorát Berzsenyi Dániel: *Barátimhoz* című versének elemzése nyitja (34–47). A szerző Jobbágyiné András Katalin, elemzési módszere pedig az *explication de texte* metodikájából nő ki. A műalkotásból kiindul, francia születésű szövegmagyarázó módszer az elemzés menetét hat lépésben szabja meg. A tanulmányíró bemutatja, hogy az *explication de texte*, kötöttségei ellenére, illetve az éppen ebből adódó következtettségével, milyen pozitívumokat nyújt a vele dolgozó műelemzőknek. A szövegmagyarázó módszer első lépésének megfelelően a mű keletkezésének körülményeit, a vershez tartozó pályaszakasz életrajzi háttérét tárja föl először, majd a cím és szöveg közötti viszonyt, s ennek kapcsán az episztolikus-ságot vizsgálja. A szerkezeti tagolódás kettes, illetve hármas osztása mellett az időszekszet szegmentálását is kimutatja a szerző. E jellegzetességekből adódik a „szerves forma” (38), mely a nagy Berzsenyi-elégiák sajátja. A műfaj ciklus jellegére, a Berzsenyi teremtette jelképrendszer visszatéréseire tesz utalást az *explication de texte* részletes elemzési szakasza keretében, és strófáról strófára haladva kiemeli a sajátos képeket. A műfaji besorolás nehézségeit, a verstani, zenei vonatkozásokat mutatja be végül a tanulmány, összegzésében pedig a Berzsenyi-elégiák közös jegyeit világítja meg, s megállapítja, hogy azok ugyanazon ciklusba tartozó támvariációk tulajdonképpen.

A szemiotikai elemzés kérdései címmel Pála Károly Petőfi-verset elemez (48–63). A szemiotika eszközszerét, vizsgálati módszerét egy „népdalszerű dal”, a *Befordultam a konyhára* vizsgálatával mutatja be. Felvázolja az igen fiatal diszciplína keletkezését, fejlődésének történetét, részterületekre tagolódását, bemutatja a különböző jeltudományi iskolák fogalomrendszerét, kategóriáit, melyeket a műelemzés során használ. Mivel a szemiotikai irodalomelemzésnek nincs egységes gyakorlata, ezért Pála Károly nem alkalmazza egyik iskola módszereit sem kizárólagosan. Maga válogatja ki a kategóriákat (norma, mélystruktúra, felszíni struktúra stb.), melyek az adott költemény elemzésében a legcélravezetőbbek.

A *Befordultam a konyhára* című verset életrajzilag és műfajilag mutatja be először a tanulmány, majd ezt a szöveg alapszerkezetét alkotó narratív váz, motívumpár és vezérmotívum taglalása követi. Pála Károly külön foglalkozik a normával, mely a vershelyzet jellemzőiből adódik, a motívumok metaforizálódásával, a variációs jelenségekkel, a kompozíciós egység hármasságával. A vers jellegzetességeit ugyanakkor modelálja is, befejezőképpen pedig további vizsgálati lehetőségekre hívja fel a figyelmet.

Kecskés András *A műalkotás ritmikája* című tanulmányában Ady Endre *Harc a Nagyúrral* című versét elemzi (64–86). A szerző korábbi verstani kutatásait összegző bevezető után a részletes verselemzés következik, majd három melléklet komplex ritmusképlettel: a hangzástényezők összesített adataival versszakonként és szótaghelyzetként, illetve sortípusonként és a versegész tekintetében. A tanulmányindító gondolatokban a funkcionális verstan és a komplex ritmikái elemzés kialakulásáról és jelentő-

ségéről szól a szerző, majd a magyar költészetben lehetséges ritmuselvekről, mértékrendszerekről. Az ütemhangsúlyos rendszerű sortagolás, az időmértékes sortagolás és a szimultán verselés bemutatását példákkal illusztrálja, illetve a komplex ritmikai elemzés leírására alkalmas jelrendszer ismertetésével teszi teljessé e bevezetőt.

A Harc a Nagyúrral elemzését a vers keletkezéstörténetével kezdi Kecskés András, és kiemeli annak balladai tömörségét, az „én”-t az „ő”-vel szembeállító drámaiságát, monologikus jellegét, feloldatlan konfliktusát, a lírai én „kettős kudarcát”, a versben megrajzolódó „tehetetlenség” sajátos adys értelmezését. Ezek után mindennek a vers hangzásvilágában, ritmikai szerkezetében való tükröződését vizsgálja. Felírja a kikövetkeztethető szimultán sormértéket, a nyomatékösszegzés, illetve nyomatékmegosztás eseteinek versszakonkénti eloszlását. Kiemeli a versben és Ady költészetében fontos szerepű „én” és „űj” (75) szavak előfordulásait, vizsgálja azok metrikai helyzetét, majd a kulcsfogalmak előfordulása alapján megállapítja, hogy a vers arany metszetes szerkezetű. A szimultán verselés jellegzetességeit, illetve az azoktól való eltéréseket, kivételeket külön kiemeli és vizsgálja a tanulmányíró, megmutatja ezek kapcsolatát a vers jelentéssíkjaival. Összegzésképpen pedig rámutat arra, hogy a Harc a Nagyúrral hangzásvilágának sokoldalú, komplex feltárása milyen verselemzési szempontokhoz nyújthat segítséget.

Kelemen Péter Babits Mihály *Vakok a hídon* című versét vizsgálja *hermeneutikai analízissel* (85–105). Arisztotelész fogalommagyarázatától, Schleiermacher és Dilthey elméletén keresztül, a hermeneutika újkori reneszánszáig, a Gadamer-féle megközelítésig vezet el vázlatos ismertetéssel a tanulmány. A történeti áttekintés mellett kiemeli a hermeneutikának, mint a megértés filozófiájának, lényeges sajátosságait is, és hangsúlyozza az interpretátor horizontjának jelentőségét a „szövegértelem újraélesztésében” (86).

Kelemen Péter a hermeneutikai analízis során a strukturalizmus eszközürendszerét is használja. Először a vers keletkezéstörténetéről ír, adatok, a lehetséges inspiráló élmények megjelölésével, majd vizsgálja Babits költői korszakait a versben fontos szereppel bíró viszonyrendszer szempontjából: a görög mitológia elemeinek és a keresztény motívumkincs részeinek kölcsönhatásából. Megállapítja, hogy a görög mitológiát e versben az új életérzéssel telítődött keresztény szimbólumok egészítik ki, s a Vakok a hídon ezáltal a motívumkereszteződés reprezentáns versévé válik. A „folyó”, a „vak”, a „csönd”, a „híd” képeit emeli ki a tanulmányíró, s nemcsak a most elemzett vers, hanem a korábban születettek tükrében is megvilágítja mind a görög, mind a keresztény szimbólumrendszerben azok jelentését. Majd az elemek tragikusságának és komikusságának viszonyát vizsgálja, ezzel kapcsolatban a hangnemek keveredésére, a zárlat groteskségére mutat rá. A tanulmány a mű interpunkciós sajátosságainak, a képversre emlékeztető vonásainak, ritmikájának elemzésével zárul.

A *strukturalista elemzés lehetőségeit* Juhász Gyula *Tápai lagzi* című versének elemzésével mutatja be Honti Mária (107–121). A strukturalizmus – e Saussure-tól elindult módszer – az egészet az alkotórészek összefüggésrendszeréből vizsgálja. A legfontosabb alapelveket formalizálja, törekszik a redukálásra, a modellekkel való lényegmegragadásra, a nem öncélú kvantifikálásra. Ingarden rétegelmélete a strukturalizmus koordináta-rendszeréül szolgál. E módszer rövid bemutatása után megjelöli a szerző, mi az, amiben eltér a hagyományos metodikától a Tápai lagzi elemzése során.

Honti Mária a szöveg és a cím viszonyának vizsgálatával kezdi elemzését, s ebből bontja ki Juhász Gyulának Tápéhoz fűződő élményeit s a költészetében az alföldi falu kapcsán kibontakozó szimbólumrendszert. A képiség és a kompozíció szempontjából történő vizsgálódás adja az elemzés következő fázisát, mely elsősorban az idő- és térkezelést, a konnotatív és denotatív jelentésszintek bemutatását tartalmazza. Hogy az elembertelendést, az elidegenedést nem „abszolutizálja” a költő, ezt a harmadik

versszak egy mondatának elemzésével, a hangszimbolikai sajátosságok kimutatásával, a nyelvi-stilisztikai szint vizsgálatával igazolja, s emeli ki Honti Mária, mint a költemény fontos motívumát, morális kérdését. A tanulmány záró sorai a vers befejező szakaszának szintetikus jellegére, gondolkodói attitűdjére hívják fel a figyelmet.

A líra műnemébe tartozó alkotások sorát Pach Éva József Attila *Ódájáról* készült tanulmánya zárja, mely az *eszmetörténeti szempontú* elemzésekhez ad jó példát (122-139). Pach Éva Mme Staëlnak Boileau álláspontját elvető, eszmetörténeti, társadalmi szempontú műmegközelítéséből indul ki, de utal más kiindulópontot képviselő szerzőkre is. Felteszi a kérdéseket, melyeket egy eszmetörténeti analízisnek meg kell válaszolnia, majd néhány mondattal ebből az aspektusból – a konkrét elemzést megelőzve – értékeli József Attila költészetét, életművét.

Az Óda emlékreprodukciója a mindennapitól eltér, azzal ellentétes úton halad. Ezért a köznapi látásmódot az „esztétikum közegeivel itatja át” a költő (126), s ezt ritmikai sajátosságok, szóhasználatbeli, grammatikai jellegzetességek és képrendszerek segítségével láttatja a tanulmányíró. A vertikális elemzés mellett megjelenik a lineáris: a versszakok tükrében, a haladás irányában történő bemutatás is, pl. az emlékezés folyamatának leírása során, amikor Pach Éva a vers művészi újrateremtésének a mindennapi emlékreprodukcióhoz való viszonyát vizsgálja. Elemzi ezen túl, hogyan veszíti el objektivitását a tér, az idő, hogyan autonómiáját a lírai én, miképpen érzékeltetik a vers akusztikai elemei a gyászt, a vers milyen elemeiben tükröződik az elválástól való félelem, a mindenség és a magány kettőssége. A tanulmány elején feltett eszmetörténeti kérdésekre keresi a választ a továbbiakban a szerző, s ehhez megvizsgálja azokat a filozófiai hatásokat, melyek az Óda megírásáig befolyásolhatták a fiatal költőt. Két elméletet, két szerzőt jelöl meg erre vonatkozóan Pach Éva: az objektív idealizmust és Hegelt, a materializmust és Marxot. Ezután megállapítja, hogy az Ódában a két filozófia már eggyé olvadt, sajátosan József Attila-ivá lett.

A Műelemzés – műértés epikai tárgyú tanulmányainak hármasát novellaelemzés nyitja. A szerző Cserhalmi Zsuzsa, írásának címe: *A novellelemzés alapfogalmai* (140–149), keretében Krúdy Gyula művét, a *Farsangi Pál különös kalandjait* vizsgálja a szerző. Előbb bemutatja a novella fejlődéstörténetét, majd jellegzetességeinek summázatával definiálja a műfajt, elkülöníti típusait – egyúttal felvázolva lényegüket –, és ismereti a prózatechnikai eljárásokat.

A denotációs szint leírása után a szerző a forradalom motívuma köré rendez, illetve belőle bontja ki az elemzés újabb szempontjait: az időtényezőt: fiktív és konkrét, az értéktartalmakat: az értékrendet s az értékhierarchiát. Az értékrend kérdése determinálja ezután az elemzést. Ennek kapcsán a régi és az új világ, az öreg- s az ifjúkor áll szemben egymással, illetve kapcsolódik össze a novella értékrendjének dinamikájában. Krúdynak e sajátos novellája – jegyzi meg záró gondolatként Cserhalmi Zsuzsa – iro-
nikus értékszerkezetű.

Cserhalmi Zsuzsa *A regényértelmezés szempontjai* címmel Móricz Zsigmond *Tündérkertjéről* írta e kötetben második tanulmányát, melyet a regény, ezen belül is a történelmi regény és a prózapoétika fejlődésének bemutatásával kezd (150–162). A Tündérkert keletkezéséről és kritikáiról szólnak a bevezető gondolatok. Ezután a valósághoz való viszonyból kiindulva, a befogadás akadályát képező sajátos paradoxonra is rávilágít Cserhalmi Zsuzsa. Vizsgálja mennyiségmutatóval, történetfilozófiai megközelítéssel és a hatalom, illetve tömeg viszonyának aspektusával is, miért nő még az eredeti elképzelésen is túl Báthory Gábor alakja a trilógia első részében, s hogyan közelíthető meg a főszereplő a magyar irodalom hagyományaival, a magyar mitológia motívumaival. A szöveg dialógusainak vizsgálata, az irracionalizáló hatás s a térszerkezet bemutatása után részletesen vizsgálja a tanulmány a szimbolista vonásokat. A szolgaság és

pásztorolás mint a hatalom gyakorlásának egyetemes feltételei, a több helyütt felbukkanó ablak-motívum, a számok, a „kised ország” és szinonímái a legfontosabbak a Tündérkert szimbolikájában. Végül a sokféle aspektussal élő, de a sokféleséget egységbe fogó tanulmány a regény által jelzett lehetséges irányról szól, „melynek etikuma (...) a hétköznapiak morálja, a praxis értékű program” (161).

Bulgakov *Mester és Margarita*-járól Spira Veronika készített *hermeneutikai elemzést* (163–179). A tanulmány igen gazdag irodalomra támaszkodik, jegyzetével is segíti a külföldi és hazai műelemzésekben való tájékozódást. A Luthertől indult három fázisos szövegvizsgálatot a ricœur-i teljesebb szintézissel cseréli fel Spira Veronika, azzal a módosítással, hogy a naiv olvasat és a megértés megértésének (164) fázisát kihagyja. Így vizsgálatának tárgya hármas: elemzi a struktúrát és narrációt, a szimbólumrendszert és a szöveg jelentésének létre való vonatkozását. Bevezetésképpen az írói életműben és az európai regényirodalomban helyezi el a vizsgált regényt. Majd a Mester és Margarita struktúrájához közelítve, előbb egy gazdag műfaj-családfát vázol fel a tanulmányíró, kimutatva e regény kapcsolatát a poème d’humanitéval, a misztériumjátékokkal, a menipposzi szatírával, a doppelromannal, az orosz regénnyel, a mítosz-, a brocki polihisztorikus és a parabolaregénnyel. A struktúra alapelveként az időtényező és a narráció kettősségében is jelentkező dualizmust s a mítoszok és szimbólumok adta hármas rétegződést jelöli meg. Ezen a skolasztikus elrendeződésen túl azonban leírja a szerző – már egy korábbi tanulmányában is – azt a labirintus-elvet, mely alapot ad a mű több-rétegű jelentésvizsgálatához. A síkok közötti viszony többféleségét szintén a műelemzés tárgyává teszi Spira Veronika. A műértés második fázisában a létmodelleknek megfelelően tagolódó szimbolikus időszerkezetet, a harmadik fázisában a létnek az idővel és az etikummal való összefüggéseit vizsgálja. Ennek keretében felvázolja a regény értékstruktúráját, s a többértelműséget nem ismerő etikai szerkezetet. A tanulmányt záró gondolatok a körkörös hermeneutikai megértés elvéről és a hermeneutika mint multidiszciplináris tudomány más tudományokhoz való viszonyáról szólnak.

A Sipos Lajos szerkesztette *Műelemzés – műértés* című kötetet haszonnal forgathatják mindazok, akik a „ma is érvényes és funkcionáló műelemzési eljárások” történetét és fogalomrendszerét kívánják megismerni, akik irodalmi jártasságukat akarják próbára tenni, és akik a megértés teljességére törekcszenek.

Varga Emőke

Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok
JATE Kiadó, Szeged, 1990. 400 p.

Kanyó Zoltán irodalomelméleti munkáit olvasva a recenziens egyszerre van könnyű és nehéz helyzetben. Könnyű a helyzete, mert a szerző irodalomelméleti közéletünkben szokatlan módon világosan és egyértelműen fogalmazza meg álláspontját, illetve mert – a szerzővel szemben – megadatott neki a történeti rálátás lehetősége, az, hogy némi betekintése lehet a vizsgált problémák elmúlt tíz évnyi történetébe. Nehéz viszont a helyzete, mert a szerző megállapításainak nagy részével egyetért, hiszen a megírásuk óta eltelt idő alatt azok számos ponton bizonyítást nyertek, és mondhatni, irodalomtudományi közhellyé váltak. Éppen ezért a tanulmányok áttekintése során igyekszünk a szerző felfogásának leginkább azokat az általános-elméleti vonatkozásait ki-

emelni, amelyek napjaink irodalomelméleti kutatásaira nézve relevánsak és/vagy problematikusak. Nem kívánunk viszont itt belemenni technikai részletekbe, hiszen azokból nehezen lehetne pár oldalban kiemelni egyes mozzanatokat.

Célszerűnek látszik tehát három kérdéskört elkülöníteni. Egyrészt azokat az *általános alapelveket*, amelyek az irodalom fogalmának explikációjára, ontológiai státusára vonatkoznak, s amelyek helytállóságát immáron adottnak kell vennünk. Másrészt az ún. irodalmi jelenségek elemzését megalapozandó *módszertan* kérdését, amely két komponensből, egy módosított generatív poetikából és a nyelvi játékokból kiinduló pragmatikából áll, és meghatározza a szemiotikai, illetve nyelvészeti kutatások akkori helyzete, irányultsága. Harmadrészt pedig kiemelhetők olyan szórvány megnyilatkozások, amelyek túlmutatnak a fenti metodológián, s vázlatosságuk folytán esetenként annak ellentmondó következtetésekre készíthetnek, de amelyek kidolgozására Kanyó Zoltánnak már nem volt ideje.

Bármelyik kérdéskört tekintsük is, jól érzékelhető, hogy a tanulmányok olyan időben születtek, amikor az irodalomról való gondolkodás két ellentétes erő szorításába került. Egyfelől ott volt saját közelmúltja, a generatív grammatikából kinőtt generatív poetika hagyománya, nem kevés (rész)eredményeivel, másfelől viszont egyre jobban előtérbe került a pragmatikai megközelítési mód. Más szóval, kényszerítőnek látszott a választás az irodalom fogalmának intenzionális egységessége és megjelenési formáinak, az irodalmi jelenségeknek extenzionális sokrétűsége, illetve behatárolhatatlansága között. Az irodalmi kompetencia elvi megragadhatósága állt szemben az irodalmi performancia történeti-pragmatikai változékonyságával. E választás a hetvenes évek végén könyörtelenül megosztotta az irodalomtudományi közvéleményt. Azok, akik nemrégén még a modern szemlélet szócsövei voltak, akik a strukturalisták nyomán, ám velük szemben is, megkísérelték formális és interszubjektív alapokra helyezni, valóban „tudománnyá” tenni az irodalomról való gondolkodást, olyanok, mint Jakobson, Ihwe, Bremond, Bierwisch konzervatívokká váltak egy pragmatista-konvencionalista szemében. Ezt talán legjobban Stanley Fish immáron hírhedt „kísérlete” példázza, aki mindenfajta struktúrát elvitat az irodalminak – csak konvencionálisan – nevezett jelenségtől.

Rá kell mutatni azonban arra, hogy volt egy igen markáns irányzat, mely úgy próbált válaszolni a pragmatikai kihívásra, hogy teljesen szakított a generatív hagyománnyal. Ez az irodalomnak beszédaktusként való felfogását propagálta, és komoly szövegelméleti alapokra helyezkedett. A szöveg és beszédaktus inherens kapcsolata áll a középpontjában pl. az újabb van Dijk, Ohman, Pratt stb. írásoknak.

Az irodalom fogalmának explikációja kapcsán Kanyó Zoltán álláspontja eltér a fent felsoroltakétól. Kritikailag viszonyul a generatív poetika meghaladását célzó felfogásokhoz, legyen az az irodalmi beszédaktus-elmélet, a szövegnyelvészet, vagy Bahtyin dialogikus nézőpontján alapuló filozófiai-történeti megközelítés. Vagyis szerzőnk a pragmatika felől érkező támadások ellenére sem adja fel tudományos-formalista álláspontját, s valószínűleg ma is vállalná az ezzel járó konzervativizmust. Másfelől viszont konstruktíve viszonyul a pragmatika jelentőségéhez az irodalomtudományban, s idevágó megjegyzései jelenleg is útmutatóak lehetnek. Ez a kettősség, kompetencia és performancia dialektikája az alapja mindhárom általunk körvonalazott kérdéskörben elfoglalt álláspontjának. De menjünk sorjában.

Melyek tehát azok az elvi meggondolások, amelyek révén irodalomfogalmunkat explikálhatjuk? Az interdiszciplinaritás szelleme az első és legfontosabb ilyen szempont. Nem véletlen, hogy már az irodalmi tárgy meghatározásánál megjelenik. Az irodalmi tárgyak felosztásának, lehetséges ontológiájuknak rivalizáló elméletei közül nem tudunk választani kizárólag az empiria alapján, hiszen e felosztásba vételekdedések is belejátszanak, s ez utóbbiakat csupán „olyan alternatív álláspontokként foghatjuk fel (...),

amelyek közül a választást végső soron nem kizárólagosan tudományos érv dönti el, mert *ilyen szigorú érv nem létezik*" (11, T. L. kiemelése). Az interdiszciplinaritás tehát két dolgot jelent itt: (a) amennyiben az irodalom tárgy, tudományosan jellemezhetőnek kell lennie – tulajdonságai alapján, (b) eszerint viszont kiterjeszthető rá (is) az empirikus tudományok tudományelméleti kritikája: minden tudomány normatív, amennyiben tételezi saját tárgyát. Ez egybeesik Lyotard-nak a *denotatív* tudományokat – a posztmodernizmus nevében – illető kritikájával. (Vö. J. – F. Lyotard: *La condition postmoderne*, Paris, 1979.)

Fogalmazzuk meg első alaptételünket a következőképpen: (A1) az irodalminak vagy irodalmiságnak a fogalma vagy üres, vagy normatív többféleképpen explikálható. Kanyó Zoltán tehát tudományelméletileg számol le az egységes irodalmi tárgy képzetével: „A kategóriaahasználat ontológiai előfeltételei és a nyíltan megfogalmazott elméleti tézisek között gyakran húzódik meg ellentmondás, s ez az egész elmélet érvényességét megkérdőjelezi” (13).

A realista ontológiával szemben több helyen is egy nominalista koncepció lehetsége mellett érvel a szerző. Eszerint csak olyan állításokat tehetünk, amelyek „a való világban objektíve létező tárgyra, illetve e tárgyak és összefüggéseik egyértelműen bizonyítható körülményeire visszavezethetők” (12). A pragmatika felé tehát nem a tudományos közízlés hatására, hanem nominalista beállítódása miatt fordul. Ebből érthető meg kritikai viszonyulása minden olyan irodalomfelfogáshoz, az ingardeni „réteg-elmélettől” a modern szövegelméletekig, amely az irodalomnak mint tárgynak általános magyarázatát kívánná adni. Ezért érvel viszont a történetiség, a mindenkorai pragmatikai tényezők fogalomalkotó szerepe mellett.

Felmerül a kérdés: ha az irodalom fogalma általános érvénnyel és egyértelműen nem adható meg, akkor mi lehet a feladata az irodalomtudománynak? Figyelemreméltó, hogy Kanyó Zoltán írásaiban ezzel kapcsolatban végig következetes álláspontot képvisel. Az irodalomtudomány feladata nem más, mint vizsgálni „egy meghatározott kulturális közösségnek egy történeti időpontban műalkotások kommunikációjában megnyilvánuló képességét” éppúgy, mint „e képességnek fejlődési folyamatát” (15). Vagyis a pragmatika kihívása számára azt jelenti, hogy (A2) az irodalom mindig egy adott közösség számára lehetséges és megvalósuló különböző nyelvi játékok elnevezése. Amíg tehát (A1) gyakorlatilag minden irodalomelméleti általánosítás, elsősorban a szövegelmélet kritikájának az alapjául szolgál, addig (A2) szerzőnk számára mindig érvényes elvi módszertani lehetőség marad.

Úgy véljük, főlösképpen itt kitérnünk arra, hogy a szövegelmélet főbb állításainak az elvetése nem jelenti az irodalmi jelenségek *szemiotikai és kommunikációelméleti* státusának az elvetését. Épp ellenkezőleg. Kanyó Zoltán munkásságának középpontjában az irodalmi vagy a poetikai kód, illetve kompetenciának a vizsgálata áll. Ez a „materiális” elkötelezettség azonban már ahhoz a kérdéskörhöz tartozik, amelyet fentebb az irodalomtudomány módszertana névvel jelöltünk.

Eszerint az irodalomtudománynak a poetikai kód, illetve kompetencia fogalmát kell explikálnia. Ezt általában a poetikai/köznapi kommunikáció szembeállításával, az ún. eltérés elmélet egy változatának segítségével próbálták megtenni. A poetikai nyelv különállását Kanyó Zoltán sohasem tagadja. Ám óva int a szembeállítás mechanikus kezelésétől, vagyis attól, hogy az irodalmi megnyilatkozásokat a mindennapiakétól való *eltérésük értelmében* közelítsük meg. Az irodalmi kommunikáció nem vezethető le a mindennapiból, jóllehet a poetikai kód vagy „poetikai szűrő” működése sem korlátozható kizárólagosan az irodalmi kommunikáció területére. Más szóval a következő két állítás különbözőségéről, illetve összeegyeztethetőségéről van szó: (B1) Az irodalmi megnyilatkozások a mindennapi nyelvhasználati-generatív szabályokon túl poetikai

szűrők és/vagy retorikai transzformációk eredményei, azzal, hogy ez utóbbiak adott esetekben ellent is mondhatnak az előbbieknak. (B2) A poetikai szabályok és retorikai transzformációk nem csupán irodalmi szövegek esetében jelenhetnek meg.

Észre kell vennünk, hogy a szerző számára *poetikai* és *irodalmi* jelentése nem azonos. Az előbbi meghatározott kompetenciaalkotó tényezők, szabályok együttesét jelenti, melyek pl. ekvivalenciarelációk, parallelizmusok, kétértelműségek előállítását célozzák, míg az utóbbi a wittgensteini értelemben vett sztereotípiá, meghatározott nyelvi játékok kultúrspecifikus elnevezése. Más szóval, két különböző típusú kategóriáról van szó, amelyeket a strukturális antropológia kritikája nyomán *analitikai* és *etnikai* szembeállításával jellemezhetünk. Az antropológia módszertani paradoxonával szemben, miszerint egy tőlünk különböző kultúra jelentéseit szükségképpen eltorzítja az analitikai kategóriák használata, miközben az immanens etnikai kategóriák az elemző számára elérhetetlenek maradnak, poetikai és irodalmi szembeállítása lehetővé tenné az irodalmi jelenségek szintaktikai/szemantikai alapjainak explikációját, azaz megértését éppúgy, mint azoknak pragmatikai státusát. Amit megérténénk, azok röviden: nyelvhasználati szabályok, amelyek továbbra is követik a hagyományos szintaktika/szemantika/pragmatika hármas felépítést. Ezzel szemben az, amit egy adott közösség irodalomnak tekint, nem más, mint meghatározott – idő- és közösségspecifikus – nyelvi játékok.

A kérdés az, hogy ezzel valóban kikerülhetjük-e a paradoxont? Azaz: mondhatjuk-e (B1) és (B2) alapján, hogy amit megért(het)ünk az *azoknak* a komplex nyelvhasználati szabályoknak az együttese, amelyek értelmében a szóban forgó közösség vagy kultúra bizonyos nyelvi megnyilatkozásait *irodalminak* tekinti? A szerző példájával szólva: megalapozható-e az az állítás, hogy miközben elméletileg lehetséges meghatározni a közmondás egyszerű formáját, mint olyan logikai-szemantikai formulát, amelynek felépítésében poetikai és retorikai szabályok is szerepet játszanak, addig különböző közösségek eltér(het)nek abban, hogy a *közmondást* irodalminak tekintik-e vagy sem?

A válasz nyilvánvalóan a pragmatikai feltételek konstituens és autonóm jellegétől függ. Mindaddig, amíg az irodalmi, mint kódot vagy kompetenciát fogjuk fel, addig a válaszuk igenlő lehet, hiszen a pragmatikát gyakorlatilag a (nyelvi) performanciával azonosítjuk. Más szóval, kompetencia és performancia azonos típusú jelenséggént, mint nyelvhasználat, értelmeződik, s különbségük általános (képesség) és egyedi (megvalósulás) különbségévé redukálódik.

A poetikai kód középpontba állítása tehát Kanyó Zoltánnál a pragmatika kihívására adott válaszként is felfogható. Ez utóbbi alapján ui. az irodalom látszategységével szemben a soknyelvűség válik meghatározóvá. „A soknyelvűség, adott esetben új nyelvi variáns alkotásának a lehetősége nagy szerepet játszik az irodalmi művek vonatkozásában: egyrészt erre a tényre tudjuk visszavezetni a stílus bizonyos variánsait, másrészt pedig magyarázatot kapunk bizonyos műfajelméleti összefüggésekre is.” (27–28.)

Pontosan a poetikai kód az, ami mint másodlagos szabályrendszer lehetővé teszi az – irodalmi – variánsok, a közösség pillanatnyi igényeinek megfelelő előadások létrejöttét. E szabályrendszer pedig beletartozik az adott közösség tagjainak kompetenciájába, jóllehet előadó és hallgató kompetenciája nem feltétlenül (sőt, sokszor éppen nem) egyezik meg. A szóbeliségre alkalmazott ún. formulaelmélet alapján felépíthető egy olyan rendszer, amelyben az egyes művek bizonyos módon azonosítható és átörökíthető közösségi hagyományból származtathatóak egy – másodlagos – szabályrendszer segítségével. Egy ilyen rendszer kellőképpen nominalista lenne, hiszen nem feltételezne más létezőt, mint magukat az egyedi műveket, azaz a hagyományt alkotó variánsokat. A kérdéses poetikai szabályrendszer pedig nem intuitív módon magyarázná ez utóbbiak létrejöttét.

A fenti – természettudományos szemléleten alapuló – rendszer természetsszerűleg a poetikai kód státusától, illetve formájától függ. Státusáról elmondható, hogy lévén a kompetencia része, lényegében *kognitív*: kiterjed mind a művek (variánsok) generálására, mind azok interpretációjára. A poetikai kód formája viszont rendkívül sokféle lehet: az egyszerű logikai formától kezdve egészen a lehetséges világok szemantikájáig. (Itt nincs lehetőség arra, hogy kifejtjük, mennyiben felel meg pl. a Csúri Károly és Bernáth Árpád által kidolgozott narratív elmélet a fenti nominalista metodológia követelményének, csupán bizonyos modellelméleti összefüggésekre utalhatunk.)

Befejezésül szeretnénk egy-két vázlatos megjegyzést tenni Kanyó Zoltán irodalomszemiotikai gondolatairól az újabb kutatások fényében. Két dolgot emelnénk ki: először az irodalmiság kérdését. Figyelemre méltó lehet a Dan Sperber és Deirdre Wilson nevéhez fűződő *relevancia-elmélet* irodalmi vonatkozásait összevetni Kanyó Zoltán poetikai kód fogalmával. Sperber/Wilson elméletét másutt részletesen ismertettük. (Tarnay László: Dialógus és irodalomtudomány: egy kognitív elmélet problematológiai alapjai, 1990. Literatura (megjelenés alatt)). Most csak a relevancia-elméleten alapuló költészetdefiníciót idézzük fel: „A költői metaforákat úgy definiálhatjuk, mint amelyek tipikusan egy gyenge implikációs halmaz elérhetővé tétele révén elégítik ki a relevancia feltételét. Minél szélesebb a halmaz, és minél gyengébbek az implikációk, annál költőibb a metafora, s annál nagyobb (...) az olvasó felelőssége levonásuk során. Azt is mondhatnánk, hogy nagyobb képzelőerő iránt kell az olvasónak/hallgatónak elköteleznie magát.” (Adrian Pilkington: Poetic Effects: A Relevance Perspective, in: Working papers in linguistics, vol. 1. 1989. London, University College, 119–135. 128.)

Ha az implikációkat, mint lehetséges variánsokat, mint egy költői kép lehetséges interpretációit fogjuk fel, akkor nyilvánvaló, hogy a relevancia feltétele nem más, mint egy *megfelelő szabályrendszer* alkalmazása, amely mindennapi ismereteinkre alkalmazván, a kérdéses implikációkat a formális logika szerint generálja. Tegyük még hozzá, hogy a fenti definícióban az implikációs halmaz függ mind attól, hogy az előadó mennyire teszi azt elérhetővé a hallgató számára, mind pedig attól, hogy a hallgató mennyit határoz meg belőle effektíve. Vessük ezt egybe Kanyó Zoltán elképzelésével a *poeticitást* illetően: „a megfelelő kompetencia megléte esetén az egyes szövegekben jelentkező sajátosan poetikai (...) szabályrendszert nem egy elvont és általános poeticitásra vonatkoztatva definiáljuk, hanem a szöveg alkotójára, illetve befogadójára jellemző, pragmatikailag meghatározott kompetenciára vonatkoztatva (...)” (106). Vagyis az implikációs halmaz gyengesége a Kanyó-féle kompetencia pragmatikai meghatározottságának az eredménye. Lényeges azonban, hogy a relevancia-elméletben beszélő és hallgató kompetenciái alapvetően másképp működnek. Sperber és Wilson elméletüket éppen az ún. „közös tudás elmélete”, illetve a kód-elmélet „kódol-dekódol szimmetriája” elleni polémiaiban fogalmazzák meg, és nem véletlenül utalnak könyvük elején a kód nélküli kommunikáció esetére. (D. Sperber/D. Wilson: Relevance: communication and cognition. Oxford, Basil Blackwell, 1986.) Kanyó Zoltán viszont a szóbeliség során társadalmilag releváns információ megőrzésének problémájából indul ki, s alkotási és befogadási-megértő stratégiák eltéréseiről nem beszél. (Előadó és közönség kompetenciájának fentebb említett különbözősége valójában „szakmai” különbség: az előadó szükségképpen nagyobb mestere a poetikai kódoknak abban az értelemben, hogy azt megnyilatkozásokra használja. A közönség nem rendelkezik feltétlenül ilyen kompetenciával, ám ez különbség a kompetencia mértékére vonatkozik, s nem azonos alkotási és megértési stratégia különbségével. Ez utóbbiak eltérő típusúak lehetnek.)

Nyilvánvaló, hogy egy közmondás esetében az egyszerű – logikai-szemantikai – forma mind az alkotási, mind a megértési mód alapjául szolgál. Ellenkező esetben éppen a lényeges információmegőrzést nem tudnánk garantálni. Hozzá kell tennünk, hogy

a generálási és megértési műveletek szimmetriája egészen az utóbbi évekig széles körben vallott nézet volt. Hangsúlyozzuk: nem az interpretációk, megértésvariánsok változatosságát hiányoljuk, hiszen ezt maga is tanította, hanem az irodalom kód jellegének középpontba állításából eredő módszertani egyoldalúságra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A relevancia-elmélet tehát felújítja a poeticitás, az irodalmiság fogalmát, ám ennek forrása éppen az adott nyelvi kód(ok) nem tökéletes működése, mondhatni, a kód nélküli kommunikáció, az ún. inferenciális megértés lehetősége. A kód tökéletlenségét pedig a mindenkori pragmatikai helyzet egyedisége okozza. Az a pragmatikai követelmény, amelyre Kanyó Zoltán maga is utal, azonban nála a hangsúly azon van, hogy a kompetenciája révén az előadó képes a pragmatikai igényekhez hozzáigazodni. A relevancia-elmélet számára viszont a beszédsszituáció pragmatikai sajátzerűsége azt jelenti, hogy a tökéletes kódolás, illetve dekódolás nem megvalósítható. A döntő szempont mégis az, hogy a poeticitás kóddefiníciója lényegében ellentétes a költőiség relevancia-elméleti meghatározásával, mely szerint gyakorlatilag annál költőibb egy megnyilatkozás, minél kevésbé tekinthető egy üzenet vagy információ kódolásának.

A másik megjegyzésünk az irodalomnak mint – wittgensteini – nyelvi játéknak a felfogására vonatkozik. Úgy véljük, nem feltétlenül szükséges a pragmatikát a fentebb elemzett módon a nyelvi performance értelmében felfogni. Wittgenstein elemzései éppen az előbbi autonóm voltára irányulnak. Eszerint a nyelvi játékok megértése nem azonos szabályainak megértésével. Nyelvhasználat és nyelven kívüli összefonódása a pragmatikai performance sajátzerűségét vonja maga után. Röviden: amennyiben az irodalmi nyelvi játék szintjére helyezzük, az irodalmi megnyilatkozásoknak tartalmazniuk kell egy eredendően nyelven kívüli vonatkozást, valamit, ami *nem kód*. Számunkra az irodalom nem-kódszerű elemei a wittgensteini megközelítés kiterjesztésének eredménye. Kanyó Zoltán explicit formában nem vonta le ezt a következtetést, talán azért, mert ez további széksziszt jelentett volna az irodalomtudomány lehetőségei iránt, és tudjuk, sohasem adta fel pozitív állásfoglalását az irodalomról való gondolkodás tudományos voltát illetően, jóllehet számos alkalommal utalt az első mozzanat fontosságára, az irodalomnak nyelvi játékként való felfogására.

A fenti kritika természetesen semmit nem von le a poetikai kód nyelvi-logikai elemzéseinek értékéből. Amint az antropológiával való párhuzam is jelzi, a kérdés az elemzői intuíció jogosságára, az elemző alany tárgytól független létére vonatkozik. Az ún. irodalmi intuíciónk „analitikus” szerepvállalása elkerülhetetlen; a poetikai/irodalmi különbsége csak eltolja, de nem kerüli meg az elemző intuícióját az irodalmiságot illetően. Ennek az intuíciónak mint specifikus kódnak az azonosítása egy közösség nyelvhasználatában lényeges ismeretekhez vezethet az adott közösség(ek) kommunikatív viselkedéséről, de nem feltétlenül *releváns*, illetve kimerítő arra nézve, hogy e közösség(ek) mit és miért tekintenek irodalminak. Pl. az a tény, hogy egy adott közösség egy találós kérdés megválaszolását tekinti a befogadás kritériumának, leírható a beszédaktus-elmélet segítségével, de nem konstituens eleme a találós egyszerű formájának. Kérdés azonban, hogy egy ilyen „egyszerű formának” mi legyen a státusa. Ugyanis illokúciós vagy perlokúciós hatás nélkül egyetlen közösségben sem fordul(hat) elő. Miközben tehát teljes mértékben osztjuk az „irodalmi beszédaktus” kritikáját, fel kell hívunk a figyelmet poetikai és irodalmi viszonyának problematikuságára, illetve az utóbbi empirikus azonosításának nehézségeire is.

Végezetül visszatérnénk ahhoz az alapvető nehézséghez, amely a nyelvjáték-megközelítés és a kódelmélet összekapcsolásában rejlik. Kanyó Zoltán felfogásában párhuzam mutatkozik a soknyelvűség, a különböző kódok használata és nyelvi játékaink sokfélesége között. Módszertanilag azonban, úgy véljük, e kettő azonosítása nem megal-

pozott. Mint utaltunk rá, a nyelvi játékok jelentései – a wittgensteini hagyomány szerint – nem azonosak e játékok szabályrendszerével. Emellett a nyelvhasználat kódcentrikus, információmegőrző, történetileg-társadalmilag jelentős funkciója csak az egyik lehetséges funkció, amire nyelvjátékainkat használ(hat)juk. Emlékeztetünk pl. arra, hogy bizonyos találós kérdések akkor is fennmaradhatnak a megfelelő nyelvi játékon belül, ha már a közösség egyetlen tagja sem emlékszik jelentésükre. Egyéb funkciók tehát, mint pl. a konfliktusok közösségi levezetése vagy a beavatás, háttérbe kerülhetnek napjainkban, amikor a minél pontosabb üzenetközvetítés válik egyre inkább a – technikai-lag is – megoldandó kérdéssé. Másutt (Tarnay László: *On Silence and the Sameness of Art*, in: *The proceedings at the Fourth International Conference of Semiotics*, 1989. Barcelona – Perpignan (megjelenés alatt)) amelltt érveltünk, hogy a kódcentrikus jelentésmegőrző nyelvhasználat elszegényítheti vagy evolútíve akár meg is szüntetheti az irodalmat (művészetet), éppen ellentétesen azzal, amikor olyan ekvivalenciarelációkat (pl. rímelő szavak) ruházott fel poetikai funkcióval, amelyekre „a nyelvi rendszernek nincs szüksége a nyelv normális alkalmazása során” (169).

Úgy gondoljuk tehát, hogy a nyelvi játék fogalmának irodalomra való alkalmazása nem csupán sokkal tágabb távlatokat nyit, mint annak kódmodellje, hanem összeegyeztethetetlen vele. Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy nem akarjuk tagadni egy lehetséges – poetikai – kód elemzésének fontosságát. De nem fogadhatjuk el irodalmi és poetikai kód azonosítását éppúgy, ahogy szerzőnkhez hasonlóan nem tartjuk megalapozhatónak ún. irodalmi szövegek, beszédaktusok vagy éppen konvenciók létezését.

Tarnay László

Petőfi S. János: *Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)*
Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1990. 225 p.

A szövegtan hazai kutatásának és oktatásának alig két évtizedes múltja visszatérintő történetében Petőfi S. János sajátos helyet foglal el. Az általános szövegelméleti kutatások egyik elindítója, művelője s világszerte elismert körének, a biellefeldi csoportnak a megalapítója inkább szűkebb szaktudományos körökben fejt(het)ett ki közvetlen hatást a magyar szövegtani stúdiumokra. A szélesebb magyar szakmai közönség azonban jószerével csak a közelmúltban nyerhetett rendszeres, átfogó és viszonylag teljes képet a szövegtan általa kidolgozott koncepciójáról. Napjainkra ugyanis személyes és intézményi szakmai kapcsolatai is kiszélesed(het)tek, megerősöd(het)tek; vendégprofesszorként előadássorozatok, továbbképző kurzusok, diszkussziók stb. megtartására kapott és fogadott el meghívásokat.

A *Szöveg, szövegtan, műelemzés* című könyve ezek egyik eredményeként született meg. A kötet E. Benkes Zsuzsa szerkesztésében az Országos Pedagógiai Intézet kiadványaként látott napvilágot 1990-ben. A *Textológiai tanulmányok* alcímű mű új elméleti – módszertani perspektívákat nyithat meg a szövegtan hazai kutatásában és oktatásában.

A kötet az olvasóhoz szóló ajánlást követően négy tanulmányt tartalmaz. Ezek sorrendben a következő címet viselik: *A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg; Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése; Vers, kommunikációs-situáció, interpretáció* s végül: *Kombinatorikus költői nyelvi játékok*.

Az egymással szervesen összefüggő, de különböző hangsúlyokat megvilágító tanulmányok közül az első magvát a szövegkonstrukció (jelkomplexus) összetevőinek feltárása, a másodikét a kommunikációszituáció és a deskriptív-explicitív interpretáció releváns tényezőinek elemzése képezi, a harmadikét egy magyar vers analízise által a jelentéskonstitutív elemek kompozíciójával és összefüggőségi relációival kapcsolatos fő kérdések vizsgálata, a negyedikét pedig adott versek kreatív transzformálási lehetőségeinek elemzése alkotja. A tárgyalat kérdésekhez gyakran társulnak értékes didaktikai észrevételek, megjegyzések.

A tanulmányokat különféle irodalmi (költői) szövegekből vett gazdag példaanyag teszi élővé: Lewis Carroll *Alice Csodaországban* és *Alice Tükörországban* című gyermekkönyvéből való (angol és magyar nyelvű) szemelvények, G. Ungaretti *Perghiera* (*Könyörgés*) és *Canto beduino* (*Beduin ének*), Petőfi Sándor *Fa leszek, ha...* című verse, E. Jandl és E. E. Cummings egy-egy – az úgynevezett konkrét költészet körébe sorolható – szövege, M. Basho két haikuja, Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alatt, Kockajáték, Variáció és Négy korál II.* című költeménye, valamint két egysorosa, továbbá Nagy László *Seb a cédruson* című verse.

A tanulmányokhoz alapos (általános jellegű, tájékoztató, tematikus stb.) bibliográfiák csatlakoznak a szövegtan rész- és/vagy további kérdései iránt érdeklődő olvasók számára.

A szövegtan Petőfi S. Jánostól kidolgozott s e tanulmánykötetből kirajzolódó modellje: a szemiotikai textológia (VeSReST = vehiculumstruktúra – relatumstruktúra rövidítéssel jelölhető irányzata) azt a komplex kutatási ágazatot jelöli, amely a szövegek formális, valamint szemantikai és pragmatikai aspektusának vizsgálatára egyaránt kiterjed, s amely napjainkban a multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció általános elméleti keretének kimunkálása irányában fejlődik. A szemiotikai textológia következőképpen multi- és interdiszciplináris tudományág.

Kulcsfogalmai (az egyértelmű terminológiai referencia jegyében a szerző szóhasználatát követve): a jelkomplexus (signum verbale), a kommunikációszituáció és az interaktív (vagy transzaktív) interpretáció. Ezek konstitutív tényezői szövegenként természetesen eltérő relevanciával rendelkez(het)nek.

A szemiotikai textológia modelljében a significans – significatum reláció fő összetevői: a vehiculum/vehiculum-imago és a formatio, valamint a sensus és a relatum-imago/relatum.

A szövegfeldolgozás során az interpretátor először a jelkomplexus fizikai manifestációjával, a vehiculummal kerül kapcsolatba. Ennek primer és szekunder mediális materiái, médiumkonfigurációi a percepció módjától függően különbözőek lehetnek. – Vehiculumelemei alapján e kötet példaanyagának mindegyike verbális objektumnak, szövegnek tekinthető.

A modell különbséget tesz a vehiculum fizikai szemiotikai és nyelvi szemiotikai aspektusa között. Az előbbire a figura, az utóbbira pedig a notatio terminussal utal a szerző. Szövegek jelentésinterpretációjában nemcsak a notationak, hanem a figurának is fontos szerepe lehet. – A *Seb a cédruson* című Nagy László-vers ikonografikus figurája például egy (konvencionálisan esetleg clownhoz, kontextuálisan viszont inkább asszír férfihez hasonló) emberi alak kontúrját mutatja.

Elméleti, kutatás- és oktatásmódszertani szempontból is lényeges a vehiculum és a vehiculum-imago megkülönböztetése. Az interpretátor ugyanis nem a szöveg fizikai manifestációját, hanem annak benne létrejött mentális képét elemzi. A figura és a notatio disztinkciójának megfelelően a vehiculum-imago(k) is kettős arculatú, nem teoretikus-nyelvi entitás(ok). Egyfelől akusztikus és vizuális, másfelől primer és szekunder imago(k)ról beszélhetünk. – Az *Alice Csodaországban* című Carroll-mű akusztikus fi-

gurájának létrehozását például különböző hosszúságú gondolatjelek, idézőjelbe nem tett kurzív részek stb. befolyásolják.

A vehiculum/vehiculum-imago formális architektonikája és/vagy a rá vonatkozó ismeret: a formatio. Ez az architektonika (verbális mediális materiákról lévén szó) egyrészt lexiko-verbális, másrészt prozodikus (metriko-ritmikai és melodikus) jellegű. Alapelemeit és szintjeit, valamint a szintek elemeit ennek megfelelően külön-külön, de egymásra vetíthetően értelmezi és mutatja be Petőfi S. János. Az alapelemek a lexikai egységek és a szólamvázak, a szintek mikro- és makroarchitektonikusak. A mikroarchitektonikus szint elemei a szóalak(változat)ok és a szólamok, komponensei a lexiko-verbális és a prozódiai közlésegségek. A makroarchitektonikus szint elemei az első fokú lexiko-verbális és prozódiai kompozícióegységek, további szintjei pedig ezekből tevődnek össze. – Weöres Sándor VI. egysorosának lexiko-verbális alapeleme például egy összetett szó: *Tojáséj*. G. Ungaretti *Beduin énekének* makroarchitektonikus szintjét az jellemzi, hogy a költemény mindkét versszaka egy-egy első fokú lexiko-verbális kompozícióegység (szövegmondat), mikroarchitektonikus szintjét pedig az, hogy a vers első két sora két-két, a többi egy-egy lexiko-verbális közlésegségből (egyszerű szövegmondatból) áll. A melodikus organizáció szép példája többek között a *Szán megy el az ablakod alatt* című Weöres-vers zenéje.

A vehiculum/vehiculum-imago formális architektonikájának összefüggőségét, organizációját a kompozicionális és a texturális konnexitás, valamint a teljesség terminusok minősítik. A kompozicionális konnexitás hordozói a különféle fonetikai/fonológiai, szintaktikai, metriko-ritmikai és melodikai relációk, a texturális pedig ezek ismétlődőnek tekinthető elemei.

A vehiculum/vehiculum-imago értelem-szemantikai architektonikája: a sensus. Ennek nyelv- és relatumspecifikus aspektusa különíthető el. Az előbbire a sensus designatus, az utóbbira a sensus referens terminus utal. (Ezek semmiképpen sem tekinthetők egymás 'fordításai'-nak.) Mindkét sensustípusnak három összetevőjével számol a szerző.

A sensustípusok összetevői egyrészt a vehiculum, másrészt a relatum függvényében állnak. Közülük a dictum: a fogalmi verbális sensus, az apperceptum: a fogalmi nemverbális (nem teljes mértékben verbalizálható) sensus, az evocatum pedig a nem-fogalmi (fogalmilag nem teljesen kifejezésre juttatható) sensus. – Evocatumot például Weöres Sándor XVI. egysorosához – *Vajúdik a sírásó felesége* – könnyen rendelhetnek azok a nők, akik maguk is vajúdtak.

A sensus designatus és a sensus referens között a kontextualizáció relációja áll fenn. Petőfi S. János megfogalmazásában ez a terminus „(...) arra a műveletre utal, amely a vehiculummal korreszpondáló sensust egy adott kommunikációs-szituációban konkretizálja, azaz egy interpretációként elfogadható világfragmentummal (...) korreszpondáló sensusba 'transzferálja'.” (92.) A kontextualizáció a referenciális kifejezésekre és megnyilatkozásokra egyaránt kiterjed. – A *Vajúdik a sírásó felesége* például többféleképpen kontextualizálható, Weöres mikroalkotásaként azonban aligha gondolunk a köznapi kontextualizálási lehetőségekre.

A vehiculum nyelvspecifikus értelem-szemantikai architektonikájának összefüggőségét, organizációját a kompozicionális és a texturális kohézió, valamint a teljesség terminusok minősítik. A kompozicionális kohézió hordozói a nyelvrendszer- és konvenciórendszer-specifikus értelem-szemantikai relációk, a texturális pedig ezek ismétlődőnek tekinthető elemei. – A *Szán megy el az ablakod alatt* című Weöres-vers kohézióját például a *száncsengő* és a *két nagy ló/nyolc patkó* kifejezéseket összekapcsolni képes szemantikai relációk és ismétlődő elemeik biztosítják.

A relatum: az interpretátor szerint a szövegben kifejezésre jutó, extratextuális jelöltet konstituáló tényállás-konfiguráció. Mentális képe: a relatum-imago. – A *Seb a cédruson* című Nagy László-vershez hozzárendelhető relatum/relatum-imago alapelemét például Csontváry Tivadar Magányos cédrus című képének cédrus-sebe képez(het)i.

A vehiculum relatumspecifikus értelem-szemantikai architektonikájának összefüggőségét, organizációját a koherencia terminus minősíti, az extratextuális relatumét pedig a konstringencia. A koherencia terminussal „(...) implicite egy extralingvisztikai relatum (re-)konstruált mentális képére utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan sensust, ami lehetővé teszi számára egy interpretációként elfogadható mentális kép (re-)konstruálását, ez a szöveg számára – a (re-)konstruált mentális képre vonatkozóan – koheresnek minősül” (48). A koherenciareláció a konstringenciarelációnak textuális megfelelője.

A formatio és a sensustípusok organizációjának továbbá relációs (a 'felszíni' elrendezettséggel indifferens), configurationalis (a 'felszíni' elrendezettségben manifesztálódó) és inferenciális (következtetéseken alapuló) formáit tartja számon a szerző.

A significans és a significatum között a significatio relációja áll fenn. Az interpretáció talán legjelentősebb, de legmostohabban is kezelt mozzanata Petőfi S. János szerint „(...) a significatio hordozóinak és a mindenkori interpretátortól való függőségének explicit reprezentálása” (99).

A szemiotikai textológia modelljében a kommunikációs-szituáció konstitutív tényezői a következők: az alkotó és a befogadó szerepét játszó kommunikátor; az alkotás és a befogadás ideje és helye; a kommunikatív funkciók konfigurációjának kiválasztására irányuló intenciók; az alkotói és a befogadói ismeretrendszerek, hipotézisek, motivációk és diszpozíciók; az alkotás és a befogadás folyamatának iniciáló eleme (egy relatum-imago, illetőleg a vehiculum); a nyelvi objektumok; végül az alkotó és a befogadó között közvetítő csatorna.

Felvázolva az interpretáció lehetséges objektumait és típusait is, Petőfi S. János a jelkomplexus és a kommunikációs-szituáció itt inkább csak jelzett tényezőiből építi fel, és foglalja szemléletes, áttekinthető ábrákba az első fokú és a második fokú (figuratív, szimbolikus) deskriptív-explikatív szemantikai interpretáció sémáját, illetőleg mutatja be a rendszer működését.

Szimbolikus szemantikai interpretációra akkor kerül sor, ha a befogadó a kontextualizációt első fokon nem tudja kielégítően elvégezni, és/vagy akkor, ha egy sikeres első fokú interpretáció ellenére is arra a következtetésre jut, hogy a szöveget szimbolikusan is szükséges interpretálnia. – Lewis Carroll gyermekkönyve például (a befogadó világra vonatkozó ismereteitől függően) lehet csupán egy fiktív álom leírása, de értelmezhető a Viktória királynő korabeli Anglia karikatúrájaként is. Szimbolikus interpretációra az utóbbi esetben kerül sor. De szimbolikus transzláció alkalmazásával interpretálhatjuk, mondjuk, a japán haikukat is.

A deskriptív-explikatív interpretáció vázolt sémája egy szöveg költőiségét természetesen nem magyarázhatja. Ehhez, miként a szerző figyelmeztet rá, evaluatív interpretációt is végre kell hajtani. (A szemiotikai textológia terminusaira vonatkozóan lásd még Vass László: Terminológiai szótár a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához, in: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, Szeged, 1990. 85–115.)

Zárt, kombinatorikus kompozicionális organizációval és minimális lexikai anyaggal rendelkező költői alkotások jó lehetőséget adnak játékos, kreatív megközelítésükre, illetőleg transzformálásukra. Az ilyen megközelítésnek természetesen nem az a cél-

ja, hogy „(...) a tanulókat költői művek létrehozására serkentse, hanem az, hogy fokozza érzékenységüket a nyelv használata iránt, hogy aktív tevékenység révén ismertesse meg velük (növelje bennük) az olvasás örömét” (160).

A kötet záró tanulmánya, a *Kombinatorikus költői nyelvi játékok a Kockajáték, a Variáció és a Négy korál II.* című Weöres-vers kompozicionális elemzésével kreatív transzformálásuk néhány aspektusát vizsgálja. Ezek az aspektusok elsősorban a signifikans kompozicionális organizációjának kompozíciótartó, másodsorban lexikai materiájának transzformációiban állnak. A transzformációk köre azonban, miként Petőfi S. János utal rá, és néhány példával szemlélteti is, természetesen tetszőlegesen bővíthető.

A formális organizáció transzformációja lényegileg kombinatorikus műveletek végrehajtásából áll, ilyenformán szabályokkal jól vezérelhető, a lexikai materiáé azonban nemigen foglalható szabályokba.

A formális organizáció átalakításának három egyszerű és négy komplex lehetőséget különbözteti meg a szerző. Az egyszerű transzformációk egyrészt a versszakok (versen belüli) lineáris elrendezésére, másrészt a versszakok vizuális organizációjára és/vagy soraik lineáris elrendezésére, harmadrészt a vers egészének vizuális organizációjára irányulhatnak. A komplexek az egyszerűek kombinációiként állíthatók elő.

Tanulmánya tüzetes részében a választott versek formális felépítésének feltárásából, általános kompozíciós elveinek elemzéséből indul ki a szerző. A formális felépítés transzformációtípusait, a variánsok (szintaktikai, valamint permutatív) szabályszerűségeit, eredetihez mért eltéréseit és megfeleléseit, továbbá a lexikai materia transzformációit (a helyettesítés egy-két követelményével) ez után mutatja be, illetőleg vizsgálja.

A tanulmányokat egy beszélgetés követi, melyet E. Benkes Zsuzsa és Horváth Tamás folytatott Petőfi S. Jánossal, végül Bókay Antal személyes hangú és értő utószava zárja a könyvet.

Vass László

Irodalom

Kálmán C. György, *Budapesti Főnyv szemle*, 3. (1991.) 1. 57–61.

REPERTÓRIUMOK

Összeállította:

VASS LÁSZLÓ

BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L'ANNÉE (= BL) 1987*

2.3. Text linguistics – Linguistique du texte

- 2826 AUST, Hugo: Textlinguistik contra Stilistik? – *AIGK* 7/3, 1986, 22–23.
- 2827 BARTON, Ellen Lynn: *A theory of constituent structures and constituent utterances*. – Northwestern Univ. diss., 1985, 394 p. | *DAb* 46/11, 1986, 3334-A.
- 2828 BEAUGRANDE, Robert – Alain DE; DRESSLER, Wolfgang Ulrich: *Einführung in die Textlinguistik*. – Tübingen: 1981 | BL 1981, 3163. | *ASNS* 136/1 (221), 1984, 148–149 U. Oomen | *ZPSK* 38/6, 1985, 753–754 K. – E. Sommerfeldt.
- 2829 BEAUGRANDE, Robert – Alain DE; DRESSLER, Wolfgang Ulrich: *Introduction to text linguistics*. – London: 1981 | BL 1981, 3164. | *LSil* 9, 1987, 97–99 B. Pasternak – Cetnarowska | Cf. 2833.
- 2830 *Beiträge zur Gesprächsforschung*. – *WBUJ* 36/4, 1987, 491–626 | Special issue.
- 2831 BETTEN, Anne: Einige grundsätzliche Überlegungen zur Beschreibung alltagssprachlicher und literarischer Dialoge. – [150], 3–12.
Beyond the sentence... – 134.
- 2832 Č. ALAYAN, Z. S.: Tek'sti lezvanakan sahmanowme. – *BEH* 1987/2, 144–146 | The linguistic definition of text (Ru. summ.).
- 2833 CARSTENS, W. A. M.: De Beaugrande en Dressler (1981) se „Standaarde van tekstualiteit”. – *SATT* 5/2, 1987, 17–32 | Cf. 2829.
- 2834 CIGÁNIK, Marek: Pojmová fazetová analýza textu. – *ČsInf* 29, 1987, 237–243, 4 fig. | Conceptual facet analysis of a text (Ru., E., G. & Fr. summ.).
- 2835 COATU, Nicoleta: Intertextualitate la nivelul textului oral-folcloric. – *SCL* 36, 1985, 64–72.
- 2836 *Coherence in spoken and written discourse*. Deborah TANNEN, ed. – Norwood, NJ: 1984 | BL 1984, 3130. | *JPrag* 11/2, 1987, 249–254 E. Chaika.
- 2837 CORBLIN, Francis: Remarques sur la notion d'anaphore. – *RQL* 15/1, 1985, 173–196.
- 2838 COULMAS, Florian: Nobody dies in Shangri-La: direct and indirect speech across languages. – *GURT* 1985 (1986), 140–153.
- 2839 COULTHARD, Malcolm: Evaluative text analysis. – [425], II, 181–190.
- 2840 CREIDER, Chet A.: Sectional and non-sectional organizing strategies in discourse. – *PIL* 19/2, 1986, 173–203 | Evidence from Swahili and Kipsigis.
- 2841 DROZD, Lubomír: Das Begriffssystem der Fachsprache als textformende Konstituente. – [561], 107–128.

* A BL útmutatóját lásd: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis – Series Linguistica, Litteraria et Aestetica, Szeged, 1991. 199.

- 2842 EIWELEIT, Ute: Theoretische Ausgangspositionen zu Unterschieden und Gemeinsamkeiten dialogischer und polylogischer ungezwungener Unterhaltungsgespräche. – *WBUJ* 36/4, 1987, 549–552 | G., Ru. & E. summ.
- 2843 ENKVIST, Nils Erik: More about text strategies. – [431], 337–350.
- 2844 ENKVIST, Nils Erik: A note towards the definition of text strategy. – *ZPSK* 40/1, 1987, 19–27.
- 2845 ENKVIST, Nils Erik: Text strategies: single, dual, multiple. – [425], II, 203–211.
- 2846 ERMERT, Karl: *Briefsorten...* – Tübingen: 1979 | BL 1979, 2426. | *KLit* 11, 1982, 104–106 K. Zimmermann.
- 2847 EROMS, Hans-Werner: Textlinguistik und Stiltheorie. – *AIGK* 7/3, 1986, 10–21.
- 2848 FRANKE, Wilhelm: Taxonomie der Dialogtypen: eine Skizze. – [150], 85–101.
- 2849 FOX, Barbara A.: Morpho-syntactic markedness and discourse structure. – *JPrag* 11/3, 1987, 359–375.
- 2850 FRÖHLICH, Ilse: Betrachtungen zum Begriff „Unterhaltung“. – *WBUJ* 36/4, 1987, 539–547 | G., Ru. & E. summ.
FRÖHLICH, I.: Differenzierende Merkmale dialogischer u. monologischer Alltagskommunikation... – 14824.
- 2851 FÜGER, Wilhelm: Mikronarrativik: zur Syntax and Semantik elementarer Erzählaussagen. – *GRM* 33/2, 1983, 179–198.
- 2852 GEIST, Uwe: The three levels of connectivity in a text. – *JPrag* 11/6, 1987, 737–749.
GIBBON, D.: The role of discourse in intonation theory, – 2478.
- 2853 GIORA, Rachel: A text-based analysis of non-narrative texts. – *TL* 12/2–3, 1985 (1987), 115–135.
- 2854 GLÄSER, Rosemarie: The concept of LSP rhetoric in the framework of modern text linguistics. – *PhP* 30, 1987, 113–119 | LSP = Language for Special Purposes (Cz. & Ru. summ.).
- 2855 GOBYN, Luc: *Textsorten: ein Methodenvergleich, illustriert an einem Mädchen*. – Verhandelingen van de Koninklijke Acad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 111; Brussel: Paleis der Academiën, 1984, 300 p. | *JazA* 24, 1987, 118–120 F. Daneš.
- 2856 GRAUSTEIN, Gottfried; THIELE, Wolfgang: Linguistische Einheiten im Text. – [447], 120–123.
- 2857 *Handbook of discourse analysis*. 1–4. Ed. by Teun A. VAN DIJK. – London: 1985 | BL 1985, 2353–6. | *JL* 23/1, 1987, 216–222 G. Brown | *JPhon* 15/2, 1987, 209–210 G. Nas | *Lg* 63/2, 1987, 361–397 W. Frawley | *ČsPsych* 31, 1987, 251–253 M. Kučera.
- 2858 HARTMANN, R. R. K.: *Contrastive textology...* – Heidelberg: 1980 | BL 1983, 2408. | *ZPSK* 39/4, 1986, 500–501 R. Sternemann.
- 2859 HARTUNG, Jürgen: Prädikativität und Referenzidentität auf der transphrasischen Ebene – zur Problemischt. – *WZUR* 36/5, 1987, 21–22 | G., Ru., E. & Fr. summ.
- 2860 HENNOSTE, Tiit: Polüloogiline tekstiloomismudel. – *UZTarU* 795 (*Tõid eesti fil. alalt* [12], 1987, 5–24 | A polylogic model of text-generation (Ru. summ.).
- 2861 HERING, Susanne: Zur Gesprächsforschung in der ČSSR. – *WBUJ* 36/4, 1987, 623–626 | G., Ru. & E. summ.
- 2862 HESS-LÜTTICH, Ernest W. B.: Dialogisches Handeln – ästhetisches Zeichen: Grundbegriffe dialoglinguistischer Literaturanalyse. – [150], 13–34.

- 2863 HOFFMANN, Lothar: Ein textlinguistischer Ansatz in der Fachsprachenforschung. – [561], 91–105.
- 2864 HOFFMANNOVÁ, Jana: Modelování textových typů ve vztahu ke komunikačním procesům. – SS 48, 1987, 81–97 | G. summ.: Das Modellieren von Texttypen in Bezug auf die Kommunikationsprozesse.
- 2865 HUNDSNURSCHER, Franz: Dialogmuster und authentischer Text. – [150], 35–49.
- 2866 *Issledovanija po strukture teksta*. Otv. red. T. V. CIV'JAN. – Moskva: Nauka, 1987, 302 p. | Studies in the structure of the text.
- IVANOV, Vjač. Vs.: O poetičeskom sintaksise. – 11498 | On poetic syntax.
- 2867 KALVERKÄMPER, Hartwig: *Orientierung zur Textlinguistik*. – Tübingen: 1981 | BL 1981, 3207. | ZPSK 38/6, 1985, 768–769 K. – E. Sommerfeldt.
- 2868 KALVERKÄMPER, Hartwig: Vom Terminus zum Text. – [561], 39–78.
- 2869 KLEIN, Wolfgang: Quaestio und referentielle Bewegung in Erzählungen. – LBer 109, 1987, 163–183.
- 2870 KOHL, Mathias: Zielstrukturen und Handlungsorganisation im Rahmen von Dialogmusterbeschreibungen. – [150], 51–67.
- 2871 KOHRT, Manfred: Dialoggrammatik und/oder Konversationsanalyse? – [150], 69–82.
- 2872 LEFEVERE, André: On the processing of texts, or What is literature? – [3588], 218–244.
- 2873 LEKOMCEVA, Margarita I.: Osobennosti teksta s neopredelenno vyraženoj semantikoj. – [2866], 241–250 | Characteristics of a text with unclearly expressed semantics.
- 2874 LICHANŃSKI, Jakub Z.: Przedmiot i definicja retoryki. – RKJŁ 32, 1986 (1987), 167–172. | Object and definition of rhetoric.
- 2875 LIEDTKE, Joachim: Zur Struktur narrativer Texte: Methodensynopse und Aspekte einer Analyse der Narrationsdynamik. – PzL 33, 1985, 45–98.
- 2876 LINDE, Charlotte: The life story: a temporally discontinuous discourse type. – [267], 189–206.
- 2877 LJAPON, M. V.: *Smyslovaja struktura složnogo predložnija i tekst...* – Moskva: 1986 | BL 1986, 2598. | ČRus 32, 1987, 132–134 H. Běličová | NDVŠ-F 30/3, 1987, 86–87 T. A. Tulina.
- 2878 LÖTSCHER, Andreas: *Text und Thema: Studien zur thematischen Konstituierung von Texten*. – RGL 81; Tübingen: Niemeyer, 1987, x, 309 p.
- 2879 LÖFFLER, Heinrich: Namengrammatik und Namensgebrauch. – [155] 2, 106–111.
- LUDWIG, R.: Mündlichkeit u. Schriftlichkeit... – 7365.
- 2880 LUTZ, Luise: *Dimensionen der Textbeurteilung...* – Frankfurt a.M.: 1977 | BL 1977, 2944. | ZPSK 38/6, 1985, 769–771 G. Spies.
- 2881 MĂGUREANU, Anca: Dialog vs conversație: propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicative. – SCL 36, 1985, 229–232.
- 2882 MĂGUREANU, Anca: Intertextualitate și comunicare. – SCL 36, 1985, 10–17.
- 2883 MANEA, Dana: O delimitare a conceptului de „intertextualitate”. – SCL 36, 1985, 18–24.
- 2884 MARANHÃO, Tullio: The force of reportive narratives. – PIL 17/3, 1984, 235–265 | Evidence from Brazilian Port.
- 2885 MECLER, A. A.: *Strukturnye svyazi v tekste: parenteznye konstrukcii*. Otv. red. A. L. LENCA. – Kišinev: Știința, 1987, 141 p. | Structural connections in the text: constructions in parentheses. | E. summ. | NDVŠ-F 30/4, 1987, 89–90 A. M. Šachnarovič.

- 2886 METZELTIN, Michael: Textdekonstruktion und -rekonstruktion. – [444], 1–5.
- 2887 MIHAILĂ, Ecaterina: Text și intertextualitate. – *SCL* 36, 1985, 34–42.
- 2888 MIHAILĂ, Rodica: Titlul, metatext și intertext. – *SCL* 36, 1985, 73–81.
- 2889 MIKO, František: Pojem textu. – *Romboid* 22/9, 1987, 64–75, tab. | On the notion text.
- 2890 MILYCH, M. K.: Funkcional'no-semantičeskij sinkretizm replik chudožestvennoj prozy. – [391], 171–177 | The functional-semantic syncretism of replies in lit. prose.
- 2891 MITTWOCH, Anita: Sentences, utterance boundaries, personal deixis and the E-hypothesis. – *TL* 12/2–3, 1985 (1987), 137–152.
- 2892 MOHAN, Bernard A.: The structure of situations and the analysis of text. – [425], II, 507–522.
- 2893 MORENILLA-TALENS, Carmen: Die Ausdrucksmöglichkeiten der formalen Ebene bei der Wiederbelebung des sprachlichen Zeichens. – *KNf* 34/3, 1987, 281–294.
- 2894 MOSKALSKAJA, O. I.: *Textgrammatik*. Übersetzt u. hrsg. von Hans ZIKMUND. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1984, 171 p. | Transl. of BL 1982, 2780.
- 2895 MUND, Ellen: Die Gesprächsanalyse – Grundlagen und Methodik. – *WBUJ* 36/4, 1987, 509–516 | G., Ru. & E. summ.
- 2896 *Naučnaja literature: jazyk, stil', žanry*. Otv. red. M. Ja. CVILLING, – Moskva: Nauka, 1985, 335 p. | Sci. lit.: language, style, genres.
- 2897 NEȚ, Mariana: Tensiunea textului și intertextualitatea. – *SCL* 36, 1985, 43–51.
- 2898 NIKOLAEVA, T. M.: Edinicy jazyka i teorija teksta. – [2866], 27–57 | Language units and text-theory.
- 2899 NIKOLAEVA, T. M.: Metatekst i ego funkcii v tekste: na materiale Mariinskogo evangelija. – [2866], 133–147 | The metatext and its function in the text.
- 2900 OBERMAYER, August: Herbert Seidlers Stilbegriff und sein Konzept einer allgemeinen Stilistik als Vorläufer der Textlinguistik. – *AIGK* 7/3, 1986, 49–53 | Apropos of Herbert SEIDLER: *Sprache und Gemüt* (BL 1953, p. 52).
- 2901 ODINCOV, V. V.: *Stilistika teksta*. – Moskva: 1980 | BL 1982, 2788. | *KLit* 12, 1983, 29–31 U. Steiner.
- 2902 OLTEAN, Ștefan: Reflections on the concept of text. – *RRLing* 30, 1985, 321–326.
- 2903 PETŐFI, János S.: Expression-functions, sentences, communicative acts, texts: aspects of meaning and how to handle them within a text theory. – [392], 151–175.
- 2904 PETŐFI, János S.: Report: European research in semiotic textology: a historical, thematic, and bibliographical guide. – *FoL* 20/3–4, 1986, 545–571.
- 2905 PETŐFI, János S.: Von der Satzgrammatik zur semiotischen Textologie: einige methodologische Fragen der Textinterpretation. – *ZPSK* 40/1, 1987, 3–18.
- 2906 PHILLIPS, Martin: *Aspects of text structure: an investigation of the lexical organisation of text*. – North-Holland Linguistic Series 52; Amsterdam: North-Holland, 1985, xii, 321 p. *Lg* 63/1, 1987, 200–201 W. Grabe.
- 2907 PIKE, Kenneth L.; PIKE, Evelyn G.: *Text and tagmeme*. – Norwood, NJ: 1983 | BL 1985, 2393. | *PhP* 30, 1987, 163–166 J. Krámský.
- 2908 POLANYI, Livia: Keeping it all straight: interpreting narrative time in real discourse. – *WCCFL* 6, 1987, 229–245.
- 2909 POP, Liana: Textualitate dialogală. – *LbR* 36, 1985, 477–485.
- 2910 QUASTHOFF, Uta M.: Dabeisein durch Sprache: zur Rolle der Perspektive beim konversationellen Erzählen. – [545], 129–151.

- 2911 REDEKER, Gisela: Introductions of story characters in interactive and non-interactive narration. – [251], 339–355.
- 2912 ROTHKEGEL, Anneli: Spiele und Verträge: Dialogmuster in Bedienungsanleitungen for PCs. – [150], 387–396.
- 2913 ROVENȚA-FRUMUAȘNI, Daniela: Intertextualité e(s)t interaction. – *RRLing* 30, 1985, 23–30.
- 2914 RYCKER, Teun DE: Turns at writing: the organization of correspondence. – [251], 613–647.
- 2915 SANDIG, Barbara: Vom Nutzen der Textlinguistik für die Stilistik. – *AIGK* 7/3, 1986, 24–31.
- 2916 SCHÄFFNER, Christina: Möglichkeiten der Beschreibung des gesellschaftlichen Wortschatzes mit textlinguistischen Methoden. – *ZPSK* 39/2, 1986, 224–254 | E. summ.
- 2917 SCHARNHORST, Jürgen: Orthographie und Textlinguistik. – *WZUR* 35/8, 1986, 57–61 | G., Ru. & Fr. summ.
- 2918 SCHERNER, Maximilian: *Sprache als Text...* – Tübingen: 1984 | BL 1984, 3326. | *SEz* 12/1, 1987, 90–92 A. Primatarova-Milčeva.
- 2919 SILIĆ, Josip: *Od rečenice do teksta...* – Zagreb: 1984 | BL 1985, 2407. | *ZSI* 32/2, 1987, 314–315 B. Müller.
- 2920 *Sintaksis teksta*. [Red. G. A. ZOLOTOVA], – Moskva: 1979 | BL 1979, 327. | *EdR* 28, 1981, 111–113 Cl. Robert.
- 2921 SKRYPKA, N. F.: Pro „punktyrnu” zv’jaznist’ tekstu. – *Mov* 1987/1, 61–63 | On „punctuated” text-coherence.
- SORNICOLA, R.: Un metodo di analisi della stuttura informativa... – 7810.
- 2922 SOWINSKI, Bernhard: *Textlinguistik...* – Stuttgart: 1983 | BL 1984, 3343. | *ZPSK* 40/1, 1987, 123–124. K.-E. Sommerfeldt.
- 2923 STANZEL, Franz K.: Lingvistički i književni aspekti pripovjednog diskursa. – *UmR* 31/1, 1987, 23–28 | G. summ.: Linguistische u. lit. Aspekte der [sic] Erzähldiskurses.
- 2924 STATI, Sorin: L’organisation textuelle de l’information sémantique: sept critères d’analyse. – *Linguistique* 23/2, 1987, 1–17.
- 2925 STOLT, Birgit: „Was ist wahr?” Eine alte Kontroverse aus textlinguistischer und rhetorischer Sicht. – *AIGK* 7/1, 1986, 53–70.
- 2926 TANNEN, Deborah: Repetition in conversation: towards a poetics of talk. – *Lg* 63/3, 1987, 574–605.
- 2927 TAYLOR, Talbot J.: Editing rules and understanding: the case against sentence-based syntax. – *L & C* 4/2, 1984, 105–127.
- 2928 TAYLOR TORSELLO, Carol: Statuto dell’informazione e strutture grammaticali. – *RILA* 19/3, 1987, 19–53.
- 2929 TEODORESCU, Anda: Intertextualitatea și alternanțele realului. – *SCL* 36, 1985, 25–33.
- 2930 THIEL, Gisela; THOME, Gisela: *Resolutionen: ein empirisch entwickelter Beitrag zur Textanalyse*. – TBL 314; Tübingen: Narr, 1987, x, 313 p.
- 2931 THOMPSON, Sandra A.; MANN, William C.: Antithesis: a study in clause combining and discourse structure. – [425], II, 359–381.
- 2932 THOMPSON, Sandra A.; MANN, William C.: Rhetorical structure theory: a framework for the analysis of texts. – *IPP* 1/1, 1987, 79–105.
- 2933 TOMLIN, Russel S.: Linguistic reflections of cognitive events. – [140], 455–479, tab.

- 2934 TOOLAN, Michael: Analysing fictional dialogue. – *L & C* 5/3, 1985, 193–206.
- 2935 *Topic continuity in discourse...* – Ed. by Talmy GIVÓN, – Amsterdam: 1983 | BL 1983, 2471. | *Lg* 63/1, 1987, 160–164 K. Allan | *CJL* 32/3, 1987, 285–287 M. Dryer.
- 2936 TOPOROV, V. N.: K issledovañiju anagrammatičeskich struktur (analizy). – [2866], 193–238 | On the study of anagrammatical structures (analyses).
- 2937 TOPOROV, V. N.: Zametki po rekonstrukcii tekstov. – [2866], 99–132 | Remarks on the reconstruction of texts.
- 2938 [TORSUEVA-LEONT'eva, Irina G.] TORSUYEVA-LEONTYeva, Irina G.: Intonation and world concept in a literary text. – *PICPhs* 11/2, 1987, 500–504.
- 2939 TSCHAUDER, Gerhard: Dialogende und Textende. – [150], 103–113.
- 2940 TSCHAUDER, Gerhard: Koreferenz, Textprogression und Substitutionsperspektive. – [545], 107–128.
- 2941 ULBRICHT, Christina: Untersuchungen zum Aufbau monologischer Phasen in ungezwungenen Unterhaltungsgesprächen. – *WBUJ* 36/4, 1987, 569–572 | G., Ru. & E. summ.
- 2942 USHIE, Yukiko: „Corepresentation” – a textual function of the indefinite expression. – *Text* 6/4, 1986, 427–446.
- 2943 VALIN, Robert D. VAN, Jr.: Aspects of the interaction of syntax and pragmatics: discourse coreference mechanisms and the typology of grammatical systems. – [251], 513–531.
- 2944 VASILIU, E.: Intertextualitate: câteva disocieri necesare. – *SCL* 36, 1985, 3–9.
- 2945 VELDE, Roger G. VAN DE: Preliminaries to descriptive text interpretation. – [145], 7–50.
- 2946 VULTUR, Smaranda: Intertextualitatea ca principiu de funcționare a textului literar. – *SCL* 36, 1985, 52–63.
- 2947 WALD, Benji: Cross-clause relations and temporal sequence in narrative and beyond. – [140], 481–512.
- 2948 WEIGAND, Edda: Dialogisches Grundprinzip und Textklassifikation. – [150], 115–125.
- WERTH, P.: *Focus, coherence, and emphasis*. – 3564.
- 2949 YOUNG, Lynne: Static and dynamic discourse structure: an analysis within the framework of communication linguistics. – *ITL* 72, 1986, 27–51.
- ZAMMUNER, L.: *Speech production, strategies in discourse planning...* – 3572.

Addenda a BL 1987. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 12 *Filolohični nauky na Ukrajinі: pokazčyk literatury za 1982 rik*. [Ukladač i: L. V. BJELAJEVA, et al.]. – Kyjiv: AN URSR, 1983, 399 p. | Linguistics, 5–104.
- 134 *Beyond the sentence...* Ed. by Jessica R. WIRTH. – Ann Arbor, MI: 1985 | BL 1986, 120. *SLang* 11/2, 1987, 504–507 K.-P. Lange.
- 140 *Choerence and grounding in discourse: outcome of a symposium, Eugene, Oregon, June 1984*. Ed. by Russel S. TOMLIN. – TSL 11; Amsterdam: Benjamins, 1987, viii, 512 p.
- 145 *Descriptio linguistica: proceedings of the First Conference on Descriptive and Structural Linguistics, Antwerp 9–10 September, 1985*. Hermann BLUHME; Göran HAMMARSTRÖM (eds.). – TBL 293; Tübingen: Narr, 1987, 398 p.

- 150 *Dialoganalyse: Referate der 1. Arbeitstagung, Münster 1986*. Hrsg. von Franz HUNDSNURSCHER; Edda WEIGAND. – LA 176; Tübingen: Niemeyer, 1986, viii, 432 p.
- 155 *Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft. II: Vorträge und Mitteilungen in der Sektion 1: Theorie, Methodik und Geschichte der Onomastik; III: ... Sektion 2: Soziolinguistische Differenzierung der Eigennamen und Namenpragmatik. IV: ... Sektion 3: Eigennamen und Sprachgeschichte. V: ... Sektion 4: Eigennamen und Sprachkontakt. VI: ... Sektion 5: Eigennamen und nichtlinguistische Gesellschaftswissenschaften. VII: Sektion 6: Eigennamen in literarischen Werken. VIII: ... Sektion 7: Eigennamen in kartographischen Werken und in der internationalen Kommunikation*. Hrsg. von Ernst EICHLER; Elke SASS; Hans WALTHER. – Leipzig: Karl-Marx-Univ., 1985, 230; 314; 346; 273; 393; 181; 112 p. (on microfiches) | Cf. BL 1986, 130 (& No. 154).
- 251 *The pragmatic perspective: selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Ed. by Jef VERSCHUEREN; Marcella BERTUCCELLI – PAPI. – P & B Companion Series 5; Amsterdam: Benjamins, 1987, xiii, 837 p.
- 267 *Psycholinguistic models of production*. Ed. by Hans W. DECHERT; Manfred RAUPACH. – Norwood, NJ: Ablex, 1987, ix, 311 p. | Papers from an intern. Workshop on „Psycholinguistic Models of Production“, held in Kassel, Federal Republic of Germany, 13 – 17 July, 1980.
- 391 *L. A. Bulachovskij i sovremennoe jazykoznanie: k 100-letiju so dnja roždenija: sbornik nauč nych trudov*. [Red. kolegija A. A. BELECKIJ et al.]. – Kiev: Naukova dumka, 1987, 288 p., portr. Leonid A. Bulachovskij and modern linguistics.
- 392 *Studies in honour of Roberto Busa S. J.* Promoted by A. ZAMPOLLI and ed. by A. CAPPELLI [et al.]. – *Linguistica Computazionale* 4 – 5; Pisa: Giardini 1987, xxxii, 359 p., portr.
- 425 *Language topics: essays in honour of Michael Halliday*. Ed. by Ross STEELE; Terry THREADGOLD. Vol. I – II. – Amsterdam: Benjamins, 1987, xxxii, 490 p., portr., xvi, 669 p.
- 431 *Perspectives on language in performance: studies in linguistics, literary, criticism, and language teaching and learning: to honour Werner Hülsen on the occasion of his sixtieth birthday*. Vol. 1 – 2. Ed. by Wolfgang LÖRSCHER; Rainer SCHULZE. – TBL 317; Tübingen: Narr, 1987, xxix, 815 p., portr., p. i – xi, 817 – 1448.
- 444 *Text-Etymologie: Untersuchungen zu Textkörper und Textinhalt: Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75. Geburtstag*. Hrsg. von Arnold ARENS. – Stuttgart: Steiner-Verlag Wiesbaden, 1987, xlii, 434 p., portr.
- 447 *Der angloamerikanische Einfluss auf die deutsche Sprache der Gegenwart in der DDR: dem Wirken Martin Lehnerts gewidmet*. [Bearb. unter der Verantwortung von Albrecht NEUBERT.] – *Sitzungsberichte der Akad. der Wiss. der DDR, Gesellschaftswiss. 6/G*: Berlin: Akademie – Verlag, 1986, 128 p. | Cf. 9249.
- 545 *Perspektivität in Sprache und Text*. Hrsg. von Peter CANISIUS. – BBS 6; Bochum: Brokmeyer, 1987, xviii, 242 p.
- 561 *Standpunkte der Fachsprachenforschung*. Hrsg. von Manfred SPRISLER. – *Forum angewandte Linguistik* 11; Tübingen: Narr, 1987, 131 p.
- 3588 *Linguistics and the study of literature*. Ed. by Theo D'HAEN. – *DQR Studies in Lit.* 1; Amsterdam: Rodopi, 1986, 287 p.

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETŐFI, Hannes RIESER

1971-ben kezdte meg munkáját Konstanzban a Projektgruppe Textlinguistik elnevezésű kutatócsoport azzal a céllal, hogy (a) elemezze a szövegkonstitúció mind általános, mind nyelvspecifikus aspektusait, és hogy (b) szövegelemzésre szolgáló elméleti modelleket dolgozzon ki.

A pt rövidítéssel jelzett kiadványsorozatot e kutatócsoport három tagja (Jens IHWE, János S. PETŐFI és Hannes RIESER) hozta létre 1972-ben a Helmut BUSKE Kiadónál Hamburgban annak érdekében, hogy gyors publikációs lehetőséget biztosítson a szövegkutatás kérdéseivel foglalkozó (interdiszciplináris) nemzetközi tudományos eszmecsere számára. – Minthogy e kiadványsorozat léte nem kötődött szorosan a szóban forgó kutatócsoport léteéhez, fennmaradt annak megszűnése után is, és mind a mai napig folytatja működését, lehetőséget nyújtva szakmonográfiák, disszertációk, readerek, kollokviumi akták stb. publikálására.

E kiadványsorozatban eddig 65 (zömmel német és angol nyelvű) kötet jelent meg. Az alábbiakban az első 48 kötet részletes tartalomjegyzékét közöljük – a további kötetek repertóriumának közlésére a következő számokban kerül sor.

1 van DIJK, T. A. – IHWE, J. – PETŐFI, J. S. – RIESER, H.:

ZUR BESTIMMUNG NARRATIVER STRUKTUREN AUF DER GRUNDLAGE VON TEXTGRAMMATIKEN, 1972. 2. Aufl.m.e. Nachw. v. H. Rieser, 1974. XII, 161 S. -ISBN 3-87118-091-2

I. PROLEGOMENA ZU EINER THEORIE DES „NARRATIVEN“ (1-26): 1. Einleitung 2. Der traditionelle Ansatz 2.1 Von Aristoteles bis zum Russischen Formalismus 2.2 Strukturelle Ansätze 3. Methodologische und metatheoretische Kriterien für eine adäquate Theorie Narrativer Strukturen 3.1 Einleitung 3.2 Empirische Bedingungen 3.3 Theoretische Bedingungen 4. Skizze einer Theorie Narrativer Strukturen 5. Narrative Strukturen „Globalstrukturen und Textgrammatiken für natürliche Sprachen 6. Der Text von 'Herrn K.'s Lieblingstier'. II. HANNES RIESER: MODELL (1) (27-76): 1. Verzeichnis der verwendeten Kategorien 2. Elemente der Textgrammatik (TEG) 2.1 Zur hypersyntaktischen Textbasis 2.2 Die syntaktisch-semantische Textbasis (Skizze des verwendeten PSG-Modells) 2.3 Zur formalen Explikation der Textkohärenz 2.4 Zur Explikation einiger satz- und texttypologischer Eigenschaften im vorgeschlagenen TEG-Modell (1) 2.5 Texttypologie und hypersyntaktische Textbasis 3. Eine TEG (Modell (1) zur Ableitung einer ausgezeichneten Textmenge vom Typ C, deren ausgezeichnetes Element „Herrn K.'s Lieblingstier“ ist 3.1 Hypersyntaktische Textbasis 3.2 Syntaktische Textbasis 3.3 Beispiele für Lexikoneinträge mit festgelegten Lesarten 3.4 Zur Funktionsweise des TEG-Fragments 3.5 Diagramme 3.6 Liste der notwendigen Verknüpfungsoperationen III. JÁNOS S. PETŐFI (in Zusammenarbeit mit JENS IHWE): MODELL (2) (77-129): 1. Eine generative Textgrammatik mit einer 'nicht-linear festgelegten Basis' 2.

Die 'satzgrammatische Komponente der Textgrammatik 3. Über die 'Lexikon'-Komponente der Textgrammatik 4. Zur Erzeugung einer TextB 5. Zur Entwicklung der linearen Manifestation eines Textes 6. Einige Bemerkungen zur typologischen Klassifikation 7. Zur Grammatik von „Herrn K's Lieblingstier“ IV. SCHLUSSBEMERKUNGEN (130–131); Literaturverzeichnis (132–134).

2 HARTMANN, P. – RIESER, H. (eds.):

ANGEWANDTE TEXTLINGUISTIK I. 1974. XIV, 222 S. – ISBN 3–87118–099–8

P. HARTMANN, H. RIESER: Einleitung (VII–XIV). 1. P. HARTMANN: Ein juristisches Rundgespräch über Normlogik (1–6). 2. H. BRINCKMANN, H. RIESER: Paraphrasen juristischer Texte. Bericht über und Bemerkungen zu einem interdisziplinären Rundgespräch (7–17). 3. J. S. PETŐFI: Juristische Texte und eine Textgrammatik mit 'linear nicht festgelegter Text-Basis' (18–34). 4. H. BRINCKMANN, J. S. PETŐFI, H. RIESER: Paraphrasen juristischer Texte II. Bericht über und Bemerkungen zu einem interdisziplinären Rundgespräch (35–72). 5. H. RIESER: Sprachwissenschaft und Rechtstheorie (73–113). 6. J. S. PETŐFI: Zum Aufbau eines „Lexikons“ (114–132). 7. P. HARTMANN: Religiöse Texte als linguistisches Objekt (133–158). 8. P. HARTMANN: Linguistik und Lehrerausbildung (159–179). 9. G. WIENHOLD: Ein Konzept für die empirische Erforschung literarischer Kommunikation (180–196). 10. J. S. PETŐFI: Sprachunterricht und Textgrammatik mit nicht-linear festgelegter Text-Basis (197–222).

3 RÜTTENAUER, M. (Hg):

TEXTLINGUISTIK UND PRAGMATIK. Beiträge zum Konstanzer Textlinguistik-Kolloquium 1972. 1974. 2., unv. Aufl. 1978 mit e. neuen Vorwort v. M. Rüttenauer. X, 265 S. – ISBN 3–87118–150–1

M. RÜTTENAUER: Vorbemerkung (V–VI). J. S. PETŐFI, H. RIESER: Wissenschaftstheoretische Argumente für eine umfassende grammatische Theorie und eine logisch-semantische Beschreibungssprache (1–46). R. G. van de VELDE: Linguistische Theoriesprache und Textlinguistik (Kritische Überlegungen und Fragen zu dem Arbeitspapier von J. S. Petőfi und H. Rieser) (47–61). J. S. PETŐFI, H. RIESER: Zu Roger van de Veldes „Linguistische Theoriesprache und Textlinguistik“ (62–82). T. A. van DIJK: Text Grammar and Text Logic (83–173). H. RIESER: Einige methodologische Fragen zu T. A. van Dijk's Paper „Text Grammar and Text Logic“ (174–184). T. T. BALLMER: Einführung und Kontrolle von Diskurswelten (185–225). I. BELLERT: Topics Concerning Research on Text Linguistics (226–244). J. S. PETŐFI: Einige Probleme der Repräsentation der „Argumente“ im Rahmen einer Textgrammatik (245–262). U. MÖNNICH: Dependenzgrammatik und Montague-Sprachen (263–265).

4 IHWE, J.:

ON THE VALIDATION OF TEXT GRAMMARS IN THE „STUDY OF LITERATURE". 1974. X, 74 pp – ISBN 3-87118-137-4

0. Preface (1-3). 1. The validation of text grammar in the study of literature (3-16). 2. The empirical content of the study of literature (16-50). 3. Reconstruction of the text concept (50-71). References (72-74).

5 PROJEKTGRUPPE TEXTLINGUISTIK, Konstanz (Hg):

PROBLEME UND PERSPEKTIVEN DER NEUEREN TEXTGRAMMATISCHEN FORSCHUNG I (Teil II s. Band 12) 1974. VII, 177 S. – ISBN 3-87118-171-4

H. RIESER, J. WIRRER: Zu Teun van Dijk's „Some Aspects of Text Grammars". Ein Beitrag zur Textgrammatik- und Literaturdiskussion (1-80). M. DASCAL, A. MARGALIT: Text Grammars – A Critical View (81-120). Jelena and Östen DAHL: Teun A. van Dijk: Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics. Mouton, The Hague & Paris (121-134). J. WIRRER: Zu Jens Ihwe „linguistik in der literaturwissenschaft. Zur entwicklung einer modernen theorie der literaturwissenschaft. (=grundfragen der literaturwissenschaft 4.)" München (135-150). J. IHWE et alii: Zu Götz Wienold, Semiotik der Literatur. Perspektiven für die Literaturwissenschaft. Frankfurt a/M: (151-163). G. GRZYB: Rezension zu O SPÓJNOŚCI TEXSTU (Über Textkohärenz). Sammelband unter der Redaktion von Maria R. Mayenowa. Wrocław (165-177).

6 DAHL, Ö. (ed.):

TOPIC AND COMMENT, CONTEXTUAL BOUNDNESS AND FOCUS. 1974. V, 140 pp – ISBN 3-87118-166-8

Ö. DAHL: Topic-comment structure revisited (1-24). P. SCALL: Focus and contextual boundness (25-52). J. S. ALLWOOD: Truth, appropriateness and focus (53-64). L. DEZSŐ, G. SZÉPE: Contribution to the topic-comment problem (65-94). János S. PETŐFI: 'Modalität' und 'topic-comment' in einer logisch-fundierten Textgrammatik (95-140).

7 PETŐFI, J. S. – RIESER, H.:

PROBLEME DER MODELLTHEORETISCHEN INTERPRETATION VON TEXTEN. 1974. X, 175 S. – ISBN 3-87118-149-8

Some remarks on 'formal pragmatics' (J. S. Petőfi) (1-14): 1. Pragmatics, universal grammar, general semantics 2. On the status of 'formal pragmatics' 3. The treatment of the pragmatic parameters within a theory of language 4. Grammar, semantics and their relation within the partial theory of natural language (PTNL) 5. A brief outline of an empirically motivated and textgrammatically based PTNL. Überlick über den gegenwärtigen Stand der

Ausarbeitung einer texttheoretischen Konzeption (J. S. Petőfi) (15–28): 1. Zur Entwicklung der textgrammatischen Interessenrichtung 2. Textgrammatik und Interpretation 3. Resultate und Aufgaben. Grammatische Beschreibung, Interpretation, Intersubjektivität (Umriss einer partiellen Texttheorie) (J. S. Petőfi) (29–59): 1. Vorbemerkungen 2. Über die Struktur einer speziellen partiellen Texttheorie (TeSWeST) 2.1 Die textgrammatische Komponente der TeSWeST 2.2 Die welt-semantische Komponente der TeSWeST 3. Explikation einiger theoretischer Konstrukte der TeSWeST anhand eines Beispieltextes 4. Einige Schlußbemerkungen. Textgrammatik und Interpretation (Hannes Rieser) (61–154): 0. Vorbemerkung 1. Informale Darstellung des Problems 2. Welten, Indizes, Kontexte der Sprachverwendung 3. Textgrammatik und intensionale Semantik 4. Zur extensionalen Interpretation der TextSeR des Beispieltextes 5. Schlußbemerkung. Thematisierung der Rezeption Metaphorischer Texte in einer Texttheorie. (Problemskizze) (J. S. Petőfi) (155–175): 1. Einleitung 2. Einige ko-textuelle theoretische Thematisierungs-Versuche der KONTERDETERMINATION und der INTERPRETATION 3. KONTERDETERMINATION und INTERPRETATION im Rahmen einer TeSWeST 4. Schlußbemerkungen.

8 GÜLICH, E./HEGER, K./RAIBLE, W.:

LINGUISTISCHE TEXTANALYSE. ÜBERLEGUNGEN ZUR GLIEDERUNG VON TEXTEN. 1974. 2., Durchges.u.erg.A.1979. XII, 157 S. – ISBN 3-87118-165-x

K. Heger, SIGNEMRÄNGE UND TEXTANALYSE (1–72): 0 Einleitung 1 Signemränge 1.1 Grundsätzliches 1.2 Aszendente Signemrang-Definition 1.3 Notations-Konventionen 2 Textanalyse 2.1 Text 2.2 Einordnung in Einheiten höherer Ränge 2.3 Text-Assertion und Text-Spezifizierung 2.4 Polyrationales Präsuppositionsgefüge 2.5 Dialoge und Monologe 2.6 Aktantielle und assertorische Präsuppositionen 2.7 Sätze 2.8 Satzanalyse und Lexikon 2.9 Lexikoneinträge. E. Gülich/W. Raible, ÜBERLEGUNGEN ZU EINER MAKROSTRUKTURELLEN TEXTANALYSE – J. Thurber, The Lover and his Lass (73–126): 0 Vorbemerkungen 1 Überlegungen zur Gliederung von Texten 1.1 Verhältnis von Text „oberfläche“ und Makrostruktur – Analyse nach Teiltexen 1.2 Gliederungsmerkmale 1.3 Gliederungsmerkmale und Modell sprachlicher Kommunikation 1.4 Die einzelnen Gliederungsmerkmale und ihre Hierarchie 1.5 Schlußbemerkungen 2 Verfahrensregeln für die Delimitierung 3 Anwendung auf den Thurber-Text 3.1 Ebenen der Kommunikation 3.2 Substitution auf Metaebene – vorhergehender oder nachfolgender Teiltex als Gesprächsgegenstand 3.3 Orts- und Zeitbestimmungen in Ko-Okkurrenz mit einer Veränderung in der Konstellation der Handlungsträger 3.4 Veränderung in der Konstellation der Handlungsträger 3.5 Renominalisierung 3.6 Konjunktionen 3.7 Die Einheiten auf der zweiten Ebene der Kommunikation 3.8 Übersicht über die Gliederung des Texts 3.9 Ergebnisse. W. Raible, VERGLEICH MIT DER VON KLAUS HEGER DURCHFÜHRTEN TEXTANALYSE (127–147): 4.1 Grundlagen des Hegerschen Verfahrens 4.2 Grundlagen der Textanalyse von Elisabeth Gülich und Wolfgang Raible 4.3 Vergleich beider Ansätze – Vor-

und Nachteile 4.4 Schlußbemerkungen. Glossar (149). Literaturverzeichnis (151–157).

9 PETŐFI, J. S.:

VERS UNE THÉORIE PARTIELLE DU TEXTE. 1975. X, 148 p. – ISBN 3–87118–193–5

1 Aperçu de l'état actuel d'élaboration d'une conception de la théorie du texte (1–6). 2 Description grammaticale, interprétation, intersubjectivité (7–34): 1. Remarque préliminaires 2. Sur la structure d'une théorie partielle spécifique du texte (TeSWeST) 2.1 La composante de grammaire textuelle de la TeSWeST 2.2 La composante de sémantique du monde de la TeSWeST 3. Explication de quelques constructions théoriques de la TeSWeST à l'aide d'un texte-exemple 4. Quelques remarques finales 3 'Modalité' et 'topic-comment' dans une grammaire textuelle à base logique (35–80): 1. Introduction 2. La 'modalité' et la relation 'topic-comment' en général 3. Une 'grammaire textuelle à base non-fixée linéairement 4. La structure topic-comment (= thème-propos) et modalité sur le K-plan (≈ plan de la phrase) 5. Modalité, thème-propos et structure textuelle 6. Conclusion. 4 Sémantique – pragmatique – théorie du texte (81–112): 1. Remarques métathéoriques 2. Syntaxe, sémantique, pragmatique 3. Quelques remarques concernant la recherche théorique et empirique récente en matière de sémiotique verbale 4. Quelques aspects d'une théorie du texte 5. Aspects pragmatiques et théorie partielle du texte 6. Conclusions 5 Une théorie partielle du texte (TeSWeST) et quelques aspects de son application (113–132): 1. Remarques préliminaires 2. Les opérations essentielles de la TeSWeST 3. Les opérations plus importantes de quelques composantes accessoires de la TeSWeST 4. Quelques remarques sur le lexique de la TeSWeST 5. Analyse, interprétation et commentaire de textes dans différents domaines d'application 6. Comment définir des types de textes sur la base d'une analyse selon une théorie du texte 7. La théorie du texte et la traduction. Quelques aspects particuliers 8. Quelques remarques concernant la relation entre la TeSWeST et l'automatisation du traitement de textes 9. Conclusions 6 Bibliographie (133–148).

10 PETŐFI, J. S. (ed.):

LOGIC AND THE FORMAL THEORY OF NATURAL LANGUAGE (Selective Bibliography). 1978. XVI, 333 pp – ISBN 3–87118–309–1

I. Mathematical logic, philosophical logics, logics and natural languages (R. HARTMANN, J. S. PETŐFI) (1–32): 1. General works 2. Bibliographies 3. Periodicals 4. History of Logic II. Logic and the philosophy of language (P. FINKE) (33–54) III. (55–110): 1. Non-modal propositional and predicate calculus (R. BARTSCH) 2. Modal propositional and predicate calculus (L. ÅQVIST) 3. Quantification (Ö. DAHL) 4. Many-valued logic, fuzzy logic (H.-J. EIKMEYER) 5. Relevance logic (H.-J. EIKMEYER) IV. (111–220): 1. Model theory (Th. T. BALLMER) 2. Definitions, analytic and synthetic, synonymity (K. HÖLKER) 3. Identity (Ö. DAHL) 4. Worlds, indexical logic,

intensional logic (Th. T. BALLMER) 5. Theory of argumentation (M.-J. BOREL) 6. Presuppositions and entailments (W. HEYDRICH) 7. Montague grammar(s) and formal pragmatics (U. MÖNNICH) 8. Locigal and natural connectives (T. A. van DIJK) V. Combinatory logic (H.-J. EIKMEYER) (221–230) VI. (231–310): 1. Logic of actions (H.-J. EIKMEYER) 2. Deontic logic and logic of norms (A. G. CONTE) 3. Tense logic (W. BURGHARDT) 4. Logic of questions (K. HÖLKER) 5. Logic of dialogue (K. HÖLKER) 6. Epistemic logic (W. KUMMER) 7. Logic of conditionals (L. ÅQVIST) 8. Inductive logic (M.-J. BOREL) VII. Appendix (311–333): The logico-semantic theory of natural languages as text theory (J. S. PETÓFI).

11 HEGER, K. – PETÓFI, J. S. (Hg):

KASUSTHEORIE, KLASSIFIKATION, SEMANTISCHE INTERPRETATION. BEITRÄGE ZUR LEXIKOLOGIE UND SEMANTIK. 1977. VII, 358 S. – ISBN 3–87118–297–4

Vorwort. I Kasustheorie: C. J. FILLMORE: The case for case reopened (3–26). P. FINKE: Aristoteles, Kant, Fillmore – Ein Diskussionsbeitrag zur Metaphysik der Kasusgrammatik (27–41). K. HEGER: Aktantenfunktionen und abstrakte Kasus (43–69). W. RAIBLE: Partitiv, Akkusativ und Nominativ als Objekt- Kasusprobleme in einer kontrastiven deutsch-finnischen Grammatik oder wie man erfolgreich Linguisten frustriert (71–124). W. SAMLOWSKI: Case Systems in Artificial Intelligence (125–148). II Klassifikation: I. DAHLBERG: Grundprobleme der Klassifikation (151–167). L. M. JANSEN: Linguistische Beiträge zur semantischen Klassifikation von Substantiven – Ein Überblick (169–209). L. M. JANSEN: Aspekte der Klassifikation von Verben (211–230). F. NEUBAUER: Aspekte der Klassifikation von Adjektiven (231–259). III. Semantische Interpretation: A. OBERSCHELP: Eine verweiterte Prädikatenlogik (263–283). A. OBERSCHELP: Ein Ansatz zur Berücksichtigung von Sprechhandlungen in der Prädikatenlogik (285–303). G. ZIFONUN: Die Konstruktsprache KS – Entwurf eines Darstellungsmittels für natürlichsprachlich formulierte Information (305–322). J. S. PETÓFI: Some aspects of a multi-purpose thesaurus (323–340). J. S. PETÓFI: Textrepräsentation und Lexikon als semantische Netzwerke (341–358).

12 WIRRER, Jan (Hg):

TEXTGRAMMATISCHE KONZEPTE UND EMPIRIE. PROBLEME UND PERSPEKTIVEN DER NEUEREN TEXTGRAMMATISCHEN FORSCHUNG II (Teil I s. Bd. 5) 1977. VII, 226 S. – ISBN 3–87118-267–2

T. A. van DIJK: Rezension von Walter Kintsch, The Representation of Meaning in Memory Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1974. (1–49). H. R. MANNHAUPT, J. WIRRER: Semantische Textstrukturen und Empirie. Bemerkungen zu B. F. Meyers Buch „The Organisation of Prose and its Effect on Memory“ (50–108). D. METZING: Makro-Strukturen als Element von Teun A. van Dijk's Textgrammatik-Program (109–128). W. KINDT, S. J. SCHMIDT, J. WIRRER, R. ZOBEL: Zu einem Versuch empirischer

Forschung in der Literaturwissenschaft. Kritische Überlegungen zu Werner Bauer, Renate Braunschweig-Ullmann, Helmtrud Brodmann, Monika Bühr, Brigitte Keisers, Wolfram Mauser, „Text und Rezeption“ (129–226).

13 PETŐFI, J. S. – BREDEMEIER, J. (Hg):

DAS LEXIKON IN DER GRAMMATIK – DIE GRAMMATIK IM LEXIKON. BEITRÄGE ZUR STRUKTUR DES LEXIKONS UND ZUR TEXTTHEORIE. 2 Bde. 1977. 561 S. – ISBN 3–87118–290–7

1. Halbband 1977. X, 259 S. ISBN 3–87118–288–5

2. Halbband 1977. X, S. 261–561 ISBN 3–87118–289–3

ERSTER HALBBAND pt 13,1

I Struktur und Funktion der Wörterbücher: Analysen und Perspektiven (1–88): BURGHARDT, W.: Wie hilfreich sind fach- und umgangssprachliche Wörterbücher? (Eine mehrstufige Analyse ausgewählter Terme) NEUBAUER, F.: Einige Aspekte umgangssprachlicher Lexika BREDEMEIER, J. – JANSEN, L. M. – PETŐFI, J. S.: Überlegungen zu den syntaktischen und semantischen Informationen im Wörterbuch einer natürlichen Sprache II Semantische Explikation und Allgemeinwissen (91–159): HÖLKER, K.: Über einen Typ von Lexikoneinträgen für gemeinsprachliche Lexika GUENTHNER, F.: Problems for a Theory of the Lexicon MÖNNICH, U.: Natürliche Arten und maximale Modelle BURGHARDT, W.: Zur Konstruktion der chemischen Fachsprache III Thesaurus, maschinelle Sprachverarbeitung, Dokumentation (163–259): NEUMANN, R.: Thesauri und Klassifikation von Wissen RAUSCHNER, H. D.: Zum Aufbau eines Lexikons für die maschinelle Sprachverarbeitung GERDEL, W.: Verbstrukturen in einem definierten medizinisch-wissenschaftlichen Textmaterial.

ZWEITER HALBBAND pt 13,2

IV Grammatik und Lexikon (263–332): PETŐFI, J. S.: Einige Bemerkungen über die grammatische Komponente einer integrierten semiotischen Texttheorie PETŐFI, J. S.: Das Lexikon als Komponente einer semiotischen Theorie von natürlichen Sprachen PETŐFI, J. S.: Lexikoneintragungen in der kanonischen Repräsentation von Sätzen und Texten EIKMEYER, H. – J.: Syntaktische Information im Lexikon und Transformation V Klassifikation (335–423): JANSEN, L. M.: Zur begrifflichen Ordnung substantivischer Lexikoneinheiten KINDT, W.: Zum Problem der Sortenspezifikation. Korreferat zu Jansen, L. M.: „Zur begrifflichen Ordnung substantivischer Lexikoneinheiten“ HARTMANN, R.: Klassifikation arabischer Substantive anhand ihrer Morphologie VI Argument-labels (427–558): BREDEMEIER, J.: Valenztheorie und Kasusgrammatik HEYDRICH, W.: Zur Einführung von argument-labels RATH, C.: Exemplarische Einführung einiger lokaler argument-labels BREDEMEIER, J. – HEYDRICH, W. – JANSEN, L. M.: Argumentstrukturbezogene Analyse einer Anzahl von Verben BALLWEG, J.: Einige skeptische Bemerkungen zum Konzept der Argument-Labels HEYDRICH, W.: Zu einigen Mißverständnissen in Ballwegs „skeptischen Bemerkungen“ ÜBER DAS PROJEKT „KERNLEXIKON“ – J. S. PETŐFI (559–560). Autoren des Bandes (561).

14 RIESER, H.:

TEXTGRAMMATIK, SCHULBUCHANALYSE, LEXIKON. Arbeitspapiere 1973-1976. 1977. VII, 124 S. - ISBN 3-87118-258-0

Zur empirisch motivierten semantischen Beschreibung von Texten (1-54): 1. Zur Entwicklung von linguistischen Theorien und Wissenschaftssprachen 2. Gegen die Vorherrschaft des Satzes 3. Problemkatalog 4. Alternativen in der gegenwärtigen logisch-semantischen Forschung. Möglichkeiten ihrer Integration. Ein neuer Vorschlag für einen Typ von linguistischen Definitionen-Vorstudie zur medizinischen Fachsprache (55-85): 0. Einleitung 1. Beispiele für Begriffe, die in der medizinischen Fachsprache verwandt werden 2. Der pragmatische Bezug der Beschreibung 3. Zur Möglichkeit der Bedeutungsfestlegung medizinischer Ausdrücke. Schulbuchanalyse als Begründung einer empirischen Textgrammatik (86-124): 1. Wissenschaftssprache und Objektbereich der Grammatik 2. Zentrale Begriffe der Grammatiktheorie 3. Arbeitsanweisungen in den untersuchten Schulbüchern 4. Deskriptive Adäquatheit 5. Konsequenzen für die Grammatiktheorie: „Natürliche“ Postulate, Lexikonstruktur und Wohlgeformtheit.

15 COULMAS, F.:

REZEPTIVES SPRACHVERHALTEN. EINE THEORETISCHE STUDIE ÜBER FAKTOREN DES SPRACHLICHEN VERSTEHENSPROZESSES (Lit.S.271-293). 1977. VIII, 301 S. mit 6 Abb. - ISBN 3-87118-298-2

I EINLEITUNG (1-16): 1. Wissenschaftsgeschichtliche Präliminarien 2. Das Thema im interdisziplinären Kontext 3. Funktionale Sprachbetrachtung 4. Der Primat der produktiven Sprachverwendung 5. Problemstellung 6. Behinderte Verständigung 7. Die Zielgerichtetheit kommunikativer Tätigkeit II HÖRERSEITIGE BEDINGUNGEN ERFOLGREICHER KOMMUNIKATION (Überblick) (17-59): 1. Was wird verstanden? 1.1. Rede und Handlung 1.2. Die Vollständigkeit des Zeichens 2. Wie wird verstanden? 2.1. Apprehension und Ausdrucksverstehen 2.2. Aufmerksamkeit 2.3. Das Gedächtnis in seiner Funktion für das Verstehen: Struktur und Prozeß 2.3.1. Epistemische Relationen 2.4. Kognitive Tätigkeit im Verstehensprozeß - Antizipation, Vergleich, Schluß 2.5. Fehlkommunikation und Verhaltensrückkoppelung III KONVENTION UND KULTUR (60-99): 1. Über die Abhängigkeit des Verstehens von der Teilnahme an der Kultur 2. Exkurs: Pronominale Selbstbezeichnung im Japanischen 3. Ansätze zur Explikation des Konventionsbegriffs 3.1. Der Konventionsbegriff bei Searle 3.2. Die explikation des Konventionsbegriff von D. Lewis IV WIRKUNGEN VON SPRECHHANDLUNGEN ALS DIMENSION DER BESCHREIBUNG DES VERSTEHENSPROZESSES (100-183): 1. Zu Austins Analyse der Perlokution 2. Zur Logik resultativer Verben 2.1. Der Intentionalitätstest 2.2. Der Agentizitätstest 2.3. Der Faktizitätstest 2.4. Der Versuchstest 2.5. Der Konventionalitätstest 2.6. Der Vergewisserungstest 2.7. Der „Schlaf“-Test 2.8. Der Nonverbale Performanz

Test 2.9. Der Iterationstest 2.10. Der Wertungstest 2.11. Der Reflexivtest 2.12. Der Komplementtest 2.13. Zusammenfassung der Testergebnisse 3. Perlokutionäre Akte als Diskurseinheiten 4. Rhetorik 5. Rekonstruktion persuasiver Prozesse V **BEDINGUNGEN DES VERSTEHENS IN DER NICHT-MUTTER- SPRACHLICHEN KOMMUNIKATION** (184–231): 0. Einleitung 0.1. Eine Theorie des fremdsprachlichen Verhaltens gibt es nicht 1. Einige Unterschiede zwischen Mutterspracherwerb und FS-Lernen 1.1. Natürliche vs. künstliche Lernsituation 1.2. Konzeptuelle Entwicklung 2. Referenz 2.1. Zu Olsons psychologischer Semantiktheorie 2.2. Zum Empirizitätsanspruch wahrheitsfunktionaler Bedeutungstheorien 3. Pragmatische Interferenzen 3.1. Kognitive Konsonanzparadigmata 3.2. Standardformeln und Situationsstereotypen 3.3. Textualität 3.4. Wirkungen 3.5. Konkometierende Medien 3.6. Zusammenfassung VI **ANMERKUNGEN** (232–270): VII **LITERATURVERZEICHNIS** (271–293) Anhang (294–301).

16 RÜTTENAUER, M.:

VORKOMMEN UND VERWENDUNG DER ADVERBIALEN PROFORMEN IM DEUTSCHEN. 1978. X, 91 S. – ISBN 3–87118–329–6

Vorbemerkung (IX–X) 1. Was sind adverbiale Proformen? (1–38): 1.1. Adverbiale Proformen und Pronominaladverbien 1.1.1. Überblick über die Literatur 1.1.1.1. Zu den „Pronominaladverbien“ 1.1.1.2. Sind Pronominaladverbien Adverbien? 1.2. Einiges aus der neueren Pronomina-Diskussion 2. Die adverbialen Proformen des Deutschen (39–64): 2.1. Besonderheiten der adverbialen Proformen 2.1.1. Bestimmung des Antezedens einer adverbialen Proform 2.1.1.1. Der Dialog-Test 2.1.2. Proform, Konjunktion oder Konjunkionaladverb? 2.1.3. Adverbiale Proformen als Sonderformen von Präpositionen 2.1.4. Adverbiale Proformen ohne explizites Antezedens bzw. mit einer Folgerung als Antezedens 2.1.5. Adverbiale Proformen, token-reflexive Ausdrücke und Performative 2.2. Die Funktionen der adverbialen Proformen 2.3. Analyseprobleme 3. Angaben über die Verwendung einzelner adverbialer Proformen (65–82): 3.1. Das Korpus 3.2. Verallgemeinerungen 3.2.1. „DABEI“ 3.2.2. „DADURCH“ 3.2.3. „DAFÜR“ 3.2.4. „DAGEGEN“ 3.2.5. „DAMALS“ 3.2.6. „DAMIT“ 3.2.7. „DANACH“ 3.2.8. „DARAN“ 3.2.9. „DARAUF“ 3.2.10. „DARIN“ 3.2.11. „DARUM“ 3.2.12. „DAVON“ 3.2.13. „DAZU“ 3.2.14. „DESHALB“, „DESWEGEN“ 3.2.15. „DORT“ 3.2.16. „HIERMIT“ 3.2.17. „WOBEI“ 3.3. Liste von Wörtern, die im Deutschen als anaphorisch verwendete adverbiale Proformen vorkommen Schlußbemerkung (83–84) Zusammenfassung (85–86) Bibliographie (87–91).

17 ALLEN, St. – PETŐFI, J. S. (eds.):

ASPECTS OF AUTOMATIZED TEXT PROCESSING 1979. VII, 194 pp. – ISBN 3–87118–363–6

E. BERTSCH: Structure and function of COMSKEE – a language-oriented programming language (1–10). R. GAVARA: An outline of the text-handling

system of the Swedish logothèque (11–18). M. GILLOW: Linguistic data-bases (19–36). J. H. LAUBSCH: Semantic-based parsing in large corpore (37–58). S. P. Jan LANDSBERGEN, R. SCHA: Formal languages for semantic representation (59–112). E. SPANG-HANSEN: Syntactic studies by means of computer (113–135). D. E. WALKER: Information retrieval on a linguistic basis (137–156). H. BOLEY: Directed Recursive Labelnode Hypergraphs: A new Representation – Language (157–193). List of Contributors (194).

18 BIASCI, C. – FRITSCHKE, J. (Hg):

TEXTTHEORIE UND TEXTREPRÄSENTATION. THEORETISCHE GRUNDLAGEN DER KANONISCHEN SINNSEMANTISCHEN REPRÄSENTATION VON TEXTEN. 1987. VII, 265 S.m.Abb.u.Tab. – ISBN 3–87118–334–2

I. Einleitung (C. BIASCI, J. FRITSCHKE) (1–4). II. Wissenschaftstheoretische Überlegungen zum Aufbau einer Texttheorie (6–66): 1. Eine formale semiotische Texttheorie als integrierte Theorie natürlicher Sprache. Methodologische Anmerkungen. (J. S. PETŐFI). 2. Von der Satzgrammatik zu einer logisch-semantischen Texttheorie. Tendenzen in der gegenwärtigen Untersuchung von natürlichen Sprachen (J. S. PETŐFI). III. Die desambiguierende syntaktische Formationskomponente der TeSWeST. Aspekte der kanonischen Sprache der sinnsemantischen Repräsentation. (67–191): 1. Die globale Struktur des Systems der Formationsregeln (J. FRITSCHKE). 2. Die Struktur der Argumentrahmen 2.1. Argumentrollenindikatoren (W. HEYDRICH) 2.1.1. Das System der Argumentrollenindikatoren im Überblick. (W. HEYDRICH) 2.1.2. Die lokalen Argumentrollenindikatoren (Ch. RATH) 2.2. Referenzindizes (H. – J. EIKMEYER) 3. Performativ-modale, weltkonstitutive und deskriptive Einheiten als Grundelemente der atomaren Texte (H. KAYSER) 4. Konnektive als Grundelemente der Texte (C. BIASCI) IV. Die Lexikonkomponente der TeSWeST (J. S. PETŐFI) (193–205). V. Ein objektsprachlicher Text und Text-Komponente seiner sinnsemantischen Repräsentation. Ein Beispiel. (J. FRITSCHKE) (207–256). VI. Anhang (257–265).

19 GENOT, G.:

ELEMENTS OF NARRATIVICS. GRAMMAR IN NARRATIVE, NARRATIVE IN GRAMMAR. 1979. XII, 136 pp. – ISBN 3–87118–364–4

0. Generalitis (1–12). 1. General problems of narrativity (13–24). 2. Representation of narrative units (25–20). 3. Articulation of narrative units (51–74). 4. Towards text-processing (75–110). 5. Concluding remarks (111–114). Appendix I. Foscolo's A Zacinto, an exercise (115–130). Appendix II. Texts (131–132). References (133–136).

TEXT vs SENTENCE. BASIC QUESTIONS OF TEXT LINGUISTICS.
2. vls. 1979. IX, 666 pp – ISBN 3 – 87118 – 367 – 9

1. Halbband 1979, IX, pp 1 – 341 ISBN 3 – 87118 – 365 – 2

2. Halbband 1979. pp 343 – 666 ISBN 3 – 87118 – 366 – 0

ERSTER HALBBAND pt 20,1

I K. BRINKER: Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik (3–12). Udo L. FIGGE: Zur Konstitution einer eigentlichen Textlinguistik (13–23). A. GARCIA – BERRIO: Text and sentence (24–42). H. GLINZ: Text – Satz – Proposition (43–48). K. HEGER: Text und Textlinguistik (49–62). W. RAIBLE: Zum Textbegriff und zur Textlinguistik (63–73). C. SCHWARZE: A statement on „text linguistics” (74–76). C. SEGRE: The nature of text (77–88). P. SGALL: Remarks on text, language and communication (89–100). M. TITZMANN: Text vs. sentence (with a view towards a unified theory of pragmatics and semantics) (101–122). J. WIRRER: Five questions on text-linguistics (123–140). II P. M. BERTINETTO: Can we give a unique definition of the concept 'text'? Reflexions on the status of textlinguistics (143–159). M. GOPNIK: On differentiating sentence grammars from text grammars (160–169). M. V. GIULIANI, A. CILIBERTI, M. CAMBONI: Speculations on text as a linguistic and cultural construct (170–180). R. HARWEG: Satzgrenzen und Satzabstände und das Verhältnis zwischen Satz- und Textlinguistik (181–199). E. ITKONEN: Distinguishing between „sentence” and „text” (200–206). Z. KANYÓ: Anmerkungen zur Texttheorie (207–216). W. A. KOCH: TEXTLINGUISTIK und Textlinguistik (217–234). V. KUKHARENKO: Some considerations about the properties of the text (235–245). M. M. LANGLEBEN: On the triple opposition of a text to a sentence (246–257). R. E. LONGACRE: Texts and text linguistics (258–271). U. OOMEN: Texts and sentences (272–280). B. PALEK: Where next in text-linguistics? (281–291). G. A. POGATSNIGG: Textlinguistik (292–306). P. SCHVEIGER: Text and sentence: a systemic approach (307–318). P. WUNDERLI: Satz, Paragraph, Text- und die Intonation (319–341).

ZWEITER HALBBAND pt 20,2

III 1. A. BERRENDONNER: De „ci”, de „la”. Exploration dans la structure textuelle (345–355). E. J. CROTHERS: Text linguistics issues from a text representation perspective (356–368). R. HASAN: On the notion of text (369–390). W. MARCISZEWSKI: A lattice-theoretical approach to the text structure study (391–404). B. MORTARA GARAVELLI: A mined area of linguistic study of texts (405–413). E. F. PRINCE: On the function of existential presupposition in discourse (414–432). Z. SZABÓ: Stylistics within the interdisciplinary framework of text linguistics (433–499). E. VASILIU: On some meanings of 'coherence' (450–466). 2. R. de BEAUGRANDE: Text and sentence in discourse planning (467–494). G. BERRUTO: A sociolinguistic view on text-linguistics (495–508). T. A. van DIJK: New developments and problems in textlinguistics (509–523). G. GENOT: Narrativity and text grammar (524–539). M. NOWAKOWSKA: On a formal theory of texts (540–554). B. RIEGER: Revolution, counterrevolution, or a

new empirical approach to frame reconstruction instead? (555–571). R. G. van de VELDE: 'Text' und 'Satz' in einer erweiterungsfähigen Linguistik (572–584). 3. U. ECO: Texts and encyclopedia (585–594). E. U. GROSSE: Von der Satzgrammatik zum Erzähltextmodell Linguistische Grundlagen und Defizienzen bei Greimas und Bremond (595–617). C. MARELLO: Text, coherence and lexicon (618–633). F. NEF: Case grammar vs. actantial grammar: some remarks on semantic roles (634–653). T. PAVEL: Phonology in myth-analysis (654–666).

21 OPALKA, H.:

UNTERSUCHUNG ZU REDEKONSTITUIERENDEN FUNKTIONEN DER MODALPARTIKEL 'JA'. EINE PRAGMALINGUISTISCHE GRUNDLAGENSTUDIE ZUR GESPROCHENEN DEUTSCHEN UMGANGSSPRACHE. 1979. XII, 283 S. – ISBN 3–87118–383–0
–: C-60 Tonbandcassette 71' 18" ISBN 3–87118–388–1

Vorwort (XI–XII) 0.1. Orthographischer Hinweis (1–2). 0.2. Gliederung der Arbeit (3–4) 1. Ausgangspunkt (5–12). 2. Konkreter Beitrag zur Pragmalinguistik (13–18). 3. Vorinformation zum Verständnis der Transkription (19–23). 4. Transkription einer Planungsdiskussion (24–113). 5. Grobanalyse (114–133). 6. Theoretischer Beitrag zur Pragmalinguistik (134–157). 7. Analysebeitrag zur Pragmalinguistik (158–243). 8. Historischer Exkurs (244–259). 9. Elektro-Akustischer Exkurs (260–266). 10. Abschließende Bemerkungen (267–268). 11. Literaturverzeichnis (269–274). 12. Anhang (275–283).

22 RIESER, H.:

ASPEKTE EINER PARTIELLEN TEXTTHEORIE. UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTGRAMMATIK MIT 'NICHT-LINEAR' FESTGELEGTER BASIS UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES LEXIKON- UND DES FACHSPRACHENPROBLEMS. 2 Bde. 1979. XI, 671 S. – ISBN 3–87118–399–7

1. Halbband 1979. XI, 1–328 S. ISBN 3–87118–397–0

2. Halbband 1979. XI, S. 329–671 ISBN 3–87118–398–9

ERSTER HALBBAND pt 22,1

0. Einleitung 0.0. Zur Entwicklung textlinguistischer Fragestellungen (1–12). 0.1. Aufgabenstellung I: Untersuchungen zur Struktur des Lexikons (12–19). 0.2. Aufgabenstellung II: Untersuchungen zur Rolle und Funktion der Referenzindizes (19–27). 0.3. Motivationen für die Textauswahl (27–32). 0.4. Aufgabenstellung III: Zum Aufbau der semantischen Repräsentation des Beispieltexts (32–36). 0.5. Aufgabenstellung IV: Zur semantischen Interpretation des Beispieltexts (36–40). 0.6. Voraussetzungen der vorliegenden Arbeit (40–42). 0.7. Zum Aufbau der Arbeit (42). 0.8. Vorarbeiten und Anregungen zu dieser Arbeit (43). Anmerkungen (43–52). I. LEXIKON: Liste 1: Definition der Nomina (53–312). Liste 2: Definition der Verben (312–324). Liste 3: Definition von Adjektiven und Adverbialen (324–328).

ZWEITER HALBBAND pt 22.2

II. PROBLEME MIT DEM BISHERIGEN LEXIKONAUFBAU: 1. Linguistische Systematik vs. Fachsystematik? (329–335). 2. Einige Schwierigkeiten bei der exakten Fundierung der „Kasuslabels“ und Anschlußprobleme (335–336). 2.1. Fundierung der „Kasuslabels“ und Leistung des kasusgrammatischen Ansatzes (336–369). 3. Sortenvariable und sortenprädikate (369–388). 4. Lexikondefinitionen und Definitionslehre (388–404). 5. Zusammenfassung der Resultate (Abstracts) und Arbeitshypothesen (404–414). III. LISTE DER FÜR DEN TEXT „DER KLEINE PRINZ“, KAPITEL XIX BENÖTIGTEN ARGUMENT-VARIABLEN PLUS DEREN DEFINITIONEN (415–422). IV. LISTE DER FÜR DEN TEXT „DER KLEINE PRINZ“, KAPITEL XIX BENÖTIGTEN REFERENZINDIZES (422–432). V. PROBLEME BEI DER ERSTELLUNG VON REFERENZINDIZES – Vorbemerkung: (432–435). 1. Empirische Probleme beim Aufbau von Referenzindizes (435–466). 2. Referenzindizes, Identifizierbarkeit und Artikelselektion (466–470). 3. Referenzindizes und das Problem der autonomen „Oberflächensyntax“ (470–481). 4. Referenzindizes und Lexikondefinitionen (481–484). 5. Zusammenfassung der Resultate (Abstracts) und Arbeitshypothesen (484–486). VI. ZUR REPRÄSENTATION DER SEMANTISCHEN STRUKTUR DES BEISPIELTEXTES, „DER KLEINE PRINZ“, KAPITEL XIX: 1. Der Text als Deduktionszusammenhang (486–491). 2. Performative Hypersätze Satzmodi und der Skopus von Tiefenkonjunktionen (492–495). 3. Revidierte Form von So (495–554). 4. Zusammenfassung der Resultate (Abstracts) und Arbeitshypothesen (555–559). VII. PROBLEME DER SEMANTISCHEN INTERPRETATION DES BEISPIELTEXTES: 1. Intuitive Beschreibung und Erläuterung des Modells (559–569). 2. Einige Bemerkungen zum Folgerungsproblem (570–590). 3. Zusammenfassung der Resultate (Abstracts) und Arbeitshypothesen (590–591). Appendix: 1. Liste der Definienda (592–654). 2. Liste der verwandten Abkürzungen, Symbole und Konventionen (654–659). Literaturverzeichnis: (660–671).

23 RATH, Chr.:

ZUR EINFÜHRUNG VON LOKALEN ARGUMENT-LABELS. EINE UNTERSUCHUNG LOKALER PRÄPOSITIONALER AUSDRÜCKE UND DER IHNEN IN EINER KANONISCHEN REPRÄSENTATION ENTSPRECHENDEN ELEMENTE. 1979. XII, 465 S. – ISBN 3-87118-420-9

Vorwort. 0. Einleitung (1–6). 1. Kapitel: Kasusgrammatische Konzeptionen und ihre Fundierung in der noematischen Systematik Hegers. I. Einleitung (7–8). II. Die Theorievorschläge von Charles J. Fillmore, John M. Anderson, Wallace L. Chafe, Walter A. Cook, Don L. F. Nilsen und Klaus Heger (9–57). III. Kasustheorie und noematische Systematik (57–70). 2. Kapitel: Die Textstruktur – Weltstruktur – Theorie. I. Einleitung (71). II. Der Grundcharakter der Theorie (71–79). III. Die textgrammatische Komponente (79–102). IV. Das Lexikon (102–106). V. Wolfgang Heydrichs Vorschlag zur Einführung von Argument-Labels (106–114). VI. Die

weltsemantische Komponente (115–116). VII. Mögliche Anwendungen der TeSWeST (116–117). 3. Kapitel: Ontologische Beschreibung von Beziehungen im Raum. I. Einleitung (118–122). II. Einführung einiger grundlegender Begriffe aus der euklidischen Geometrie (122–132). III. Beziehungen in unserem Raum der Anschauung (132–195). IV. Beziehungen zwischen den Positionen (195–197). 4. Kapitel: Definitorische Einführungen lokaler Argument-Labels. I. Einleitung (198–210). II. Die Definitionen (220–280). III. Eine mögliche Reduktion der Argument-Labels (280–284). IV. Matrix der fundamentalen Argument-Labels des nicht reduzierten Systems (284–289). 5. Kapitel: Analyse deutscher lokaler präpositionaler Ausdrücke. I. Einleitung (290–294). II. Deutsche lokale präpositionale Ausdrücke (295–400). III. Die Formalisierung der Gebrauchsbedingung eines präpositionalen Ausdrucks (400–405). IV. Ungelöste Probleme (405–408). V. Matrix der lokalen präpositionalen Ausdrücke und der Argument-Labels (408–416). 6. Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben sie noch heute (417–419). Anmerkungen (420–449). Zeichen und Abkürzungen (450). Literaturverzeichnis (450–465).

24 BALLMER, Th. – KINDT, W. (eds.):

ZUM THEMA SPRACHE UND LOGIK. ERGEBNISSE EINER INTERDISZIPLINÄREN DISKUSSION. 1980. VI, 356 S. – ISBN 3-87118-451-9

Vorwort (1–5). A. OBERSCHELP: Formale Syntax (6–56). J. M. GLUBRECHT: Einbettung modaler Logiken in die mehrsortige Ausdruckslogik LA (57–94). W. KINDT: Theorie der Dialogspiele, die Einführung des Wahrheitsprädikats und die Logik von Sprachen mit unfundierten Sätzen (95–145). J. S. PETŐFI: Einige Grundfragen der pragmatisch-semantischen Interpretation von Texten (146–190). L. ÅQUIST: eine zeitlogische Variante der Morgensternparadoxie (191–195). J. BALLWEG, H. FROSCH: Wie Sein und Werden behandelt werden (196–217). M. GRABSKI: Eine Semantik für die Wörter Meinen und Bedeutend (218–280). T. T. BALLMER: Frames and Context Structures. A Study in Procedural Context Semantics with Linguistic Applications in Sentence- and Textlinguistics (218–334). W. BRENNENSTUHL: Are Speech Acts really Actions? (335–342). W. KINDT: Die Anatomie vom Wissen und andere Ungereimtheiten. Überlegungen zur Analyse des Bodenlosen (343–356).

25 EIKMEYER, H. – J.:

TRANSFORMATIONSGRAMMATIKEN MIT MULTILABELS. DEFINITION UND ANWENDUNGSMÖGLICHKEITEN. 1980. VIII, S. – ISBN 3-87118-449-7

1. Einleitung (1–24). 2. Mathematische Modelle für Transformationsgrammatiken (25). 2.1. i-Transformationsgrammatiken: Definitionen (27–50). 2.2. Transformationelle Sprachen (51–73). 3. 3-Transformationsgrammatiken in linguistischen Theorien (75). 3.1. Die

Transformationskomponente der TeSWeST (75–84). 3.2. Transformationsgrammatiken mit kategorialer Basis (85–96). 4. TBM – ein System von LISP-Funktionen für die Transformation von Bäumen mit Multilabels (97). 4.1. Darstellung der Bäume in TBM, Format der Transformationen (99–100). 4.2. Beschreibung von TBM (101–106). 4.3. Anhang: Die Definitionen der Funktionen von TBM (107–123). 5. Ein Fragment einer Transformationskomponente für die TeSWeST (125–133). 5.1. Textintensionale Repräsentationen und syntaktische Information (135–138). 5.2. Transformationen zur Satzformation (139–152). 5.3. Anhang: Die Definitionen der Transformationen (153–160). 6. Abschließende Bemerkungen (161–163). 7. Bibliographie (165–172). 8. Verzeichnis der verwendeten Abkürzungen und Zeichen (173–174).

26 EIKMEYER, H. J. – JANSEN, L. M. (Hg.):

OBJEKTARGUMENTE. GRUNDELEMENTE DER SEMANTISCHEN STRUKTUR VON TEXTEN III. 1980. VIII, 148 S. – ISBN 3-87118-450-0

1. H. – J. EIKMEYER, L. M. JANSEN: Einleitung (1–5). 2. L. M. JANSEN: Probleme der Identifizierung und Klassifizierung von Quanten (7–42). 3. C. MARELLO: Sprachspezifische Quantorspezifikatoren (43–62). 4. A. T. WEINERT: Quantity Expression in Japanese (63–80). 5. W. MÄNNICH: Einheiten für physikalische Größen (81–88). 6. H. – J. EIKMEYER: Einige Probleme bei der Behandlung technischer Quantorspezifikatoren (89–96). 7. H. – J. EIKMEYER: Quantoren, Quantormodifikatoren und Quantorspezifikatoren: Aspekte ihrer Explikation (97–122). 8. J. S. PETŐFI: Explikationen in umgangssprachlichen und fachsprachlichen Wörterbüchern (123–140). 9. J. S. PETŐFI: Referenzindizes, und die Objekte, die sie bezeichnen (141–148).

27 NEUBAUER, F.:

DIE STRUKTUR DER EXPLIKATIONEN IN DEUTSCHEN EINSPRACHIGEN WÖRTERBÜCHERN. EINE VERGLEICHENDE LEXIKO-SEMANTISCHE ANALYSE. 1980. IX, 215 S. – ISBN 3-87118-455-1

Vorwort. 1. Die Explikationssprache im Wörterbuch: 1.1. Terminologische Vorbemerkungen (1–2). 1.2. Anmerkungen zur Zirkularität (2–10). 1.3. Semantische Primitive und ihre Behandlung (10–50). 1.4. Untersuchungen und Analyse der Explikationssprache in einsprachigen Wörterbüchern (50–65). Anhang zu Kapitel 1 (66–92). 2. Klassifikation in Wörterbuchexplikationen: 2.1. Allgemeine Bemerkungen (93–94). 2.2. Möglichkeiten der Verbesserung von Explikationen (94–98). 2.3. Heranziehung psycholinguistischer Untersuchungen (98–101). 2.4. Zur Methode der hier durchgeführten Untersuchung (101–105). 2.5. Analyse der deutschen Wörterbücher (105). Anhang zu Kapitel 2 (106–107). 3. Überlegungen zu fachsprachlichen Wörterbüchern: 3.1. Abgrenzung zwischen Allgemeinsprache und Fachsprache (171–174). 3.2. Fachsprache vs. Nomenklatur (174–176). 3.3. Fachwortschatz vs. Fachtexte (177–181). 3.4.

Fachwörterbuch vs. Dokumentations-Thesauri (181–185) 3.5. Fachwörterbücher und Explikationssprache (185–191) 3.6. Vergleich der Informationskategorien (191–197). 4. Zusammenfassung (198–200). Literaturangaben (201–215).

28 HÖLKER, K.:

ZUR SEMANTISCHEN UND PRAGMATISCHEN ANALYSE VON INTERROGATIVEN. 1981. (IV), 480 S. – ISBN 3-87118-456-x

1. Einleitende Bemerkungen (7–23) 2. Äqvists (1965) imperativ-epistemische Analyse von Interrogativsätzen (24–25) 2.1. Syntax und Semantik der PIE-QIE (25–34). 2.2. Äqvists (1965) Klassifikation natürlich-sprachlicher Fragen (34–35) 2.3. Äqvists (1965) Klassifikation von PIE-QIE-formalisierbaren Fragen und seine Definitionen von Interrogativoperatoren (35–55) 2.4. Einige interrogativlogisch relevante Konzepte in Äqvist (1965) (55–64). 3. Eine Kritik an Äqvists (1965) imperativ-epistemischer Analyse von Interrogativsätzen (65–78). 4. Eine imperativ-assertorische Analyse von Interrogativsätzen: (79–86) 4.1. Apostels (1969) Analyse von Interrogativsätzen (86–89) 4.2. Belnap (1969) zu Äqvists (1965) (89–90) 4.3. PIA-QIA (91–102) 4.4. Belnaps (1963) semantische Analyse von Interrogativsätzen (102–109) 4.5. Eine Analyse Belnapscher (1963) Fragetypen in PIA-QIA (109–133) 4.6. Einige interrogativlogisch relevante Konzepte in Belnap (1963) und in PIA-QIA (133–147). 5. Die Grenzen imperativ-epistemischer und imperativ-assertorischer Analysen von Interrogativsätzen: 5.1. Notwendige Erweiterungen des logischen Apparats (148–153) 5.2. Weitere charakteristische Verwendungen von Interrogativsätzen (153–172). 6. Zur Analyse von Interrogativsätzen in der generativen Semantik (173–187). 7. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Stenius (1967) (188–193). 8. Zur sprechaktanalytischen Behandlung von Interrogativsätzen (194–207). 9. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Kashers (1974) generativer Pragmatik (208–214). 10. Propositionale Verben und indirekte Interrogativsätze (215–236). 11. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Lewis (1970) (237–247). 12. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Cresswell (1973) (248–264). 13. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Harrah (1963) und Belnap, Steel (1976) (265–295). 14. Zur Analyse von Interrogativsätzen in der Standardtheorie der Transformationsgrammatik vom Chomsky-Typ (296–311). 15. Ein dreiwertiger Zugang zur Analyse von Interrogativsätzen (312–319). 16. Zur Analyse von Interrogativsätzen als Satzfunktionen (320–324). 17. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Stahl (1963) (325–328). 18. Zur Analyse von Interrogativsätzen in einer Montague-Grammatik: 18.1. Hamblin (1973) (329–350) 18.2. Karttunen (1977) (350–385). 19. Zur Analyse von Interrogativsätzen in Hintikka (1974; 1975a) (386–402). 20. Einige Bemerkungen zu den Interrogativwörtern des Deutschen (403–431). 21. Abschließende Bemerkungen (432–434). Anmerkungen (435–459). Literaturverzeichnis (460–480).

29 PETŐFI, J. S. (ed.):

TEXT vs SENTENCE CONTINUED (See vls 20, 1-2) 1981. VIII, 247 pp - ISBN 3-87118-480-2

T. ALBALADEJO MAYORDOMO: On Text Linguistic Theory (1-15). T. T. BALLMER: Words, Sentences, Texts and All That (16-42). Z. BÁNRÉTI: The Topic of Texts and the Interpretation of Texts (43-57). M. CHAROLLES: Strategies for Judging Acceptability (58-75). M. DASCAL, T. KATRIEL: Digressions: A Study in Conversational Coherence (76-95). W. U. DRESSLER: Zum Verhältnis von Wortbildung und Textlinguistik (mit Beispielen aus der schönen Literatur) (96-106). S. I. GINDIN: What is a Text as a Basic Notion of Text Linguistics (107-111). P. HARTMANN: Text und Satz (112-126). J. F. IHWE: Textanalyse und Textgrammatik: Der Beitrag von Zellig S. Harris (127-133). H. H. LIEB: A Text: What is it? A Neglected Question in Text Linguistics (134-158). P. MARANDA: Elementary Text Structures: Experimental Semantography (159-176). A. OBERSCHELP: Bemerkungen über Sätze und Texte in formalen Sprachen (177-180). G. RICKHEIT: Textprobleme aus sprachpsychologischer Sicht (181-190). M. SCHECKER: Theorie des Textes (191-227). H. WEINRICH: Text as Primum Datum of Linguistics (228-230). T. ZSILKA: Communicative Relationship of the Text (231-240). Appendix (241-247).

30 FRITSCH, Joh. (Hg.):

KONNEKTIV AUSDRÜCKE, KONNEKTIVEINHEITEN. GRUNDELEMENTE DER SEMANTISCHEN STRUKTUR VON TEXTEN I 1981. VIII, 329 S. - ISBN 3-87118-482-9

J. FRITSCH: Einleitung (1-24). J. FRITSCH: Zum Gegenstandsbereich einer Untersuchung deutscher Konnektive (25-99). K. DORFMÜLLER-KARPUSA: Konnektive Ausdrücke und konnektive Relationen (110-123). K. DORFMÜLLER-KARPUSA: Semi-implizite und implizite adversative und konzessive konnektive Elemente der neugriechischen Sprache (125-145). E. RUDOLPH: Zur Problematik der Konnektive des kausalen Bereichs (146-244). A. BISCHOFF: Zusammenfassung der Regelmäßigkeiten im Gebrauch der Konjunktion „daß“ - eine Untersuchung (245-304). A. BISCHOFF: Regelmäßigkeiten im Gebrauch der Konjunktion „ob“ - eine Zusammenfassung (305-313). K. HÖLKER: Propositionale Verben und indirekte Interrogativsätze (314-329).

31 HEYDRICH, W. (Hg.):

LEXIKONEINTRÄGE. GRUNDELEMENTE DER SEMANTISCHEN STRUKTUR VON TEXTEN V 1981. X, 219 S. - ISBN 3-87118-471-3

Vorwort. 1. C. RATH: Systematisierung von wortbezogenen Kenntnismengen zur Ermöglichung von Implikaturen (1-15). 2. K. KÖLKER: Lexikondefinitionen und analytische Definitionen: 1. Einleitung (16-22) 2. Definitionen für logische Zeichen (22-25) 3. Definitionen für Zeichen in

Theoriesprachen (25–33) 4. Definitionen für natürlich-sprachliche Ausdrücke (34–65) 5. Schlußbemerkungen (65–67) Literaturverzeichnis (68–73). 3. H.-J. EIKMEYER: Kontexte und Stereotype (74–82). K. HÖLKER: Analyse einiger Lexikoneinträge von „Besen“, „Aluminium“ und „Freund“ (83–114). 5. W. HEYDRICH: Einige Möglichkeiten der Repräsentation und Explikation von „mit“, „ohne“ und „für“ im Rahmen von DiSynFC¹: 1. Vorbemerkungen (115–116). 2. Synoptische Darstellung der Einträge einiger Bedeutungswörterbücher zu „mit“, „ohne“ und „für“ (116–131) 3. Einige Repräsentationsvorschläge (131–146) Literaturverzeichnis (147–148). 6. F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI: Wortsemantik, Lexikonsysteme und Textinterpretation: 0. Einleitung (149) 1. Die Makrostruktur eines Lexikonsystems (149–153) 2. Einige syntaktische Aspekte von Lexikonartikeln (153–159) 3. Einige semantische Aspekte von Lexikonartikeln (160–179) 4. Die Rolle des Lexikonsystems in der Textinterpretation (179–186) 5. Schlußbemerkungen (186–187) Literaturhinweise (187–190). Anhang (191–219): I. pt-Bände zum Thema „Semantik/Wortsemantik“ II. Materialien-Hefte zum Thema „Semantik/Wortsemantik“ III. H.-J. EIKMEYER, H. RIESER: Word Semantics from different points of view.

32 METZING, D. (Hg):

DIALOGMUSTER UND DIALOGPROZESSE. 1981. X, 241 S. – ISBN 3–87118–477–2

D. WUNDERLICH: Ein Sequenzmuster für Ratschläge – Analyse eines Beispiels (1–30). G. SCHANK: Gliederungssignale und Gesprächsorganisation – Ein Beitrag zu einer Dialoggrammatik des Deutschen (31–50). D. METZING: Zur Entwicklung prozeduraler Dialogmodelle (51–72). U. HEIN: Interruptions in dialogue (73–95). A. FAUSER: Thema-Rhema-Gliederung und Dialogsteuerung in einem Dialogsystem (97–123). R. J. D. POWER: Dialogue as collective action (125–146). G. BERRY–ROGGHE, G. ZIFONUN: Simulation der Dialoghandlung 'Heuristischer Hinweis' (147–186). G. GÖRZ: Inferenzen in einem natürlich-sprachlichen Dialogsystem (187–204). M. NOWAKOWSKA: Further extensions of the formal theory of dialogues (205–241).

33 VAN DE VELDE, R. G.:

INTERPRETATION; KOHÄRENZ UND INFERENZ. 1981. VIII, 137 S. – ISBN 3–87118–481–0

Vorwort (1–4). Kapitel I: AUSGANGSÜBERLEGUNGEN ZUM SPRACHVERSTEHEN: 1.1. Zur Orientierung (5–6) 1.2. Erklären und Sprachverstehen (6–11) 1.3. Fragen zur Kohärenz (11–13) 1.4. Interdisziplinarität und Sprachverstehen (14–17) 1.5. Sprachliche Kreativität und Sprachverstehen (17–19) 1.6. Sprachliche Kreativität und sprachbezogene Inferenzprozesse (19–21) 1.7. Zusammenfassung (21–22). Kapitel II: KOHÄRENZ UND SPRACHVERSTEHEN: 2.1. Zur Orientierung (23–24) 2.2. Zur Verdeutlichung der sprachbezogenen Inferenz

(24–27) 2.3. Kohäsion und Kohärenz (27–31) 2.4. Kohärenz und Sprachverstehen (31–36) 2.5. Kohärenz und Globalverstehen (36–37) 2.6. Zusammenfassung (37–38). Kapitel III: KOHÄRENZ UND SPRACHBEZOGENE INFERENZEN: 3.1. Zur Orientierung (39–40) 3.2. Die Hp₁–Hp₈ der innersprachlichen Kohärenz (40–45) 3.3. Sprachbezogene Inferenzen (46–60) 3.4. Handlungskontext und Erwartung (60–68) 3.5. Einige Fragen zur inferenziellen Kohärenzkonstruktion (68–70). 3.6. Zusammenfassung (70–71). Kapitel IV: KOHÄRENZ IN LOGISCHER UND ZWISCHENMENSCHLICHER SICHT: 4.1. Zur Orientierung (72–75) 4.2. Kohärenz in der ALKs-Behandlung (75–79) 4.3. Kohärenz in der RLKs-Behandlung (79–87) 4.4. Kohärenz in der PAKs-Behandlung (87–90) 4.5. Kohärenz in der PRKs-Behandlung (91–99) 4.6. Zusammenfassung (99–100). Kapitel V: KOHÄRENZ IN INNERMENSCHLICHER SICHT: 5.1. Zur Orientierung (101) 5.2. Verstehenskomplikationen und Intentionalität (102–107) 5.3. Verstehenskomplikationen und Sinngebung (107–110) 5.4. Die Sprachrezeption in neuro(psycho)logischer Orientierung (110–118) 5.5. Kohärenz als interdisziplinäres Forschungsthema (118–121) 5.6. Zusammenfassung (121) Literaturverzeichnis (122–137).

34 ZAMMUNER, V. L.:

SPEECH PRODUCTION. STRATEGIES IN DISCOURSE PLANNING. A THEORETICAL AND EMPIRICAL ENQUIRY. 1981. XII, 316 pp – ISBN 3–87118–478–0

Acknowledgements. Summary (1–2). I INTRODUCTION (3–6). II SPEECH PRODUCTION (8–56): (II.1.: A general overview of the speech production system; II.2.: Decision processes in speech production; II.2.1: Toward an integrated model of speech production; II.2.1.1: Short-term planning in speech production) III TEXT PRODUCTION AND TEXT INTERPRETATION (58–89): (III.1: An example of text reconstruction) IV TEXT ANALYSIS (91–250): (IV.1: Text analysis in terms of cognitive manoeuvres (CM); IV.2: Functional text analysis; IV.2.1: The Nurses' Debate; IV.2.1.2: Analysis of UC's talk; IV.3: General features of the Nurses' and Abortion Debate Texts (TP); IV.3.1: Topics and macro-propositions; V CONCLUSION (251–277). Notes (278). References (279–285). Appendix A (286–296). Appendix B (297–316).

35 DORFMÜLLER-KARPUSA, K. – PETŐFI, J. S. (Hg):

TEXT, KONTEXT, INTERPRETATION. EINIGE ASPEKTE DER TEXTTHEORETISCHEN FORSCHUNG. MIT EINEM APPENDIX DIVERSE BIBLIOGRAPHIEN. 1981. X, 354 S. – ISBN 3–87118–503–5

Vorwort. J. S. PETŐFI: Kommunikationstheorie, Theorie der Textinterpretation, Aspekte einer Repräsentationssprache (1–28). W. HEYDRICH, J. S. PETŐFI: Zur Berücksichtigung pragmatischer Faktoren in einem texttheoretischen Rahmen (29–43). K. DORFMÜLLER-KARPUSA, J. S. PETŐFI: Einige empirische Aspekte der

Textinterpretation (44–72). K. DORFMÜLLER-KARPUSA: Kompositionseinheit – Kommunikat – Kanonische Repräsentation (73–109). K. DORFMÜLLER-KARPUSA: Kavafis K. P. 'ΜΙΣΗ ΩΡΑ' Eine intensionalsemantische Analyse (110–153). J. S. PETŐFI: Text und Bedeutung. Einige Aspekte der texttheoretischen Interpretation untersucht am Beispiel der App. 20, 17–38 (154–215). C. RATH: Einige Überlegungen zur Analyse und Beschreibung der Textkohärenz (216–234). J. S. PETŐFI: Texttheoretische Forschung, Aspekte der Textkohärenz, Sprachunterricht (235–258). R. Neumann: Sprachliche Probleme bei Informations- und Dokumentations-Vorgängen (259–283). Appendix (285–354).

36 SCHMIDT, S. J.:

FOUNDATIONS FOR THE EMPIRICAL STUDY OF LITERATURE. THE COMPONENTS OF A BASIC THEORY. TRANSLATED AND FULLY REVISED BY ROBERT DE BAUGRANDE. 1982. (IV), 207 pp – ISBN 3–87118–533–7

Foreword. 0. Empirical rationalism in literary studies (Robert de Beaugrande) (3–11). I. Theory element 1: Theory of action (12–23). II. Theory element 2: Theory of communicative interaction (24–46). III. Theory element 3: Theory of aesthetic communicative interaction (47–73). IV. Theory element 4: Theory of literary communicative interaction (74–108). V. Theory element 5: Theory of literary production (109–123). VI. Theory element 6: Theory of literary mediation (124–133). VII. Theory element 7: Theory of literary reception (134–152). VIII. Theory element 8: Theory of literary post-processing (153–171). IX. Conclusion (172). References (173–194). Index of important terms (195–201). Index of names (202–207).

37 HEYDRICH, Wolfg.:

GEGENSTAND UND SACHVERHALT. BAUSTEINE ZU EINER NOMINALISTISCH ORIENTIERTEN SEMANTIK FÜR TEXTE. 1982. XIV, 450 S. – ISBN 3–87118–534–5

Vorwort. 1. Einführung: 1.1. Übersicht (3–4) 1.2. Text, Interpretation, Welt (4–12) 1.3. Mögliche Welten, Welt-Bilder, Welt (12–34). 2. Individuen und syntaktische Fiktionen: 2.1. Übersicht (35–36) 2.2. Nominalistische Orientierung (36–44) 2.3. Individuen (45–57) 2.4. Virtuelle Individuen (57–73) 2.5. Nominell-virtuelle Individuen (73–79). 3. Die Sprache des Diskretheitskalküls im Rahmen der elementaren Prädikatenlogik (DPL): 3.1. Übersicht (80–81) 3.2. Die syntaktische Metasprache (81–87) 3.3. Die Sprache DPL (87–91) 3.4. Grundlegende Definitionen und Axiome: die elementare Prädikatenlogik (91–99) 3.5. Grundlegende Definitionen und Axiome: der eingeschränkte Diskretheitskalkül (100–127) 3.6. Grundlegende Definitionen und Axiome: der erweiterte Diskretheitskalkül (128–147) 3.7. Objekte (147–159) 3.8. Hillschemata (159–166). 4. Die Sprache des Diskretheitskalküls im Rahmen der virtuellen Typenlogik (DVT): 4.1. Übersicht (167–169) 4.2. Die Sprache DVT (169–177) 4.3. Theorie der virtuellen Individuen (178–203) 4.4. Virtuelle Objekte und Sachverhalte

(203–225) 4.5. Sachverhalte im Text (226–249). 5. Die Sprache des Kissetheitskalküls im Rahmen der nominell-virtuellen Typenlogik (D_{NT}): 5.1. Übersicht (250–251) 5.2. Die Sprache D_{NT} (252–259) 5.3. Die Theorie der nominell-virtuellen Individuen (1) (259–278) 5.4. Die Theorie der nominell-virtuellen Individuen (2) (278–301). 6. Ein semantisches System für D_{NT}: 6.1. Übersicht (302) 6.2. Die semantische Metasprache (303–304) 6.3. Die Spezifikation und Variante (305–308) 6.4. Die semantischen Grundbegriffe des Zutreffens (308–312) 6.5. Die semantischen Begriffe des Erfüllens (312–317) 6.6. Der semantische Begriff des wahren Satzes (318–320) 6.7. Zur semantischen Deutung der substitutionellen Quantifikation (320–328). Anhang 1 (329–401). Anhang 2 (402–407). Anmerkungen zu Kapitel 1–6: (408–441). Literaturverzeichnis (442–450).

38 NEUBAUER, Fritz (eds.):

COHERENCE IN NATURAL-LANGUAGE TEXTS. 1983. VIII, 169 pp – ISBN 3–87118–618–x

M. CHAROLLES: Towards a heuristic approach to text-coherence problems (1–16). M. GOPNIK: Some metatheoretic considerations of text theories (17–27). J. R. HOBBS: Why is discourse coherent? (29–70). M. LANGLEBEN: An approach to the microcoherence of a text (71–98). R. E. LONGACRE: Vertical threads of cohesion in discourse (99–113). D. L. PESSOA DE BARROS: L'isotopie discursive (115–133). P. SCALL: On one aspect of textual coherence (135–143). Reviews: M. CHAROLLES et J. PEYTARD (eds.): Enseignement du récit et cohérence du texte by M. J. Borel and D. Mieville (145–150). T. A. van DIJK and J. S. PETŐFI (eds.): Grammars and Descriptions: Studies in Text Theory and Text Analysis by Gustav A. Pogatschnigg (151–160). A. K. ŽOLKOVSKIJ i. Ju. K. ŠČEGLOV: K opisaniu amysla svjaznogo teksta (Towards a description of the meaning of a coherent text) by Fritz Neubauer (161–169).

39 SCINTO, Leonard F. M.:

THE ACQUISITION OF FUNCTIONAL COMPOSITION STRATEGIES FOR TEXT. 1982. XIV, 272 pp with 39 tables. – ISBN 3–87118–557–4

Preface (VII–VIII). List of tables (XII–XIV). List of abbreviations (XIV). Chapter I. INTRODUCTION (1–11). Chapter II. ORAL AND WRITTEN LANGUAGE (12–24). Chapter III. COHERENCE, CONNECTION AND THEME-RHEME (25–35). Chapter IV. THEME DYNAMICS AND TEXTUAL COMPOSITION (36–40). Chapter V. TYPOLOGY OF THEMATIC PROGRESSION IN TEXT (41–54). Chapter VI. FORMAL DEFINITIONS OF COHERENCE (55–68). Chapter VII. ACQUISITION OF TEXT ABILITY (69–76). Chapter VIII. METHOD AND DESIGN (77–86). Chapter IX. ANALYSIS AND RESULTS, SAMPLE 1 (87–107). Chapter X. ANALYSIS AND RESULTS, SAMPLE 2 (108–138). Chapter XI. DISCUSSION (139–144). Chapter XII. MODELS (145–152). Chapter XIII. COMBINATORIC MODULES IN TEXT (153–165). Chapter XIV.

CONCLUDING REMARKS (166). Appendix A.-I.: (167-261).
Bibliography (262-272).

40 KAYSER, Hermann (Hg):

PROPOSITIONEN UND PROPOSITIONSKOMPLEXE. GRUNDELEMENTE DER SEMANTISCHEN STRUKTUR VON TEXTEN II. 1983. XII, 284 S. - ISBN 3-87118-566-3

Vorwort mit Literaturangaben (V-IX). J., S. PETŐFI: Verbale Kommunikation. Einige philosophische Aspekte der Erforschung natürlicher Sprachen (1-23). J. KINDERMANN: Ein Kontrollalgorithmus zur Erzeugung bzw. Analyse atomarer Texte (24-68). H.-J. EIKMEYER: Bidirektionale Grammatiken (69-77). H. KAYER: Handlungs-, Tätigkeits-, Vorgangs- und Zustandsverben. Ein Überblick (78-141). H. KAYSER: Performativ-modale Ausdrücke, performativ-modale Einheiten und performative Text-Struktur (142-169). J. KINDERMANN: Einbettungseigenschaften kanonischer weltkonstitutiver Einheiten (171-199). M. WUNDERLICH: Syntaktische und semantische Analyse von bewertenden Ausdrücken und Äußerungen (200-251). H. KAYSER: Argumentrollenindikatoren und Verbklassifikation (252-284).

41 BIASCI, Claudia:

KONNEKTIVE IN SÄTZEN UND TEXTEN. EINE SPRACHÜBERGREIFENDE PRAGMATISCH-SEMANTISCHE ANALYSE. 1982. VIII, 293 S. - ISBN 3-87118-558-2

0. EINLEITUNG (1-2). I. DIE KONNEKTIVE IN TEXTSTRUKTUR. BEISPIEL ANHAND VON EINEM ITALIENISCHEN MÄRCHEN: 1.0. Vorbemerkungen (4) 1.1. Der objektsprachliche Text (4-7) 1.2. Die intensionale Textrepräsentation (7-42) 1.3. Kommentar zur Analyse (42-48). - II. ANSÄTZE ZUR BEHANDLUNG DER VERKNÜPFUNG: 2.1. Traditionelle Behandlung der Konjunktionen (50-52) 2.2. Die Behandlung der Konnektive bei Brunot, Sechehayé, Bally und Antoine (52-85) 2.3. Die Behandlung der Konnektive bei van Dijk und Giuliani (85-106). III. KONNEKTIVE IN EINER REPRÄSENTATIONSSPRACHE: 3.1. Vorbemerkungen (108) 3.2. Die globale Struktur der Textstruktur-Weltstruktur Theorie (108-114) 3.3. Die Einheiten der kanonischen Sprache (114-118) 3.4. Konnektivausdrücke/Konnektivrelationen und Konnektiveinheiten (118-121). IV. ZUR SEMANTISCHEN KLASSIFIKATION DER KONNEKTIVE. EIN VERSUCH ANHAND DER ANALYSE VON ITALIENISCHEN KONNEKTIVAUSTRÜCKEN: 4.1. Allgemeine Bemerkungen (124-126) 4.2. Aufzählung der im Wörterbuch gefundenen verknüpfenden Ausdrücke (126-150) 4.3. Konnektivausdrücke und die ihnen entsprechenden Elemente in der kanonischen Sprache der TeSWest (150-166). V. ZUR SEMANTISCHEN KLASSIFIKATION DER ELEMENTE DER ABER-KLASSE. EIN ANSATZ ANHAND DER SEMANTISCHEN INTERPRETATION VON FÜNFZIG

ITALIENISCHEN TEILTEXTEN: 5.0. Vorbemerkungen (168) 5.1. Methodik und Konventionen bei der Analyse der Beispiele (168–170) 5.2. Strukturbeschreibung der Beispiele (170–180) 5.3. Analyse der Beispiele (180–267) 5.4. Eine semantische Klassifikation (267–286) 5.5. Abschließende Bemerkungen (286–287). Figure 5.1. mit Anmerkungen (288–289). Bibliographie (290–293).

42 PETŐFI, J. S. (Hg):

TEXTE UND SACHVERHALTE. ASPEKTE DER WORT- UND TEXTBEDEUTUNG: 1983. X, 402 S. – ISBN 3–87118–600–7

1. J. S. PETŐFI: Explikation und Evaluation in der Textproduktion und Textinterpretation (1–22). O. R. SCHOLZ: Metaphern in der Wissenschaft (23–33). 2. H. – J. EIKMEYER: Wortsemantik und Stereotype (35–46). H. – J. EIKMEYER: Kontext und Bedeutung (47–71). J. S. PETŐFI: Forschung in der Semantik. Analyse und Repräsentation von Konzeptsystemen (72–91). 3. E. RUDOLPH: Argumentative Strukturen in der Wissenschaftssprache (93–159). H. RIESER: Deskriptive Rhetorik, Interaktion und natürliche Topik (160–183). 4. B. ALTEHENDER: Die richterliche Entscheidung als Texttyp (185–227). F. NEUBAUER: Kontext – Übersetzung – Ideologie (228–251). 5. A. SAKAGUCHI: Zur Typologie der interlinguistischen System (253–283). S. ALTEHENDER-SMITH: Language Planning and its Language for Special Purposes (284–294). 6. J. S. PETŐFI: Verbal-Semiotik, Texttheorie, Übersetzungstheorie (295–309). J. S. PETŐFI: Aufbau und Prozeß, Struktur und Prozedur. Einige Grundfragen der prozeduralen Modelle des Sprach-Systems und der natürlich-sprachlichen Kommunikation (310–321). J. KINDERMANN: Rezipient-Präsuppositionen in der Textinterpretation (322–360). E. SÖZER: Einige Bemerkungen zu den Rezipient-Präsuppositionen (361–367). W. HEYDRICH: Modell und Realität (368–402).

43 LONGACRE, R. E. (eds.):

THEORY AND APPLICATION IN PROCESSING TEXTS IN NON-INDOEUROPEAN LANGUAGES. 1984. 272 S. – ISBN 3–87118–642–0

A. HALE: A Discourse Pecking Order (1–24). L. B. JONES, L. K. JONES: Verb Morphology and Discourse Structure in Mesoamerican Languages (25–48). D. PAYNE: Activity as the Encoding of Foregrounding in Narrative: A Case Study of an Asheninca Legend (49–91). M. R. WALROD: Grammatical Features of Peak in Ga'dang Narrative (93–112). R. WATSON: Scheme and Point in Pacoh Expository Discourse (113–151). M. L. LARSON: The Structure of Aguaruna (Jivaro) Texts (153–209). K. BEAVON: A Partial Typology of Konzime (Bantu) Discourse (211–255). Appendix (Ethnological Notes; Bibliography; List of Contributors) (259–272).

44 WIESE, Richard:

PSYCHOLINGUISTISCHE ASPEKTE DER SPRACHPRODUKTION: SPRECHVERHALTEN UND VERBALISIERUNGSPROZESSE. 1983. VI, 213 S. - ISBN 3-87118-625-2

0. EINLEITUNG (1-3). 1. MODELLE DER SPRACHVERARBEITUNG (4-11) 1.1. Sprachverstehen (11-17) 1.2. Textrepräsentation (17-23) 1.3. Sprachproduktion (23-52). 2. INDIKATOREN DES VERBALISIERUNGSPROZESSES (53-57) 2.1. Aphasien (57-59) 2.2. Versprecher (59-62) 2.3. Temporale Variablen und Verzögerungsphänomene (62-68). 3. AUFBAU DER UNTERSUCHUNG (69-72) 3.1. Versuchsplan (72-73) 3.2. Durchführung (73-74) 3.3. Transkriptionsverfahren (74-77) 3.4. Ermittlung der Pausendaten (77-83). 4. REDESITUATION UND TEXTTYP (84-90). 5. TEMPORALE VARIABLEN: 5.1. Fragestellungen (91-93) 5.2. Ergebnisse (94-112) 5.3. Diskussion (112-118). 6. VERZÖGERUNGSPHÄNOMENE IN ERST- UND ZWEITSPRACHENPRODUKTIONEN: 6.1. Textverarbeitung in der Zweitsprache (119-125) 6.2. Untersuchung der Verzögerungsphänomene (125-138). 7. ZUR FUNKTION DER VERZÖGERUNGSPHÄNOMENE (139-140) 7.1. Wiederholungen (141-146) 7.2. Korrekturen (146-154) 7.3. Gefüllte Pausen (155-156) 7.4. Zusammenfassung (156-159). 8. PLANUNGSEINHEITEN IN DER GESPROCHENEN SPRACHE: 8.1. Regularitäten in der Pausenverteilung (160-171) 8.2. Die Evidenz für Planungseinheiten (171-191) 8.3. Zusammenfassung (191-192). 9. SCHLUSS (193-196). 10. LITERATURVERZEICHNIS (197-213).

45 PETŐFI, J. S. - SÖZER, Emel (eds.):

MICRO AND MACRO CONNEXITY OF TEXTS. 1983. VIII, 314 pp - ISBN 3-87118-626-0

1. J. R. MARTIN: Conjunction: The logic of English Text (1-72). 2. L. F. M. SCINTO: Functional Connectivity and the Communicative Structure of Text (73-115). P. H. FIRES: On the Status of Theme in English: Arguments from Discourse (116-152). R. GIORA: Functional Paragraph Perspective (153-182). K. FIALA: Linear Aspects of Discourse Structure. Some conclusions based on the analysis of Japanese texts (183-219). 3. M. LANGLEBEN: On the Structure of Dialogue (220-286). 4. L. VITACOLONNA: "The Old Man and the Sea". Some aspects of a structural analysis (287-300), Narrative and Action Analysis. Some structural aspects of "The Old Man and the Sea" (301-313). List of Contributors (314).

46 RIEGER, B. (Hg):

DYNAMIK IN DER BEDEUTUNGSKONSTITUTION, 1985. 277 S. - ISBN 3-87118-712-7

Vorwort. Einleitung (1-17). H. RIESER: Prozedurale Grammatik und Wortsemantik (19-30). H. - J. EIKMEYER: Prozedurale Semantik (31-45). J. S. PETŐFI: Wissensstrukturen in der prozeduralen explikativen

Textinterpretation (47–65). J. KINDERMANN: Konnektive und Rezipient-Präsuppositionen (67–84). L. G. M. NOORDMAN: Linguistische Struktur und psychologische Prozesse (85–94). W. KINDT: Dynamische Semantik (95–114). P. BOSCH: Kontexte, Stereotype und Dynamik der Bedeutungskonstitution (143–162). B. RIEGER: Semantische Dispositionen (163–228). T. T. BALLMER: Die Psychologie der Kontextveränderung (229–266). W. WILDGEN: Bedeutungs-genese. Ansätze zu einer dynamischen Semantik (267–277).

47 DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi:

TEMPORALITÄT, THEORIE UND ALLGEMEINWISSEN IN DER TEXTINTERPRETATION. EINE SPRACHÜBERGREIFENDE ANALYSE. 1983. X, 285 S. – ISBN 3–87118–617–1

1. EINLEITENDE BEMERKUNGEN (1–5).
2. DIE ENTWICKLUNGSGESCHICHTE DER MIT DER 'ZEIT' ZUSAMMENHÄNGENDEN BEGRIFFE: 2.1. Temporalität (6–15) 2.2. Sachverhalte (15–19) 2.3. Aspekt (19–31).
3. DER THEORETISCHE RAHMEN (32): 3.1. Zeitrelationen-temporale Relationen (33–54) 3.2. Text-Struktur Welt-Struktur, Theorie (TeSWeST) (54–71).
4. ANALYSE EINES TEXTES (72): 4.1. Kompositionseinheit, Kommunikat (73) 4.2. Die zu analysierende Komposition (73–80) 4.3.–4.14. Diverse Kompositionseinheiten (80–220) 4.15. Kommentare (201–211) 4.16. Makrozeitmatrix, Zeitdiagramm (212–218) 4.17. Makrostruktur (218–219).
5. ASPEKT, TEMPUS, WELTANDEUTUNG (220–225): 5.1. Präsens (Indikativ) (225–231) 5.2. Aorist vs. Imperfekt (Indikativ) (231–251) 5.3. Perfektives vs. imperfektives Futur, Perfektiver vs. imperfektiver Konjunktiv, Perfektiver vs. imperfektiver Imperativ (251–263).
6. ABSCHLIESSENDE BEMERKUNGEN (264–266). Anmerkungen (267–277). Literaturangaben (278–285).

48 DRESSLER, Wolfgang U. – WODAK, Ruth (Hg):

NORMALE UND ABWEICHENDE TEXTE. STUDIEN ZUR BESTIMMUNG UND ABGRENZUNG VON TEXTSTÖRUNGEN. 1984. 245 S. – ISBN 3–87118–684–8

W. U. DRESSLER, Cs. PLÉH: Zur narrativen Textkompetenz bei Aphasikern (1–46). W. U. DRESSLER, R. WODAK, Cs. PLÉH: Geschlechtsspezifisches Sprachverhalten von Aphasikern auf der Textebene (47–63). W. U. DRESSLER, Ch. SCHANER-WOLLES, N. HEIN: Nacherzählungen mongoloider Kinder (65–89). H. GRÜBER: Inhalt und Struktur von normalen und neurotischen Kinder in einem projektiven Satzergänzungstest (91–121). K. RIEDER: Anmerkungen zu Texten hörgeschädigter Kinder (123–135). B. KÜFFERLE: Schizophrenie und Sprache: Die klinischen Beschreibungen – neueren linguistische Untersuchungen (137–164). R. WODAK: Normal – abweichend – gestört? Die soziopsychologische Theorie der Textplanung (165–197). R. WODAK: Der Käfig der Erziehung – „Normale“ und „schwierige“ Kinder in der Vorpubertät (199–245).

WRITTEN COMMUNICATION ANNUAL

An International Survey of Research and Theory

SAGE PUBLICATIONS

The Publishers of Professional Social Science

Beverly Hills–London–New Delhi

Series editors: Charles R. COOPER, University of California, San Diego
Sidney GREENBAUM, University College, London

A Written Communicational Annual sorozat internacionális fórumot kíván biztosítani az *írott nyelvi* kommunikáció interdiszciplináris kutatása számára. Az Annual egyrészt a kutatás legújabb eredményeit kívánja rendszeresen közölni, másrészt új kutatási irányok létrehozását kívánja elősegíteni. Célja, hogy elősegítse az írott nyelvi kommunikáció produktumainak, valamint e produktumok létrehozási és befogadási folyamatának jobb megértését. Az Annual valamennyi kötetének tanulmányai egy-egy centrális téma köré csoportosulnak.

Az alábbiakban az eddig megjelent első öt kötet tartalomjegyzékét közöljük.

Volume 1

Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM (eds.):
STUDYING WRITING: Linguistic Approaches
1986.

Contents: Preface (7). Introduction (8). 1. Wallace CHAFE: Writing in the Perspective of Speaking (12). 2. Jan FIRBAS: On the Dynamics of Written Communication in the Light of the Theory of Functional Sentence Perspective (40). 3. William J. VANDE KOPPLE: Given and New Information and Some Aspects of the Structures, Semantics, and Pragmatics of Written Texts (72). 4. Stephen P. WITTE and Roger D. CHERRY: Writing Processes and Written Products (112). 5. Teun A. van DIJK: News Schemata (155). 6. Michael HOEY: Overlapping Patterns of Discourse Organization and Their Implications for Clause Relational Analysis in Problem-Solution Texts (187). 7. Chaim RABIN: The Discourse Status of Commentary (215). 8. Carl H. FREDERIKSEN: Cognitive Models and Discourse Analysis (227). About the Authors (269).

Volume 2

Alan C. PURVES (ed.):
WRITING ACROSS LANGUAGES AND CULTURES (Issues in Contrastive Rhetoric)
1988.

Contents: Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM: Preface (7). Alan C. PURVES: Introduction (9). PART I: Theoretical Considerations: 1. Judit KÁDÁR-FÜLÖP: Culture, Writing and Curriculum (25). 2. Ánneli VÄHÄPASSI: The Problem of Selection of Writing Tasks in Cross-Cultural Study (51). 3. R. Elaine DEGENHART and Sauli TAKALA: Developing a Rating Method for Stylistic Preference: A Cross-Cultural Pilot Study (79). PART II: National Differences in Writing Styles: 4. Yamuna KACHRU: Writers in Hindi and English (109). 5. Ulla CONNOR and Janice LAUER: Cross-Cultural Variation in Persuasive Student Writing (138). 6. Robert BICKNER and Patcharin PEYASANTIWOG: Cultural Variation in Reflective Writing (160). PART III: Transfer of Rhe-

torical Patterns in Second Language Learning: 7. Anna O. SÖTER: The Second Language Learner and Cultural Transfer in Narration (177). 8. Chantanee INDASUTA: Narrative Styles in the Writing of Thai and American Students (206). 9. Sybil B. CARLSON: Cultural Differences in Writing and Reasoning Skills (227). 10. Young MOK PARK: Academic and Ethnic Background as Factors Affecting Writing Performance (261). PART IV: Summing Up: 11. Robert B. KAPLAN: Contrastive Rhetoric and Second Language Learning: Notes Toward a Theory of Contrastive Rhetoric (275). About the Authors (305).

Volume 3

Walter NASH (ed.):

THE WRITTING SCHOLAR (Studies in Academic Discourse)

1990.

Contents: Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM: Preface (7). Walter NASH: Introduction: The Stuff These People Write (8). 1. Susan PECK MacDONALD: The Literary Argument and Its Discursive Conventions (31). 2. Paul SIMPSON: Modality in Literary-Critical Discourse (63). 3. Joanna CHANNEL: Precise and Vague Quantities in Writing (95). 4. Avon CRISMORE and Rodney FARNSWORTH: Metadiscourse in Popular and Professional Science Discourse (118). 5. Christopher S. BUTLER: Qualifications in Science: Modal Meanings in Scientific Texts (137). 6. Ronald A. CARTER: When Is a Report Not a Report? Observations from Academic and Nonacademic Settings (171). 7. Willie van PEER: Writing as an Institutional Practice (192). 8. Mike HANNAY and J. Lachlan MACKENZIE: The Writing Student: From the Architect of Sentences to the Builder of Texts (225). About the Authors (236).

Volume 4

Richard Leo ENOS (ed.):

ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION (Historical Approaches)

1990.

Contents: In Memoriam (7). Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM: Preface (9). Introduction (10). 1. Denise SCHMADT-DESSERTAT: Symbols in the Prehistoric Middle East: Developmental Features Preceding Written Communication (16). 2. Edward P. J. CORBET: An Historical View of the Relationship Between Reading and Writing (32). 3. Richard Leo ENOS: Sophistic Formulae and the Emergence of the Attic-Ionic Grapholect: A Study in Oral and Written Composition (46). 4. William M. A. GRIMALDI, S. J.: The Auditors' Role in Aristotelian Rhetoric (65). 5. James L. KINNEAVY: A Sophistic Strain in the Medieval *Ars Praedicatorum* and the Scholastic Method (82). 6. Denisse A. TROLL: The Illiterate Mode of Written Communication: The Work of the Medieval Scribe (96). 7. John O. WARD: Rhetoric, Truth, and Literacy in the Renaissance of the Twelfth Century (126). 8. James J. MURPHY: Quintilian's Influence on the Teaching of Speaking and Writing in the Middle Ages and Renaissance (158). 9. Robert W. SMITH: *L'Enseignement de l'art de la première rhétorique*: Rhetorical Education in France Before 1600 (184). 10. Walter J. ONG, S. J.: Technological Development and Writer-Subject-Reader Immediacies (206). 11. Lynette HUNTER: A Rhetoric of Mass Communication: Collective or Corporate Public Discourse (216). About the Authors (262).

Volume 5

Gesa KIRSCH and Duane H. ROEN (eds.):
A SENSE OF AUDIENCE IN WRITTEN COMMUNICATION
1990.

Contents: Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM: Preface (7). Foreword (9). Acknowledgements (11). Gesa KIRSCH and Duane H. ROEN: Introduction: Theories and Research on Audience in Written Communication (13). PART I: Historical and Theoretical Considerations: 1. R. J. WILLEY: Pre-Classical Roots of the Addressed/Invoked Dichotomy of Audience (25). 2. Thomas WILLARD and Stuart C. BROWN: The One and the Many: A Brief History of the Distinction (40). 3. Stuart C. BROWN and Thomas WILLARD: George Campbell's Audience: Historical and Theoretical Considerations (58). 4. Russel C. LONG: The Writer's Audience: Fact or Fiction? (73). 5. Barbara TOMLINSON: Ong May Be Wrong: Negotiating with Nonfictional Readers (85). 6. Theresa ENOS: „An Eternal Golden Braid": Rhetor as Audience: Audience as Rhetor (99). 7. James F. STRATMAN: Theories of the Appellate Court Brief: Implications for Judges and Attorneys (115). 8. Bennett A. RAFOTH: The Concept of Discourse Community: Descriptive and Explanatory Adequacy (140). 9. Louise WETHERBEE PHELPS: Audience and Authorship: The Disappearing Boundary (153). 10. Robert G. ROTH: Deconstructing Audience: A Post-Structuralist Rereading (175). PART II: Empirical Considerations: 11. Carol BERKENKOTTER: Evolution of a Scholarly Forum: Reader, 1977 – 1988 (191). 12. Gesa KIRSCH: Experienced Writer's Sense of Audience and Authority: Three Case Studies (216). 13. Kate MANGELSDORF, Duane H. ROEN and Victoria TAYLOR: ESL Students' Use of Audience (231). 14. Janice N. HAYS, Robert L. DURHAM, Kathleen S. BRANDT and Allan E. RAITZ: Argumentative Writing of Students: Adult Socio-Cognitive Development (248). 15. Peter L. WORTENSEN: Understanding Readers' Conceptions of Audience: Rhetorically Challenging Texts (267). 16. Donald L. RUBIN and John O'LOONEY: Facilitation of Audience Awareness: Revision Processes of Basic Writers (280). About the Authors (293). Index (298).

**A KÜLFÖLDI SZÖVEGNYELVÉSZETI MUNKÁKRÓL
MAGYARORSZÁGON IDEGEN ÉS MAGYAR NYELVEN MEGJELENT
SZEMLECIKKEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA***

Összeállította:

MÁTÉ JAKAB

(E válogatott bibliográfiába felvettünk néhány olyan magyar nyelvű szemleciikket is, amely a kolozsvári *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* című folyóiratban jelent meg. A bibliográfiai adatok után zárójelben közöljük a recenzens nevét.)

de BEAUGRANDE, R.:

1984. Text Production: Toward a Science of Composition. Norwood (New Yersey), Ablex Publishing Corporation. | *MNy.* 83. 1987. 366–370. (SZABÓ ZOLTÁN)

BEREZIN F. M. (szerk.):

1978. Problemi tyeorii tyeksztu. Referatyivnij zbornik. Moszkva. | *MNy.* 76. 1980. (RÓKA JOLÁN)

BERNÁTH Á. – CSÚRI K. – KANYÓ Z.:

1975. Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll. Kronberg, Scriptor Verlag. | *ÁNyT.* 14. 1982. 210–216. (OROSZ MAGDOLNA)

CHAROLLES, M. – PETŐFI, J. S. – SÓZER, E. (ed.):

1986. Research in Text Connexity and Text Coherence. A Survey. Hamburg. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 31. 1987. 189–191. (SZABÓ ZOLTÁN)

COTÉANU, I. (coordonator):

1986. Analize texte poetice. București. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 31. 1987. 191–192. (P. DOMBI ERZSÉBET)

DANEŠ, F. – VIEHWEGGER, D. (hrsg.):

1976. Probleme der Textgrammatik. Berlin. | *Fil. Közl.* 23. 1977. 103. (VOIGT VILMOS)

DANEŠ, F. – VICHWEGER, D. (hrsg.):

1976. Probleme de Textgrammatik. Berlin. (Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. Studia Grammatica. Hrsg. von J. Kunze und W. Motsch. 11. M. 14.) | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 28. 1978. 164–165. (VOIGT VILMOS)

van DIJK T. A.:

- 1971– Poetics 1971–1972. (Szövegelméleti tanulmányok a Poetics első két évfolya-
1972. mában.) | *ÁNyT.* 11. 1976. 307–312. (CSÚRI KÁROLY)

van DIJK T. A.:

- 1972a. Beiträge zur generativen Poetik. Bayerischer Schulbuch–Verlag. München.
| *ÁNyT.* 11. 1976. 307–312. (CSÚRI KÁROLY)

* További bibliográfiai információk a *Hungarológiai Értesítő* számaiban található.

- 1972b. Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and poetics. The Hague. Mouton. | *Ethnographia* 89. 1978. 303–305. (OROSZ MAGDOLNA)
- van DIJK, T. A. – PETŐFI, J. S. (eds.):
1977. Grammars and descriptions. (Studies in text theory and text analysis. Vol. 1.) Berlin–New York. | *NyK* 81. 1979. 460–461. (VOIGT VILMOS) | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 30. 1980. 218–220. (VOIGT VILMOS)
- van DIJK T. A. (ed.):
1985. Handbook of Discourse Analysis I–IV. London, Orlando, San Diego, New York, Toronto, Montreal, Sydney, Tokyo. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 32. 1988. 92–94. (SZABÓ ZOLTÁN)
- DOLININ, K. A.:
1985. Interpretacija tyeksza. Moszkva. | *Acta Litt. Acad. Sc. Hung.* 30. 1988. 374–376. (GÁLÓCZY KRISZTINA)
- DRESSLER, W. U.:
1972. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, Max Niemeyer Verlag. | *Fil. Közl.* 19. 1973. 238–239. (VOIGT VILMOS)
- DRESSLER, W. U. – SCHMIDT, S. J.:
1973. Textlinguistik. Kommentierte Bibliographie. München. | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 25. 1975. 475–476. (VOIGT VILMOS) | *Fil. Közl.* 22. 1976. 332–333. (VOIGT VILMOS)
- DRESSLER, W. U.:
1973. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen. | *MNy.* 71. 1975. 234–237. (BALOGH LAJOS) | *ÁNyT.* 11. 1976. 361–365. (SZÉPE GYÖRGY)
- DRESSLER, W. U. (ed.):
1978. Current trends in textlinguistics. Berlin–New York. | *Helikon* 24. 1978. 380–381. (SZABÓ ZOLTÁN) | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 32. 1983. 257–259. (KIEFER FERENC)
- DUBOIS J. – EDELINE F. et al.:
1970. Rhétorique générale. Paris, Larousse, | *ÁNyT.* 11. 1976. 369–373. (VÍGH ÁRPÁD)
- EATON, T. (ed.):
1978. Essays in literary semantics. Heidelberg. | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 31. 1981. 392. (VOIGT VILMOS)
- Az első szovjetunióbeli szövegnyelvészeti konferencia. (Moszkva, M. Thorez Idegennyelvi Intézet, anyaga alapján). | *ÁNyT.* 11. Budapest, 1976. 313–322. (FERENCZY GYULA – KLAUDY KINGA)
- FLORESCU, V.:
1973. Retorica și neoretorica. Geneza, evoluție, perspective. București. | *Helikon* 23. 1977. 177–181. (KISS SÁNDOR)
- GENETTE, G.:
1980. Narrative discourse. An essay in method. (Transl. J. E. Levin: Foreword Jonathan Culler.) Ithaca–New York. | *Helikon* 29. 1983. 469–473. (KÁLMÁN C. GYÖRGY)

HARDT, M.:

1976. Poetik und semiotik. Das Zeichensystem der Dichtung. Tübingen. | *Fil. Közl.* 24. 1978. 102–105. (KOCSÁNY PIROSKA)

HENDRICKS, W. O.:

1973. Essays on semiolinguistics and verbal art. The Hague – Paris. | *Helikon* 24. 1978. 238–239. (KÁLMÁN C. GYÖRGY)

LANDWEHR, J.:

1975. Text und Fiktion. München. | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 28. 1978. 345–346. (BALOGH ANIKÓ N.)

LEECH, G. N. – SHORT, M. H.:

1981. Style in fiction. A linguistic introduction of English fictional prose. London – New York. (Reprinted 1986.) | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 32. 1988. 193–199. (SZABÓ ZOLTÁN)

LONGACRE, R. E.:

1972. Hierarchy and Universality of Discourse Constituents. Washington, Georgetown University Press. | *ÁNyT.* 14. 1982. 167–173. (BÁNRETI ZOLTÁN)

LOTMAN, J. M.:

1973. Szöveg – modell – típus. Vál. és az utószót írta Hoppál Mihály. Budapest, Gondolat. | *Fil. Közl.* 19. 1973. 473–475. (VOIGT VILMOS)

LOTMAN, J. M.:

1976. Szöveg – modell – típus. Szerk. Hoppál Mihály. Budapest, Gondolat. | *ÁNyT.* 11. 1976. 323–326. (FÜREDI MIHÁLY)

LUX, F.:

1981. Text, Situation, Textsorte. Probleme der textsortenanalyse, dargestellt am Beispiel der britischen Registerlinguistik. Mit einem Ausblick auf eine adäquate Textsortentheorie. Tübingen. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 28. 1984. 97–98. (SZABÓ ZOLTÁN)

MISTRÍK, J.:

1973. Exakte Typologie von Texten. Arbeiten und Texte zur Slawistik 3. Hg. W. Kasack. München, Verlag Otto Sagner in Kommission. | *ÁNyT.* 11. 1976. 349–350. (OROSZ MAGDOLNA)

NIEL, A.:

1973. L'analyse structurale des textes. Paris. Mame. | *Helikon* 24. 1978. 376–377. (ERDÓDY EDIT)

Papiere zur Textlinguistik. Papers in Textlinguistics. Hamburg. | *Acta Ling. Acad. Sc.*

- 1972–1974. Hung. 26. 1976. 471–472. (VOIGT VILMOS)

PÉTER, M. (ed.):

1977. The Structure and Semantics of the Literary Text. Budapest. | *Acta Litt. Acad. Sc. Hung.* 19. 1977. 205–206. (FRIED ISTVÁN)

PÉTER, M. (ed.):

1977. The Structure and Semantics of the Literary Text. Budapest. Akadémiai Kiadó. | *Fil. Közl.* 25. 1979. 448–452. (HAN ANNA)

PETŐFI S. JÁNOS (ed.):

1977. Research in Text Theory. Untersuchungen zur Texttheorie. Berlin-New York. | *NyK* 81. 1979. 460–461. (VOIGT VILMOS)

PETŐFI, JÁNOS S. (ed.):

1977. Research in Text Theory – Untersuchungen zur Texttheorie. Vol. 1. Berlin – New York. | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 30. 1980. 218–220. (VOIGT VILMOS)

PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

1979. Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics I–II. Hamburg. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 25. 1981. 239–240. (P. DOMBI ERZSÉBET)

PIGNATARI, D.:

1974. Semiótica e literatura. Sao Paulo. | *Ethnographia* 89. 1978. 301. (SEBESTYÉN ÉVA)

PLETT, H. F.:

1973. Einführung in die rhetorische Textanalyse. 2. durchgesehene Aufl. Hamburg. | *Helikon* 23. 1977. 176–177. (KOCSENY PIROSKA)

PRATT, M. L.:

1977. Towards a speech act theory of literary discourse. Bloomington – London. | *Helikon* 29. 1983. 242–244. (KÁLMÁN C. GYÖRGY)

Preprints of the Plenary Session Papers XIV. Internationaler Linguistenkongress. Unter

1987. der Schirmherrschaft des CIPL. XIVth International Congress of Linguistics. Organized under the Auspices of CIPL. Berlin, 10–15 August 1987. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 33. 1989. 199–200. (SZABÓ ZOLTÁN)

PREMINGER, A.-WARNKE, F. J.-HARDISON, O. B. Jr. (eds.):

1974. Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics. Enlarged ed. Ed. Princeton, New Jersey. | *Helikon* 23. 1977. 367–370. (KÁLMÁN C. GYÖRGY)

Rhétorique générale par J. Dubois, F. Edeline etc. Paris. Larousse. | *Helikon* 23. 1977.

1970. 140–149. (VÍGH ÁRPÁD)

RIFFATERRE, M.:

1978. Semiotics of poetry. Bloomington. London. 1978. | *Helikon* 29. 1983. 468–469. (SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY)

RIFFATERRE, M.:

1979. La production du texte. Paris. (Collection poétique.) | *Helikon* 29. 1983. 468–469. (SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY)

SCHVEIGER, P.:

1984. O întroducere în semiotică. Puncte de vedere. București. | *Nyr.* 110. 1986. 234–237. (SZABÓ ZOLTÁN)

SCHMIDT, S. J. (Hg.):

1970. Text – Bedeutung – Ästhetik (Grundfragen der Literaturwissenschaft c. so-rozat 1. száma). München. | *ÁNyT.* 11. 1976. 373–374. (VOIGT VILMOS)

SCHMIDT, S. J.:

1973. Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. München, Wilhelm Fink Verlag. | *Fil. Közl.* 21. 1975. 108–111. (VOIGT VILMOS) | *Acta Ling. Acad. Sc. Hung.* 25. 1975. 470–475. (VOIGT VILMOS)

SEARLE, J. R.:

1979. Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts. Cambridge. Univ. Press. | *Helikon* 29. 1983. 249–251. (KÁLMÁN C. GYÖRGY)

SEWREN, P. A. M.:

1985. Discourse semantics. With an appendix by A. Weiters. Oxford, Blackwell. | *MNy.* 85. 1989. 118–121. (ROT SÁNDOR)

SPILLNER, B.:

1974. Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik. Stuttgart. | *Helikon* 23. 1977. 172–175. (KOCSÁNY PIROSKA)

STENZEL, J.:

1970. Zeichensetzung. Stiluntersuchungen an deutscher Prosadichtung. Vandenhoeck & Ruprecht. | *ANy.* 11. 1970. 335–339. (KISS ENDRE)

STIERLE, K.:

1975. Text als Handlung. Perspektiven einer Systematischen Literaturwissenschaft. München. | *Helikon* 28. 1982. 120. (SZABÓ ZOLTÁN)

Style and text. Studies presented to Nils Erik Enkvist. Stockholm. | *Helikon* 24. 381–382.

1975. (SZABÓ ZOLTÁN)

Text și textualitate. Semiotică și poetică 3. Universitatea din Cluj–Napoca. Fac. de

1987. filologie. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 32. 1988. 190–191. (KABÁN ANNAMÁRIA)

Textul și coerență. Semiotică și poetică 2. Universitatea din Cluj–Napoca. Fac. de

1985. filologie. | *Nyelv- és Irod. tud. Közl.* 30. 1986. 190–191. (P. DOMBI ERZSÉBET)

TODOROV, T.:

1977. Théories du symbole. Paris. | *Fil. Közl.* 24. 1978. 247–249. (ANGYALOSI GERGELY)

Travaux sur les systèmes de signes. École de Tartu. Textes choisis et présentés par Y. M.

1976. Lotman et B. A. Ouspenski, A. Zouboff. Bruxelles. | *Fil. Közl.* 23. 1977. 99–101. (VOIGT VILMOS)

TYNIAOV, I.:

1977. Le vers lui-même. Problème de la langue du vers. Paris. | *Helikon* 24. 1978. 235–237. (KELEMEN ÉVA)

VLAD, C.:

1982. Semiotica criticii literare. București. | *Helikon* 29. 1983. 255–256. (SZABÓ ZOLTÁN)

ZSIRMUNSZKIJ, V. M.:

1977. Tyeorija literatury, poetyika, stiliszyika. Leningrád. | *Helikon* 26. 1980. 365–366. (NAGY ISTVÁN)

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- Aacheni Szemiotikai Munkacsoport, 116
aktív modellvetület, 184–187
aktuális tagolás, 182
aktuális világ, 196
akusztikum, 144, 147
akusztikus figura, 211
akusztikus imago, 211
alkotáslélektan, 108
ambiguitás, 105, 178
anaforikus ismétlés, 25
anagógé, 24
analitikai kategóriák, 207
antitheton, 25
antonómázia, 24
apperceptum, 212
asyndeton, 148–150
asszociációs elmélet, 110
attributum, 70–72
- beleérzésemélet, 110
beszéddaktus-elmélet, 108, 123, 205, 209
- cloze-technika, 78, 94
configurationalis organizáció, 213
content analysis, 159
- csatorna, 34, 156, 213
cseh irodalomelméleti irányzat, 112
- dallamfejtés, 162
dekódolás, 10, 32, 172, 209
dekonstruált (szöveg)struktúra, 64
demarkatív lexémák, 171
denotáció, 10, 35, 62, 63, 108, 203
denotatív jelentésszint, 202
denotatív tudomány(ok), 206
denotatum, 14
depoetizáció, 154
diagram, 14, 26, 27, 36, 189
diagrammatikus grammatika, 14
diagrammatikus ikonicitás, 14, 36, 189
diakrón szint, 184, 185
dictum, 212
dinamizmus, 187
diszpozíció(k), 19, 36, 213
- ekvivalencia, 105, 178, 207, 210
elemi jel, 173, 174
elemi konstrukció, 190, 191
ellentétesség, 190
ellipszis, 19, 70, 166
élmény, 18, 21, 63, 108, 122, 123, 145, 151, 173, 174, 183–185, 188, 202
előfeltevés(ek), 15, 19, 26, 42, 43, 45, 51, 138, 179–183
- elvárás(ok), 15, 17, 42, 48, 50, 150, 180–182
elvárástörő ellentét, 181
embléma, 77, 124, 178
empirikus bázis, 193
empirikus irodalomtudomány, 194, 197
empirikusság, 193, 194
enjambement, 79, 82, 147
enumeratio, 23, 24
epanodosz, 25
értelem-szemantikai architektonika, 212
értelem-szemantikai reláció(k), 212
értékmozzanatok szintje, 187
esztétikai kód, 194, 197
evocatum, 212
evokáció, 198
explanatív tényező, 72
explication de texte, 106, 110, 142, 201
explicit kiegészíthetőség, 169
expolitio, 26, 191
extralingvisztikai relatum, 213
extratextuális, 213
- faktualitás, 182
félreértés, 185
fenomenológia, 106, 109
fenomenológiai irodalomszemlélet, 109
fenotípus, 8
feszítés, 22, 28, 145, 186
figura, 176
 ikonografikus ~, 211
figurae per ordinem, 25
figurae sententiarum, 25
figurae verborum, 24, 25
filológia, 107, 117, 127, 134, 142, 148, 159, 161
fizikai szemiotikai aspektus, 211
fogalmi nemverbális sensus (apperceptum), 212
fogalmi verbális sensus (dictum), 212
fokozatosság, 16, 162
fókuszkohézió, 69
folklór, 21–23, 111, 114, 157–161, 177
folklorisztika, 111, 157, 158, 159, 160
folytonosság, 69, 175, 176
forma, 16–18, 47, 99, 107, 127, 132, 146, 153, 159, 161, 163, 176, 177, 183, 189–201, 208
formális architektonika, 212
formális organizáció, 214
formáns(ok), 145, 146
formatio, 211–213
formula, 40, 115, 207
formulaelmélet, 207
funkcionális modellvetület, 187
funkcionális verstan, 146, 201
- generatív poétika, 8, 197

- genfi iskola, 171
 genotípus, 8
 Gestalt-elmélet, 110
 globális struktúra, 33
 grammatika, 8, 9, 11, 14–16, 18, 25, 26, 32, 34, 79, 83, 110, 124, 125, 133, 136, 161, 166, 167, 171, 189–191, 203
 grammatikai szegmentálás, 190
 hagyományozás, 160, 161
 halmaz, 24, 26, 34
 hang, 21, 24, 145, 146, 162–165, 198
 ~erő, 19, 26, 145, 146, 177
 ~spektrum, 145, 164
 hangsúlyozás, 13, 27, 28, 83, 177
 hatáselmélet, 185
 hatásimpulzus, 187, 188
 hatáslélektan, 110
 hermeneutika, 15, 185, 186, 202, 204
 hermeneutikai analízis, 202
 hiedelemrendszer, 15, 19, 34
 hierarchia, 17, 159, 160
 hipotézis(ek), 60, 171, 178, 184, 185, 187, 188, 193, 196, 213
 holisztikus ösköltészet, 21
 időaltér, 34, 35
 ikonikus jel, 14, 28, 34, 190
 imago, 14, 211–213
 implikáció(k), 15, 51, 59, 159, 160, 181, 208
 implikációs halmaz, 208
 impresszionizmus, 130, 136
 inferenciális megértés, 209
 inferenciális organizáció, 213
 információelmélet, 107, 108, 159, 160
 informatika, 154
 inklúzió(k), 15
 intenció(k), 213
 interdiszciplinaritás, 13, 205, 206
 intermedialitás, 66
 interpretáció, 41, 42, 78, 83, 86, 87, 124, 128, 134, 142, 146, 150, 159, 164, 176, 181, 182, 184, 196, 201, 208–213
 interpretáns, 195
 interpunkció, 15, 18, 19, 26, 202
 interstrukturális modellvetület, 188
 intertextuális kapcsolat, 72, 76
 intertextualitás, 10, 15, 18, 64, 67
 intratextualitás, 15, 64
 irodalmi intuíció, 209
 irodalmi kommunikáció, 9, 105, 194, 195, 206
 irodalmi kompetencia, 197, 205
 irodalmi performansza, 205
 irodalom,
 ~elmélet, 8, 10, 12, 77, 83, 109, 112, 124, 125, 126, 127, 131, 144, 148, 150, 174, 178, 183, 185–188, 192, 204–206
 ~lélektan, 110, 185
 ~statistika, 187
 izomorfizmus, 14
 izotópia, 113
 jel, 7, 10, 14, 23, 27, 62, 63, 71, 109, 111, 112, 114, 115, 137, 143, 144, 149, 172–174, 183, 185, 189, 195
 jelaspékus, 115
 jelentés, 8, 10, 13, 14, 19, 23–25, 27, 28, 32, 33, 36, 41–49, 51–55, 61–67, 72, 76, 78, 83, 87, 93, 96, 99, 107, 108, 111–115, 120–125, 128–133, 137, 144–155, 164, 168, 170–183, 186, 191–199, 202, 204, 207, 210, 211
 jelentésemlekezet, 32
 jelentéskomplexum, 147, 174
 jelentéskonstitutív elem(ek), 211
 jelkombináció, 184, 187
 jelkomplexus, 211, 213
 jungiánus-antropologikus irányzat, 110
 képiség, 35, 156, 202
 keresztény szimbolika, 115
 kettős kódolás, 23, 37, 147
 kettős szillogizmus, 41, 42, 44, 48–52, 54, 56, 59, 60
 kibernetika, 107, 154
 kiegészülés, 166–168
 kinetika, 145
 kisdeiktika, 35
 kizáró ellentét, 191
 kóda, 34, 67
 kódalakítás, 67
 kognitív, 13, 18, 26, 127, 208
 koherencia, 14, 15, 18–20, 23, 27, 35, 94, 129, 195, 196, 213
 koherenciareláció, 213
 kohézió, 14, 15, 18–20, 27, 33, 35, 69, 76, 77, 94, 157, 170, 171, 212
 kommunikáció, 9–11, 16, 17, 23, 35, 36, 39, 54, 56, 105, 107, 108, 114, 116, 122–125, 132, 134–139, 142, 146, 154, 161, 165, 166, 169–173, 185, 188, 189–196, 206, 208–213
 kommunikációelmélet, 10, 107, 116, 122, 123, 137–139, 154, 161, 170–173, 185
 kommunikációelméleti modell, 137, 170–172
 kommunikációs médium, 210
 kommunikációs rendszer, 188
 kommunikációs-szituáció, 210–213
 kommunikátor, 213
 kompetencia, 15, 16, 176, 197, 205–208
 komplex jel, 154, 170, 173
 komplex modell, 108, 118, 183, 184, 188
 komplikáció, 33
 kompozíció, 83, 89–91, 93, 94, 113, 128, 130, 134, 172–174, 187, 198, 201, 202, 211, 212, 214
 kompozícióegység, 173, 212
 kompozicionális elemek, 78
 kompozicionális kohézió, 212
 kompozicionális konnexitás, 212
 kompozicionális organizáció, 213, 214
 konnexitás, 14, 15, 18–20, 27, 35, 212
 konnotáció, 10, 35, 62, 63, 67, 108, 116, 119
 konnotációs érték, 62
 konstitutív tényező(k), 72, 211, 213
 konstingencia, 213
 konstingenciareláció, 213

- konstrukció, 15, 18, 26, 32, 41–43, 51, 60, 61, 65,
 78–80, 82, 84, 87, 95–99, 103, 166–169, 176,
 181, 189–191, 196, 211
 konstrukcionális hiány, 166–168
 konstrukciós típus(ok), 189
 konstruktivista irodalomtudomány, 194
 konstruktivizmus, 194, 195, 197
 kontextuális kompozíció, 173
 kontextualizáció, 212, 213
 kontextus, 16, 22, 24, 32, 69, 70, 72, 76, 89, 152, 153,
 155, 156, 167–169, 176, 180, 186, 195
 kontiguitás, 35
 kontiguum, 17
 kontinuum, 16, 17
 kontraszt, 17, 134, 135, 172, 180, 182
 konvencionális jel(ek), 14, 23
 kotextus, 64, 98, 103
 költészetdefiníció, 208
 költői alakváltozás(ok), 198
 költői kép, 93, 94, 115, 129, 131, 135, 150, 208
 költői szerepjátszás, 151
 kötőszó, 15, 25, 43, 45, 54, 59, 61, 149, 150, 165,
 179–183, 189, 190
 közlési sík(ok), 171, 172
 közös tudás elmélete, 208
 központozás, 27, 87, 94, 102, 189, 190
 kreatív gyakorlat(ok), 78
 Kuhn-i tudományelmélet, 193
- langue, 16, 171
 látható nyelvi eszköz(ök), 199
 lehetséges világok, 12, 77, 108, 119, 124–126, 140,
 142, 192, 195–197, 208
 lengyel integrális iskola, 106, 109
 lexikai matéria, 214
 lexiko-verbális architektonika, 212
 lexiko-verbális kompozícióegység(ek), 212
 lexiko-verbális közlésegyeség(ek), 212
 logikai modalitás, 108
 logikai pozitívizmus, 192, 193
 logikai séma, 114
 lokúció, 15, 35, 209
- magyarázó viszony, 191
 magyar vers, 21, 38, 125, 127, 132, 135, 145, 162, 211
 makroarchitektonikus szint, 212
 marker, 172
 mátrix, 19, 27, 32, 160
 médiumkonfiguráció, 211
 megengedő kötőszó(k), 61, 179–183
 megjelenési forma, 47, 159
 megszakítotttság, 175, 176
 melodikai reláció(k), 212
 melodikus organizáció, 212
 mentális kép(ek), 87, 211, 213
 metafora, 10, 14, 23, 24, 28, 62, 63, 122, 129, 130,
 135, 142, 176, 187, 189, 208
 metaforikus kapcsolat, 156, 174
 metaforizáció, 70
 metasint, 193
 metaszöveg, 9, 10
- metonímia, 24, 33
 metrikó-ritmikai reláció(k), 212
 mikroarchitektonikus szint, 212
 mítosz, 8, 11, 21, 32, 33, 107, 120, 128, 131, 159, 176,
 204
 modalitás, 62, 108, 150, 151, 181
 modell, 10, 13, 14, 18, 20, 36, 70, 108, 118, 121, 124,
 128, 134, 137, 138, 169, 172, 175, 178, 183, 184,
 187, 188, 196, 211
 modelleredeti, 194
 modellstruktúra(k), 125, 197
 mondatkapcsolás, 148
 motiváció(k), 14, 123, 185, 189, 213
 motiválhatóság, 87
 motívum, 22, 76, 77, 112, 120, 124, 129–132, 138,
 154, 155, 160, 170, 176, 178, 187, 196, 201–204
 müncheni iskola, 171
- narratív perspektíva, 173
 narratív struktúra, 196
 nemfogalmi sensus (evocatum), 212
 nem teoretikus nyelvi entitás, 211
 neoavantgarde, 23, 109, 112
 neologizmus, 7, 19, 154
 népköltészet, 21, 111, 127, 155, 158, 160–162, 177,
 188, 199
 néprajzi toposz(ok), 22
 new criticism, 109
 nominalista koncepció, 206
 norma, 15, 17, 129, 171, 201, 206
 notatio, 125, 211
- nyelvi, 11–17, 21, 37–39, 66, 103, 106–118, 121,
 128–132, 134–137, 141–148, 150, 153, 157, 162,
 164, 169, 177, 184, 186, 189, 192, 194, 197–199,
 206, 210–212, 214
 nyelvészeti strukturalizmus, 107
 nyelvfilozófia, 15, 113, 116, 138
 nyelvi expolitio, 26
 nyelvi intonáció, 28
 nyelvi játék, 198, 205–207, 209, 210, 214
 nyelvi jel, 8, 14, 23, 62, 63, 111–113, 144, 149, 166,
 177, 185, 186, 189, 194, 198, 199
 nyelvi objektum(ok), 213
 nyelvi-stilisztikai szint, 203
 nyelvi szemiotikai aspektus, 211
 nyelvi univerzálé(k), 14, 116
 nyelvspecifikus aspektus, 212
 nyitottság, 107, 108, 152
- okozatiság, 190
 onomatopoeia, 14
 ontológiai drámaelemzés, 200, 201
 ontológiai strukturalizmus, 109
 oppozíció, 17, 51, 71, 72, 105, 115, 156, 175, 178
 oratio obliqua, 171
 oratio recta, 171
 organizáció, 78, 94, 96, 103, 186, 212–214
 orosz formalista iskola, 106, 109, 112
 oszcillálás, 108, 177, 187, 188
- összefüggőségi reláció, 211

- paralelizmus, 25, 33, 155, 162, 174, 176–178, 180, 186, 187
 parole, 15, 16, 171
 passzív modellvetület, 185, 186
 percepció, 211
 performancia, 15, 16, 205, 207, 209
 poeticitás, 208, 209
 poétika, 9, 10, 105, 116, 119–122, 126, 133, 135, 136, 141, 177, 178, 185, 197, 203
 poétikai kód, 178
 pozitívizmus, 106, 109, 187, 192, 193
 prágai iskola, 106, 109
 pragmatika, 14, 15, 36, 62, 108, 111, 114, 125, 136, 178, 192, 194, 195, 197, 205–209, 211
 pragmatikai dimenzió, 195
 pragmatikai szint, 14
 predikátum, 114, 178
 primer imago, 211
 primer mediális matéria, 211
 pronuntiando commutare, 26
 prózaforma, 79, 82
 prozódiai kompozícióegység(ek), 212
 prozódiai közlésegyeség(ek), 212
 prozodikus architektónika, 212
 pszicholingvisztika, 116
 putatív szövegvizsgálati modell, 13

 kvantitatív nyelvészet, 16

 radikális konstruktívizmus, 194
 reális struktúra, 184
 relatum, 211
 relatum-imago, 213
 relatumspecifikus aspektus, 212
 relatumspecifikus értelem-szemantikai architektónika, 213
 relevancia-elmélet, 208, 209
 remotivation, 14
 rétegelmélet, 202
 rétegelt struktúra, 106, 109
 retorika, 13, 18, 21, 23, 32, 36, 39, 103, 120–122, 128, 132, 133, 178, 185, 188, 191, 207
 retorikai transzformáció, 178, 207
 ritmika, 28, 94, 103, 132, 156, 201–203, 212
 ritmikai elemzés, 132, 156, 201, 202
 ritmus, 18, 26, 28, 32, 65, 99, 102, 121, 146, 147, 155, 156, 162, 174, 176, 186, 201, 202

 séma, 8, 11, 15, 41, 51, 113, 114, 142, 176
 sensus, 211–213
 sensus designatus, 212
 sensus referens, 212
 significans, 211–214
 significatum, 14, 211, 213
 síkváltás, 187, 188
 sorrend, 11, 14, 15, 20, 26, 32, 45, 46, 57, 69, 70, 78, 87, 91, 93, 94, 116, 146, 155, 162, 179, 189, 190, 200, 210
 stílisztika, 13, 18, 68, 69, 76, 77, 106, 110, 112, 118, 122, 125, 128–131, 134–137, 141, 148, 155, 157, 159, 185
 stílisztikai jellemzés, 69, 72, 76, 198
 stílisztikai szövegelmélet, 9
 stíluselemzés, 69, 72, 76, 130
 stílusértelmezés, 110
 stílustipológia, 69, 72, 76, 110
 stílustörténeti elmélet(ek), 110
 struktúra, 17, 19, 32, 33, 41, 60, 63, 64, 66, 67, 77, 106, 109, 110, 114, 124, 128, 155, 159, 161, 171, 177, 184, 196, 201, 204, 211
 struktúraelmélet, 110
 strukturális szemiotika, 114
 strukturalizmus, 9, 106, 107, 108, 109, 112, 129, 133, 154, 190, 192, 197, 202
 subiectio, 25
 szabad függő beszéd, 137, 170
 szabályelmélet, 116
 szájhagyományozó közlés, 161
 Szegedi Szemiotikai Iskola, 192
 szegmentálás, 82, 190, 201
 szekunder imago, 211
 szekunder mediális matéria, 211
 szellemi-történeti irányzat, 109
 szemantika, 7, 18, 62, 112, 113, 143, 178, 187, 207
 szemantikai architektónika, 212
 szemantikai dimenzió, 195
 szemantikai interpretáció, 87, 213
 szemantikai jel, 137, 171, 172
 szemantikai kontextus, 186
 szemantikai struktúra, 32
 szemantikai szint, 14
 szemiológia, 107
 szemiotika, 7, 8, 10–12, 18, 62, 111–116, 122, 127, 128, 133, 172, 194, 201, 204
 szemiotikai jel, 111, 112, 172
 szemiotikai státus, 7, 10
 szemiotikai szövegelmélet, 7, 10, 12, 128
 szemiotikai szövegmodell, 8
 szemiózis, 116, 194
 szerkesztettség hiányosság, 166, 167
 szerkezeti modellvetület, 187
 széténeklés, 159, 160
 szétrétegzés, 105
 szimbolikus interpretáció, 83, 86, 213
 szimbolikus transláció, 213
 szimbólum, 10, 21, 22, 70–72, 111, 112, 115, 130, 131, 154, 187, 202, 204
 szimultán verselés, 202
 szinekdoché, 23, 24, 174
 szinekdochés összefüggés, 174
 szinesztézia, 137, 186
 szinkretizmus, 160
 szintagma, 8, 16, 17, 24
 szintaktika, 14, 32, 36, 61, 62, 87, 94, 96, 113, 154, 155, 177, 179, 180, 187, 194–196, 207, 212, 214
 szintaktikai szint, 14
 szintspecifikus információ(k), 194
 szociolingvisztika, 16–18, 20, 161
 szociológia, 10, 13, 17, 18, 106, 110, 120, 154, 185, 187, 195
 szociológiai irodalomfelfogás, 110
 szószemantika, 111
 szöveg, 7–16, 18–27, 35–38, 41, 61–69, 72, 76, 78, 80, 82–87, 93, 98, 99, 103–105, 112–115, 120–126, 128, 129, 131, 132, 134–137, 140, 142, 144,

- 146, 147, 149, 152, 155, 156, 159, 163, 164, 169 –
174, 177 – 179, 189 – 196, 201 – 205, 208, 210 – 213
- szövegdarab, 169, 172 – 174, 196
- szövegelemzés, 8, 9, 13, 65, 83, 106, 110, 118, 124,
128, 136, 140, 143, 147, 150, 153, 157, 158
- szövegelmélet, 7 – 12, 38, 62, 105, 108, 110 – 113,
116 – 129, 132 – 142, 172, 173, 178, 205, 206, 210
- szövegindítás, 171
- szövegmondat, 94, 212
- szövegnyelvészet, 38, 68, 77, 105, 108, 111, 112, 114,
135 – 140, 148, 170, 205
- szövegontológia, 9
- szövegstilisztika, 16, 20, 69, 108, 121, 129, 132, 135 –
137, 141
- szövegstruktúra-világstruktúra elmélet, 128
- szövegsemantika, 111, 114, 116, 120, 136, 141, 172, 178
- szöveg szemiotika, 7 – 9, 11, 114, 119
- szövegtan, 7 – 11, 13, 16 – 20, 23, 39, 61, 77, 78, 103,
105, 117, 118, 127 – 129, 138, 139, 142, 148, 152,
154, 157, 158 – 161, 166, 168, 171, 173, 179, 189,
190, 192, 210 – 213
- szövegvilág, 71, 72, 125, 158, 195
- szubjektív idő, 173
- szubjektívizálódás, 173
- szubjektum-argumentum, 114
- szubsztancia, 16
- szubsztitúció, 70
- szupertextuális fókusz, 69, 72
- szupertextuális kohézió, 69, 77
- szupertextus, 69, 70 – 72, 76
- szupraszegmentális elem(ek), 65
- tagolás, 23, 28, 51, 80, 82, 87, 94, 155, 182, 202
- tárgyszint, 193
- tartalmi-logikai kapcsolás, 190
- tartalom, 18, 113, 115, 129, 142, 145, 153, 161, 163,
171, 178
- teljesség, 35, 72, 103, 117, 124, 155, 160, 168, 169,
195, 199, 204, 212
- tematikai orientáció, 76
- tényállás(ok), 41 – 56, 59 – 61, 87, 93, 94, 104, 125,
179, 183, 213
- tényállás-konfiguráció, 87, 104, 213
- tényállásleírás(ok), 41 – 51, 54 – 56, 59, 61
- TeSWeST, 41, 42, 128, 140, 178
- textológia, 61, 103, 159, 210, 211, 213
- texturális kohézió, 212
- texturális konnexitás, 212
- tipográfia, 80
- tömörség, 23, 25, 34, 129, 202
- tractando commutare, 26
- transzformáció, 119, 159, 160, 178, 196, 207, 214
- trópus(ok), 23, 68, 135
- tudáskeret, 15
- tükrözésemélet, 185
- üzenet, 107, 117, 122, 132, 151, 164, 172, 173, 194 –
196, 209, 210
- választás, 17, 36, 93, 170, 171, 179, 205, 206, 213
- valóságdarab, 193
- változásreláció, 196
- várhatóság, 17, 175
- variálódás, 160
- vehiculum, 60, 78, 79, 82, 83, 86, 87, 211 – 213
- vehiculum-imago, 211 – 213
- verbális mediális matéria, 212
- verbis commutare, 26
- versforma, 79, 82
- vershelyzet, 137, 150, 151, 201
- verskezdet, 162, 164
- versmagatartás, 148, 150, 151
- verszene, 148
- vertikális elemzés, 203
- vertikális oszcillálás, 188
- világfragmentum, 78, 87, 89, 91, 212
- világfragmentum-konfiguráció, 91
- világosság, 13, 23, 24, 32, 35
- virtuális struktúra, 184
- vizuális imago, 211
- vizuális organizáció, 214
- vonzat(ok), 167, 168
- zárójeles szerkezet típus, 180

NÉVMUTATÓ

Összeállította
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- Adamik Tamás, 129
Adorno, Th. W., 110
Arisztotelész, 16, 152, 186, 200, 202
Austerlitz, R., 175
Averincev, Sz. Sz., 115
- Bahtyin, M. M., 205
Bakos Ferenc, 113, 142
Balassa Péter, 123, 124
Balázs Géza, 157–161
Balázs János, 140, 147, 152
Bally, Ch., 171
Balogh Lajos, 157
Banga Ferenc, 200
Bánréti Zoltán, 42, 179–183
Bányai János, 126, 133
Baránszky-Jób László, 152, 153, 156
Bárdos László, 123
Barta János, 157
Barthes, R., 107, 113, 137
Bartók János, 162
Beaugrande, R.-A., 14, 36
Beck, J. V., 134
Bécsy Ágnes, 124
Bécsy Tamás, 129, 155, 200, 201
Beke László, 176
Békési Imre, 5, 11, 37, 41–61, 77, 140, 142, 148, 179–183, 189–192, 213
Bencze Lóránt, 5, 13–40, 129, 189–192
Benkes Zsuzsa, 5, 78–104
D. Berencsi Margit, 129
Bernáth Árpád, 124, 126, 127, 140, 154, 196, 208
Berry, M., 15, 37
Berze Nagy János, 158
Bierwisch, M., 116, 205
Bogatirjov, P. G., 114
Boileau, D. N., 203
Bojtár Endre, 106–109, 129
Bókay Antal, 124, 140, 214
Bonyhai Gábor, 178
Bori Imre, 139
Bremond, H., 205
Briket, O., 106
Brooks, C., 109
Buszlajev, F. I., 106
Büky László, 129
- Carnap, R., 106, 192
Chabrol, C., 8
Chomsky, N., 21, 112, 128
Coquet, J.-G., 8, 11
Coteanu, I., 137
- Csáky Edit, 131
- Csanda Sándor, 134
Csetri Lajos, 110
Csúri Károly, 9, 12, 105, 108, 124–127, 137, 140, 142, 153, 154, 178, 192–197, 208
Csutak Judit, 138
- Dániel Ágnes, 129
Danyi Magdolna, 128, 133, 140, 142
Deme László, 37, 105, 134, 140, 142, 166
Dénes Imre, 135
Derrida, J., 68
Dienes Dóra, 166–169
Dienes Valéria, 116
van Dijk, T. A., 8, 10–12, 38, 39, 124, 205
Dilthey, W., 202
Dobos B. Magda, 137
Doležel, L., 137
P. Dombi Erzsébet, 135, 137, 174
Dorfmueller-Karpusa, K., 41, 61
Dressler, W. U., 14, 36, 37, 39, 126
Ducrot, O., 11
- Eco, U., 62, 66, 68, 104, 107, 113, 152
Egyed Péter, 138
Ejhenbaum, B. M., 106
Elekfi László, 129
Enkvist, N. E., 15, 19, 37
Eöry Vilma, 129
Epstein, M. N., 115
Erdélyi János, 159
Erlich, V., 106
Escarpit, R., 110
- Fábián Pál, 130
Fehér Márta, 111, 142
Fejes Katalin, 148–151
Fish, S., 205
Fodor István, 110, 142
Fónagy Iván, 23, 120, 142, 144–147, 162–165
Földes Éva, 156
Frank Éva, 130
Freud, S., 32, 37, 110
Fülei-Szántó Endre, 126
Fülöp László, 124
- Gadamer, H.-G., 202
Galamb Katalin, 138
Gáldi László, 156
Gálffy Mózes, 135, 136
Garai László, 175
Garman, C., 104
Gáspári László, 130
Gereben Ágnes, 126
Gergely András, 175

Gobyn, L., 33, 37
Goldmann, L., 110
Gráfik Imre, 116
Gránicz István, 108
Greenbaum, S., 39
Greimas, A.-J., 8, 10–12, 112–114, 142
Guido, A., 28
Guillevic, E., 162
Gunda Béla, 37

Cs. Gyimesi Éva, 108, 136, 137, 139–142

Haiman, I., 14, 38
Halász László, 116
Halliday, A. K., 15, 18, 38
Hankiss Elemér, 77, 108, 110, 118, 137, 152–157, 183–188
Hauptmeier, H., 194
Hausenblas, K., 134
Hauser, A., 110
Hégel, G. M. F., 150
Herczeg Gyula, 130
Honti Mária, 202, 203
Hoppál Mihály, 157, 177
Horalek, K., 134
Horányi Özséb, 116, 127
Horváth Alpár Szilamér, 127
Horváth Iván, 174–179
Horváth Károly, 109
Horváth Tamás, 214
Horváthné Szélpál Mária, 255–264
Hrapcsenko, M. B., 112
Hughes, A., 104
Hunt, R. A., 104
Husserl, E., 15, 38, 106

Ihwe, J., 205
Ingarden, R., 38, 106, 109, 137, 155, 194, 202, 206
Iványi Tamás, 178
Izsák József, 122

Jakab István, 134
Jakobson, R., 106, 112, 137, 161, 175, 205
Jakubinskij, L. P., 106
Jolles, A., 33, 38
Jung, C. G., 32, 110

Kabán Annamária, 137, 197–199
Kant, I., 152, 175
Kanyó Zoltán, 9, 12, 114, 116, 124–126, 140, 154, 178, 192, 197, 204–210
Kapitány Ágnes, 130
Kapitány Gábor, 130
Katona Imre, 160
Katona Lajos, 159
Kayser, H., 41, 42, 61, 179
Kázmér Miklós, 134
Kecskés András, 124, 156, 201, 202
Kelemen János, 107, 113, 116
Kelemen Péter, 202
Kelevéz Ágnes, 123
Kemény Gábor, 130, 137, 174, 200

Kertész András, 127
Kiefer Ferenc, 108, 142, 181
Király Gyula, 126
Király István, 122, 130, 139, 140, 142
Kiss Ferenc, 123
É. Kiss Katalin, 116
Kiss Mihály, 138
Kocsiszkó Éva, 175
Kocsány Piroska, 170–174
M. Korchmáros Valéria, 166–170
Kovács Ágnes, 38
Kovács Emese, 138
Kovács Kristóf András, 144–147
Kovács Péter, 138
Kovalovszky Miklós, 131, 153, 156
Kőpeczi Béla, 110, 112
Kristeva, J., 8, 11, 12, 64, 107, 112, 113
Kuchol, V., 134
Kuczka Péter, 156
Kuhn, T., 193
Küllös Imola, 160

Lakatos Imre, 192
Láng Gusztáv, 131
László Zsigmond, 38
Lázok János, 138
Leech, G., 39
Lengyel Balázs, 123
Lengyel Ferenc, 138
Levy, J., 134
Lévi-Strauss, C., 8, 107, 114
Lieb, H., 116
Lihacsov, D. Sz., 114
Lips, J. E., 70, 166, 171
Lotman, J., 112, 121, 126, 137
Lowth, R., 179
Löwenthal, L., 110
Lukács György, 200
Lyotard, J.-F., 206

Mallarmé, S., 65, 66
Mandics György, 138
Marello, C., 104
Margócsy István, 123
Márkus György, 39
Martinkó András, 122, 131, 153, 155
Márton Gyula, 135
Mártonfi Ferenc, 177
Máté Jakab, 5, 105–143, 250–254
Máté Zsuzsanna, 183–188
Matijevics Lajos, 132
Matthei, R., 126
Meid, M., 126
Melcsuk, I. A., 8, 11
Meletyinszkij, J. M., 111, 114
Mész Lászlóné, 124
Miklós Pál, 115, 153
Miko, F., 7, 9, 11, 12, 134, 150
Mistrík, J., 171
Mokány Sándor, 134
Molnár Csikós László, 132
Molnár Ilona, 140

Morris, Ch., 7, 8, 10–12, 14, 38, 62, 112, 195
Mózes Huba, 138
Mukařovský, J., 106, 129, 134, 173
Murvai Olga, 136, 137, 140, 170–174

Nagy Ferenc, 38
Nagy L. János, 174–179
J. Nagy Mária, 135, 137
Nagy Pál, 65, 66
Nemes István, 131
Nemes Nagy Agnes, 47, 82, 123, 131, 137
Németh Ágnes, 138
Németh G. Béla, 119, 120, 123, 139, 140, 152
Neumann Mária, 138
van Noppen, I.-P., 14, 39

Nyekljadov, Sz. J., 114
Nyíró Lajos, 106, 109, 111, 113, 127, 142

Odorics Ferenc, 126, 192–197
Ohman, R., 205
Orosz Magdolna, 116, 126–128

Pach Éva, 203
Papp Ferenc, 154
Pála Károly, 201
Peirce, C. S., 14, 38, 189
Penavin Olga, 38, 132, 142, 143
Péter Mihály, 116
Petőfi S. János, 9, 11, 12, 41, 64, 78–104, 127, 128, 134, 137, 139, 142, 149, 160, 178, 210–214
Pilkington, A., 208
Pirnát Antal, 156
Platón, 144
Pléh Csaba, 116
Pomogáts Béla, 120, 152
Popovi, A., 9, 11, 12, 134
Popper, K., 192
Porphyriosz, 21
Poszler György, 123, 131, 139
Pratt, M. L., 205
Propp, V. J., 114, 158

Quirk, R., 32, 39

Rába György, 123, 131, 139, 154, 155, 199
Rácz Endre, 39, 183
Radics Katalin, 140
Rákos Péter, 134
Ransom, J. C., 109
Rastier, F., 113
Révai Miklós, 158
Ricoeur, P., 204
Rieser, R., 111, 143
Riftyin, B. L., 115
Rónay György, 152
Rossi-Landi, F., 116
Rusch, G., 194
Russel, B., 32, 39, 106, 154
Ruzsa Imre, 108, 116, 143

Sági Mária, 116

Salló Ervin, 138
Sas Andor, 134
Schecker, M., 16, 39
Schleiermacher, F., 202
Schmidt, E. A., 22, 39, 61
Schreiner Mária, 138
Searle, J. R., 116
Sebeok, Th. A., 12, 116
Segre, C., 116
Siklaci István, 12
Sima Ferenc, 134
Simmel, G., 110
Simoncsics Péter, 155, 177
Sipos András, 138
Sipos Lajos, 200–204
Sklovskij, V., 106
Skwarczynska, S., 116
Sollers, Ph., 107
Somlyó György, 121, 153, 198
Sótér István, 123
Sperber, D., 208
Spíra Veronika, 204
Spitzer, L., 106, 171
Mme Staël, 203
Starobinski, 176
Sükösd Mihály, 64
Svartvik, J., 39

Szabolcsi Bence, 163
Szabolcsi Miklós, 109, 111, 112, 118, 124, 143, 152–154
Szabó T. Attila, 135
Szabó Zoltán, 69, 128, 135, 136, 140, 141, 192, 197
Szathmári István, 39, 130, 131, 152, 157, 198
Szávai János, 124
Szegedy-Maszák Mihály, 116, 119, 120, 123, 140, 153, 156, 175
Szekér Endre, 162–165, 197–199
Széles Klára, 132, 152, 153, 155, 157
Szelei István, 133
Szépe György, 154, 155
Szerdahelyi István, 108, 175
Szigeti Lajos, 124
Sziklay László, 106
Szilágyi Péter, 124, 132
Szili József, 109
Szőke György, 124
Szörényi László, 39, 152, 176

Takács Ferenc, 123
Tamás Attila, 132, 152, 153
Tarnay László, 204–210
Tate, A., 11, 39, 109, 136
Terestyéni Ferenc, 130
Terestyéni Tamás, 132
Thomka Beáta, 11, 37, 38, 133, 140–143
Tinyanov, J., 106, 113
Todorov, T., 8, 11, 12, 107, 113
Tóth Aladár, 163
Török Gábor, 39, 122, 140, 148–151, 152–157
Turányi, V., 134
Turczel Lajos, 134

Tverdota György, 124

Ullmann, S., 14, 39

Ungvári Tamás, 152

Vajda György Mihály, 106, 109

Varga Emőke, 200–204

Varga Károly, 110

Vass László, 5, 69–77, 103, 210–213, 215–249

Veres András, 77, 120, 17–179

Veszolovszkij, A. N., 106, 126

Vigh Árpád, 128, 132, 140

Vigotszkij, L., 112

Vinogradov, V. V., 106

Vitányi Iván, 156

Voigt Vilmos, 5, 7–12, 111, 114, 116, 127, 128, 154,
157–161, 165

Volf György, 158

Vossler, K., 171

Wacha Imre, 39, 132, 140

Warren, A., 137

Wehrli, M., 137

Wellek, R., 137

Wilson, D., 208

Wittgenstein, L., 15, 39, 106, 192, 207, 209, 210

Wunderli, P., 16, 39

Wundt, W., 106, 145

Zalabai Zsigmond, 62, 134, 135, 140

Zeman László, 134

Zemplényi Ferenc, 154

Zsilka Tibor, 5, 11, 62–68, 134, 135

Zsirmunszkij, V. M., 106, 114

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Balázs Géza* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052.
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Bencze Lóránt* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Hermeneutikai és Retorikai Tanszéki Szakcsoport, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052
- Fejes Katalin* József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Kabán Annamária* Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet, Cluj–Napoca, Emil Racoviță u. 21. 3400, Románia
- Kocsány Piroska* Kossuth Lajos Tudományegyetem Német Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- M. Korchmáros Valéria* József Attila Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Kovács Kristóf András* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Máté Jakab* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete, Budapest, Makarenkó u. 20. 1085
- Máté Zsuzsanna* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Nagy L. János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Odorics Ferenc* MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Ménesi út 11–13. 1118
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Via Garibaldi, 20-Macerata 62100, Itália
- Szekér Endre* Forrás Szerkesztősége, Kecskemét, Szabadság tér 1/A. 6001
- Tamay László* Janus Pannonius Tudományegyetem, Angol Tanszék, Pécs, Ifjúság út 6. 7624
- Török Gábor* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Varga Emőke* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Voigt Vilmos* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052
- Zsilka Tibor* Nyitrai Pedagógiai Fakultás, Nyelvi és Irodalmi Kommunikációs Intézet, Nitra, Lomónosova 1. 94974

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Ez a periodika – a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén – azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia – Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilisztika	45
Diszkusszió: Szövegten, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegten tanulmányozásához).....	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák – periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés.....	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegsemiotikai alapkérdések.....	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából.....	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I).....	73
Fónagy Iván – Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÖBOR)	117

Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN).....	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR).....	129
Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA).....	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS).....	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA).....	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN).....	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS).....	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA).....	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY).....	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS).....	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR).....	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ).....	180
Szende Tamás: Megérhetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA).....	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilisztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA).....	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD).....	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ.....	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) – Linguistique du texte (Analyse du discours) – 1986.....	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.....	205
Research in Text Theory / Untersuchungen zur Texttheorie.....	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	231
A kötet munkatársai.....	235

B 132512

Kiadja
A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója
Felelős kiadó: Szalay István
Nyomdai kivitelező
91/004. Gold Press, Szeged
Felelős vezető: Ifj. Illés Mihály

3501-

o

o

